

Ի. ՀԱՏՏԷՃԵԱՆ,
ՅՈՒՇԱՏԵՏՐ – 47

ԱՌԱԳԱՍՏ ԴԷՊՈՒ ԲԱԿԱՍՏԵՂՇՈՒԹԻՒՆ

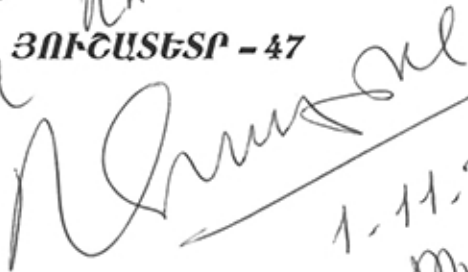
ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԹԱՆ – ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԱՆ –
ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ – ԶԱՊԷԼ ԱՍԱՏՈՒՐ (ՍԻՊԻԼ) –
ՊԱՐՈՅՐ ՍԵԻԿ – ԱՏՈՒ ԵԱՐՃԱԿԵԱՆ (ՍԻԱՄԱՆԹՅՈՒ) – ՄԻՍԱԲ
ՄԵԾԱՐԵՆՅ – ԻՌԻԲԷՆ ՍԵԻԿ – ԱՐՏԱՇԸՆ ԶԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

արձայն
Տար Յոյնաբն

Զիշեղիազի

Երանգյա արձայնառու Ե
հիշույ Արիս Արսի

ՅՈՒՇԱՍԵՏՐ - 47

1.11.2018
ՄԿ

ԱՌԱԳԱՍՏ՝

ԴԷՊԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Ռ. ՀԱՏՏԷՃԵԱՆ

ՅՈՒՇԱՏԵՏՐ - 47

ԱՌԱԳԱՍՏ՝
ԴԷՊԻ
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻԻՆ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ

2006

ՀԱՅՐ, ՕՐՀՆԷ՛

Ա.

Դանիէլ Վարուժա՞ն:

Երբ կը հնչեմ այս անունը, աչքերս կրնան խոնաւնալ, կրնամ սրտիս մէջ անօրինակ յուզում մը զգալ, նոյնիսկ տառապիլ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ կը վախնամ որ մեր բանաստեղծութեան այս հսկան արդէն իսկ սկսած է մոռցուիլ:

Այո՛, մի՛ գայթակղիք գրասէր սակաւաթիւ բարեկամներ, ձեր աչքերը խոշոր մի՛ բանաք, մի՛ աճապարէք պնդելու թէ կը ստեմ, կը մեղանչեմ, անարգարութիւն կ'ընեմ «Հացին երգը»ին հեղինակին: Ես գիտեմ թէ ինչ կ'ըսեմ: Կը վախնամ որ մեր բանաստեղծութեան այս հսկան, այս անհասանելի կատարը արդէն իսկ սկսած է մոռցուիլ: Սփիւռքահայ անձայրածիր տարածութեան վրայ ապրող միլիոնաւոր հայ երիտասարդներէն քանի՞ հոգի արդեօք այսօր տարւոյն մէջ մէկ էջ բանաստեղծութիւն կը կարդայ Դանիէլ Վարուժանէն, կամ քանի՞ հոգի լսած է Դանիէլ Վարուժանին անունը: Սփիւռքահայ գետնի վրայ ապրող միլիոնաւոր հայ երիտասարդներէն մէկ հոգի իսկ կա՞յ արդեօք, որ պատանութեան շրջանը աւարտելէ վերջ իր հօրը զիմաց անցնի եւ աղօթքի մը նման կարդայ «Հայր, Օրհնէ՛» բանաստեղծութիւնը, որպէսզի մէկ կողմէ ըմբոշխնէ հայ գրականութեան ամենագեղեցիկ էջերէն մէկը, միւս կողմէ ալ արժանանայ իր հօրը օրհնութեան ու համբոյրին:

«Հայր, Օրհնէ՛»:

Նոյնը պիտի ըսեմ: Երբ կուտամ այս բանաստեղծութեան անունը, աչքերս կրնան խոնաւնալ, կրնամ սրտիս մէջ անօրինակ յուզում մը զգալ, նոյնիսկ տառապիլ: Ո՛չ թէ միայն անոր համար որ այս կարճ

բանաստեղծութիւնը ինծի համար Դանիէլ Վարուժանին գեղեցկագոյն բանաստեղծութիւնն է, այլ նաեւ անոր համար որ այդ բանաստեղծութեան մէջ ես կը տեսնեմ մեր ժողովուրդին տառապակոծ անցեալն ու կեանքի դժուարութիւններուն դէմ պայքարելու հերոսական կեցուածքը: Նաեւ այն ոյժը զոր ամէն հայ երիտասարդ կ'առնէր, պէտք է առնէր իրեն ծնունդ տուած հօրմէն, որ այլեւս կը դադրէր սարգապէս հայ, սարգապէս ծնողք նշանակելէ եւ կը դառնար ամբողջ ժողովուրդ:

Հայր իմ, օրհնէ՛, ժամը հասաւ, պիտ' երթամ.

Նոր կեանք մ'իմծի կը սպասէ:

Պատանութիւնն ես թողուցի. մոր արիւն

Երակիս մէջ կը վազէ:

Այս շորս տողերով արդէն կը բացուի հրաշալի պատկերը հայ պատանիին, որ կը պատրաստուի պատանութեան հրաժեշտ տալու, դիմագրաւելու կեանքը, եւ ասոր համար ալ կը խնդրէ հօրը օրհնութիւնը: Պատկեր մը՝ որ թերեւս բաւական սովորական ու տեսանելի էր ասկէ հարիւր տարի առաջ, որ սակայն այսօր անհետացած է աշխարհի բարքերուն մէջէն եւ Սփիւռքահայ ժողովուրդի ապրումներէն ներս:

Ես վստահ եմ որ Դանիէլ Վարուժանն ալ արցունք հոսեցուց երբ գրեց 36 տողերէ բաղկացեալ այս բանաստեղծութիւնը: Հրաշալիք մը, զոր, եթէ չվախնայի ծիծաղելի դառնալէ, պիտի ուզէի որ ամէն երիտասարդ կախէր իր անկողնին վերեւ, ինչ տարիքի ալ պատկանէր, կեանքի որ հանգրուանին ալ հասած ըլլար:

Յառաջ, յառաջ.- գլուխս ետ չեմ դարձներ.

Երկիմքէս վար թող իյնամ

անվիշտ կեանքիս ամէն աստղեր. հոգս չէ.

Անցեալս իջնայ թող դամբամ:

է՛հ, իր հօրը օրհնութեան արժանանալու սա պահուն
այս երիտասարդը գիտէ թէ այլեւս վերջացած պէտք
է ըլլան պատանեկան կեանքի փայլուն օրերն ու աստ-
ղերը: Ի՞նչեր իրեն կը սպասեն կեանքին մէջ, ի՞նչեր
իրմէ կը սպասեն իր փոքրիկ ծնողքը՝ որ մայրն ու
հայրն են եւ մեծ ծնողքը՝ որ մեր ժողովուրդն է: Գնա՛
դէպի առաջ, եւ եթէ պէտք է, անցեալդ թաղէ հողին
տակ: Երիտասարդը արդէն համաձայն է:

Հայր, ես կ'երթամ այն մամբայէն՝ որ մերմակ
մագերուդ գիս կը տանի,
վաստակարեկ ոսկորմերուդ, ծեր սրտիդ
եւ սէրերուդ կենդանի..
Բաւական է.- աշխատեցար, կրեցիր,
ամէն մետի, հարուածի
վահան եղար ինձի համար. հոգիդ է՝
որ հոգւոյս մէջ կը յածի:

Ա՛խ, կեցէք, չաճապարենք, քանի մը անգամ
կարդանք իւրաքանչիւր բառը ու տեսնենք թէ քանի
քանի խորհուրդներ կան սա ութ տողերուն մէջ: Այստեղ
ամէն բանէ առաջ ուխտ մը կայ, հանդիսաւոր երդում
մը: Ես ալ պիտի ընթանամ քու ճամբէդ, կ'ըսէ տղան,
ես ալ մագերս սպիտակ պիտի դարձնեմ քեզի նման,
ես ալ օր մը պիտի ունենամ վաստակարեկ ոսկորներ,
ծերացած սիրտ մը, որ սակայն երբեք պիտի չմոռնայ
իր հին սէրերը, ինչպէս դուն: Եւ երախտագէտ տղան
կ'աւելցնէ. «Պաշտելի հայր, կը բաւէ որքան աշխա-
տեցար ու յոգնեցար: Դուն գիս պաշտպանեցիր աշխարհի
բոլոր հարուածներէն ու նետերէն, եղար կեանքի իմ
վահանս: Հիմա կարգը իմս է: Կը մեկնիմ իմ հոգւոյս
միացնելով քու տառապակոծ հոգին»:

Կարծէ տեսնել թէ դեռ ինչեր պիտի ըսէ անցեալի

մէջ մ'նացած այս հայ երիտասարդը, որ Դանիէլ Վարու-
ժանեան շքեղ լեզուով կ'աղերսէ իր հօրը օրհնութիւնը:

ՀԱՅՐ, ՕՐՀՆԷ՛

Բ.

Մեր գաւառարնակ ժողովուրդին շարքաշ անցեալէն
փառաւոր պատկեր մըն է որ կը պարզուի սա «Հայր,
Օրհնէ՛» խորագրուած բանաստեղծութեան տողերէն:
Ես ա՛յդ է որ կը տեսնեմ այս բանաստեղծութեան մէջ
երբ կը նայիմ երիտասարդ հայ տղուն որ երախտա-
գիտական խօսքեր արտասանելով կը պատրաստուի մեկ-
նիլ պապենական տունէն: Մեկնիլ դէպի ո՛ւր: Դէպի
պանդխտութիւն, դէպի կեանքի կռիւ:

Իմ արիւնս է գոյացած քու քրտինձէդ.-

յոգնութեանդ ծիլն եմ տխուր:

Հոգիդ, կաղնի՛, երբ կուրծ՞ կուտար մրրիկիմ՝
ես շուքիմ տակ՝ հանգիստ, լուռ,

կը մեծնայի.- Հարկ է հիմա ա՛լ հանգչիս,
ես ես քեզի յաջորդեմ:

Խոնջէնձ, խոնջէնձ - կ'ուզեմ կուռիլ, աշխատիլ,
ելլել կեանքիմ, կեանքիմ դէմ ....

Եւ երախտագէտ գաւակը, իր այս ուխտէն վերջ կ'ար-
տասանէ բանաստեղծութեան վերջին չորս հրաշալի
տողերը.

Հայր իմ, օրհնէ՛, դողդոջ ձեռքերդ գլխուս դիր,
Թող մատներէդ կաթի վար

աղօթքդ՝ եկած հոգւոյդ պայծառ խորանէն:

Վերջիմ ժամն է, օրհնէ՛, հայր:

Եկէք եւ այս բանաստեղծութեան մէջ մի՛ տեսնէք

մեր ժողովուրդին այն ողբերգութիւնը, որմէ շուք մը ինկած է բոլոր հայ ընտանիքներու կեանքէն ներս: Ո՛րն է այդ ողբերգութիւնը, որ երէկ կար ու այսօր ալ կը շարունակուի: Անիկա այն ճակատագիրն է որ բաժան բաժան կ'ընէ հայ ընտանիքները, զաւակը կը հեռացնէ ծնողքէն, մէկը կը նետէ կեանքի յորձանքին մէջ, միւսը կը թաթխէ կարօտներու ծովուն մէջ: Հայ ժողովուրդը բաղկացնող միլիոնաւոր ընտանիքներու մէջ, այստեղ կամ այնտեղ, Սփիւռքի մէջ կամ Հայաստան, քանի՞ ընտանիք պիտի կարենանք գտնել ուր ծնողք ու զաւակ կ'ապրին նոյն քաղաքին մէջ, իրարմէ քիչ հեռու, շաբաթը մէկ կամ երկու անգամ վայելելով մէկգմէկու ներկայութիւնը եւ կամ շաբաթը անգամ մը գոնէ աղօթելու նոյն ճաշասեղանը բանալէ առաջ: Պատկերը միասնութեան պատկեր չէ, բաժանումի ու կարօտի պատկեր է, այսօր ալ, ինչպէս եղած էր անցեալի օրերուն: Այսօր ալ երիտասարդը օր մը, յարգանքով ու երախտագիտութեամբ թերեւս, ծունկի կուգայ իր հօրը ու մօրը առջեւ եւ կ'ըսէ. «ալ կը բաւէ որքան դուք յոգնեցաք: Հիմա կարգը իմս է: Ես պիտի երթամ ու պիտի կռուիմ՝ իմ կեանքս շինելու համար»: Ու ան հրաժեշտ պիտի առնէ առանց անշուշտ Վարութանեան ճաճանչազեղ բառամթերքով իր հօրը օրհնութիւնը խնդրելու: Հրաժեշտ պիտի առնէ հօրենական տունէն, հօրենական բարքերէն, հօրենական լեզուէն ու սրբութիւններէն, նոյնիսկ թերեւս իր ժողովուրդէն: Բայց հիմա պահ մը մոռնանք ողբերգականը ու նայինք գրականին: Նայինք թէ մեր տաղանդաւոր բանաստեղծը ի՞նչպէս կը խօսեցնէ երախտագէտ զաւակը.

Իմ արիւնս է գոյացած քու քրտինձէդ.
Յոգնութեանդ ծիլն եմ տխուր:

Եթէ կը սիրենք բանաստեղծութիւնը, կրնա՞նք անտարբեր անցնիլ այս երկու տողերուն գրական գեղեցկութեան առջեւէն: Մեզմէ ո՞վ պիտի ուրանայ որ բոլորս ալ մեր արիւնը կը պարտինք մեր հօրը, կամ մեր ծնողքի քրտինքին: Այստեղ հայրը միայն հայր չէ, է՛նաեւ մայր, ամբողջ ծնողքը: Մեր ծնողքին աղի քրտինքն է որ մեզի փոխանցուած է կարմիր արիւն դառնալով: Եւ այստեղ հայրը միայն ծնողք ալ չէ, ամբողջ ժողովուրդ է:

Մեզմէ ո՞ր ապերախտ հայորդին պիտի ուրանայ որ մեր երակներուն մէջ կը կրենք ամբողջ մեր պապերուն քրտինքը, անոնց դարեր շարունակ հոսեցուցած քրտինքը: Եւ տակաւին ո՞վ պիտի ուրանայ որ մենք բոլորս մեր պապերուն յոգնութենէն ծիւ առած ընծիւղներ ենք, ճիւղեր ենք: Կը բաւէ որ չմոռնանք այս ճշմարտութիւնը եւ հաւատարիմ մնանք այդ քրտինքին: Եւ ո՞չ միայն հաւատարիմ մնանք այդ քրտինքին, այլ նաեւ մեր ծերացած ծնողքին, կամ հազարամեայ մեր ժողովուրդին դողող ձեռքերէն խնդրենք պապենական օրհնութիւն մը՝ դէպի կեանքի ծովը բացուելէ առաջ: Որովհետեւ այդ օրհնութիւնն ալ մեր պապերուն քրտինքին ու արեան նման կը սկսի պտըտկիլ մեր երակներուն մէջ:

Պիտի կրկնեմ: Հրաշք մը պատահէր եւ ամէն հայ երիտասարդ, ուր որ ալ ապրէր, իր հօրը անմիջական շրջանակին մէջ ապրէր կամ ոչ, իր հայրը վաղուց կորսնցուցած ըլլար կամ չէ, Վարուժանի այս բանաստեղծութիւնը կախէր իր անկողնին վերեւ, կամ կախէր իր աշխատասեղանին դիմաց, ու օրը անգամ մը կարդար անոր վերջին չորս տեղերը: Որովհետեւ որքան ալ բանաստեղծութեան մէջ ըսուի թէ վերջին ժամն է օրհնութիւն խնդրելու, ամէն ժամ վերջին ժամ է, կամ ո՞չ մէկ ժամ վերջին ժամ է.

Թող մատներէդ վար գլխոյս վրայ կաթի
հոգւոյդ պայծառ խորամէն եկող աղօթքդ,
վերջիմ ժամն է այս, օրհնէ, հայր:

ՕՐՀՆԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ ԻՐՆ Է

Ա.

Դանիէլ Վարուժան հաւանաբար տակաւին Հազիւ քսան տարեկան էր երբ կը գրէր «Հայր, Օրհնէ՛» հիանալի բանաստեղծութիւնը եւ կեանքի սեմին վրայ էր որ կը խնդրէր իր հօր օրհնութիւնը: Տարիներ վերջ ան ալ իր կարգին անշուշտ իր օրհնութիւնը պիտի տար իր որդւոյն: Կեանքի կարգը այս է:

Եւ սակայն Դանիէլ Վարուժանի տրուած չէր երկար կեանք ունենալ, ալեւորիլ, ծերանալ: Հազիւ 31 տարեկան հասակի մէջ ան ալ, ուրիշ բազմաթիւ գրադէտներու ու բանաստեղծներու կարգին, պիտի զոհուէր 1915 թուականի շարադէտ դէպքերուն: Ինչ որ Հայ գրականութիւնը ժառանգած է որպէս Դանիէլ Վարուժանեան գանձ, ընդամէնը տասը-տասներկու տարիներու վաստակ մըն է, զոր Մխիթարեան վանքի մթնոլորտին մէջ սնունդ առած, գրաբարի ազդեցութեան տակ մնացած, զգացական զեղումներու շունչով խոյանք առած սկսնակ բանաստեղծը տասը տարուան կարճ ժամանակի մը մէջ հասցուց արուեստի ու լեզուի, մարդասիրական զեղումներու գազաթնակէտի մը: Անկարելի է չհաշուել թէ Դանիէլ Վարուժան տակաւին մինչեւ ո՛ւր կրնար երթալ, եթէ իրեն տրուէր քսան տարի եւս ստեղծագործելու առիթ:

Բախտին բերումն է: Քսան տարեկան երիտասարդը, որ իր հօրը օրհնութիւնը կը խնդրէր, երեսուն տարեկանին արդէն դարձած է օրհնութիւններ բաշխող Հայր, ամուսին, ու բանաստեղծ: «Հացին երգը» խորագրեալ իր իրրեւ թէ կիսաւարտ, իրականութեան

մէջ հրաշալիօրէն աւարտուն իր հաւաքածոյին մէջ, զոր իր գրական ու ազգային կտակը կրնանք նկատել, մեր անզուգական բանաստեղծը ունի «Օրհնութիւն» խորագրեալ բանաստեղծութիւն մը: Հոս ան իր օրհնութիւնները կը բաշխէ իր «կտրիճ Որդի»ին, իր «սիրուած Թոռնիկ»ին, իր «վարդ Թոռնուհիին», իր «աղուոր հարս»ին եւ վերջապէս մի ոմն «սլառաւ Աննա»յին: Եթէ գիտես թէ շատ կարճ ժամանակ վերջ ինչպիսի ճակատագիր մը կը սպասէր բանաստեղծին, չափազանց կը յուզուիս այս բանաստեղծութիւնը կարդալով:

Ափ մը ցորեամ փերուդ մէջ
թող լեցնեմ, կտրիճ Որդիս,
կտրիճ Որդիս, գօտիմ մէջքիս.
Թող մաքակալ բազուկներէդ
Քսան ցուլի արիւմ անցնի,
եւ եղեւնի թու հասակէդ
Քսան տունի սիւնը կանգնի.
Ու երբ թիւովը մատերուդ
սերմանես թու սերմնցում՝
հնձես թիւովմ աստղերում:

Հեթանոս երգերու սիրահար մեր բանաստեղծը, որ երիտասարդական օրերու իր խոյանքին մէջ հուժկու ցուլ մը մատաղ ըրած էր Վահագնին, իր սլապերուն աստժոյն, ցուլը կը նկատէր մարդուն ու ցեղին հզօրութեան խորհրդանիշը: Հողազորձական մաճը բռնած իր որդւոյն ահա թէ ինչ կը մաղթէ ան. քսան ցուլի արիւն անցնի անոր բազուկներէն, որպէսզի ըլլայ հզօր մշակ իր ընտանիքին ու իր ցեղին համար: Կ'օրհնէ ու կ'աղօթէ, որպէսզի իր կտրիճ որդւոյն եղեւինի նման հասակէն դուրս գայ քսան տան սիւն, քսան երդիք ընտանեկան: Եւ տակաւին կ'աղօթէ ան որ իր կտրիճ

որդուոյն տասը մատներովը ցանուած սերմնցուն աստ-
ղերու թիւին չափ հունձք տայ իրեն եւ մեր ժողո-
վուրդին:

Դանիէլ Վարուժան բանաստեղծական խնջոյքի կը
վերածէ այս օրհներգութիւնը, օրհներգութիւն՝ որ,
որդիէն կ'անցնի դէպի Թոռ, Թոռնուհի, Հարս, եւայլն:
Բոլորն ալ վերնագրով գրուած, այս բառերը ընտանիքի
մը անդամներէն աւելի՛ կը խորհրդանշեն ամբողջ հայ
ժողովուրդի որդիները, թոռներն ու հարսերը: Բոլորն
ալ գիւղին ու դաշտին մարդիկն են, որոնց համար
ցորենը ոսկի է:

Ափ մը ցորեամ գլուխդ ի վար
թող որ թափեմ, Թոռնի՛կ սիրուած,
Թոռնիկ սիրուած, ցուպս ծաղկած.
Թող նակատիդ վրայ դրուի
հարիւր սաղմոս իմաստութեամ:

Ի՞նչ խանդաղատանք ու բարի մաղթանք նաեւ Թոռ-
նուհիին համար, որուն գլխէն եւս անձրեւի նման պէտք
է իջնէ ցորեանը:

Ափ մը ցորեամ մագերուդ մէջ
թող որ տեղամ, վարդ Թոռնուհիս,
վարդ Թոռնուհիս, պսակ շիրմիս.
Թող այտերուդ վրայ շողամ
ամէն գարուն մոր կակաչներ,
եւ աչքերուդ մէջը լողամ
ամէն ամառ մոր նախանշներ:

Դանիէլ Վարուժան, որքան ալ ուսանած ըլլար
Վենետիկի Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանի կամ
Պելժիոյ Կանտ համալսարանի մէջ, կրնա՞ր մոռնալ

իր հայրենի գիւղի ցորենահամ արտերը: Պիտի գարմանանք որ ան իր սիրածներուն գլխուն վրայ ոսկրի նման «ցորեան» կը տեղացնէ օրհներգութեան մէջ:

Շարունակե՛նք կարգալ այս սքանչելի բանաստեղծութիւնը:

ՕՐՀՆԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ ԻՐՆ Է

Բ.

Բանաստեղծը օրհնեց իր կտրիճ Որդին, օրհնեց իր սիրուած Թոռնիկը, օրհնեց իր վարդ Թոռնուհին: Հիմա զո՞վ պիտի օրհնէ ան: Պիտի օրհնէ Հարսը, իր աղուոր Հարսը, որ անկասկած իր կեանքի ընկերուհին ըլլալով հանդերձ կը խորհրդանշէ նաեւ աշխարհի բոլոր հայ հաւատարիմ կողակիցները: Ափ մը ցորեն ալ անոր՝ օրհնութեան ձեւով:

Ափ մը ցորեան ծոցերուդ մէջ
թող որ ցանեմ, Հա՛րսս աղուոր,
հարսս աղուոր, սէ՛րս հեռաւոր.
Թող անկողնիդ ակօսիմ մէջ
հասկ մը ծլի՛ լման շարժով,
եւ օրօրած օրօցֆիդ մէջ
արշալոյսներ մնջեմ փառժով,
ու երբ կթեւ Բառսուն երիմջ՝
դոյլերուդ մէջ մակրդի
կաթը՝ արծաթ, դալմ՝ ոսկի:

Հեթանոս բարքերու եւ ցեղին սիրտի երգիչը ամէն վայրկեան ականջ կուտայ հողին կանչին, եւ պաշտամունքի նիւթ կը դարձնէ ցորենը, ցորենը որ հողագործին արդար քրտինքն է եւ ժողովուրդին արդար հացը: Մեր նոյն բանաստեղծը չէ՞ր որ անգամ մը այնքան գեղեցկօրէն նկարագրած էր «ցորեանի ծո-

վեր»ը, որոնց մէջէն հովեր կ'անցնէին, ծովեր կ'անցնէին: Խաչի տեղ այդ ցորենն է որ իր սիրածներուն գլխուն վրայ կը դնէ բանաստեղծը, երբ կ'ուզէ իմաստուն մարդու օրհնութիւն տեղացնել անոնց վրայ:

Եւ հարսէն վերջ, ցորենահամ այդ օրհնութենէն բաժին պիտի իյնայ նաև պառաւ հայուհիի մը եւ իրեն՝ նոյն ինքն բանաստեղծին: Եւ այս բանաստեղծութիւնը պիտի վերջանայ երեք շատ յուզիչ տողերով:

Ափ մը ցորեամ, ափ մը ցորեամ,
ա՛յ իմ պառաւ, ա՛յ իմ Աննա,
մեր գլխում ալ թող որ տեղայ.
Թող չսառի՛ արեւն աշնամ
մեր մագերում ձիւներում մէջ,
չմարի՛ մեր մոմն իրիկում
ժամում մարմար սիւներում մէջ:
Ու երբ դրուիմք ա՛լ գերեզման՝
մեր մերժեւ հո՛ղը, Աննա,
Քիչ մը կակուղ թող ըլլայ:

Գաւառի կեանքի բարքերն են որ կը յորդին այս ուստր նման բանաստեղծութիւններուն մէջէն: Բանաստեղծը կեանքի շատ կարճատեւ շրջանի մը մէջ իր առաջին ստեղծագործութիւնները ցոլացնող երիտասարդական «սարսուռներ»էն մեկնելով հասած է մինչեւ «հացին երգը», հեթանոսական կուռքերու պաշտամունքէն անցնելով հասած է մինչեւ ցորենի պաշտամունքը, կարճ խօսքով հասած է հասունութեան ու իմաստութեան կատար մը, ուրկէ կը նայի մեր ժողովուրդին ապագային: Կը նայի մեր ժողովուրդին ապագային ու կը տեսնէ իր ժողովուրդին մշակները, իր ժողովուրդին սերմանողները, որոնք կ'ակօսեն հողը եւ հողը յդի կը թողուն ցորեաններու ապագայ ծովուն:

Հո՛, հոօ՛, հոօ՛, հոօ.- հողիմ տակ հոնդիւմն է
արօրիմ:

Կը լսէ այդ հոնդիւնը եւ կը մտածէ թերեւս որ մեր ժողովուրդին ապագան կախեալ է արօրին այդ հոնդիւնէն, կամ սերմնացանին հոսեցուցած աղի քրտինքէն: Օ՛ տարիները՝ որոնք անցեր զացեր են շատ բան փոխելով: Կարգալէ վերջ այս անմահ բանաստեղծութիւնները, պահ մը չփորձուինք հիմա հարց տալ թէ մեր սիրելի բանաստեղծը ինչ պիտի մտածէր այսօր, եթէ վերադառնար մեզի ու փնտռէր մեր մշակներուն ստեղծած ցորեանի ծովերը, ինչ պիտի մտածէր եթէ տեսնէր որ այսօր իր ապրած ու երազած հողերուն վրայ ո՛չ մէկ հայ մարդ մնացած է արօրին ետին ու ցորեաններու դաշտերուն մէջ, ինչ պիտի մտածէր եթէ տեսնէր որ մեր օրհնութեան սեղաններուն վրայ կամ մեր օրհնութեան աղօթքներուն մէջ մոռցուած է հացը, կամ հացը դարձած է միայն ապրանք մը, զոր ամէն իրիկուն պատրաստ կը գնենք փուռէն:

Մշակներն են իմ գիւղիս, դաշտի հօօ՛ր գաւակներ,
Քրտինքներով մարգարտեայ՝ քնութեան թագն են
հիւսեր:
Երբ որ Քալեն, մայր-երկիրն իր արգանդէն
կը սարսոյ:

Ո՛ւր են զիւզին այդ մշակները:
Եկէք եւ սրտցաւօրէն գոչեցէք սիրելի բանաստեղծին.
«Ի՞նչ կ'ըսես դուն, բանաստեղծ, ո՞ր մշակին, ո՞ր քրտինքին, ո՞ր արօրին, ո՞ր դաշտին մասին է քու այդ խօսքը: Ի՞նչ ցորեան: Մենք հիմա խանութներու եւ զործարաններու զործարարներ ենք, մենք հիմա արօրի տեղ ինքնաշարժ կը գործածենք, օդանաւ կը նստինք,

գրօսանաւեր ունինք եւ մեր զաւակները աշխարհի լաւագոյն համալսարաններուն մէջ ամէն ինչ կ'ուսանին, բացի հողագործութենէ: Բանաստեղծ, բանաստեղծ, դուն ի՞նչեր կ'ըսես հիմա»:

ԳԵՌ ՄԻՆՉԵՒ Ե՞ՐՐ

Դանիէլ Վարուժանի ամէնէն ժողովրդական եւ ամէնէն յուզիչ բանաստեղծութիւններէն մէկն է «Կարօտի նամակ»ը, որ կարօտի գրականութեան գլուխ գործոց մը կը նկատուի: Այս բանաստեղծութիւնն ալ հայ մայրերու տառապանքին մէկ յուշարձանն է: Բանաստեղծին մայրն է որ նամակ կը գրէ իր պանդուխտ զաւկին եւ զայն իր քով կը կանչէ այլեւս: Կը կանչէ ի՞նչ տողերով: Կարելի չէ որ այստեղ ընդօրինակենք ամբողջ բանաստեղծութիւնը: Բայց նախ կարդանք առաջին տողերը.

Կը գրէ մայրս.— «Ո՛վ իմ որդեակս պանդուխտ,
Դեռ միմչեւ ե՞րբ պիտ' անժամօք լուսնի տակ
օրերդ անցնիմ, դեռ միմչեւ ե՞րբ հէգ գլուխդ
ես չսեղմեմ լանջքիս տակ:

Իսկապէս ի՞ր մայրն է որ կը գրէ, թէ ոչ այդ մէկը երեւակայական մայր մըն է, թէ ոչ այդ մէկը խորհրդանշանն է իր զաւակը հեռաւոր ասիեր զրկած հայ մայրիկին:

«Անձանօթ լուսնի տա՛կ ապրիլ»: Բանաստեղծական հզօր պատկեր մըն է սա արդէն լուսնի մը համար որ մէկ հատ է իրականութեան մէջ եւ որ սակայն օտար ու անձանօթ կը դառնայ, եթէ նոյն վայրկեանին չի լուսաւորեր իրարմէ հեռու ինկած մայրն ու զաւակը:

Հերի՛ժ օտար սամդուղներէ ելլեն վեր
ոտ՛ներդ՝ որ օր մ'ափերուս մէջ տա՛ցուցի.
Հերի՛ժ ալ սիրտդ՝ ուր իմ ծիծերս եմ պարպեր
դատարկ սրտէս դուրս հիւծի:

Խեղճ մայր, որ ամբողջ իր կաթը պարպեր է իր
որդւոյն սրտին մէջ եւ որ հիմա կը նշմարէ որ իր սիրտը
պարապ է: «Յեղին սիրտն» է այս իրականութեան մէջ,
ինչպէս կոչեր է բանաստեղծը այն գիրքը որմէ առնուած
է այս բանաստեղծութիւնը: Յեղին սիրտն է, պան-
դուխտ որդեակի կարօտով կիզուած: Եւ բանաստեղծը
տակաւին շէք գիտեր որ իր մահէն մօտաւորապէս հա-
րիւր տարի վերջ հայ մայրերը պիտի շարունակէին
«կարօտի նամակ»ներ գրել իրենց պանդուխտ որդի-
ներուն, առանց կարենալ գործածելու այստեղ գոր-
ծածուած հիանալի բառերը.

Դրանս առջեւ կը նստիմ միշտ տխրալիր,
լուր կը սպասեմ վրադ ամէն կոունկէ՛ որ կ'անցնի,
այն ճիւղն ուռի՛ գոր ինչ ձեռքով տնկեցիր
վրաս կ'ընէ հովանի:
Իրիկունները տուն դարձիդ կը սպասեմ.
Կու գամ կ'անցնիմ գիւղիմ իջերը համակ.
մշակը կ'անցնի, կ'անցնի կովարժը վսեմ-
կը մնամ լուսնիմ հետ միմա՛կ:

Կը տեսնէ՞ք շարժանկարի պատկերը: Դրան սեմին
վրայ նստած մայրը մի առ մի կը նայի զրան առջեւէն
անցնող մշակներուն, կովարածներուն, գիւղին քաջե-
րուն, բոլոր տղամարդերուն, որոնց աչքերուն մէջ
կ'ուզէ պահ մը տեսնել իր որդւոյն աչքերը: Բայց բոլորն
ալ պիտի անցնին-երթան, ու ինք դարձեալ առանձին
պիտի մնայ լուսնին դիմաց: Քիչ մը եւս պիտի սպասէ,

յետոյ ներս պիտի մտնէ, քանի մը կաթիլ արցունք պիտի հոսեցնէ, թերեւս կարօտի նոր նամակ մըն ալ պիտի գրէ, յետոյ պիտի աղօթէ Աստուծոյ: Գիտենք թէ ի՞նչ պիտի աղերսէ իր աղօթքին մէջ: Օ՛ տառապանքը ամէն գիշեր տեսնելու այդ քաջերն ու մշակները, որոնք իրենց տունները կը վերադառնան: Անոնք իրենց տունները երթալու համար ուրիշ ճամբայ մը չունէին, որպէսզի շանցնէին իր գաւկին սպասող այս մայրիկին զրան առջեւէն եւ շխաղցնէին անոր սիրտը:

Եկո՛ւր որդեակ, հայրենի տունդ շէնցուր.-
Դուռն եմ կոտրեր, մառաններն ո՛ղջ դատարկեր.
Կը մտնեմ ներս լուսամուտէն ջարդուփշուր
գարնան ամբողջ ծիծառներ:

Բայց ահաւասիկ յանկարծ բան մը փոխուեցաւ շարժանկարի պատկերին մէջ: Կարօտի զգացումին վրայ աւելցաւ շատ բան կորսնցուցած ըլլալու տառապանք մըն ալ: Տունը կորսնցուցած է իր շէնութիւնը: Դռները կոտրուած են, մառանները դատարկուած կամ թալանուած են, ապակիները ջարդուփշուր եղած են: Ո՞վ դարձեալ պիտի շէնցնէ այս տանիքը, եթէ ոչ «որդեակ»ը: Ու մայրը կը գրէ իր որդւոյն.- Որդեակ, երբեմնի գառնուկներու, կովերու, խոյերու հօտէն խոտին մէջ մնացեր է միայն խոյ մը, մէկ հատիկ խոյ, որ երբ գառնուկ էր, քու ափին մէջէն գարի կերած էր: Միայն այդ խոյը մնացած է եւ ես գիշեր-ցերեկ սնունդ կուտամ այդ խոյին, բրինձ ու առուոյս կը կերցնեմ:

Տօսախ սանտրով կը սանտրեմ քուրդն աղուակամ-
Ան գոհ մըն է քանկագին:
Դարձիդ՝ պնած վարդերով գլուխն իր համակ՝

պիտի մորթեմ կեանքիդ համար ծաղկատի.
Իր արեամ մէջ պիտի լուամ, Քաղցր որդեակ,
ոտքերդ յոգնած՝ պանդուխտի:

Թէեւ այսպէս կը վերջանայ այս սքանչելի բանաստեղծութիւնը, բայց մենք կարծես ամէնէն վերջը դարձեալ կը լսենք առաջին ողբը.

Ով իմ որդեակս պանդուխտ,
Դեռ մի՛նչեւ ե՞րբ ...

Իսկապէս: Դեռ մի՛նչեւ ե՞րբ:

ՓՈՔՐԻԿԸ

ԻՐ ՀՕՐԸ ԲԱՆՏԻՆ ՍԷՉ

Մօրը բերնով գրուած կարօտի նամակէն առաջ, բանաստեղծ Դանիէլ Վարուժան ունի ուրիշ բանաստեղծութիւն մը, որ անսովոր զգայնութեան մը, ահաւոր բողոքի մը եւ մանկութեան սեւ յիշատակի մը անդրադարձն է: «Հօրս բանտին մէջ»: Ասիկա այցելութիւն մըն է որ բանաստեղծը փոքրիկ տարիքին տուած է չենք գիտեր ինչու համար բանտարկուած հօրը բանտին: Հայրը յայտնապէս բանտարկուած է անիրաւ կերպով, թերեւս քաղաքական պատճառներով կամ զրպարտութիւններով: Յետագայ տողերուն մէջ բանաստեղծը հօր պատկերի մը դիմելով պիտի ըսէ. «Ցխտին նետուած սրբութիւն»: Հայրն է այդ. ցեխին նետուած սրբութիւն:

Դեռ փոքր էի. եկայ Քեզի մեծաւոր
մութ գնտանիդ մէջ այցի:

Մայրս հիւանդ էր. կը շրջէի ես ազատ
մէջտեղ դանտի եւ մահնի:
Լուր տուիմ ինձ, եկար առջեւը դրամ
վանդակապատ՝ որ -ռնի՛ր-
կը բաժնէր մեր ողջագուրումը կողկաթ:
եկար անխօս, վշտակիր:
Որքա՛ն միհար էիր եւ որքա՛ն աչքերդ
ծարաւ էիմ արեւու.
Մօրուքիդ տակ, կարծես ոսկրի վրայ բուսած,
ո՛վ հայր, մեռել մ'էիր դու:

Տէքօրը բացուեցաւ արդէն: Փոքրիկ տղան, հիւանդ
մօրը ու բանտարկուած հօրը միջեւ շուարուն, արդէն
մեռել մը կը տեսնէ իր հօրը նիհար ու տառապակոծ
երեսին վրայ: Արեւէն ու ազատութենէն զրկուած այդ
մարդը իր գաւազը համբուրելու իրաւունք իսկ չունի:
Ի՛նչ պիտի մտածէ փոքրիկը այս տեսարանին դիմաց:

Նշմարելուդ պէս գիս՝ ժպտիլ սկսար,
բայց այդ ժպիտը բարի
այդ սուտ ժպիտն՝ էր մումուֆա՛ր մը ծաղկած
լնի մը վրայ արտօսրի:

Արցունքի լճի մը վրայ բացուած նունուֆար մը,
հօրը այդ ժպիտը: Խեղճ հայր, որ իր որդին ուրա-
խացնելու համար կը ժպտի, բայց մանուկն անզամ
պիտի նշմարէ որ այդ ժպիտը կեղծ ժպիտ է:
Եւ ահա կծիկը պիտի քակուի.

Ո՛վ տխուր ժամ: Քեզ մի առ մի պատմեցի
սեւ վիպակները մեր տան,
հանիիս մահն, ու հիւանդ մօրս հազը խուլ
լռութեան մէջ գիշերուան.

Ըսի թէ մեր տանիքին վրայ, լուսնին տակ,
բուերը պար կը բռնեն,
թէ այս տարի մեր վարդենին չորացաւ
գերեզմանատան խորշակէն:
Կը լսէիր զիս եւ հարցում կ'ընէիր,
երբ հրաման մը վայրի,
կոյր հրաման մ'եկաւ զմեզ բաժնելու...
դարձար ... առանց համբոյրի:

Այնուհետեւ հայրը դարձեալ մութ գնտան պիտի
առաջնորդուի եւ մանկիկը հոն պիտի մնայ սառած,
յուսահատ, եւ զայրացած: Երկար պիտի նայի իր հօրը
ետեւէն եւ այն ատեն է որ լալ պիտի սկսի: Եւ այդ
պահուն է որ պիտի զգայ թէ իր սրտին մէջ կը լեցուէր
բարկութեան ու ոխի զգացում մը: Օ՛ սիրոյ կեանքը,
քրտինքի լանջը, փուշի սիրտը, սրբութիւններ՝ որոնք
նետուած են ցեխին մէջ, սրբութիւններ որոնք արեւուն
ճառագայթներուն դէմ զոցուած են: Ու փոքրիկ մա-
նուկը, իր ուռած սրտով պիտի տեսնէ թէ ինչպէս բոլոր
այս սրբութիւններուն հետ դէպի մահ, դէպի սպանդ
պիտի սուզուին բոլոր կրօնքներու սուրբերն ու «Յիսուս-
ները թքնուած»:

Դանիէլ Վարուժանի ուժեղ բանաստեղծութիւններէն
մէկն է այս, որուն մէջ բանաստեղծը կարծես կը տեսնէ
ապագայի այն տխուր իրադարձութիւնները, որոնք
պիտի պատահին: Եթէ գրուած ըլլար քանի մը տարի
վերջ, թերեւս աւելի ուժեղ, աւելի ցնցիչ ու «բանաս-
տեղծական» բանաստեղծութիւն մը գուրս պիտի գար
այս ապրումէն, բայց այս մէկն ալ արդէն կը յուզէ
մեզ ու կը մտնենք իր հօրը պատկերին դիմաց խղճա-
հարած ու ընդվզումով լեցուած մանուկին մորթին
մէջ: Ինչե՛ր պիտի ուզէր ընել այդ մանուկը, եթէ կա-
րենար.

Մութ քանտիդ մէջ գարնան վարդերը ամբողջ
պիտի լեցնել ուզէի:
Կամ մղմիմ հասակս ու ապագան հասակիս՝
պիտ՝ հոն քաղել ուզէի:

Ո՛չ այդ, ո՛չ ալ միւսը: Կրնանք ենթադրել որ մանուկը
հօրը բանտին առջեւէն հեռացաւ իրեն հետ տանելով
զայրոյթ ու ընդվզում: Պատմութիւնը որքա՛ն իրական
է չենք գիտեր: Բայց գիտենք թէ այսպէ՛ս է որ մարդիկ
իրենց փոքրիկ տարիքէն կը սկսին լեցուիլ անիրաւ-
ներու, ապօրէններու, կեղեքիչներու, զրպարտիչներու,
անարդարներու դէմ ատելութեան կրակով, կրակ՝ որ
աւելի վերջ հրաբուխի նման պիտի ժայթքի կրակէ
լաւաներ արձակելով:

ԵՐԳ ՈՒ ՊԱ՞Ր ՎԱՐՈՒԺԱՆԵԱՆ ՔԵՐԹՈՂՈՒԹԵԱՆ ՍԷՁ

Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծութիւններուն մէջ
սա մէկը կարծես կ'առանձնանայ միւսներէն, կը դառնայ
եզակի, կը դառնայ շուրջպար եւ երաժշտութիւն:
Դիւրին չէ մեր մեծ բանաստեղծին ամբողջական գործին
մէջ գտնել այսպիսի քանի մը բանաստեղծութիւններ,
որոնք գրուած ըլլային քնարաշունչ ու բառախաղային
արուեստի անսովոր ներչնչումով: Բայց այս բանաստեղ-
ծութեան մէջ մեզ առաւելաբար կը հմայեն իրարու
մէջ ընդելուզուած երկու տարբեր պատմումներ, որոնք
կրնային իրարմէ անջատուիլ եւ դառնալ երկու տարբեր
բանաստեղծութիւններ: «Հացին երգը» հաւաքածոյէն
է որ կը քաղենք այս սիրուն բանաստեղծութիւնը.

Հումձժ կը ժողվեմ մանգաղով

- լուսնակը հարս է-
 ալօս ալօս մամ գալով:
 - սիրածս հարս է -
 Գլխարաց հմ եւ բոպիկ
 - Անն՛ւշ եմ հովեր -
 Արտերում մէջ թափառիկ
 - մագերն եմ ծովեր -
 Յորեմ, կակաչ, կարօտով
 - կա՛բաւը կուլայ -
 կապեցի մէկ նարօտով
 - ձեռքերն եմ հիմա -

Ամբողջ բանաստեղծութիւնը կ'ընթանայ նոյն երա-
 ժըշտականութեամբ ու նոյն պարային կշռոյթով: Չանց
 կ'առնեմ բանաստեղծութեան մնացեալ տողերը,
 որովհետեւ այսքանով իսկ կ'արժէ որ տեսնենք թէ բա-
 նաստեղծը ինչպիսի խաղ մը սարքած է մեզի՝ այնքան
 երջանկօրէն ընտրուած սա բառերուն ու պատկերներուն
 ընդմէջէն: Այստեղ բանաստեղծը կարծես իր զգացո-
 ղութիւնն ու մտածումը երկուքի բաժնած է եւ այդ
 երկու զգայնութիւնները միացուցած է իրարու: Եկէ՛ք
 խանդարենք այս խաղը եւ իրարմէ անջատենք այդ
 երկու զգայնութիւնները: Եւ տեսնենք թէ ինչպէս
 երկու տարբեր բանաստեղծութիւններ դուրս կուգան
 այս մէկ բանաստեղծութենէն:

Նախ՝ երկար տողերով գրուածը.

Հումձ՛ք կը ժողվեմ մամգաղով
 ալօս ալօս մամ գալով:
 Գլխարաց հմ եւ բոպիկ
 արտերում մէջ թափառիկ:
 Յորեմ, կակաչ, կարօտով
 կապեցի մէկ նարօտով:

Յետոյ՝ կարճ տողերով գրուածը.

լուսնակը եարս է,
սիրածս հարս է:
Անո՛ւշ են հովեր,
մագերն են ծովեր:
Կա՛քաւը կուլայ,
ձեռքերն են հիմա:

Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծական աշխատանքի երջանիկ մէկ պահն է ասիկա, բանաստեղծական գիւտի եւ բառային խաղերու հազուագիւտ պահերէն մէկը: Քիչ անգամ մեր պաշտելի բանաստեղծը գրիչը դուրս կը հանէ փոթորկոտ զգացումներու ու ազգային խոյանքներու սեւ մելանէն ու զայն կը թափթխէ այսքան զուարթ ու երփներանգ մելանի մը կաղամարին մէջ: Բայց պէտք չէ զարմանալ բանաստեղծին այս լաւ ու զուարթ տրամադրութեան վրայ: Չէ՞ որ ան «Հունճք կը ժողովեմ» կոչած է իր այս բանաստեղծութիւնը եւ չէ՞ որ Հունճքը, արտը, ցորենը, դաշտերու զեզեցիկ ծաղիկները, կակաչները, հողագործին ամենօրեայ գործիքները ինչպէս մած, մանգաղ, արօր, տափան, նիւթեր են որոնք զինքը յանկարծ կը տանին բանաստեղծական ներշնչումներու դէպի ամէնէն բարձր եւ ուրախ ոլորտները: Այս տրամադրութիւնը չէ՞ որ զինքը կը զինովցնէ մշակներու տեսարաններով, որոնք կը լեցնեն «Հացին երգը»:

Մշակ, ցամէ, - յամու՛մ Տիրոջ Աշխարհիմ
թող մատներէդ յորդիմ սերմեր լուսեղէն.
վաղը ամէն մէկ հասկի մէջ կաքնայիմ
պիտ՝ հասունմայ մաս մ'Յիսուսի մարմինէն:
Ցամէ ցամէ - մոյճիսկ հեռու սահմանէն,

աստղերու պէս, ալիքներու պէս ցամէ:
Ծիտերն ի՛նչ փոյթ թէ հատիկներդ կ'աւերեն-
տեղը Աստուած պիտի մարգրիտ սերմանէ:
Լեցուր ապօսմ, յորդէ՛ հերկերը բերրի:
Հողիմ ծոցէն ոսկի լոյսեր թող հոսիմ:

Ի՛նչ հաւատք՝ հողին ու հունձքին նկատմամբ, ի՛նչ վստահութիւն՝ Տիրոջ բարեգործութեան ու վարձատրու-
թեան նկատմամբ: Ծիտերը թող ուտեն հատիկները,
հող չէ, Աստուած անոնց տեղ մարգրիտներ պիտի սեր-
մանէ: Հողին ծոցէն ոսկի լոյսեր պիտի հոսին: Եւ այդ
ոսկի լոյսը օրհնութեան մը պէս պիտի գրուի իւրա-
քանչիւր մշակի, իւրաքանչիւր հայ մարդու ճաշասե-
ղանին վրայ: Ի՛նչ հաւատք, ի՛նչ երջանկութիւն՝ այդ
հաւատքին ընդմէջէն:

Եւ ահա թէ ինչու կը տխրինք երբ կը կարդանք
Վարուժանը: Այս քերթողութիւնը փշրուած երազներու
բեկորներով կը ծեծէ մեր սիրտն ու ուղեղը:

ԲԱՌԵՐ, ԲԱՌԵՐ

Ա.

Բայց չենք կրնար այսքան շուտ եւ այսքան կարճ
տողերով անցնիլ Վարուժանեան քերթողութեան այն
տողերուն վրայէն, որոնք կը փառաւորեն մշակն ու
հունձքը: Որքան ալ անոնք մեզ հարուածեն որպէս
փշրուած երազներու բեկորներ, այդ տողերը մեզ
արուեստի ճամբով կ'արբեցնեն թէ՛ որպէս բանաս-
տեղծական հզօր ստեղծագործութիւն, թէ՛ որպէս մօտիկ
անցեալի բարբերու անջնջելի արձանագրութիւն:

Ահա պատկերը սերմանողին, յաղթահասակ մշակին,
որ «մայրամուտի ոսկեթոյր շողերուն մէջ» կանգնած,
պիտի սերմանէ «աստղահատ ցորենները, որոնք կը
լեցնեն անոր խորունկ գոգնոցը»: Գեղջկական կեանքի

հզօր պատկեր: Եւ բանաստեղծը՝ որ կը ձայնէ անոր.

Մշա՛կ, ցանէ՛.- յանուն տանդ սեղանին
թււիդ շարժումն անպարագի՛ծ թող ըլլայ.
վաղը նետած ցորեններդ յորդ կը թափին
օրհնութեան պէս թռոնիկներուդ գլխուն վրայ:
Մշա՛կ, ցանէ՛.- յանուն մօթի թշուառին
թող գոգնոցէդ կէս չելլէ արիւր թմաւ.
Աղքատ մ'ախօր նրագին մէջ տաճարին
վաղուան հունձֆիդ համար հուսկ ձէթը դրաւ:
Լեցուր ակօսմ, յորդէ՛ հերկերը բերրի:
Հողին ծոցէն ոսկի լոյսեր թող հոսին:
Օրը ահա կ'իրիկնանայ.- կ'երկարի
շուքը թւիդ հորիզոններն աստղային:

Շարժանկարի ժապաւէնի մը մէջ տեսնելու պէս կը
հետեւինք մշակին շարժումներուն, մինչ ան իր գոգ-
նոցին մէջէն ամբողջ արի մը լեցուն սերմ կը վերցնէ
ու թեւի «անպարագիծ», թեւի մինչեւ անհուն երկարող
շարժումով մը ակօսներուն մէջ կը թափէ այդ սերմերը՝
որպէս վաղուան ցորենն ու հացը: Կը տեսնենք այդ
պատկերը իր ամէնէն վառ գիծերուն մէջ, մեր լեզուին
ամենագեղեցիկ բառերուն ընդմէջէն: Ու բանաստեղծը
կը պաղատի մշակին: Կը պաղատի թշուառ ու աղքատ
մարդուն անունով: Չըլլա՛յ որ արի կիսով միայն լեցուն
դուրս ելլէ գոգնոցիդ մէջէն, մշակ: Լեցուր դայն ամ-
բողջովին յանուն վաղուան հունձքի յաջողութեան:
«Առատութիւն, բերրիութիւն, պտղաբերում թող ըլ-
լայ», պիտի ըսէ ուրիշ բանաստեղծութեան մը մէջ:
Բայց անկէ առաջ, ահաւասիկ աղքատիկ կին մը եկե-
ղեցիին ճրագին մէջ իր վերջին ձէթը դրաւ, որպէսզի
աղօթէ վաղուան հունձքի առատութեան, ու մշակի
յաջողութեան համար: Աղքատներուն աղօթքն է որ

մշակին գողնոցը լեցնող սերմերուն պիտի միանայ ու վաղը ոսկի լոյսեր պիտի պոռթկացնէ հողին ծոցէն:

Դարձեալ կը տեսնենք շարժանկարին մէջ: Իրիկուն եղաւ արդէն եւ մշակը դեռ իր թեւը կ'երկարէ ակօսներուն վրայ անձրեւի կաթիլներու նման ցորենի հատիկներ տեղացնելու համար: Արեւը մայրը մտնելու վրայ է ու շուքերը սկսած են երկարիլ: Մշակին թեւին շուքն ալ կ'երկարի մինչեւ աստղային հորիզոններ: Բայց միայն շուքն է որ կ'երկարի մինչեւ այդ հեռաւոր ասիերը: Ո՛չ: Անոր բարիքներն ալ կ'երկարին մինչեւ հեռու, մինչեւ այն իւրաքանչիւր տունը, որուն երդիքին տակ ընտանիքներ բոլորուած են սեղանի շուրջ ու կը նային տաքուկ հացին, որ տակաւին կը մխայ փուռին տաքութենէն ու մշակին սիրտէն կրակ դարձած:

Դանիէլ Վարուժան ուսուցիչ էր երբ կը գրէր այս տողերը: Բնաւ արտ ելա՞ծ էր, սերմ ցանա՞ծ էր, արօր քա՞ծ էր, հունձք քաղա՞ծ էր: Հաւանաբար ո՛չ: Բայց կրնամ վստահօրէն ենթադրել որ երբեմն ժամեր շարունակ կը նստէր արտի մը եզերքը ու կը դիտէր մշակները, կը նայէր դաշտերու առաջին ծիւերուն, կը նայէր եզերքներէն բուսած կակաչներուն, կը նայէր առաջին հասկերուն եւ ցորեանի ծովերուն, երեսը կուտար անոնց մէջէն փշող հովերուն: Եւ ան այս տեսարանները իր մտքին մէջ կը քանդակէր հողագործական հայաշխարհի հրաշալի բառամթերքով մը, այդ բառամթերքին վրայ աւելցնելով մեր լեզուին ամենագեղեցիկ բանաստեղծական բառերը: Անգի՛ն ծառայութիւն: Այսօր եթէ Վարուժանեան քերթողութիւնը ոչի՛նչ ունենար մեզի տալիք, արդէն պիտի չդադրէր հողագործական գրականութեան ու բառամթերքի գանձարան մը ըլլալէ: Աւա՛ղ, հայախօս մշակները չկան այլեւս, մեր պապերուն ապրած հողամասերուն վրայ ո՛չ մէկ մշակ «առա հօ» կ'ըսէ իր եզան, «Հօ՛, հոօ՛,

հոօ՛, հոօ» կ'երգէ: Հողագործական գործիքներուն ու գործողութիւններուն հայերէն բառերը շրթներու վրայ չեն հնչեր, մոռցուած գացած են քաղքենի բարքերու եւ հայոց լեզուի համատարած անտեսումին մէջ: Եթէ չկայ հողագործ, եթէ չկայ սերմանող, չկայ նաեւ բառ եւ լեզու: Բայց հոն է Վարուժանեան բանաստեղծութիւնը, որ բանաստեղծութեան սահմաններէն դուրս պոռթկալով կը դառնայ նաեւ լեզուաբանական խոյանք, ազգագրական արձանագրութիւն: Յորեան, խոզան, մաճ, սերմ, մանգաղ, կամ, կալ, հօտաղ, սայլ, անդատան, հնճուոր, խաչբուռ, գոմէշ, ցանք, գերանդի, որայ, փարչ, հունդ, գուղձ: Բառեր՝ որոնք այսօր կ'ապրին միայն բանաստեղծութեամբ: Բայց կ'ապրին: Եւ շարժանկարի ճշգրտութեամբ պատկերներ կը ստեղծեն բոլոր անոնց աչքերուն առջեւ, որոնք տակաւին կը յամառին իրենց մտքերուն մէջ զանճի մը պէս պահել մեր պապերուն առօրեայէն յամեցող ապրումներ:

«Յեղին սիրտ»ն է որ այսպէս վերածուած է «հացին երգ»ին:

ԲԱՌԵՐ, ԲԱՌԵՐ

Բ.

Այսօր միլիոնաւոր հայեր կ'ապրին աշխարհի ամէն կողմը, Հայաստանէն մինչեւ չենք գիտեր ուր: Կարժէ հարց տալ: Միլիոնաւոր այս հայերուն մէջէն քանի՞ հոգի արդեօք կրնայ Դանիէլ Վարուժանը լրիւ կարգալ ու ամբողջութեամբ ըմբոշխնել առանց բառարանի մը դիմելու: Հայերէն լեզուի բոլոր նրբութիւններուն տիրացած գրասէրն իսկ երբեմն պահանջը պիտի զգայ բառարանը բանալու, կամ պիտի անցնի առանց հասկնալու սա կամ նա բառին իմատոր: Բայց, Աստուած իմ, մեր մայրենիին սիրահար ոեւէ մէկու համար ինչ

արբեցութիւն է, ի՞նչ հիանալի փորձառութիւն է բառարանը բանալ ամէն քայլափոխին ու տեսնել թէ ի՞նչի մասին կը խօսի մեր անմահ բանաստեղծը, երբ ան իր տաղանդին թափ կուտայ երգելու համար հեթանոս երգեր կամ հացին երգը:

Հիմա կ'արժէ որ բառարանը առնենք մեր քով ու լրիւ կարդանք Վարուժանի 14 տողերէ բաղկացեալ փոքրիկ մէկ բանաստեղծութիւնը, «Հացին երգը» հատորէն: Բանաստեղծութեան խորագիրն է՝ «Հարկիր»: Որպէսզի տպաւորութիւնը վնաս չկրէ, նախ մէկ շունչով կարդանք ամբողջ բանաստեղծութիւնը.

Եզներս եմ խարտեաշ, լոյս ցակատներով՝
գոր պանուներ եմ մուսխայով կապոյտ:
Գարունի առտուան օդէն եմ գիճով.-
Կը մայիմ, խաղա՛ղ, դաշտերուն անճոյթ:
Ձմեռը գանճմբ խարո՛վ սնուցի -
Մեհեանիմ պարարտ կուռքերն եմ կարծես.
Իրենց սանտրուած պոչը թաւարծի
կը լիզէ իրենց կողերն՝ օձի պէս:
Կը սիրեմ անոնց մուսը բիրածալ,
ռունգերնիմ տամուկ, բիրերնիմ խոշոր՝
ուր կայ դաշտերուն երազն անայլայլ,
եւ մօճքը իրենց, եւ պոչիւնն հօօր
հորիզոններէ՛ն, -երբ կ'երթան անվերջ
եղջիրնիմ մխած Արշալոյսին մէջ:

Ասիկա Դանիէլ Վարուժանի ամէնէն դժուար հասկնալի բանաստեղծութիւններէն մէկը չէ, ընդհակառակը: Ամէն տողին մէջ բառարանի կարօտ մէկ կամ երկու բառ չկայ այստեղ: Այնուհանդերձ այս կարճ բանաստեղծութիւնը զազափար մը կուտայ թէ Վարուժան ինչպիսի բառամթերք մը կը գործածէ երբ կը փորձէ

նկարագրել հայրենի դաշտերու եզները: Եւ որպէսզի լրիւ վայելենք զայն, բանաստեղծութիւնը անգամ մըն ալ կարդանք այս անգամ բառարանը քանի մը հեղ բանալով:

Նախ խորագիրը. հարկիք: Այս բառը, որ երբեմն յարգանք, կամ պարտադիր ծառայութիւն կը նշանակէ, այստեղ պիտի նշանակէ լուծի կապուած եզ:

Բանաստեղծը իր եզներու քալուածքն է որ կը նկարագրէ այս բանաստեղծութեան մէջ: Խարտեաչ են անոնք, ունին լոյս ճակատներ: Բանաստեղծը անասուններուն այդ լուսաւոր ճակատները պաճուճներ է, զարդարեր է կապոյտ նուխայով, այսինքն մեղի ծանօթ մուսխայով, որպէսզի անոնք աչքի չզան: Գարնան առաւօտ է եւ եզները օդէն գինովցած են արդէն: Կը նային դաշտերուն, դաշտերուն՝ խաղաղ, անբոյժ, այսինքն ապահով: Անվտանգ են դաշտերը ու եզները կը քալեն դէպի այդ դաշտերը:

«Ես զանոնք ամբողջ ձմեռը խարով, չոր խոտով կերակրեցի, կը գրէ բանաստեղծը: Հիմա անոնք հեթանոսական տաճարներու կուռքերուն նման ուռած են, պարարտ են: Թաւ մազերով ծածկուած (թաւարծի) եւ լաւ սանտրուած անոնց պոչերը օձի մը պէս կը լիզեն անոնց մարմինները»:

Կը քալեն եզները, ու բանաստեղծը որքան կը սիրէ անոնց կռնակը (նուսը) բիւրածալ, անոնց ուռնգերը, անոնց խոշոր բիրերը, որոնք լեցուն են սա հանդարտ դաշտերուն մասին հիւսուած երազներով: Եւ որքան գեղեցիկ է այդ եզներուն շորոր շորոր օրօրուիլը, ճօճքը, եւ անոնց հզօր պոռչտուքը (պոչիւն) դէպի դիմացի հորիզոններ՝ երբ անոնք այսպէս կը քալեն շարունակ իրենց եղջիւրները մխած Արշալոյսին մէջ:

Քանի մը բառ սորվեցանք եւ դեռ ինչեր պիտի սորվինք եթէ խղճմտօրէն ու հասկնալու վճռակամութեամբ

կարդանք Վարուժանի չքեղ քերթուածները: Այսօր կրնանք արդեօք հաւատալ որ Վարուժանի ժամանակակից մշակները, գիւղացիները, արջառ արածողները, դաշտ ելած այդ պարզունակ մարդիկը, որոնք թերեւս դպրոցի մը սեմին վրայ իսկ չեն կոխած, այս բառերը կը գործածէին իրենց առօրեայ խօսակցութեան մէջ: Ի հարկէ բանաստեղծը չէր որ հնարած էր այս բառերը: Եթէ կար դաշտը կամ արտը, եթէ կար հողագործութիւնն ու հունձքը, եթէ կային արջառ ու անասնաբուծութիւն, ուրեմն կային նաեւ, անպայման ըլլալու էին նաեւ այս բառերը, որոնք բառարաններէ չէ որ դուրս կուգային, այլ վերջն է որ կը մտնէին բառարաններու մէջ: Այլ խօսքով, ո՛չ բանաստեղծն էր որ ստեղծած էր զանոնք, ոչ ալ լեզուագէտը: Ժողովուրդն էր որ ստեղծած էր զանոնք եւ զանոնք փոխ տուած էր բանաստեղծին, որ ան ալ իր կարգին անոնցմէ շինէ մէկմէկ բանաստեղծական կոթող:

Բառեր, աննման բառեր, որոնք լքուեցան մեր ժողովուրդին կողմէ: Ժողովուրդը այլեւս պէտք չունէր այդ բառերուն: Եւ բառերը այլեւս պիտի ասլէին միայն բանաստեղծութիւններու մէջ:

ՄԱՅՐԻԿ, ՔՈՅՐԻԿ, ՀԱՐՄՆՈՒԿ, ՀՕՏԱՂ...

Դանիէլ Վարուժան բանաստեղծական իր երջանիկ գիւտերէն մէկն ալ ըրած է այն բանաստեղծութեան մէջ, զոր կոչեր է «Առաջին ծիլեր»: Ո՞ր մեծանուն բանաստեղծը պիտի չուզէր իր անունը որպէս ստորագրութիւն տեսնել այս բանաստեղծութեան տակ: Դարձեալ «Հացին երգ»ն է որ կը բարձրանայ այս

բանաստեղծութեան մէջէն:

Ջեղում աւիշն հողերում տակ պայթեցուց
սերմերն: Արտերս այս գիշեր
կանանչցեր են լուսնկայի տակ գարնամ...
- Մայրիկ, ինձի ծիլ մը բեր,
Քրտիմէիս ցօղը վրան:

Առաջին երեք տողերը նկարագրական են: Այդ երեք
գեղեցիկ տողերը արդէն կը բանան տեսարանը: Բայց
յաջորդող երկու տողերը բանաստեղծութեան ոգին կու-
տան մեզի, հոգին, միտքը, տեսիլքը: Սերմերը պայ-
թեցան, ծիլ արձակեցին: Մայրիկ, ծիլ մը բեր ինձի,
քրտինքիս ցօղը տակաւին անոր վրայ է: Այդ ծիլը
աշխատանքիս վարձատրութիւնն է, որովհետեւ անոր
վրայ իմ արդար քրտինքս կայ:

Այս հինգ տողերը չորս անգամ եւս պիտի կրկնուին
միշտ նոյն զուգահեռականութեամբ, միշտ նոյն գեղեց-
կութեամբ:

Կատաղօրէ՛ն, կատաղօրէն յորդեր են
տե՛ս, ցորեններն աղարծի:
Դաշտերն հագեր են զմրուխտէ պատմուեան...
- Քոյրիկ, ծիլ մը բեր ինձի,
եզիս շողի՛քը վրան:

Ծիլին վրայ միայն հողագործին քրտինքը չէ որ կայ,
կայ նաեւ եզան շողիքը, եզան լորձունքը, չարքաշ
եզին բերնէն թափած մածուցիկ թուփը: Նողկալի չէ
այդ շողիքը: Այդ շողիքն ալ այնքան սիրելի է, որքան
հողագործին քրտինքը:

Բայց այսքան չէ:

Կը փռոփռոփիմ արտավարէ արտավար
կարծես կանաչ մոմիկներ:
Ամէն ընծիւղ մարգրիտ մ'ունի իր բերամն ..
- Հօտաղ, ինծի ծիլ մը բեր,
արեւուն շողը վրան:

*Բանաստեղծական նոյն խաղն է որ կը շարունակուի,
առաջին ծիլին բեռցնելով նաեւ արեւուն շողը, արեւուն
ջերմութիւնը:*

Կը գարդարէ ամառաբիւնը հողիմ
մատղաշ ծաղիկը հացի:
Կանամչիմ մէջ կոշտերը քուխ կը լողամ ..
- Հարսնուկ, ծիլ մը բեր ինծի,
մատերուդ բոյրը վրան:

*Եկէք եւ հասկցէք թէ բանաստեղծը ի՛նչ ըսել կ'ուզէ
երբ կը գրէ. «Կանանչին մէջ կոշտերը թուխ կը լողան»:
Կոշտը՝ Հողին այն կոշտ մասն է արդեօք զոր կը փշրես
սերմը ցանելէ առաջ: Բայց անցնինք, որովհետեւ պէտք
է որ ժամ առաջ վայելենք այս հնգեակին վերջին
բաղցրաբաղցր երկու տողերը.*

*«Հարսնուկ, ծիլ մը բեր ինծի. մատներուդ բոյրը
անոր վրայ թող ըլլայ»:*

*Եւ հիմա կարգանք բանաստեղծութեան վերջին
հատուածը, որ այս անգամ վեց տողերէ կը բաղկանայ.*

Ծիլ արտերուս մէջն է ծլեր մշննիս.
հոն միսմիմակը՝ ծաղկեր:
- Մայրիկ, Քոյրիկ, հօտաղ, հարսնուկ սիրակամ
բերէ՛ք ամկէ ծաղիկներ,
բերէ՛ք վարդոյն ծաղիկներ,
հնճուորիմ յոյսը վրան:

Երաժշտութեան պէս կը հոսի կ'երթայ այս բանաստեղծութիւնը, որուն մէջ բանաստեղծը կրկներգի նման կը պոռթկացնէ իր պաշտամունքը բոլոր այն բաղկացուցիչներուն նկատմամբ, որոնցմով հողը ճեղքած ու հոնկէ դուրս արձակուած է եղանակին առաջին ծիլը կամ առաջին ծաղիկը: Բանաստեղծին արբեցումը կը նոյնանայ Հնձուորին, չարքաշ հողագործին քրտինքին ու յոյսին հետ: Քրտինք եւ յոյս: Երկուքն ալ կախած են առաջին ծիլին վրայ եւ թրջած են զայն: Քրտինք: Մանաւանդ յոյս: Դարձեալ պիտի ըսենք. առատութիւն թող ըլլայ: Բերրիութիւն թող ըլլայ:

Այսօր ալ երկրագունտի անծայրածիր դաշտերուն ու արտերուն մէջ ամէն եղանակին ցորենի հասկերը առաջին ծիլեր կ'արձակեն ու կը մեծնան, կը հասուննան, ցորենանի դաշտեր կը ստեղծեն, կ'օրօրուին հովին դիմաց, կը թրջուին անձրեւներէն եւ եղներու շողիքներէն: Ինձի այնպէս կը թուի սակայն թէ այս երկրագունտին վրայ կայ խորհրդաւոր հողամաս մը որ ամէն գարնան կ'ընդունի մեծ բանաստեղծի մը ոգիին այցելութիւնը: Ինձի այդպէս կը թուի, այո՛: Յորեաններու ծովէն անցնող հովերուն մէջ այդ բանաստեղծին շունչն ալ կայ:

«ԴՈՒՆ ԳՈՐԾԱՏՈՒՆ ՉԵՐԹԱՍ ԱԼ»

Դանիէլ Վարուժան ունի բանաստեղծութիւն մը, որ մեր սիրելի բանաստեղծին միւս քերթուածներէն որոշապէս տարբեր մթնոլորտ մը ունի: Այս քերթուածին մէջ Վարուժան ընկերվարական մերձեցումով իր տաքուկ սիրտը կը բանայ գործարանի մը բանուորուհիին: Վարուժանի գործերուն ծանօթ ընթերցողը

դարերու հոսանքն ի վար մաւարկեցինք
փոքորիկները մեզ նզմեցին ու անցան

Այստեղ բանաստեղծութիւնը իր տեղը թողած է ուրիշ
զգայնութեան մը: Մեր բանաստեղծը պահ մը գետին
զրած է իր քնարը եւ կը նայի դէպի անցեալ: Կը նայի
ու կը տխրի: Որովհետեւ.

պատերազմներ
նահատակներ
մարտիրոսներ տեսնմք
ցուրտ հողը մեր տաք արցունքով քրջեցինք
արհաւիրք
կեղեքում
հեծկլտում - քախիծ տեսնմք
սեպ լեռներն ի վեր մագլցեցանք
մեր ապաւիճած ժառերը փուլ եկան
արիւնլուայ գլորեցանք

Կրկնե՛նք: Մեր ապաւինած ժայռերը փուլ եկան:
Լեռնագնացի մը նման որ կը վստահի փխրուն հողէն
դուրս ցցուած ժայռի կտորի մը, եւ որ կը տեսնէ թէ
այդ ժայռն ալ կը սահի կ'երթայ իր ձեռքերուն տակէն,
մենք քանի քանի անգամ մեր կեանքին մէջ գլորեցանք
դէպի անդունդ: Բայց չմեռանք: Որովհետեւ.

Լաջասիրտ ռազմիկը - նագելաշում Թամարը
տեսնմք
թմրուկին ձայնով գինովցանք
սրինգին շունչով վերացանք

խոցեր-կոծեր-բոցեր տեսնմք
այրեցանք - փիւմիկ եղանք - վերակենդանացանք

արեւ եղամք -

մայրամուտին կարծեցիմ թէ մեռամք
արշալոյսով դարձեալ ծագեցամք

Եւ դեռ ինչ: Հնամենի վանք մը եղանք, ճիւնին տակ
կորսուեցանք, բայց երբ ճիւնները հալեցան, դարձեալ
մէջտեղ ելանք փառքով ու լոյսով: Անմահ երգի մը
վերածուեցանք ու կուունկի մը նման ճախրեցինք զէպի
մէկ հորիզոնէն միւսը: Դիմացանք: Դիմանալու կոչուած
էինք: Որովհետեւ.

մշտադալար ծառ մը եղամք
սրտին մէջ երկրագունտին
մեր արմատները մխրճեցիմք
եւ աշխարհի չորս ծագերում
ծիածամի եօթը գոյններով
ծաղկեցամք երակ - երակ

մենք յաւերժութեան ծառը եղամք

Ահա թէ ինչու այս բանաստեղծութիւնը կը գատուի
մեր սիրելի բանաստեղծին միւս բանաստեղծու-
թիւններէն: Որովհետեւ ան մեզի կը բերէ սիրոյ
սիրահար, Լօ-ի սիրահար, սիրոյ դարբին, սիրոյ բանուոր
բանաստեղծին տարբեր մէկ սէրը, որ է սէր՝ իր
ժողովուրդին ու իր սրբերուն նկատմամբ:

Աշխարհի բոլոր գրողներուն ու բանաստեղծներուն
կեանքին մէջ կան վայրկեաններ, որոնք կը գատուին
ստեղծագործական ստուար աշխատանքի միւս անհամար
վայրկեաններէն: Ասոնք երջանիկ, նոյնիսկ գերերջանիկ
վայրկեաններ են, որոնք կուզան յանկարծ, առանց
հրաւերի, առանց աչք քթթելու, առանց իրենք գիրենք
զգացնելու, որոնք սակայն յանկարծ ստեղծագործ

մարդուն ներաշխարհին մէջ կը վառեն լոյս մը, որ
այլեւս պիտի չմարի եւ որ զայն պիտի քայեցնէ մեծ
յաջողութիւններու ճամբուն վրայ: Ամէն ստեղծազործ
մարդ անպայման կ'ունենայ այդ վայրկեաններէն հատ
մը:

Իգնա Սարըասլանի համար այդպիսի վայրկեան մըն
էր այն, որ, 29 Օգոստոս 1979ին զինքը մղեց, որպէսզի
գրիչը վերցնէ ու գրէ յաւերժութեան ծառ դառնալու
ճակատագրին մասին: Բանաստեղծութեան հետ միասին
յաւերժութեան ծառ կը դառնար նաեւ այդ երջանիկ
վայրկեանը:

**ԿԱՐԴԱԼՈՎ
ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆԸ**

ՆՈՅՆԻՍԿ ԵԹԷ ՄԱՅՐԴ ՄՈՌՆԱՍ...

Սիլվա Կապուտիկեանի անունը գազաթային անուն մըն է թէ՛ Հայաստանի մէջ, թէ՛ Հայաստանէ դուրս: Հայաստանի մէջ անտարակոյս ընթերցողները շատ բան կարգացած են մեծանուն բանաստեղծուհիէն: Բայց Հայաստանէ դուրս գրասէրները մէկ բանաստեղծութիւն միայն կը ճանչնան Սիլվա Կապուտիկեանէն: «*Խօսք իմ որդունն*»:

Մօտաւորապէս վաթսուն տարի առաջ գրուած այս երջանիկ բանաստեղծութիւնը այսօր ալ Սիլվա Կապուտիկեանի համբաւը կ'առնէ ու կը տանի հայկական մէկ հորիզոնէն դէպի միւս հորիզոնը: Մեր աշակերտները բեմերուն վրայ իրենց կոկորդին ամբողջ ուժովը կը պոռան.

Ու տես, որդիս, ո՛ւր էլ լինես,
այս լուսնի տակ ուր էլ գնաս,
թէ մօրդ անգամ մտքիցդ հանես,
է՛ն մայր լեզուն չմոռանաս:

Ազգային քայլերդի տեղ անցած բանաստեղծութիւն մը ահաւասիկ, որ կը յորդորէ շմոռանալ մայր լեզուն եւ որ թերեւս ամէնէն շատ կը ծափահարուի անոնց կողմէ, որոնք արդէն մոռցած են իրենց մայր լեզուն: 1944-ին, երբ կը գրուէր այս բանաստեղծութիւնը, անտարակոյս ունէր իր մասնաւոր նշանակութիւնը: Հայորդիները պէտք է լսէին այս պատգամը: Երիտասարդ բանաստեղծուհի մը ահաւասիկ երիտասարդին կը յանձնէր իր մայրենի լեզուն պաշտպանելու սուրբ պարտականութիւն.

Այսօրուամից յամձմում եմ թեզ
հայոց լեզուն հազարագանձ:
Կտրել է մա, հանց աստղալոյս,
երկինքները ժամանակի,
եւ Մեսրոպի սուրբ հանճարով
դարձեր է գիր ու մագաղաթ:
Նրանով է մրմնջացել
հայ պանդուխտը վերքն իր սրտի:

Տասնամեակներ շարունակ Հայ մանուկը արտասանեց
այս բանաստեղծութիւնը եւ անոնք որոնք այդ
աշակերտներուն դիմաց նստած, հիացումով ականջ
կուտային այս բանաստեղծութեան, չէին անդրադառ-
նար որ այս բանաստեղծութիւնը ամէն տարի նոր
իմաստ մը կը զգենուր, նոր պատգամ մը կը դառնար
իր մայրենի լեզուէն տակաւ հեռացող ամբողջ
ժողովուրդի մը համար:

Սիլվա Կապուտիկեան այդ օրէն մինչեւ այսօր գրեց
հազարաւոր բանաստեղծութիւններ եւ այսօր ան
իրաւամբ շատ պիտի ջղայնանար եթէ անդրադառնար
որ Հայ ժողովուրդի ստուար մեծամասնութիւնը միայն
«Պօք իմ որդուն»ը կը հասկնայ, երբ կը տրուի Սիլվա
Կապուտիկեան անունը: Բայց ոչի՛նչ կրնայ ընել այս
հոսանքին դէմ: «Պօք իմ որդուն»ը միշտ քիչ մը շուքի
մէջ պիտի թողու իր միւս բանաստեղծութիւնները եւ
Հայ մարդիկ, քանի պիտի մոռանան իրենց մայր լեզուն,
քիչ մը աւելի պիտի փարին այս բանաստեղծութեան,
որովհետեւ անոր արտասանութեան մէջ իսկ քիչ մը
մխիթարութիւն, քիչ մըն ալ ինքնախարէութիւն պիտի
գտնեն:

Սիլվա Կապուտիկեան:

Եկէ՛ք կարճ ժամանակի մը համար մուտք գործենք
այս հռչակաւոր բանաստեղծուհիին քերթողական էջե-

րէն ներս, եւ ընենք պատահական պտոյտ մը, առանց ուղեցոյցի եւ առանց յայտագրի: Մեր դիմաց ահաւասիկ ունինք հայրենասէր ու ազգասէր բանաստեղծուհի մը, որ կը հաւատայ իր ժողովուրդին իմաստութեան, տաղանդին ու տոկունութեան: Անկասկած, երբ կը գրէր «Պօք իմ որդուն»ը, բնաւ ալ չէր երեւակայեր որ վաթսուն տարի վերջ հայ ժողովուրդը, մանաւանդ Սփիւռքի հայ ժողովուրդը այնքան պէտք պիտի ունենար այդ բանաստեղծութեան: Հայ ժողովուրդը տոկուն ժողովուրդ էր, աշխարհ կոչուած այգիին մէկ ծայրը բուսած ուժեղ ընկուզենի մը: Թէ՛ դարաւոր, թէ՛ նոր: «Պօք իմ որդուն»էն երկու տարի վերջ, 1946-ին, բանաստեղծուհին նոյն հաւատքով բանաստեղծութիւն մը կը նուիրէր «Սփիւռքահայ արուեստագէտներուն» եւ կը գոչէր.

Իմ հա՛յ ժողովուրդ, իմ քաղմաշնորհ,
աշխարհի այգու մի ծայրում քուսած
ընկուզենի ես, դարաւոր թէ մոր:
Ու այնքան փոքր է հողը ոտքիդ տակ,
իսկ դու՝ այնքան հոծ ու միւղատարած,
որ պտուղներդ դարե՛ր շարունակ
ին արեւմբ սնուած՝ թափուել են հեռում՝
օտար ցամքէքիմ օրարի հողում..:

Սա քանի մը տողերուն մէջ ամէն ինչ ըսուած է եւ մենք տրտմութեամբ պիտի ողջունենք պանդուխտ կամ տեղահան հայ ժողովուրդի դառն ճակատագիրը, եթէ այդ տողերուն մէջ գտնենք նաեւ հաստատում մը որ մեզի հպարտութիւն կը պատճառէ, մեր ազգային արժանապատուութիւնը կը շոյէ: Այո՛, հողը փոքր է մեր ոտքին տակ, եւ մենք այնքան լայնատարած ճիւղեր ունինք, որ մեր պտուղները այլեւս կը թափենք

օտարներու ու դրացիներու հողին վրայ: Բայց մէկ բան կայ: Մենք բազմաշնորհ ժողովուրդ ենք, մենք ունինք պտուղներ, որոնք մեր արիւնով սնած են եւ այդ իսկ արդէն կը բաւէ որպէսզի մենք աչքառու լոյս արձակելով բարձրանանք ազգերու ու աստղերու երկնակամարին վրայ:

ԸՆԿՈՒՉԵՆԻՒՆ ՃԻՒՂԵՐԸ

Սիւլվա Կապուտիկեան 1946-ին համակրանքով կը նայէր Սփիւռքահայ արուեստագէտներուն, նաեւ անոնց մէջէն Սփիւռքահայ պարզ ու անանուն ժողովուրդին, ժողովուրդի այդ զաւակները կը նկատէր օտար հոգերու վրայ ինկած պտուղները բազմաշնորհ հայ ժողովուրդին:

Պիտի անցնին 46 տարիներ, շատ ջուր պիտի հոսի հայ ժողովուրդի կամուրջին տակէն եւ մեր ժողովուրդը կրկին ու կրկին պիտի կանգնի նոր փորձութիւններու դիմաց: Բախտորոշ փորձութիւններ: Արտագաղթն է այս: Հայ ժողովուրդը, դարաւոր այս ընկուզենին, որ իր լայնատարած ճիւղերուն պտուղները կը թափէր օտար հոգերու վրայ, հիմա միայն պտուղը չէ որ կը թափէ, այլ իր ամբողջ մարմինն է որ կը տանի դէպի դուրս, դէպի օտարութիւն, դէպի օտար ճամբայ: Եւ «Սօսք իմ որդուն»ի հեղինակը, մօտ կէս դար վերջ, Սեպտեմբերի իրիկուն մը պիտի նստի Մաղկաձորի մէջ ու պիտի նայի արտագաղթող իր հայրենակիցներուն: Ի՞նչ տխուր բան: Կերթան, կը մեկնին, ի՞նչ կրնանք ըսել անոնց, եթէ ոչ տխուր երթաք բարով մը, նաեւ յիշեցնել թէ ինչն էր կը թողուն իրենց ետին:

Եկէք երկու շունչով կարդանք «Արտագաղթ» անուն բանաստեղծութեան սա գլխաւոր մասերը.

Գնում է՛, մեկնում: Գնացէ՛ք քարով.
միայն թէ Գիւմրու փոշոտ անկիւնում
կիսափուլ մի տում՝ ձեռքերի կարօտ
սուգունել է իր մէջ ու ձայն չի՛ հանում:
Միայն թէ մօտիկ Գեղասար գիւղում
գերեզմանները շատ են իրար կից,
մահերը շատ են, ծնունդները ինչ
ու մանուկները տխուր են խաղում:

Գնում է՛, մեկնում: Ճանապա՛րհ քարի,
միայն թէ ուշ է գարունը գալու,
միայն, ասում են, ձմեռն այս տարի
սովորականից ցուրտ է լինելու:
Ու սառչելու է գիւնուորը կուում,
իսկ փոխարինող կարծես թէ չկայ:

Ազդու ու տխուր խօսք: Գացէ՛ք, բարի երթաք, բայց
մի՛ մոռնաք որ ձեր ետին կը թողուք երկրաշարժէ փուլ
եկած շէնքեր: Մի՛ մոռնաք որ երկրին մէջ ծնունդները
նուազած են եւ հայրենիքը նորածիններու պէտք ունի:
Մի՛ մոռնաք որ հայրենիքի պաշտպան կանգնած
զինուորը պէտք ունի իր յաջորդներուն, նոր զինուոր-
ներու՝ որոնք պիտի գան պաշտպանելու հայրենիքը:
Գացէ՛ք, բարի ճամպարհ ձեզի, բայց չենք հասկնար
թէ ինչ սրտով կ'երթաք դուք:

Գնում է՛, մեկնում...: Բարի ճանապա՛րհ,
միայն թէ խեղուեց երազ մի մաքուր,
միայն տամ շէմֆին վիրաւոր մի մայր
նստել է մեմակ ու մայում է լուռ:
Գնում է՛, դէ ի՞նչ... Բարի ճանապարհ,
մեմք ոչինչ չունենմք տալու-առնելու:

Տխուր եւ տխուր: Տխուր է մայրը որ զացողին ետեւէն

առանձին մնացած է տան սեմին վրայ: Գացէք: Մենք ալլեւս առնելիք-տալիք ի՞նչ կրնանք ունենալ ձեզի հետ:

Եւ այս հիանալի բանաստեղծութիւնը կ'աւարտի երկու արտակարգօրէն յուզիչ տողերով.

Սպիտակ մի մաւ մշուշոււմ դամբադ,
մօտենալու տեղ՝ լողոււմ է հետու...:

Բոլորս ալ հիմա մշուշոտ այդ պատկերին մէջ այնքան յստակ կերպով կը տեսնենք տխուր տեսարանը: Մենք որ մեր ակնարկները յառած էինք դէպի հորիզոն եւ կը սպասէինք որ սպիտակ նաւ մը տուն բերէ մեր սիրելիները, մեր արեան եղբայրները, հիմա կը տեսնենք որ այդ նաւը մշուշներու մէջ հետզհետէ կ'անհետանայ, ու փոխանակ գալու, կը լողայ դէպի հեռու, դէպի օտար ափեր: Եւ կը տանի մեր սիրելիները, մեր հարազատները: Ի՞նչ կրնանք ըսել անոնց: Բարի ճանապարհ մարդկօրէն: Բայց ո՞վ տէր պիտի կանգնի տարաբախտ այն մայրիկին որ գլուխ գլխի մնացած է իր ճակատագրին եւ իր հայրենիքին հետ:

Մշտաւորապէս յիսուն տարիներ անցած են ահաւասիկ այն օրէն ասդին երբ բանաստեղծուհին խօսք կ'ուղղէր հայ մանուկին ու կ'ըսէր. «Նոյնիսկ եթէ մայրդ միտքէդ հանես, քու մայր լեզուն չմոռանաս»: Մայր լեզո՞ւ: Արտագաղթի սա ողբերգութեան յանձնուած անբախտները իրենց զրպանին մէջ ստակ չունին, անոնք զրամ չեն տանիր իրենց հետ, կը տանին միայն իրենց այդ մայր լեզուն: Բայց բոլորս ալ գիտենք, շատ լաւ գիտենք թէ, կարճ ժամանակ վերջ օտար այդ ափերուն վրայ զրպանները պիտի լեցուին, ատոր փոխարէն մայր լեզուն փողոց պիտի նետուի, պիտի «մոռացուի»:

Վերի բանաստեղծութիւնը գրուած էր 1992-ին: Տասը

տարիներ եւս անցան այդ թուականին վրայէն եւ հիմա սպիտակ շոգենաւը աւելի շատ գործ ունի, եւ անդուլ անդադար կը լողայ դէպի հեռու, փոխանակ դէպի այս կողմը գալու:

ԻՆՉՊԷՍ ԸՍԵՄ ՈՐ ՀԱՍԿՆԱՆ

Հայաստանէն արտագաղթողները 1992 թուականին սպիտակ շոգենաւով մըն էր որ կը բացուէին դէպի օտար ափեր: Ծով չունեցող երկրի մը համար սպիտակ շոգենաւը խորհրդանշան մըն է, մեկնումի, բաժանումի խորհրդանշան մը, եւ այդ խորհրդանշանն էր որ անտարակոյս բանաստեղծուհիին գրել կուտար.

Սպիտակ մի մաւ մշուշում դամբադ,
մօտեմալու տեղ՝ լողում է հեռու...:

Իսկ հիմա բանաստեղծուհին կրնայ խօսիլ սպիտակ օղանաւի մասին: Սպիտակ օղանաւը, որուն սպիտակ մետաղեայ մարմնին վրայ Հայաստան կամ Արմենիա մըն ալ գրուած է հայերէնով ու անգլերէնով, խորհրդանշան մը չէ այլեւս, այլ իրական սնտուկ մը, որ երկրին մարդիկը կ'առնէ ու դէպի օտար ափեր կը տանի մշուշներու ընդմէջէն: Գացողները իրենց հետ կը տանին իրենց մայրենի լեզուն, որովհետեւ անոնք ի վերջոյ մեծ մասամբ իրենց մայրն ու մայրենին «մոռացած» անշորհներ չեն, այլ շնորհալի մարդիկ, որոնք կը գաղթեն որովհետեւ հաց կը փնտռեն օտարութեան մէջ: Անոնք թերեւս չեն ալ մոռնար որ մարդը միայն հացով չէ որ կ'ապրի: Կ'ապրի նաեւ «բան»ով, այսինքն մայրենի լեզուով: Եւ այս անգամ անոնք թերեւս պէտք չունին անպայման կարգալու բանաստեղծի մը պատգամը, որպէսզի գիտնան թէ օտարու-

Թեան մէջ եւս պարտաւոր են պահակը դառնալ իրենց մայրենի լեզուին: Անոնք բանաստեղծին պէտք չունին, բայց բանաստեղծուհին չի կրնար չմտահոգուիլ: Որովհետեւ կան մարդիկ, որոնք մոռցած են ազգային սրբութիւնները:

Բանաստեղծուհին տակաւին 1968-ին արտասահմանէն ստացած էր նամակ մը: Նամակին մէջ գրուած էր հետեւեալը. «Պիտի խնդրէինք ձեզմէ մեր Թերթին համար գրէիք քանի մը տող հայոց լեզուի մասին: Կարգ մը ծնողներ չեն ուզեր իրենց զաւակները հայկական վարժարան դրկել, ըսելով որ այդ լեզուէն օգուտ մը չկայ»: Հայոց լեզուէն օգուտ չկայ: Ի՞նչ հայհոյութիւն: Բանաստեղծուհին, ընդվզած, այս նամակին իբր պատասխան գրած էր բանաստեղծութիւն մը, որուն մէջ ինք իսկ կը շուարէր թէ ի՞նչպէս պէտք է փառաբանէր մայրենի լեզուն, մայրենի «բառ»ը:

Ես ի՞նչ բառեր գտնեմ այսօր
անբռնողիւ ի՛նքն իսկ - բառը,
եւ ի՞նչ լեզունով բարեբանեմ ի՛նքն իսկ - լեզուն:
Ա՛խ, լեզուի մէջ
բառից մի՞նչ բառ, բառից այն կողմ
կայ էութիւն՝
անբռնելի, անհպելի,
որ չես դնի ձեւերի մէջ,
որ չես բանտի թելերի մէջ,
որ զգեստի խեղճ լաթերով չե՛ս պարուրի:
Արդ, ես ի՞նչպէս տարբաւորեմ անբռնելիմ,
ի՞նչ մուտքերով հասնեմ արդեօ՞ք
նրանց, որոնց համար լեզուն հացի խնդիր է
սոսկ:
Ի՞նչպէս ասեմ որ հասկանամ,

թէ աշխարհում՝ հացից քացի
կայ Հացեկաց,
տեսնելուց զատ կայ եւ տեսիլք,
որ սեփական մորթուց էլ մօտ, կայ մագաղաք:

Հրաշագործ խօսքը, բայց կարգ մը ականջներու
դիմաց խօսքին անբաւարարութիւնը: Իսկապէս: Խօս-
քին անբաւարարութիւնը: Ի՞նչպէս բացատրել անոնց
որոնք պիտի չհասկնան, որոնք իրենց կեանքին մէջ
անզա՞ մը իսկ ձեռք չեն դպցուցած մագաղաթի մը,
ձեռագիր մատեանի մը, եւ ասիկա որպէս զաւակները
այնպիսի ժողովուրդի մը, որ ատեն մը մագաղաթը
աւելի թանկագին նկատած էր քան սեփական մորթը,
այսինքն սեփական կեանքը:

Ի՞նչպէս ասեմ
որ ոսկու կուշտ շարից քացի
կայ շարակա՛ն,
երկինք տանող խօսքի շարոց,
ու կայ նարեկ.
Ի՞նչպէս ասեմ
որ օգտաշատ, աղիւսածեւ իարից քացի
կայ եւ Խաչճար,

Ի՞նչպէս ասեմ
որ մեր շնչած անգոյն օդում
թթուածնից զատ կայ եւ ոգի -
Դեռ Եղեգան փողի՛ց ելած՝ ծուխ կայ ու րոց,
կայ մեր քառից, գրից, իարից քաղադրուած
մեր հին արեանը համակազմ մի մթնոլորտ
որից եթէ պոկուենք յանկարծ,
պիտի պոկուենք ձգողական ուժից երկրի...
Ի՞նչպէս ասեմ,
ի՞նչպէս ասեմ, որ հասկնամ..:

Յուսահատական ճիշ մը սա «Ի՞նչպէս ասեմ որ հասկնան»ը, ճիշ մը զոր ամէն բանիմաց հայ մարդ արդէն կ'արձակէ տասնամեակներէ ի վեր: Ի՞նչպէս ըսենք որ հասկնան: Բայց գիտենք որ հասկնալ կամ չհասկնալը ըսելու ձեւին հետ կապ չունի: Ասիկա մեր բառերուն անբաւարարութեան հետ կապ չունի: Որքան ալ վարպետօրէն ըսենք, որքան ալ գործածենք ամէնէն ճարտար բառերն ու ասացուածքները, որքան ալ անոնց աչքին առջեւ փոենք մեր ազգային ժառանգութեան ամէնէն ճոխ գանձերը, անոնք պիտի չհասկնան, որովհետեւ օդը լաւ հաղորդիչ չէ այլեւս անոնց ու մեր միջեւ: Օդը այլեւս ոչի՛նչ կը թրթռացնէ անոնց եւ մեր միջեւ, ո՛չ ձայն, ո՛չ զգացում, ո՛չ շունչ, ո՛չ բառ, ոչինչ:

ՃԻՒՂԸ ՈՐ ՏԱԿԱԻՆ ՉԷ ՉՈՐՅԱԾ

«Ինչպէս ըսեմ որ հասկնան» կ'ըսէր Սիլվա Կապուտիկեան, ակնարկելով հոս կամ հոն ուժացած, իրենց ազգային ժառանգութեան գիտակցութիւնը կորսնցուցած, օտար բարքերու կողմէ կլանուած, մանաւանդ իրենց մայրենի լեզուէն հեռացած հայ մարդոց: Հայաշխարհը լեցուն է այսպիսի մարդոցմով եւ օրէ օր կը բարձրանայ անոնց թիւը: Բայց բանաստեղծուհին այս աղաղակը կ'արձակէր տակաւին 1960ական թուականներուն: Այդքան կանուխէն:

Գիտենք որ չափահաս մարդոց վրայ այլեւս ընելիք մեծ բան չունինք: Մարդը եթէ սա հասուն տարիքին, սա յիսունական, վաթսունական տարիքներուն կորսընցուցած է իր ինքնութեան մայր գիծերը, Սիլվա Կապուտիկեան մը անզօր կը մնայ, կամ տասը Սիլվա Կապուտիկեաններ անզօր կը մնան այդ մարդուն հոգիին մէջ բան մը փոխելու համար: Ծիւղը չորցած է անգամ մը

եւ այլեւս նոր ձեւ չի կրնար ստանալ ան: Եթէ մենք չենք կրցեր արգիլել որ այդ ճիւղը չորնայ, եթէ ատենին չենք կրցեր անոր մէջ պահել իր ցեղին ու պատկանելիութեան թարմութիւնը, հիմա ընելիք մեծ բան չունինք: Եւ այդ չորցած ճիւղին նայելով, պիտի մտածենք որ մեր ուշադրութիւնը պէտք է դռնէ կեդրոնացնենք մատղաչ սերունդին վրայ, թարմ ճիւղին, որ տակաւին չէ կորսնցուցած իր կենսունակութիւնն ու դէպի ցանկալի ուղղութիւն անելու իր ընդունակութիւնը: Պիտի կարենա՞նք հայ պատանին, հայ երիտասարդը պահել իր մայրենի լեզուին ու մշակոյթին հունին մէջ: Այս խկ է հարցը: Պիտի կարենա՞նք հրաւիրել որ հայ պատանին հանդիսաւորապէս երդում ընէ իր մայրենի լեզուին հաւատարիմ մնալու: Երդումին պատճէնը դարձեալ իրմէ է, մեր բանաստեղծուհիէն.

Ժամանակի ակումբներից ես գալիս դու, իմ հա՛յ լեզու,

դարերի լեռնապարերի վրայո՛վ:

Հայկեան մետի սոյլ ու շառաչը կայ ըն մէջ,

Աւարայրի վրայ կանգնած աղօթք-աղաղակի

սաստկութիւնը:

Դու՝ փիղ ու բարանի գարեհուրամբիմ դիմադիր

կանգնած՝

անկործանելի պարիսպ,

Չուարթնոց տաճարի չեղծուած, չաւերակուած

սկզբնապատկեր,

Երդում եմ՝

ծնունդովս կամուրջ դառնալ ըն դարէդար

անցումին,

բար դառնալ ըն պարսպացեալ ամրութեանը,

աղօթարար լիմել ըն սրբազնագոյն տաճարին:

Երդում եմ:

Իւրաքանչիւր սերունդ քանի՞ միլիոն քար կրնար աւելցնել «անկործանելի» նկատուած, բայց հիմա այնքան փխրուն դարձած այս պարիսպին վրայ, եթէ հայաշխարհի մէջ իր աչքերը բացած ամէն նորածին ուշ կամ կանուխ արտասանէր այս երգումը ու հաւատարիմ մնար անոր: «Հայ պատանիին երգումը մայրենի լեզուին» անուաներ է Սիլվա Կապուտիկեան իր այս բանաստեղծութիւնը, զոր գրեր է 1966-ին: Մայրենի լեզու: Դեռ ի՞նչ: Ամէնէն թանկագինը պապերէդ քեզի ժառանգուած հարստութիւններու մէջ: Ամէնէն թանկագինը՝ որ կը հասնի «Գողթան կրակուած գուսաններէն», ամէնէն թանկագին «ոսկին որ ժամանակի ժանգը չի բռներ»:

Դաւիթի իմաստուն պայծառութիւն,
Եւ Մեհերի իմաստնագոյն խռովէ,
Նարեկացու տինգերածաւալ ալեկոծում,
Եւ Քուչակի վարդաշաղախ սիրերգութիւն,
Եղիշէից Եղիշէ ձգուող ամհում մաքառումի
գորաւոր սրինգ,
Երդում եմ՝
շուրթներով բորբոք պահել ին վահագմարոց կրակը,
շքանշանի պէս կրել ին ոսկին,
գրահաւորել հոգիս ին արի գեղեցկութիւններով:
Երդում եմ:

Երգում մը, Ուխտ մը՝ որուն պատճէնին մէջ հայ ժողովուրդին ամբողջ անցեալը, ամբողջ մշակոյթը կայ: Բայց ո՞վ է որ այդ մշակոյթը պիտի փոխանցէ գալիք սերունդներուն, ո՞վ է որ կամուրջ պիտի դառնայ որպէսզի հայոց լեզուն դարէ դար անցնի: Ո՞վ, եթէ ոչ անոր տէրը: Ամբողջ հայ ժողովուրդը: Մեծով-պղտիկով: Բայց մանաւանդ հասնող նոր սերունդը: Մա-

նուկը, ապա պատանին ու երիտասարդը: Ան է որ պիտի նայի հայոց լեզուին ու անոր պիտի ըսէ. կ'երդնում՝

պահպանել ինչ որպէս սերունդէ սերունդ
փոխանցուած
եւ ինձ վստահուած տոհմական սրբութիւն,
նորոգել ինձ մագաղաթեայ ազնուականութիւնը
նոր ժամանակներու հիւքով ու աւիշով,
ինչոքով արտասանել միայն արդարութեան խօսքեր:
Երդում եմ կրել ինչ շնչովս, արիւնովս,
այրումովս,
եւ ինձնով տանել-հաղորդել՝ զաւակներիս
ինչ յաւերժական կենդանութիւնը:
Երդում եմ:

Այսօր ի՞նչ կը մնայ Ուխտի այս պատճէնէն, որ պէտք է մասունքի նման կախուած ըլլար իւրաքանչիւր հայ մանուկի սնարին վերեւ:

Կարժէ որ հարցնենք: Առանց անտես առնելու այս բանաստեղծութեան ուժականութիւնն ու գեղարուեստական գեղեցկութիւնը:

ԵԹԷ ԱՂԲԻԻՐԸ ԾՈՎ ՉԹԱՓԻ...

Եթէ աշակերտը իր գրականութեան ուսուցչին հարցնէ թէ ի՞նչն է որ կը կազմէ Սիւլվա Կապուտիկեանի բանաստեղծութեան հիմնական գիծը, անկասկած ուսուցիչը պիտի պատասխանէ.

- Հայրենասիրութիւնը:

Հայրենասիրութեան կըռոյթն է որ կը զարնէ Սիւլվա Կապուտիկեանի բանաստեղծութիւններուն մէջ իրրեւ մայր թէմա եւ իրրեւ մայր զգայնութիւն: Եւ անտա-

բակոյս երբ «Հայրենասիրութիւն» կ'ըսենք, չենք հասկնար միայն հողը, Արարատը, Մասիսը, Սեւանը, Երեւանը, Արագածը, Չանգուն, ո՛չ ալ միայն զինուորը, Հայրենական պատերազմը, Աւարայրը, այլ կը հասկնանք նաեւ Հայոց լեզուն, Հայոց մշակոյթը, բոլոր այն սուրբ դէմքերը, որոնք Հայոց անցեալի պատմութեան փայլ մը կուտան, նաեւ Հայ մարդուն ազգութիւնը, Հայ կնոջ ազգութիւնը: Հայրենիքի հետ կապուած ամէն բանի սիրահար հոգին այսպէ՛ս է որ զրիչը ձեռք պիտի առնէ ու պիտի գրէ.

Ուր էլ լիմէ՛ք, ինչ դէմքի վրայ՝
խորշոմած մի մօր, թէ մանկան մի թուխ,
յոգնած հարսների դէմքին արեւհար,
հայկակա՛ն աչքեր, գեղեցի՛կ է՛ք դուք:
Դուք, տեսած այդքան լաց ու արեւալիք,
ի՞նչպէս կարեցա՛ք դարերից այն հին
մնալ այսքան մեղմ, այսքան գեղեցի՛կ,
այսքան գեղեցիկ մայել աշխարհին..

Սա ահաւասիկ Հայրենասիրութիւն է: Սիրել իր Հայրենիքը այդ Հայրենիքին մարդուն դէմքին ընդմէջէն: Հայրենասիրութիւն՝ թերեւս իր ամէնէն թաքուն տարազին մէջ, հազիւ նշմարելի չափերով: Բայց այս ալ Հայրենասիրութիւն մըն է: Անտարակոյս բանաստեղծին ստեղծագործութիւնները պիտի պոռթկան Հայրենասիրական աւելի ցնցիչ ու բարձրադադակ անհամար տողերով, բայց միշտ չէ որ Հայրենասէրը այդքան բարձր պիտի պոռայ իր Հայրենասիրութիւնը: Ան իր Հայրենասիրական զգացումները երբեմն մեղմօրէն պիտի փսփոսայ նաեւ իր որդւոյն ականջէն վար «մայր լեզու»ի քարոզութիւն ընելով, երբեմն առուակի մը հոսքին զիմաց արտասուելով, երբեմն դաշտերը զարդա-

բող ծաղիկները շոյելով, մինչեւ իսկ երբեմն ցաւելով
աղբիւրներու ու առուակներու ջուրերուն համար, որոնք
ծով կը թափին ու կ'անհետանան:

- Այ աղբիւր, ո՞ւր ես գնում,
Ծովերում, ծովերի մէջ
կը կորչես, գուր ես գնում:

Ահա երեք տողեր որոնք կը մատնեն բանաստեղծին
հայրենասիրութիւնը, աղբիւրի ջուրէն կաթիլ մը իսկ
չկորսնցնելու անձկութեամբ արտայայտուած: Բայց
նոյնքան հայրենասիրական պատասխան մըն է որ
կուգայ աղբիւրէն:

- Դաշտերում պապակ ու կէզ,
ծաղիկներն ինձ են մնում,
դաշտերին տանում եմ ես,
հով ու գով ջուր եմ տանում:
Թող գնամ, ծովը գնամ,
թող կորչեմ ծովերի մէջ,
մեմակ թէ ծաղկած մնամ
հայրենի դաշտերը պերն..:

Վերի բանաստեղծութեան մէջ բնութեան շատ գեղե-
ցիկ պատկեր մը կայ ահաւասիկ, ամենապարզ բառերով
եւ պատկերներով նկարուած: Բայց կրնանք խորացնել
այդ պատկերը ու մտածել թէ աղբիւրը ուրիշ մէկը չէ
եթէ ոչ հայրենասէր բանաստեղծը, կամ հայրենասէր
գիտնականը, կամ հայրենասէր գիտուորը, որ պատրաստ
է ինքզինք գոհելու որպէսզի «ծաղկած մնան հայրենի
դաշտերը»: Պահ մը պիտի խորհէինք թերեւս որ մեզք
է գոհել այդ մէկ բանաստեղծը, այդ մէկ գիտուորը,
այդ մէկ գիտնականը, բայց յետոյ պիտի անդրադառ-

նանք որ հայրենի դաշտերը ծաղկուն պահելու միակ միջոցն է ունենալ այդ զոհաբերուողները եւ պաղարիւն կերպով ընկալել այդ զոհաբերութեան գաղափարը:

է՛հ, այո՛, Սիլվա Կապուտիկեանի քերթողական արուեստը իր սնունդը կ'առնէ փափսուքի ձեւով ըսուած կամ աղաղակի ուժգնութեամբ արձակուած հայրենասիրութենէ մը.

Ա՛խ այս քարերը
այս խեղճ քարերը,
որ ամէն Քայլիս ոտքիս եմ դպչում
լքուած որբի պէս կախում փէշիցս,
եկէ՛ք սրբեմ՝ ձեր խանձուած այտերի լացախառն
փռշիմ:

Ա՛խ այս գիրերը,
Ժաշիմ, խաչքարիմ, մագաղաթններիմ,
սրբորէն խաչուած
անժէն գիրերը:

Ա՛խ, այս ձայները
Գողթան լարերից ալիքներ առած
եկած, ինձ հասած այս հիմ ձայները.
լացի համ ունեն,
սիրող շող ու շող
եւ խունկի բուրմունք.

Ա՛խ այս կարօտը,
հայի կարօտը, անթարգմանելիմ,
ես ի՞նչպէս ցնդեմ այս թանձրութիւնը:

Դժուար չէ կուահել թէ ինչն է որ այնքան կը տազնապեցնէ բանաստեղծուհին, տեսնել թէ ինչ կայ այդ քարերուն, այդ ձայներուն, այդ գիրերուն, այդ կարօտներուն ետին:

ՄԵՐ ՓՈՔՐ ՊԱՆԹԷՈՆԸ

Հայրենասիրութիւնը տառապանք դարձած է բանաստեղծուհիին համար, մորմոք կայ անոր սրտին մէջ, գիշեր-ցերեկ ցաւ կայ: Հերիք է, հերիք է, կ'աղաղակէ բանաստեղծուհին: Ան ալ պիտի ուզէր ըլլալ պայծառ բանաստեղծ, ծիածանի պէս ժպտիլ շարունակ, վայելել Մարմարա ծովու վճիտ կապոյտը, աշխարհի բոլոր մարդոց ժպտիլ բարեկամութեամբ, ո՛չ մէկու նկատմամբ որ ու ատելութիւն ունենալ, լայն կշռոյթով չափել տիեզերքին անհունութիւնը, երթալ աստղազնացներու հետքերով եւ երբեք չյիշել որ աստղերու պէս ցանուցիր ենք մենք եւ թէ միջաստղային ո՛չ մէկ երթունդի մեզ չի միացներ իրարու, մեզ չի՛ բերեր քով քովի...: Ինք ալ պիտի ուզէր...

Հերիք է, հերիք, հերիք՝ այս ցաւը.
ես ինձնից պարպուել,
իմքս ինձնից փրկուել,
հեռանալ, գնալ, մեկնել եմ ուզում:

Բայց ա՛խ սա քարերը, ա՛խ սա գիրերը, ա՛խ սա ձայները, ա՛խ սա կարօտները: Ա՛խ սա մայրաքաղաքը՝ որուն մէջ կ'ապրի.

Եւ Երեւանը,
այս Երեւանը,
իմձ կեանք պարգեւած,
իմ կեանքը առած,
իմ մայրը, որդիմ, իմ ապաւէնը:
Ուրիշ ո՞րտեղ է
յարութեան հրաշքն այսպէս միութեամբ,
բար ու գոյն դարձած եւ կոթողացած

յայտնուել մարդուն:
Եւ վերջապէս նա,
իմքը՝ Մասիսը.
Քէ մէկ բարձրացած,
մի եօթն այնքան էլ գետնի խորքն իջած,
բազմաշերտ, խրթիմ մեր էութիւնը,
յաւերժ Մասիսը:

Երկարաշունչ բանաստեղծութիւն մըն է այս, որուն
մէջ բանաստեղծուհին նոյնիսկ ինքզինք յանցաւոր կը
զգայ իր խռովքին ու տառապանքին համար:

Մեղայ ձեզ, մեղայ,
սրբազան իմ լեռ, իմ ծանր արիւն, իմ մեկատագիր
խռովքիս համար ու ընդվզումիս
քիւր անգամ մեղայ:

Բայց ի՞նչպէս պիտի փրկուի ան այդ խռովքէն:

Երկիր Հայաստան,
դու դժուար իմ սէր, իմ սուրբ կապ ու գիր,
քէ մէկ հեռանում՝
հազար մամբայով ետ եմ գալիս քեզ:
Թէ մի պահ պոկւում՝
անկումի ահից հազար ձեռքերով քե՛զ եմ պլլում,
քէ մի հեղ լոում՝
հազար մեղքերից մորից քո գովքն է
դուրս ժայթքում քղթիս:
Երկիր Հայաստան,
քեզմից պարպուելը՝ առաւել է ծանր,
քեզմից ազատուելն՝ անազատութիւն..

Վերջին հաշուով բանաստեղծուհին մեղաւոր չրթներով

պիտի մըմնջէ ու օրհնութիւն, միայն օրհնութիւն պիտի տեղացնէ այն ամէն ինչի համար, զոր իր երկիրը տուած է իրեն, մորմոք, ընդվզում, վէրք, բայց նաեւ վերացում, վեհացում, ու երգի անսպառ ակունք:

Եկէք Սիլվա Կապուտիկեանի վերի երկարաշունչ բանաստեղծութիւնը կապենք մօտաւորապէս նոյն հայրենասիրական զգայնութիւններով պոռթկացող ուրիշ բանաստեղծութեան մը, որ վերնագիր չունի, բայց զգացական հարուստ բովանդակութիւն ունի:

Հայո՛ց աշխարհ, հայո՛ց երկիր, հայո՛ց հող,
լայն աշխարհում է՞ն գրկի մէ՛ջ ապրեմ թող:

Դու ժայռակուռ մի ամբոց ես հնաւանդ,
աշտարակներդ՝ Արագած ու Արարատ:

Թող ես լիմեմ աշտարակիդ աղաւնիմ,
շուէդ մնայ իմ ապաւէն հովանիմ:

Ուր էլ թռչեմ, ինչ աշխարհ էլ թափառեմ,
մորից ետ գամ, է՞ն տանիքում ծուարեմ:

Ու թէ մեռնեմ, է՞ն գրկի մէջ մեռնեմ թող,
Հայո՛ց աշխարհ, հայո՛ց երկիր, հայո՛ց հող:

Գրուած է 1945-ին: Պէտք կա՞յ աւելորդ մեկնաբանութիւններու: Ասիկա այն թուականն է երբ վերջ կը գտնէր Բ. Աշխարհամարտը, որ հայոց համար եղած էր նաեւ «հայրենասիրական պատերազմ»: Հայաստան կը պատրաստուէր ներգաղթի ճամբայ մը բանալու Սփիւռքահայ մարդոց առջեւ, զանոնք իրենց բնաշխարհը հրաւիրել: Բանաստեղծի բերնով անոնց յիշեցնել՝ թէ ուր ալ երթաս, ուր ալ ապրիս, նորէն ետ պէտք է

գաս, պէտք է ապրիս հայրենի երկրի տանիքին տակ:
Բանաստեղծը ի՞նչպէս շտառապի հիմա տեսնելով որ
մարդիկ շարան շարան կը լքեն իրենց հայրենի տանիքը
եւ կ'երթան մեռնելու ուրիշ հողերու վրայ:

ԳՆԱՄ ՄԵՌԻՐ ՀԵՌԱԻՈՐ ԱՓԵՐՈՒ ՎՐԱՅ, ԵԿՈՒՐ ՍԻՐԵՄ

Կրկնե՛նք: Բանաստեղծը ի՞նչպէս շտառապի հիմա
տեսնելով որ մարդիկ շարան շարան կը լքեն իրենց
հայրենի տանիքը եւ կ'երթան մեռնելու ուրիշ հողերու
վրայ: Բոլորս ալ գիտենք թէ արտագաղթը այսօր Հա-
յաստանի համար թիւ մէկ հարց դարձած է: Հայաստանի
մարդիկը, պարզապէս ապրուստի հոգով, կրկնե՛նք,
պարզապէս ապրուստի հոգով կը հեռանան իրենց մայր
հողէն ու հաց կը փնտռեն օտար ափերու վրայ: Հաց՝
ո՛չ թէ միայն իրենց սեփական անձին համար, այլ
ետին մնացած, հայրենիքի մէջ մնացած ամբողջ ընտա-
նիքին համար, վերջին հաշուով ամբողջ ժողովուրդին
համար: Որքան ալ անհանգստանանք այս արտագաղ-
թէն, կրնանք քիչ մը մխիթարուիլ այդ արտագաղթին
դրական մէկ երեսակէն, որ է խնդրին տնտեսական
կողմը: Արտագաղթողները, օտար ափերու վրայ
տարուած իրենց շարքաշ աշխատանքով տնտեսապէս
կ'օգնեն իրենց երկրի մարդոց: Անոնցմէ շատեր գիտեն
որ մնայուն կերպով չէ որ արտագաղթած են, օր մը
անպայման պիտի վերադառնան ու պիտի միանան
իրենց ընտանիքին: Անոնք աշխարհի ամենագեղեցիկ
քաղաքին մէջ իսկ իրենց «գեղեցիկ Երեւան»ը կ'երազեն:
Բայց ընդունի՛նք որ ամէնէն անկեղծ ու ամէնէն
տաքուկ զգացումներն իսկ ժամանակի ընթացքին քիչ
մը կը մաշին, իրենց փայլը կը կորսնցնեն ու կը

խաթարուին ուրիշ գոյներու մէջ խառնուելով: Այսպէս՝ այսօր արտագաղթողներէն ոմանք թերեւս երբեք տուն պիտի չվերադառնան, որովհետեւ ժամանակի ընթացքին պիտի կորսնցնեն իրենց առաջին օրերու զգայնութիւնները: Եւ անոնք վերջին հաշուով թուական կորուստ, թիւի կորուստ մը պիտի ըլլան իրենց հայրենիքին համար: Այս պայմաններու մէջ կարելի էր մաղթել որ արտագաղթը կայանար միայն մարմնական ու բազուկի աշխատանքի մակարդակին վրայ, այլ ո՛չ թէ մտաւորական ու գիտական աշխատանքի: Այլ խօսքով՝ գոնէ մտաւորականները, արուեստագէտները, գիտնականները չփորձէին արտագաղթել, որովհետեւ չվերադառնալու հաւանականութիւնը աւելի զօրաւոր է անոնց պարագային եւ անոնցմով զոյացած կորուստը աւելի ճակատագրական պիտի ըլլայ երկրին համար:

Յիրուցան ըլլալու, երկրին լաւագոյն գաւազները կորսնցնելու այս նոր ցաւը պիտի դայ աւելնալ արդէն առկայ հին ցաւին վրայ, որովհետեւ ցիրուցան ըլլալու ճակատագիրը Հայաստանի միայն վերջին տասը տարիներուն ստեղծուած երեւոյթ է: Հին ու պատմական երեւոյթ է: Հայ ժողովուրդի լաւագոյն գաւազներէն ոմանք կ'ապրին ու կը մեռնին հեռաւոր ափերու վրայ: Անոնցմէ ոմանք, որոնք արժանի էին թաղուելու Երեւանի հայոց պանթէոնին մէջ, օտար ափերու մէջ կը մահանան առանց արժանավայել դամբարան մը ունենալու, նոյնիսկ երբեմն առանց դամբարան մը ունենալու:

Եւ հիմա, որպէսզի վերադառնանք Սիլվա Կապուտիկեանի բանաստեղծութեան պարտէզին, եկէ՛ք կարդանք ուրիշ բանաստեղծութիւն մը, որ նախորդներուն չափ հայրենասիրական է, որ սակայն կը հոսի տարբեր հունի մը մէջ: Յիրուցան ըլլալու, օտար ափերու մէջ ապրելու ու մեռնելու վերոյիշեալ ճակատագիրն է այդ:

Բանաստեղծն ալ կ'ըսէ այն ինչ որ ըսինք. Ինչ արժէ-
քաւոր գաւակներ իրենց կեանքը կորսնցուցին արտա-
սահմանի հողերուն վրայ եւ իրենց տեղը չունեցան
հայոց պանթէոնին մէջ: Ահա «Երեւանի հին պան-
թէոնը» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը:

Մեր պանթէոնը փոքր է ու տխուր,
իբար հաւաքած մի ժամի շիրիմ.
Օ՛, մեծ մահերով հարուստ ժողովուրդ,
ն՞ւր եմ է՞ն որդոց շիրիմները հիմ:

Դարեր՝ ամուստամ ու անհայրենիք
է՞ն որդիներին մեծագործ ու զոհ՝
ապրելիս՝ չնդաւ հայրենի տանիք,
մեռնելիս՝ չնդաւ հայրենական հող:

Ու հիմա օտար շիրմատուններում
որք ու մամոռտած հանգչում եմ նրանք:

Մէկը Սեմայի փերիմ հեռու,
մէկն՝ ամերիկեան խուլ երկմէքի տակ.

... Մեր պանթէոնը, նա խուռն ու անշուք
աշխարհովը մէկ փռուած է լոխմ.

Օրհնամք ու արցունք, օրհնամք ու արցունք
հեռու, հեռաւոր մեր շիրիմներին...:

Շատ զեղեցիկ, բայց նոյնքան տխուր բանաստեղ-
ծութիւն մը անաւասիկ, ուրկէ վերցնենք քանի մը
նախադասութիւններ ինչպէս՝ «մեծ մահերով հարուստ
ժողովուրդ» կամ «մեր պանթէոնը հիմա փռուած է
ամբողջ աշխարհի վրայ»: Ուրիշ ազգ մըն ալ կա՞յ
արդեօք որուն պանթէոնը այնքան տարածուած ըլլայ
ամբողջ աշխարհի վրայ, որքան է՝ հայոց Պանթէոնը:
Մեծ մահերով հարուստ այս ժողովուրդը...:

Քաղենք նաեւ սա նախադասութիւնը՝

Ապրելու ընթացքին՝ չունեցան հայրենի տանիք,

Մեռնելու ընթացքին՝ չունեցան հայրենական հող:
Է՛հ, եկէք բանաստեղծը մխիթարենք յիշեցումով մը:
Չէ՞ որ օտար ափերու վրայ թաղուած քանի մը մեծ
զաւակներու աճիւններուն մէկ մասը տասնամեակներ
վերջ փոխադրուեցան Երեւան: Եւ չէ՞ որ այդ աճիւնները
յարգանքով դիմաւորուեցան մեծամեծներու կողմէ,
որոնք շատ կը սիրեն իրենց ժողովուրդին ասացուածքը.
«գնա՛ մեռիր, եկո՛ւր սիրեմ»:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ...

Միլվա Կապուտիկեանի բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ մեր պտոյտը հիմա պիտի շարունակենք սեղանին վրայ դնելով շատ ինքնատիպ, եւ նոյնքան յուզիչ բանաստեղծութիւն մը, որուն վերնագիրն է «Պատերազմը»: Այս վերնագիրը ոչի՛նչ կը յուշէ բանաստեղծութեան անսովոր բովանդակութեան մասին: Մինչդեռ բանաստեղծութեան մէջ մեզ կը ցնցէ ընկերային կեանքի ամենամեծ ողբերգութիւններէն մէկը: Թերեւս ո՛չ մէկ բանաստեղծ մտածած է այն հարցին մասին, որ այստեղ բանաստեղծութեան նիւթ կը դառնայ: Որպէսզի չխանգարենք անակնկալին համը, պիտի չաճապարենք յայտնելու թէ ինչ է ան: Եւ նախ պիտի կարգանք բանաստեղծութեան առաջին ութ տողերը.

Որդեկորոյս մայրերիմ փառքեր ու երգ եմ ձօնում,
Խոնարհ մամբայ եմ տալիս այրում զոհուած
գինուորիմ,
Մամուկներիմ որբացած ամէնքը գիրկ եմ բանում,
Գուրգուրում եմ հօր մմամ՝ դարձած
գթոտ ու քարի:
Իսկ դուք, կեանքի եզերքիմ կանգնած լուռ ու
աննկատ,

Չհարսնացած, չսիրուած, չմայրացած աղջիկներ.
Ի՞նչպէս չափէ՞ք կորուստը, երբ կորցրի՞ք՝ չգտած,
Եւ ում անումը սգա՞ք, երբ անումներ

չեղան դեռ:

Կրցա՞նք հասկնալ թէ յանկարծ ինչպիսի հարց մը
դրուեցաւ մեր ուշադրութեան առջեւ: Ահաւասիկ ողբեր-
գութիւնը այն աղջիկներուն, որոնք չկրցան հարս ըլ-
լալ, որոնք չուենցան զիրենք սիրող մը, որոնք զա-
ւակներու մայր չկրցան դառնալ, որովհետեւ պատերազ-
մը առաւ տարաւ այն երիտասարդները, որոնք եթէ
չգոհուէին, եթէ պատերազմէն վերադառնային, հաւա-
նարար իրենց զիմաց պիտի ելլէին օր մը, կեանքի
ընկեր պիտի դառնային անոնց: Անոնք իրենց կեանքի
սիրելիին կորսնցուցին տակաւին զայն գտնելէ առաջ
իսկ: Ի՞նչպէս պիտի սգան իրենց չուենցած այդ սիրե-
լիին մահը, երբ տակաւին անոր անունն անգամ յայտնի
չէ դարձած:

Ընդհանրապէս կը կարծուի որ ռազմադաշտին վրայ
գոհուած իւրաքանչիւր զինուոր բան մը կը փոխէ իր
ընտանիքին կեանքին մէջ, իր մօրը, հօրը, եղբօր կամ
քրոջ, կամ բարեկամի մը կեանքին մէջ: Չենք մտածեր
որ այդ զինուորին մահը կը փոխէ նաեւ կեանքը անա-
նուն կնոջ մը որուն պիտի սիրահարէր, որուն հետ
ընտանիք պիտի կազմէր: Չենք մտածեր որ այդ
զինուորին մահը բան մը կը փոխէ այն անանուն զակին
կեանքին մէջ՝ որ չկրցաւ աշխարհ գալ իր հայրը ըլլալու
թեկնածու երիտասարդի մը կանխահաս մահուան հետե-
ւանքով: Խորին յարգանքով կը խոնարհինք գոհուած
զինուորին յիշատակին առջեւ, կը յարգենք իր որդին
կորսնցուցած մօր կամ հօր կակիծը, կը գուրգուրանք
նահատակ զինուորներու որբերուն վրայ, բայց ո՛չ մէկը
կը մտածէ կեանքի եզրին մնացած սա աղջիկներուն

մասին, որոնք ուրիշի մը մահով ապրեցան նաև իրենց սեփական մահը:

Աւա՛ղ, կարօտ անձրեւի, դու՛ք թօշմեցիք
գումաքափ,
ձեր կրծքի տակ ցամաքեց ինձուքնան ծով
մի ալիք.
ձեր կարծրացող կողերը չփափկեցին մայրութեամբ,
ու չտուիք կեանքին այն, ինչ միայն դու՛ք ունէիք:

Անպայման պիտի ձայնակցինք բանաստեղծին ու մենք ալ պիտի հասկնանք ողբերգութիւնը շամուսնացած, շմայրացած այն աղջիկներուն, որոնց երջանկութեան ճամբան գոցուեցաւ հեռաւոր բազմազատերու վրայ ինկած անձանօթ երիտասարդներու կորուստով: Եւ հիմա ցատկենք մէկ երկու հատուածներու վրայէն ու կարդանք բանաստեղծութեան ամէնէն իմաստալից վերջին տողերը.

Պատերա՛զմը...: Նա վերջին ունէրի հետ
չի աւարտում,
ակամի պէս դեռ յետոյ մա պայթում է
հոգու մէջ,
ու մինչ մահուան մօտեցող մօր հին կսկիծը
թմրում,
մխիթարում է այրին որդիներով՝ արդէն մեծ:
Ո՛չ, ժամանակը անցնող ձեր սիրտը չի ողորում,
դէմքին դառնում է կմնիռ, մագերի մէջ՝
մերմակ թել,
ձեր մէջ ամէն գարնան հետ պատերազմը
մորոգում,
եւ աւերներ է գործում տարէցտարի առաւել...

Դարձեալ պիտի ձայնակցինք բանաստեղծին: Պատե-
րազմը շատերու համար վերջացաւ, մարդիկ տօնական
մթնոլորտի մէջ են, նոր երիտասարդներ ռազմաճա-
կատներու վրայ պիտի չմեռնին այլեւս, ռումբեր պիտի
չտեղան երկինքէն, վերջացան գիշերային մղձաւանջ-
ները: Այո՛, կան սգաւորներ, իրենց որդին կամ
ամուսինը կորսնցուցածներ, բայց անոնք ալ տակաւ
պիտի վարժուին իրենց ողբերգութեան: Բայց ի՞նչպէս
պիտի մխիթարուին այն «չհարսնացած» աղջիկները,
որոնք պատերազմին պատճառաւ չկրցան գտնել իրենց
սպազայ կեանքի ընկերները: Պատերազմը անոնց
համար կը շարունակուի ահաւասիկ եւ ամէն գարնան
հետ, անոնց հոգիին մէջ ականներ կը պայթին: Եւ
ասիկա մինչեւ անոնց կեանքին վախճանը:

Հայրենական մեծ պատերազմի աւարտէն 13 տարի
վերջ գրուած այս բանաստեղծութեամբ Սիլվա Կապու-
տիկեան թերեւս նոր գլուխ մը կը բանայ պատերազմի
ընկերաբանութեան ու պատերազմի մը անհաշուելի
հետեւանքներուն մասին: Այս բանաստեղծութիւնը կը
լարէ մեր երեւակայութիւնը եւ մեր երեւակայութիւնը
թռիչք կ'առնէ դէպի կեանքի այն խորհուրդը, որ մեզի
կը խօսի ո՛չ թէ պատահածներուն մասին, այլ այն
դէպքերուն մասին որոնք կրնային պատահիլ եւ չկրցան
պատահիլ:

ՍԻՐՈՅ ԽՕՍՔԵՐ

Եւ հիմա սիրոյ խօսքեր: Որովհետեւ Սիլվա Կապու-
տիկեան ունի սիրոյ խօսքեր ալ: Թէեւ ընդհանրապէս
երջանիկ խօսքեր չեն անոնք, յուսախաբութիւնների,
դառնութիւնների, ակնկալութիւնների արտայայտող
խօսքեր են, բայց ի վերջոյ հիւսուած են սիրոյ թէմային
վրայ եւ մենք արդէն չենք կրնար երեւակայել բանաս-

տեղծ մը որ իր խօսքը չուենի սիրոյ մասին, սիրելիի մը մասին:

Սիլվա Կասյուտիկեանի սիրոյ տողերը գիմացիներն նկատմամբ անվերապահ հաղորդումով բացուած տողեր չեն: Վերապահութիւններ կան: Բայց սկզբնական շրջաններուն թերեւս մեր բանաստեղծն ալ կը հաւատար սիրոյ եւ կը հաւատար նաեւ որ սէրը ամբողջովին կը կերպարանափոխէ բնութիւնը, թէ բնութիւնն անգամ կը ցնծայ երկու սիրականներու միջեւ փոխանակուած զգացումներով:

Թէ ես չեմ սիրում, չեմ սիրում թեզ,
իմչո՞ւ է ձմեռն այսքան գարո՞ւն,
ձմրան արեւը այսքան այրում
անխօս երկիմքը այսքան անհուն,
թէ ես չեմ սիրում, չեմ սիրում թեզ:
Թէ դուն չես սիրում, չես սիրում ինձ,
հապա իմչո՞ւ եմ ձեր փողոցում
այդքան սիրով ինձ ճամբայ բացում
անցորդներ, տներ, մայքեր ու ձիւն,
թէ դուն չես սիրում, չես սիրում ինձ:
Ու թէ չեմք սիրում մեմք իրարու,
իմչո՞ւ եմ աստղերն այսքան անթիւ,
այսքան գեղեցի՛կ գիշեր ու տիւ,
աշխարհը՝ այսքան հաշտ ու ազնիւ,
եթէ չեմք սիրում մեմք իրարու:

Սիրոյ խօսք ահաւասիկ, եւ թէ սիրոյ գեղեցիկ խօսք:
Բայց ընդունինք որ միայն բանաստեղծներն որ պիտի հարցնեն. «Եթէ մենք զիրար չենք սիրեր, ինչո՞ւ աստղերը այսքան անթիւ են երկնակամարին վրայ»:

Մենք ալ մեր կողմէն աւելցնենք որ Մայր Բնութիւնը իր երկնակամարին վրայ անպայման քանի մը աստղ

եւս պիտի աւելցնէ եթէ տեսնէ որ երկու անմեղ հոգիներ սկսած են սիրել զիրար: Եւ այդ երկու անմեղ հոգիները պէտք պիտի ունենան՝ բարձրաճայն յայտարարելու իրենց սէրը: Իրենց շուրջ ամէն բան արդէն պիտի չմատնէ՝ անոնց սէրը:

Սիրոյ ուրիշ խօսք մը ահաւասիկ.

Ոչ, ես ոչ ոքի չեմ ասել երբեք, որ սիրում եմ
Քեզ..

բայց մրա՞ համար արդեօք որ արթուն
լուսնի շողիկը՝
 մութ սննեակներին հետամուտ այնպէս՝
 արցունք է տեսել իմ անժում բարձին.-
 թէ՛ թերթերն իմ դէմ բաց արած գիրքը՝
 իր հանդէպ եղած իմ սառնութիւնից խոցուած,
 խանդից մատնել է մտքերիս հունը,
 կամ թէ հայելիս՝ խօսակցի կարօտ
 տեսնելով՝ իր հետ իմ այս անսովոր մտերմութիւնը
 գլխի է ընկել եւ շողակրատել ուրիշների մօտ
 թէ՛ ընկեր դարձած իմ գաղտնիքներին՝
 ինձ ձեր տուն բերող մութ փողոցներն են
 քնքանրացութիւն արել իմ մասին .-
 կամ հայեացքիդ դէմ անզօր խոնարհուող
 աչքերս են եղել իմ մատնիչները.-
 հիմա բոլորը, բոլորը գիտեն, որ սիրում եմ
Քեզ..

Սիրահար հոգիի հիանալի վերլուծում մըն է այս, եւ կ'արժէ որ մի առ մի կանգ առնենք մարդուս սէրը ուրիշներուն մատնող բոլոր սա գործօններուն վրայ: Եթէ գիշերը արցունքով կը թրջես բարձր, եթէ ուշադրութիւն չես կրնար կեղբոնացնել քու առջեւ բացուած գիրքին վրայ, եթէ սկսած ես քիչ մը շատ

նայիլ հայելիին, կը նշանակէ որ սիրել սկսած ես: Իրականութիւն է. մարդ չի կրնար զաղտնի պահել իր սէրը, մարդ չի կրնար միայն իրեն վերապահել իր սէրը:

Բայց միշտ չէ որ սէրը արեւի պէս պիտի փայլի: Սէրն ալ պիտի ունենայ իր իրիկնային ժամերը: Կամ մութին մէջ թաղուելու իր ժամերը: Դիմացինէն փոխադարձութիւն չտեսնելու ժամերը:

Մի՛ լացացնի, շատ եմ լացել, սիրելիս,
դու մի կարծիր՝ պաղ եմ այսպէս ու գոռոզ,
սիրտս շա՛տ է լցուած եղել վէրքերով,
սպիմերի՛ց է կարծրացել, սիրելիս:

Յոգնել եմ ես ցաւոտ, դաւոտ սէրերից,
ամէնքի դէմ սիրտս՝ քացած, աչքս՝ փակ,
Քար է եղել մրանց շքեղ կրծքի տակ,
իսկ ես, աւաղ, սի՛րտ եմ կարծել, սիրելիս:
Յոգնել եմ ես.. Թող որ ընեմ ես հանգիստ,
մանկան մամն՝ ծնկիդ գլուխս դրած,
իմն խնայիր ու գուրգուրա՛ իմն վրայ,
ժա՛մս է արդէն իրիկնացել, սիրելիս:

Սիլվա Կասյուտիկեանի բանաստեղծութիւններուն միջեւ ցանցառ եւն այսքան քնարաչունչ, այսքան երաժշտահամ բանաստեղծութիւնները: Բայց կան: Ահա ուրիշ մը.

Զպահեցիր իմն, չպահեցիր,
իմ փխրած սիրտը չփայեցիր,
իմ գլխի վերեւ չշողացիր,
իմ սիրոյ վրայ չդողացիր,
փոքորկի գոյժից չսքափեցիր,
վտանգի ուժը չչափեցիր:

Մի՛ կանչիր, արդէն հեռու եմ ես,
Քն ափիմ էի, չկապեցիր:

ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ

Սիւլվա Կապուտիկեանի բանաստեղծութեան պարտէզէն հրաժեշտ պիտի առնենք զինքը գլուխ գլխի ձգելով իր մարդկային հոգերուն, կարօտներուն ու փիլիսոփայութեան հետ: Հանրային աշխատանքի նուիրուած ամէն անձ երբեմն կը զգայ որ ինքն իրմէ հեռացած է եւ կարօտն ունի իր սեփական ինքնութեան: Աշխատանքի յորձանքը առած-տարած է զինքը: Բայց կուզայ պահ մը, երբ յանկարծ կը սթափի ան եւ կ'ըսէ Սիւլվա Կապուտիկեանին նման.

կարօտում եմ,
իմֆս՝ իմ մէջ, ինձ հետ մնալ - կարօտում եմ
գարթնել ամհոգ,
մանուկ օրուամբ հետ մանկամալ- կարօտում եմ.
դուրս գալ տնից ու անճանաչ գնա՛լ, գնա՛լ,
կարօտում եմ.
Հագար տեսակ հոգս ու հարցում՝
մէկը մէկից առջ ընկած՝
ինձ առել եմ իրենց տեղդուտ հրմշտոցում,
ինձ՝ ինձանից հեռացնում եմ, անջատում եմ,
եւ զգում եմ մէկ էլ յանկարծ,
որ իմֆս՝ ինձ կարօտում եմ..

Հանրային մարդոց յաւերժական անհանգստութիւնն է այս եւ միայն Հանրային մարդն է որ կը հասկնայ զայն: Եւ մարդուս սիրտը բզբտող հակասութիւն մը կայ այս հոգեկիճակին մէջ: «Դուրս գալ տունէն ու անճանաչ երթա՛լ, երթա՛լ»: Նշանաւոր մարդ եղած ըլլալու ճշունմէն ազատի՛լ: Ասիկա կարօտ մըն է, այո՛: Բայց քանի՞ վայրկեանի համար: Կա՞յ աւելի երջանիկ

զգացում քան զգալ որ մարդիկ կը ճանչնան քեզ, կը յարգեն քեզ, իրարու ցոյց կուտան քեզ: Որովհետեւ դուն մէկն ես որ միայն քու սեփական կեանքը չէ որ կ'սպրիս: Դուն կը բաժնես ուրիշներուն կեանքն ալ: Կամ ուրիշներուն ալ լայն բաժին կը հանես քու սեփական կեանքէն:

Փոքրիկ ոստում մը ընենք ու կարգանք ուրիշ բանաստեղծութիւն մըն ալ.

Շարուել եմք լարուած, կողք կողքի -

շախմատի ֆարերի մման.

Ուզում եմք յաղթել մէկմէկի -

շախմատի ֆարերի մման.

Բայց մէ'կ է, զինուոր թէ արքայ՝

յաղթեմք էլ, իջնելու եմք ցած.

Տախտակիմ մտրերմ եմ շարքի -

շախմատի ֆարերի մման:

Իսկապէս իմաստութիւն կայ այս բանաստեղծութեան մէջ, իմաստութիւն որ թաթխուած է որոշ երաժշտականութեան մը մէջ: Ճատրակի քարերու նման, քով քովի շարուած, որքան ալ պայքարինք յաղթանակի մը համար, զինուոր ըլլանք կամ արքայ, նոյնն է, օր մը վար պիտի իջնենք ու ճատրակի տախտակին վրայ տեղ պիտի բանանք նոր քարերու: Կեանքի ամէնէն հասարակ ու տխուր ճշմարտութիւնը՝ ըսուած բանաստեղծական գեղեցկութեամբ: Եւ այնուհետեւ հարց պիտի տանք թերեւս. կ'արժէ՞ր որ այսքան տքնէինք ու զոհարերուէինք: Մարդիկ բաւականաչափ երախտապա՞րտ են մեզի, կը գնահատեն մեր զոհարերութիւնը: Տոյց տուէք հանրային զործիչ մը որ իր կեանքին մէջ քանի մը անգամ այս հարցումը ուղղած չըլլայ ինքն իրեն:

Մահից յետոյ՝ գովժ ու գիր,
ապրելիս՝ մի տառ չկայ.
պարսաւում ենք ու խոցում,
բարեգութ մի բառ չկայ.
ժայում ենք լուռ, գղջալով,
դագադների ետեւից,
Յետոյ .. Նոյնն ենք կրկնում,
չենք խրատում, ճար չկայ:

է՛հ, կը թուի թէ բանաստեղծուհին կը մոռնայ թէ
որքան շատ ու որքան լաւ բան գրուած է իր մասին,
թէ որքան հանրածանօթ է Հայսոյխարհի մէջ, թէ որքան
կը յարգուի ամենուրեք: Կը մոռնա՞յ: Թէ ոչ պարզապէս
նժարներու մէջ կը դնէ այն ինչ որ շահած է եւ այն
ինչ որ կորսնցուցած է եւ հաշուեկշիռ մը կ'ընէ: Ահա
իրմէ կարդանք վերջին բանաստեղծութիւն մըն ալ,
որ մեր բանաստեղծներէն շատերուն շրթներէն ար-
ձակուած տրտունջքի կը նմանի:

Իմ չեղեա՛լ աստուած, գուցէ կա՞ս իբօք,
հեշտ է աշխարհում քեզ ապաւինել,
Ինչ էլ որ անես, ես դեռ վաղօրօք
Աերշնչել եմ ինձ՝ քեզից գոհ լինել:

Դու տուել ես ինձ ձիրքեր ու կորով,
փառք ու համբաւ ես տուել անկասկած,
բայց ինչ-որ գաղտնի մի պայտճագրով
հակակշռել ես տուածդ, աստուած՝:

Ես դեռ չծնուած՝ գրկել ես հօրից,
ինձ բաժիմ համել մի խեղճ մանկութիւն,
գրկել հարսնութեան գուլալ յուշերից
ու տեղը թողել տառապանք ու թոյն:

Ես չեմ տրտնջում, բայց այնուհանդերձ
կ'ուզեմայի քեզ յիշեցնել կամաց՝

*Քո խլածները՝ տուածիդ հանդէպ
շատ չեղա՞ն արդեօք, իմ արդա՛ր աստուած...*

*Թերեւս իրաւունք ունի բանաստեղծը, բայց վստահ
ենք որ ան երբեմն իր տան պատուհանէն ականջ կուտայ
անջրպետէն հասնող ձայներու ու կը լսէ թէ ամէն օր
հոս կամ հոն աշակերտ մը կ'արտասանէ անոր «Նօսք
իմ որդուն»ը: Ասիկա մաս կը կազմէ արդար Աստուծոյ
կողմէ տրուած բարիքներուն:*

**ԿԱՐԴԱԼՈՎ
ՍԻՊԻԼԻ ՄՈՌՅՈՒԱԾ ԷՋԵՐԸ**

ՈՂՁՈՒ ՅՆ, ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՁՈՒ

Ընդամէնը 230 էջերէ բաղկացեալ գիրք մը լեցնելու շարի բանաստեղծութիւն: Այս է քերթողական վաստակը Սիպիլի, որուն անունը մեր մէջ տակաւին կը յամենայ որպէս փափուկ սեռի զգայուն ներկայացուցիչ: Բայց եթէ հարցուի թէ սա 230 էջերը լեցնող բանաստեղծութիւններուն մէջ քանի՞ բանաստեղծութիւն կայ որ կը շարունակէ ապրիլ բեմերու ու շրթներու վրայ, դժուար է պատասխանել: Հազիւ երկու, կամ երեք: Հազիւ երկու կամ երեք բանաստեղծութիւններ տակաւին կը հնչեն մեր բեմերուն վրայ: Եւ ասոնցմէ ամէնէն նշանաւորն ալ, ամէնէն տոկունն ալ «Հայ լեզուին»ն է, Սիպիլի ամէնէն բախտաւոր բանաստեղծութիւնը: Ի՞նչ լաւ որ գոնէ այս բանաստեղծութիւնը կ'ապրի ու կը պատահի որ բեմերուն վրայ յանկարծ աշակերտուհի մը սկսի մեզ յուզել արտասանելով բանաստեղծութեան այնքան ծանօթ առաջին տողը.

Դուն առաջիմ վանկ շրթումքիս,
առաջիմ վանկ իմ հոգւոյս....

Հապա միւսնե՞րը:

Եթէ աշակերտ մը իր գրականութեան ուսուցչին հարցնէ թէ ո՞րն է Սիպիլի ամէնէն երկարակեաց ու գեղեցիկ երկրորդ բանաստեղծութիւնը, ուսուցիչը պիտի չվարանի ու պիտի սկսի արտասանել.

Աստուածուքեամբը քարի հոգւոյդ անծայր
ու անծիր,
եթէ դուն մայր ըլլալիք ...

Սիպիլի անմոռանալի «Խօսք ընդ Աստուծոյ»

խորագրեալ բանաստեղծութիւնն է այս, երջանիկ բանաստեղծութիւն մը եւս, որ դարձած է Սիւլիլի անցագիրը՝ անոր ղէպի յաւերժութիւն զացող ճամբորդութեան մէջ:

Երբ ո՞րդ մը:

Ուսուցիչը այս անգամ պիտի սկսի դարձնել զիրքին էջերը: Պիտի սկսի փնտռել: Յիշելու աշխատիլ: Որովհետեւ Սիւլիլի միւս բանաստեղծութիւնները այսօր շուքի մէջ մնացած են: Մինչդեռ անոնց մէջ ալ կան բանաստեղծութիւններ որոնք կրնային դառնալ Սիւլիլի յաւերժական անցագրին մէկ-երկու միւս էջերը:

Եկէ՛ք մենք ալ դառնանք գրականութեան ուսուցիչ եւ քիչ մը ման գանք Սիւլիլի բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ, որպէսզի մեր աշակերտներուն ցոյց տանք թէ Սիւլիլի ամբողջական գործին մէջ իսկապէս կան ուրիշ քանի մը բանաստեղծութիւններ եւս, որոնք կը զանազանուին որպէս յաջող եւ զեղեցիկ կտորներ:

Բայց չենք կրնար ցատկել առաջին երկու անմահ բանաստեղծութիւններուն վրայէն: Սիւլիլի բանաստեղծութեան պարտէզին զուռը բանանք ողջունելով անոր Հայ Լեզուի համար գրուած զեղահիւս բանաստեղծութեան որոշ հատուածները: Ողջունենք այդ սքանչելի բանաստեղծութիւնը, խոնարհինք հայ Լեզուի նկատմամբ բանաստեղծին ունեցած պաշտամունքին առջեւ եւ քիչ մըն ալ ուրախանանք որ ան մեզի հետ չէ այլեւս եւ չի տեսներ այն անփառունակ վիճակը, որուն մատնուած է այսօր հայոց Լեզուն:

Դուն առաջին վանկ շրթումքիս, առաջին վանկ
իմ հոգւոյս,
Ախիկիմ հմչիւմ իմ մանկակամ լեզուիս հեզ,
որով լացի ու երգեցի միշտ յուզումներս,
իդձ ու յոյս,

իմ մայրենի քաղցրի՛կ բարբառ, ողջո՛յն քեզ:

Իսկապէս ողջո՛յն մեր մայրենի քաղցրիկ բարբառին:
Սա առաջին շորս տողերով իսկ Սիպիլ իր բանաստեղծութեան տակ գրած է հիմ մը, մեկնակէտ մը, որուն նմանը դիւրին չէ գտնել իր միւս բանաստեղծութիւններուն մէջ:

Քու բառերէդ արեւէն վառ ու քիւրեղէն ալ վնիտ՝
իմ հոգւոյս մէջ բոց մը կաթեց մշտակէզ,
հուր ծարաւ մը անհունութեան, բարւոյն,
մեծիմ նշմարիտ,
ո՛վ մանկութեանս ազնիւ լեզուս, կ'օրհնեմ քեզ:

Քիչ առաջուան ողջոյնին վրայ աւելցաւ օրհնութիւնը:
Օրհնութիւն՝ զոր բանաստեղծը կ'իջեցնէ իր մանկութեանը ազնիւ լեզուին վրայ:
Եւ շարունակենք.

Տարիներով քափառակամ օտար երկիր ու վայրեր,
զուրկ մնացի ընտանիքէս, տնակէս,
այլ քու կարօտդ անդարմամ ցաւս նդաւ
սրտիս կարեւէր,
ո՛վ իմ լեզուս, ամէն իդձ զո՛հ ըլլայ քեզ:

Շարունակելէ առաջ ընթերցումը այս երջանիկ բանաստեղծութեան, ուշադրութիւն պիտի ընենք այն հիւանալի գուգահեռականութեան, որ կայ իւրաքանչիւր տունին վերջին տողերուն միջեւ, որոնք սկիզբէն մինչեւ երկարաշունչ բանաստեղծութեան վերջին տունը, եթէ միւս տողերէն անջատուին ու իրարու տակ գրուին, տարբեր բանաստեղծութիւն մը կը ստեղծեն, ինչպէս՝

իմ մայրենի թաղցրիկ քարքառ, ողջո՛յն ինձ,
ո՛վ մանկութեանս ազնիւ լեզուն, կ'օրհնեմ ինձ,
ո՛վ իմ լեզուս, ամէն իդձ գո՛հ ըլլայ ինձ:

ԵՐԿՈՒ ՆԺԱՐՆԵՐՈՒ ՄԷՁ

Յետագայ տարիներուն Սիւսիլ գիտցա՛ւ արդեօք թէ
իր մուսան յանկարծ արտակարգօրէն ինչպիսի փայլուն
լոյս մը բռնած էր իր վրայ երբ ան կը սկսէր գրի առնել
«Հայ լեզու» բանաստեղծութիւնը: Եթէ գիտնար, եթէ
գիտնար թէ այս բանաստեղծութիւնը իր անցագիրը
պիտի դառնար զէպի յաւերժութիւն, թերեւս այսքան
պարզունակ ու անշուք խորագիր մը պիտի չտար այս
բանաստեղծութեան եւ դայն պիտի մկրտէր աւելի
փառաւոր, աւելի շողոզողուն անունով մը:

Ձարմանահրաշ վսեմ թարգման դուն սրբութեանց
ամմատոյց,
դուն արձագանգ հայ անցեալին, կեանքին վէս,
տիտամներու, իերթողներու ամմահ փառքին
ապացոյց,
ո՛վ վեհ քարքառ իմ հայրերուս, պատի՛ւ ինձ:

Դուն Մեսրոպին ու Սահակին շունչին թրթռումը
ոսկի,
որ հայրենի յուշերն անդուլ կ'նդերգես.
իր պաշտելի աւանդութեանց, նշխարներում սուրբ
ըսկի,
ո՛վ անմման չմնաղ լեզու, բուրվա՛ն ինձ:

Հետզհետէ կ'անդրադառնանք որ Սիւսիլ այլեւս ինք-
զինք յանձնած է չորսական տողերէ բաղկացեալ տու-

ներու վերջին տողերու արբեցումին: Այդ շորրորդ տողերուն իւրաքանչիւրը ուժեղ աղիւս մը կը դնէ շէնքին վրայ եւ բանաստեղծը այլեւս վերի երեք տողերը կը հիւսէ պարզապէս ճամբայ բանալու համար շորրորդ տողին, անոր մէջ դնելով միշտ ողջոյն մը, օրհնութիւն մը, համբոյր մը, պատիւ մը, բուրվառ մը եւ տակաւին ինչե՛ր:

Դուն քրքռացիր անտռոններու սօսիներում տակ
ստէպ,
հայ աշուղիմ ընարիմ պարծամըմ եղար վէս,
հիմա կ'ներգես զաւակներուդ մօդեհ կեանքը
երաշխէպ,
Քերթողներու անմահ քարքառ, քի՛ւր փառք ընգ:

Թերեւս աշակերտը հարց պիտի տայ թէ՛ այստեղ ի՞նչ կը նշանակէ նժդեհ, ի՞նչ կը նշանակէ երաշխէպ: Ուսուցիչը պիտի ժպտի, ներքին ժպիտ մը պիտի ունենայ որպէս հիացում մեր հարուստ ու հիանալի լեզուին նկատմամբ եւ պիտի ըսէ. սիրելի զաւակս, նժդեհ կը նշանակէ պանդուխտ, օտարութեան մէջ ապրող, իսկ երաշխէպ՝ կը նշանակէ վիրաւոր, վէրք, տառապանք, հալածեալ: Բանաստեղծը ահա հայոց լեզուին երգել կուտայ իր պանդուխտ զաւակներուն վշտահար ու տառապակոծ կեանքը: Եւ եթէ՛ այս գեղեցիկ բառերը նոր բանաստեղծականութիւն մը կը շահեցնեն մեր լեզուին, ահաւասիկ բանաստեղծը չի մոռնար նաեւ բիւր փառք հիւսել քերթողներու այդ անմահ լեզուին համար:

Եւ հիմա մէկ կ'ընչով պիտի կարդանք բանաստեղծութեան վերջին երեք տուները, որոնք օրհնութիւնը կ'առնեն ու կը տանին մինչեւ մեր պապերը, մինչեւ երանելի մեծերը:

Օրհնեա՛լ ըլլամ մեր հայրերը, որոնք ^{ցիր ու ցամ,} քէն
մութ օրերուն՝ մոլորած չոր շիւղիմ պէս,
մոռցամ իրենց տունն ու տեղը, գաւազններմին
^{ուրացամ,}
իրենց անձն ալ, բայց չմոռցամ երբեք ^{քէն} քէն:

Օրհնեա՛լ ըլլամ մեր մայրերը, որոնք զքեզ սնուցին
իրենց շունչովն ու աղօթքով սրտակէզ,
խարխուլ, փլած կտուրին տակ, կարօտ
^{պատառ մը հացին,}
գուրգուրանքով պահպանեցին միշտ զքեզ:

Թող որ ես ալ, մեր հայրերու յետին գաւակը
^{քշուառ,}
սուրբ տաճարիդ ոտքը բերեմ ողջակէզ
միշտ տառապած, երբեք շիջած սիրտէս կայծ մը
^{խանդավառ}
հոգւով պաշտեմ ու մնարովս օրհնեմ քէն:

Կարեւոր է նշել որ այս բանաստեղծութիւնը գրուած է 1912 թուականին: Եւ յուզիչ է յիշել թէ մեր հայրերը երբեմն ստիպուեցան ուրանալ իրենց զաւակներն ու նոյնիսկ իրենց անձը, բայց չմոռցան իրենց մայրենի լեզուն: Եւ յուզիչ է յիշել որ մեր մայրերը պատառ մը հացի կարօտ մնացին, բայց նորէն ալ սնուցին իրենց մայրենի լեզուն իրենց հոգեհատորին նման եւ գուրգուրանքով պահպանեցին զայն:

Այս տողերը ինչպիսի տխուր, սիրտ բզկտող հառաչ մը արձակել պիտի տային մեզի, եթէ դրուէին մեր օրերու այն հայ մարդոց առջեւ, որոնք ամէն բան ունին, շքեղ բնակարան, հանգստաւէտ կեանք, ճոխ ճաշասեղան, զաւակներով շրջապատուած բոյն, բար-

զաւաճ գործ, բայց չունին իրենց մայրենի լեզուն: Սիպիլի սիրտն ալ, որ «միշտ տառապած էր, բայց երբեք չէր շիջած», պիտի կարենա՞ր որպէս մատաղ՝ իրմէ խանդավառ կայծ մը բերել մեր մայրենիի սուրբ տաճարին:

Այս բանաստեղծութիւնն ալ, ինչպէս մեր գրական-նութեան մէջ ուրիշ հազարաւոր հիանալի էջեր, կը դառնայ կշիռ մը, որ իր երկու նժարներուն մէջ իրարու հետ կը բաղդատէ երէկն ու այսօրը:

ԵԹԷ ԴՈՒՆ ՄԱՅՐ ԸԼԼԱՅԻՐ ...

Անցնելէ առաջ Սիպիլի նուազ ծանօթ կամ մոռցուած քանի մը ուշադրաւ բանաստեղծութիւններուն, կանգ պիտի առնենք այս բանաստեղծին երկրորդ, կամ թերեւս ալ առաջին ամենակարեւոր գործին վրայ, որ է «Պօսք քնդ Աստուծոյ» բանաստեղծութիւնը: Այս բանաստեղծութեան գոնէ առաջին չորս տողերը քանդակուած են յիշողութեանը մէջ բոլոր անոնց, որոնք քառասուն, յիսուն տարի առաջուան մեր իրաւ դպրոցներուն բովէն անցած են եւ որոնք իրենց դպրոցէն բաժնուելու ընթացքին անսպասման մեր գրականութեան քանի մը ընտիր էջերը իրենց հետ տարած են որպէս կեանքի անմոռանալի ու անզիր ընկեր: Երբ Սիպիլ ըսուի, անոնք կրնան անմիջապէս արտասանել գոնէ սա չորս տողերը.

Աստուածութեամբը քարի հոգւոյդ
ամծայր ու ամծիր,
Եթէ դուռ մայր ըլլայիր,
Փոխանակ հայր ըլլալու,
Աշխարհ արդեօք չէ՞ր թաւալեր առանց
արցունք մը լալու:

1924 թուականին գրուած այս հրաշալի տողերը աւետարեբը կրնան նկատուիլ կնոջական ազատագրում կամ Ֆէմինիզմ կոչուած այն շարժումին, որ նոր ծայր կուտար տակաւին: Այնուհանդերձ բաւական խիզախ փորձ էր Աստուծոյ պատկերին մէջ մայր մը տեսնելու նախընտրութիւնը, փոխանակ հայր մը տեսնելու: Սիպիլէն վերջ 25 տարի եւս պէտք է անցնէր որպէսզի Արեւմտեան աշխարհի ֆէմինիսթները հարց տային թէ ինչո՞ւ մարդիկ անպայման արական դիմագծութեան մէջ է որ կը պատկերացնեն Աստուածը, այլ ոչ թէ իգական:

Բայց ցնցիչ է Սիպիլին գիւտը եւ կնոջական դատի պաշտպանութեան համար գրուած կամ չգրուած հազարաւոր էջերէ շատ աւելի իմաստալից պատգամ կը բերէ մեզի, մտածելու կ'առաջնորդէ մեզ: Աշխարհի գործերը վատէն դէպի լաւ չէի՞ն փոխուեր եթէ Աստուած մայր մը ըլլար, փոխանակ հայր ըլլալու: Աշխարհի վրայէն արդեօք չէ՞ր դադրեր արցունքը: Դաշտերու մէջ նորածիլ ծաղիկները այնքան կանուխէն կը մեռնէի՞ն նախիրներու, անասուններու սմբակներուն տակ ճգմուելով: Աշխարհի վրայ գութը անփառունակ պարտութեան չէ՞ր մատներ ոյժն ու բրտութիւնը: Մայր մը կ'արտօնէ՞ր որ պատահին այն դժբախտութիւնները, որոնք ամէն վայրկեան կը պատահին երկրագունտին վրայ:

Դեռ նորածիլ՝ կը մեռնէ՞ր դաշտին
 Ժաղիկն առաքուր

Նախիրներու կաշմբուն
 Սմբակին տակ ոգեսպառ,
 Աստուածային հոգիդ գթած եթէ գրգար մայրաբար:

Անշուշտ խուժիմ կը յաղթէր գութը՝
 ուժէն ալ արի

Թփուտներու կամ սարի
Թոչմիկն անգէն ու տկար՝
Արիւնախանձ ուրուրներու միրամին տակ
չէր տֆար:

Եթէ դուռ մայր ըլլայիր, մարդը կ'ըլլար
անձին տէր,
Ազատ, անկեղծ, անվեհեր,
Երախտի՛քի բեռան տակ,
Հոգի՛ն երբեք չէր կորանար անարգ միւրի՛ն
մահատակ:

«Ահ, եթէ մայր ըլլայիր», կը գոչէ բանաստեղծուհին,
այսպէս՝ իզական սեռի բոլոր բարի յատկութիւնները
դնելով մարդկային արժէքներու ամենաբարձր
աստիճաններուն վրայ: Այս բարի ցանկութիւնը թէեւ
պատիւ չի բերեր այրերուն, բայց կը կարծենք թէ
այրերն ալ արդէն կը խոնարհին բոլոր այն առաքի-
նութիւններուն առջեւ, որոնք խտացած են «մայր»
բառին, կամ մայրութեան վսեմ առաքելութեան մէջ:

Ո՛հ, եթէ մայր ըլլայիր, հանդուրժէի՞ր
պիտի լուռ՝
Երբ գեղարդի՛ն մերժել սուր՝
Կողէ՛մ արիւն կը պռոքկար
Յիսուսիդ որ կը պաղատէր. «Գթա՛, մարմինս է
տկար»

Ո՛հ, կ'ըղձայի, կ'ըղձայի մայր ըլլայիր
պահ մը լոկ
Հանդէպ կեանքի՛ն անողոք
Օրէնքներուն անսասան,

Եւ զգալիք թէ մեծ սրտէդ մարդիկ ի՛նչ սէր
կը յուսան:

Սիպիլ, անգամ մը հարցումի մը պատասխանելով ջանացած էր բացատրել թէ ինք ինչպէս կ'ըմբռնէր բանաստեղծութիւնը: «Քանի մը տողէ բաղկացած ոտանաւորներ կան, զորս հարիւր անգամ կը կարդայ մարդ, գոց կը սորվի, եւ սակայն չի յագենար: Ինչո՞ւ. որովհետեւ բանաստեղծը դրած է անոր մէջ իր հոգիին գոյնը, իր նկարագրին ցուքը եւ իր ճաշակին հմայքը», ըսած էր ան:

Անկասկած Սիպիլ իր այս բանաստեղծութեան մէջ դրած է իր կանացի հոգիին բոլոր գոյները: Կնոջական նուրբ զգայնութիւնը, փխրուն սիրտը, զաւկի նկատմամբ սէրը, մարդոց նկատմամբ գուլթը, բնութեան եւ անասուններու մանրաշխարհին նկատմամբ գուրգուրանքը, եւ այսպիսի զգայնութիւններ երբեմն կրնան կին գրողները տանիլ դէպի շափէն աւելի վերերը, դէպի ամպերը, ու հողէն կը կտրեն անոնց ոտքերը, բայց այս բանաստեղծութեան մէջ Սիպիլ ամուր կը կոխէ հողին վրայ եւ Աստուածն ալ կը կանչէ վար, իրեն միանալու: Ահա թէ ինչո՞ւ այս բանաստեղծութիւնը կը շարունակէ ապրիլ ու դեռ ալ պիտի ապրի երկար ժամանակ:

ՈՂՁՈՒ ՅՆ ԿՆՈՋԱԿԱՆ ՀՄԱՅՔԻՆ

Անցնող 90, 80 կամ 70 տարիներու ընթացքին Սիպիլի բանաստեղծական վաստակը թերեւս որոշ փայլ մը կորսնցուց, բայց իր շրջանին Սիպիլի բանաստեղծութիւնները կը կարգացուէին հեւ ի հեւ ու շրջանի երեւելի գրողները գրախօսութիւններ կը հրատարակէին Սիպիլի բանաստեղծութիւններուն մասին: Տպաւորիչ կին էր, լաւ հոնտոր, լաւ մտածող, գաւառացի հայ աղջիկներու կրթութեան համար աշխոյժ աշխատանքի նուիրուած: Իր տան կերակուրները կ'եփէր, ժանեակներով ձեռագործներ կը հիւսէր, բայց դուրս կ'ելլէր ու տուն տուն կը պտըտէր գաւառացի աղջիկներու ի նպաստ սարքուած պարահանդէսի մը տոմսակները ծախելու համար: Իր վրայ հաւաքած էր հայ իգական սեռի բազմաթիւ շնորհները:

Այսպիսի կին մըն էր այն՝ որ օր մը խօսք ուղղած էր Աստուծոյ եւ ըսած էր. Տէր, եթէ մայր ըլլայիր, փոխանակ հայր ըլլալու, աշխարհը գրախօսի մը կը վերածուէր, աշխարհի վրայէն կը վերնային բոլոր շարիքները: Այսպիսի հաւատք մը ունէր կիներու ու մայրերու բարի հոգիին հանդէպ:

Ըսինք արդէն որ «Պօք ընդ Աստուծոյ» բանաստեղծութիւնը Սիպիլի ամէնէն յաջող բանաստեղծութիւններէն մէկն էր: Եւ հիմա այդ բանաստեղծութեան նոստում մը պիտի ընենք դէպի ուրիշ բանաստեղծութիւն մը, որ նմանապէս գովաբանութիւնն է իգական սեռի բարի շնորհներուն: Այս մէկը կը կոչուի «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ»: Արդարեւ ինչո՞ւներու շարք մըն է այս, որ դարձեալ ուղղուած է Աստուծոյ: Սիպիլ, որ «Պօք ընդ Աստուծոյ» խորագրեալ բանաստեղծութեամբ ուղղած էր Աստուծոյ պատկերացումին մէջ տեսնել մայրական անհունօրէն գթասիրտ ու բարի դէմք մը, կը

սկսի հաւատալ որ կնոջական շնորհներն ու գեղեցկութիւնները արդէն այնքան տիրական ու լայնատարած էին, այնքան ամենահաս ու բաւարար, որ բնութեան մէջ այլեւս ուրիշ գեղեցկութեան եւ բարիքի պէտք չէր մնացած: Ասիկա ըսելու ձեւ մըն էր անշուշտ, բանաստեղծական համեմատութիւն մը, որուն նպատակն էր ամէն բանէ վեր դասել կնոջական շնորհները:

Տէ՛ր, եթէ հուր վառքով լոյսէն անթափանց յօրինեցիր կիմն այնքան բարձր, այնքան վեր, ինչո՞ւ արեւն ալ վառեցիր լուսապանծ.
իր նայուածքը կեանք սփռելու չէ՞ր բաւեր..
Եթէ վարդիմ քուրմումբներովմ օծեցիր կնոջ ժպիտն, իր պերճամբներն ու ցաւեր, ծաղիկներով ինչո՞ւ պննել դաշտն անծիր.
իր խումկն աշխարհ հմայելու չէ՞ր բաւեր:

Ահաւասիկ բանաստեղծուհին հարցը դրաւ Աստուծոյ դատաստանին առջեւ: Նոյնիսկ սկսաւ հաշիւ պահանջել Աստուծմէ: Քանի որ Տէրը այնքան բարձր, այնքան վեհ ստեղծած էր կիներ, այնքան բազմակողմանի շնորհներով օժտած էր զայն, այլեւս ի՞նչ պէտք կար նաեւ վառելու արեւուն լոյսը: Կնոջ նայուածքը կը բաւէր կեանք սփռելու ամբողջ աշխարհին: Եւ քանի որ Տէրը վարդի բուրմունքներով օժտեց կնոջ ժպիտը, այլեւս ինչո՞ւ անձայրածիր դաշտերը զարդարել ծաղիկներով: Կնոջ խունկը չէ՞ր բաւեր հմայելու ամբողջ աշխարհը: Ճատկելով չափազանցութիւններու վրայէն, հասկընանք թէ բանաստեղծուհին որքա՞ն վեհ ու հմայիչ պատկեր մը ստեղծել կ'ուզէ կնոջական դէմքի վրայ: Ուրիշ ի՞նչպէս պիտի բացատրէ ան մեղի թէ կնոջական գեղեցկութեան, կնոջական բարութեան, կնոջական ժպիտին ու հմայքին քով աշխարհի ու բնութեան բոլոր

միւս բարիքները անշուք կը մնան, երկրորդական կը մնան, նոյնիսկ աւելորդ կը մնան:

Սիպիլ գաղափարական ինքնատիպ գիւտի մը վրայ հիմնած է իր այս բանաստեղծութիւնը եւ այդ գիւտն է որ բանաստեղծութիւնը կը դարձնէ Սիպիլի գրական ժառանգութեան քանի մը թանկագին կտորներէն մէկը: Կարդանք բանաստեղծութեան վերջին երեք տուներն ալ, որպէսզի անգամ մը եւս մտնենք բանաստեղծին հոգեբանութենէն ներս.

Ինչո՞ւ կոհակն, ինչո՞ւ անտառն ու վտակ,
ինչո՞ւ երկինքն ստեղծեցիր ու ծովեր,
եթէ կնոջ պիտի տայիր օր մը կեանք.

Աչքն իր հոգւոյն խորհուրդներուդ չէ՞ր քաւեր:

Եթէ կիմը հակադրութիւն մ'ըրբիր պերն
բարւոյն, չարիւն, որ փոքորկէր ու թովէր,
ինչո՞ւ պատրանք տուիր կեանքին, յոյսին վերջ.

իր հմայքը մարդ տանջելու չէ՞ր քաւեր:

Եթէ վսեմ հմայքներով երկնածիր

սիրտ մը տուիր իրեն, պատիժ կամ մուէր,

ինչո՞ւ սիրով աշխարհն ամբողջ լեցուցիր.

իր սէրն անհուն տինգերֆիդ չէ՞ր քաւեր:

Այստեղ վերջ կը գտնէ «ինչու»ներու շարքը, «ինչու»ներ՝ որոնք իրականութեան մէջ պատասխանի չեն սպասեր: Դարձեալ ցատկելով չափազանցութիւններու վրայէն, նաեւ լեզուական կամ կառուցուածքային մէկ երկու տկարութիւններու վրայէն, ողջունենք այս երջանիկ բանաստեղծութեան ընդհանուր գաղափարախօսութիւնը, մանաւանդ վերջին տողէն ցուացող պատգամը, որ հարցումի ձեւով տրուելով հանդերձ, հաստատում է ու վաւերացում.

Կնոջ սէրը չէ՞ր քաւեր անհուն տինգերֆին:

ԻՆՃԻ ԿԸՍԵՆ

Սիպիլի բանաստեղծութիւններուն մէջ շատ գործածուած բառ է «ինչո՞ւ»ն: Բայց «ինչո՞ւ, ինչո՞ւ»էն վերջ «ինչո՞ւ» խորագրով բանաստեղծութիւն մը եւս կայ, որ զարմանալի հանգիտութեամբ մը յանկարծ մեզ կը կայէ Պետրոս Դուրեանի շատ նշանաւոր մէկ բանաստեղծութեան: Տարաբախտ Դուրեանի շատ ծանօթ, յաճախ արտասանուած մէկ բանաստեղծութիւնն է այդ:

Ինձի կ'ըսեն.- «Ինչո՞ւ լուռ ես»,
- Ո՛հ, մի՞թէ բառ կամ խօսք ունի՞
արշալոյսը որ կը բռնկի,
գի անհուն է ան ալ ինձ պէս:

Հիմա սկսինք կարգալ Սիպիլի «Ինչո՞ւ»ն:

Ինչո՞ւ կը խօսիս, ինձ կը հարցնեն,
ինչ շուրջդ ամէն մարդ երբ լուռ է կեցեր,
սրտէն եկածը դուրս չի տար բերնէն.
Ինչո՞ւ կը խօսիս՝ ինձ կը հարցնեն:

Կրցա՞նք նշմարել զուգահեռականութիւն մը, միջնորդութիւն մը, որ սակայն հիմնուած է հակադիր տրամադրութիւններու վրայ: Արդարեւ, Դուրեանին կը հարցնեն. «ինչո՞ւ լուռ ես»: Իսկ Սիպիլին կը հարցնեն. «Ինչո՞ւ կը խօսիս»:

Դուրեան հարցումին պատասխանը գիտէ: Լուռ է որովհետեւ ինք ալ արշալոյսին նման անհուն է: Իսկ Սիպիլ չի գիտեր հարցումին պատասխանը.

-Ինչո՞ւ .. քայց ինչու ես ալ չեմ գիտեր,
ամպրոպը գիտե՞ կը գոռայ ինչու,
ինչո՞ւ կը հոսիմ, կը սուրամ գետեր,
կամ կը սլանայ թռչնիկն օդայնու.
Ինչո՞ւ ... քայց, ինչու, ես ալ չեմ գիտեր:

Տարբարախտ Դուրեան կը շարունակէ.

Ինծի կ'ըսեն. «Միշտ տխուր ես»,
- Ի՞նչպէս չըլլամ, մէկիկ մէկիկ
թօթափեցան գլխուս աստղիկք,
արշալոյս մը չանցաւ սրտէս:

Իսկ Սիպիլ դարձեալ նմանութեան մէջ հակառակ
լարի վրայ է.

Ինչո՞ւ գուարթ ես կ'ըսեն ինձ շատեր.
Կեանքն հրապոյր չունի եւ աշխարհն է սուտ,
չե՞ս տեսներ սրտիդ հանոյքն է հատեր
եւ շուքն ու պերմամբ ուրումներ են գուտ.
Ինչո՞ւ գուարթ ես կ'ըսեն ինձ շատեր:
- Գիտե՞ լնակը ինչու կը ցոլայ
երբ արեւն իր մէջ կ'արձակէ ճանաչ.
երբ այգն իր ցօղը կաթէ արծաթեայ,
ինչո՞ւ կը ժպտիմ ակերը կանաչ.
Գիտե՞ լնակը ինչու կը ցոլայ:

Եթէ ողջունած էինք Պետրոս Դուրեանի տխուր
համակերպումը, այստեղ պիտի ողջունենք նաև Սիպիլի
լաւատեսութիւնն ու բնութեան ինչ ինչ գեղեցկու-
թիւններէն ներչնչուած հաւատքը՝ կեանքի նկատմամբ:
Անդին տարբարախտ Դուրեան կը շարունակէ.

Ինձի կ'ըսեն. «Կրակոտ չես.
լնակի մը պէս ես մեռած.
դալկահար՝ դէմքդ ու հայեցուած:
- Ո՛հ, յատակն եմ իմ փրփուրներս:

Իսկ հոս Սիպիլ դարձեալ հակառակ լարի վրայ է.

Ինձ կը հարցնեն. ինչո՞ւ կը սիրես
երբ կեանքէն ինկան այնքան թարմ թերթեր,
երբ որ խոյս տուաւ ինչ սիրոյդ երագ.
Ինձ կը հարցնեն. ինչո՞ւ կը սիրես:
- Հարցուցէ՛ք շիւղիմ հողիմ մէջ յուռթի
ինչո՞ւ չի ցամքիք անձրեւներէն վերջ,
հարցուցէ՛ք աղբիւրն ինչո՞ւ կը յորդի,
երբ որ սահանքներ կը հոսիմ իր մէջ:
Հարցուցէ՛ք շիւղիմ հողիմ մէջ յուռթի:

Այս կէտէն անդին ամէն կերպով վերջ կը գտնէ
նմանութիւնը, որովհետեւ տարաբախտ Դուրեան արդէն
գիտէ թէ իր «Ժամը հասած է» եւ պիտի մտնէ «իր
երկրորդ մօր գիրկը», այսինքն հողին տակ: Իսկ Սիպիլ
պիտի շարունակէ վայելել կեանքի բոլոր գեղեց-
կութիւնները, առանց կարենալ քակելու բնութեան
հազարաւոր խորհուրդներուն գաղտնիքը:

Կարգանք այս գեղեցիկ բանաստեղծութեան վերջին
հատուածը, առանց անտես առնելու բանաստեղծական
գեղեցկութիւնն ու յանգերու երաժշտականութիւնը.

Հարցուցէ՛ք դաշտիմ հասկերում դողդոջ
ինչո՞ւ կ'օրորուիմ ու կը վէտվէտիմ,
ինչո՞ւ ծառերը կ'արձակեն բողբոջ
սօս եղևիմէն միմչ պտերն յետիմ.
հարցուցէ՛ք դաշտիմ հասկերում դողդոջ:

Իմչո՞ւ, ա՛հ, իմչո՞ւ ես ալ չեմ գիտեր:
Բայց կ'ուզեմ խօսիլ, երգել ամխնայ,
յորդ, անդուլ ինչպէս կը գլեմ գետեր,
եւ խնդալ կեանքի անուրջիմ վրայ.
Իմչո՞ւ, ո՛հ իմչո՞ւ, ես ալ չեմ գիտեր:

Եկէ՛ք Սիպիլի այս կեանքոտ ու լաւատես բանաստեղծութեան մէջջէն պահ մը խոնարհինք Պետրոս Դուրեանի դառն ճակատագրին առջեւ:

ԵՐԿՆՔԻՆ ՍՈՒՐՔԵՐԸ

1892-ին երբ Գրիգոր Զօհրայ եւ իր գրչի ընկերները սկսան կրկին հրատարակել «Մասիս»ը, որ պիտի դառնար այդ շրջանի բազմաթիւ գրողներու հիւրանոցը, Սիպիլ առաջին թիւին համար գրեց բանաստեղծութիւն մը, որ կը կոչուէր «Մենաստանին Կոյսը»: Ուշադիր ընթերցողին համար այս բանաստեղծութիւնը յանդուգն գիծ մը ունէր, որովհետեւ բանաստեղծուհին այստեղ նախընտրութիւն կուտար աշխարհիկ բարիքներուն ու վայելքներուն եւ բանաստեղծական զեղումով մը կ'ըսէր որ ինք այս վայելքները չէր ստորագասեր հանդերձեալ աշխարհի, հոգեւոր աշխարհի աննիւթական վայելքներուն: Ասիկա բողոք մըն էր ընդդէմ այն ուրուականներուն, ստուերներուն, դէմքերուն, որոնք երկրաւոր կեանքին տեղ երկնաւոր կեանքը ցոյց կուտային իրեն: Սիպիլ այս բանաստեղծութեան հրատարակութենէն վերջ գլխացաւ մը պիտի ունենար, պիտի քննադատուէր, բանավէճ պիտի ստեղծուէր, բայց նետը արձակուած էր: Մենք այսօր այս բանաստեղծութիւնը պիտի կարդանք գնահատելով Սիպիլի խիզախ եւ տրամաբանական կեցուածքը: Ի՞նչ կը գրէր Սիպիլ.

Կէս գիշեր է. սեմեակիս մէջ միայնակ՝
Կանթեղ չունիմ, ոչ ալ երկիմնն ունի շող.
Իր լոյսն յետին մարեց դարպասն ու տնակ.
Սև մնացի իմ խոհերուս հետ մաշող:

Կը թափառիմ շուրջս ստուերներ թանձրահոծ
Մերձեմալով հեռամալով յամրաբար,
Սև կը լսեմ իրենց վայիմնն ողբակոծ
Սրբ կանգ առնել կուգան յոգնած ու մոլար:
Ջի միմակ եմ հոս դէմքերու հետ տրտում,
Կոյսերու հետ, որոնք չունին իդձ ու խանդ,
Որոնց ձայնին վանկերն՝ աղօթք անպատում
Կը խորտակեն երազս ու յոյսս մանաւանդ:
Ապրիլ կ'ուզեմ. անոնք երկիմնք ցոյց կուտան,
Սիրելի կ'ըղձամ. կը գոչեմ. «Սէր է Աստուած»:
Սև կը պատմեն Դաւիթը, Յոբն ու Յուդան.
Կ'ըսեն. «Միայն մահուան համար ենք հաստուած»:

Ահաւասիկ բանաստեղծուհին արդէն ժանեսակներով
ու քաղքենի գեղեցկութիւններով զարգարուն իր սեղա-
նին վրայ դրաւ կարեւոր հարց մը, որ իր ներշնչումը
կ'առնէ կեանքը կուշտ ու կուռ ապրելու անմեղ
ցանկութենէ մը: Գիշեր է, մարած են բոլոր լոյսերը,
և բանաստեղծուհին շուրջ կը պտըտկին ուրուական-
ներ, ստուերներ, դէմքեր, որոնց սրտին մէջ մարած
են բոլոր իղձերն ու ուրախութիւնները, որոնց սրտին
մէջ շիջած են երկրաւոր բոլոր յոյսերն ու երազները,
որոնք միայն կ'աղօթեն, որոնք երկինքը ցոյց կուտան
երբ բանաստեղծը կ'ըսէ. «Ես ապրիլ կ'ուզեմ»: Իրա՞ւ,
մենք միայն մահուա՞ն համար հաստուած, միայն
մահուա՞ն համար ստեղծուած ենք: Հապա երկրաւոր
գեղեցկութիւնները: Հապա երկնքի արե՞ւը, լուսի՞նը,
ծաղի՞կը, դա՞շտը:

Ջո՛ւր կը վառէ երկինք արեւն ու լուսին,
Զօնելով կեանք ծաղկին, դաշտին ու մարդուն
Ես կը դառնամ մորէն համեստ այն լոյսին
Որուն մերքեւ լուռ կը հսկէ աչք մ'արթուն:
Բոցեղ շունչ մը կը խնդրեմ ես, սիրտ մը տա՛մ
Որ խառնուի տեմդոտ հոգւոյս յորձանքին,
Եւ Սաղմոս մը կը դնեն, ա՛հ, բարձիս տակ,
Խաչ մ'ալ փայտէ ընդդէմ սրտի փորձանքին:

Ընդվզումը չափէն աւելի յստակ է: Կրկին կարդանք վերի տողերը, որպէսզի աւելի լաւ հասկնանք այդ բողոքը: Բանաստեղծուհին քիչ մը բոց, քիչ մը շունչ, քիչ մը սիրտ կը խնդրէ եւ ատոր փոխարէն իր բարձին տակ Սաղմոս մը միայն կը դնեն, փայտեայ խաչ մըն ալ կուտան իրեն որպէսզի պաշտպանուի աշխարհի բոլոր փորձանքներէն: Բայց բանաստեղծուհին ուզածը, խնդրածը այդ չէ: Գիտէ որ կեանքի մէջ փոքրիկ ու համեստ բաժին մը ունի, եւ այդ բաժինն է որ ստանձնել, ապրիլ կ'ուզէ:

Սիւլիլին այս գեղեցիկ բանաստեղծութեան մէջ բառերն ու նախադասութիւնները թերեւս այնքան ամուր ու յստակ չեն, որքան պէտք է ըլլային եթէ այդ բանաստեղծութիւնը գրուէր այսօր: Այնուհանդերձ բանաստեղծը գիտէ թէ ինչ կ'ըսէ ու այս բանաստեղծութեան վերջին չորս տողերէն չորրորդին մէջ կը պայթեցնէ իր շատ յստակ պատգամը.

Այդ փորձանքներն ես կ'երագեմ անդադար,
Կեանքի բոլոր մեծ պայքարներն, հուրն անհուն,
Աշխարհի մէջ չնչին բաժինս իմ արդար,
Եւ կը թողում երկինքն իրեն սուրբերուն:

Իրեն վերապահել երկրաւոր բոլոր բարիքներն ու

փորձանքները, ատոր փոխարէն երկնքին թողուլ անոր բոլոր սուրբերը: Ուժեղ նախադասութիւն մըն է ասիկա ահաւասիկ. «Եւ կը թողում երկինքն իր սուրբերուն»: Ասիկա հայհոյեմքն է երկնքին, հայհոյեմքն է սուրբերուն, երկնաւոր արժէքներուն: Բանիմաց ընթերցողը պիտի գտնէ որ հայհոյութիւն չկայ այստեղ: Հաւասարակշռութեան կոչ մըն է թերեւս: Հաւասարակշռութիւն երկնքին ու երկրին միջեւ: Հաւասարակշռութիւն երկնաւոր արժէքներու ու երկրաւոր վայելքներու միջեւ: Սիպիլ չըսեր, բայց մենք կը զգանք որ ըսել կ'ուզէ հետեւեալը: Տէրը ինչո՞ւ պիտի ստեղծէր երկրաւոր գեղեցկութիւնները, եթէ չուզէր որ վայելենք զանոնք: Կը խորհինք որ «Մենաստանին կոյսը» խորագրեալ այս բանաստեղծութիւնն ալ իր արժանի տեղը կրնայ ունենալ դէպի յաւերժութիւն՝ Սիպիլի անցագրին մէջ:

ԼՔԵԱԼ ՏԱՃԱՐԸ

Սիպիլ մեռաւ 1934-ին: Իսկ այն բանաստեղծութիւնը զոր պիտի կարդանք, գրուած է 1921-ին, Սիպիլի մահէն 13 տարի առաջ: Բանաստեղծուհին արդէն մօտեցած էր վաթսուներեւ իր կնոջական զգայուն ներաշխարհին մէջ կ'երեւի թէ այլեւս աւելի շատ տեղ ունէր հին յիշատակներու ու վերյիշումներու, քան թէ նոր զգայնութիւններու: Իր կենսագիրները կ'ըսեն թէ եղած էր կեանքով լեցուն կին մը, զուարթ, պերճախօս, այրերու վրայ լաւ տպաւորութիւն գործող կին մը որ գիտցած էր իր բնակարանը դարձնել մտաւորականներու «սալօն»: Այս բոլորին կողքին եղած էր ընկերային գործիչ, լաւ տանտիրուհի, նաեւ լաւ խոհարարուհի: Իր ամուսնին շրանդ Ասատուրի հետ կազմած էր լաւ ընտանիք մը: Այս բոլորէն վերջ արդեօք այլեւս

կանխահասօրէն յողնա՞ծ էր, երբ մօտեցած էր իր վաթսուներին: Այլեւս իր անցեալո՞վ էր որ կ'սպրէր ան: Հաւանարար աշտպիսի հողեվիճակի մը կը պարտինք «Լքեալ տաճարը» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը, որ, ըստ մեզի, հակառակ լեզուական զանազան անբաւարարութիւններու կամ գործին ընթերցումը դժուարացնող նախադասութիւններու, իբր ներաշխարհի վերլուծում ու բանաստեղծական պատկեր, կրնայ մեր ուշադրութիւնը գրաւել որպէս Սիպիլի միւս գործերուն մէջէն զանազանուող գործ: Լքեալ տաճարը բանաստեղծուհիին հոգին է, ներաշխարհն է, մեկուսացած, առանձնացած, ուրկէ ներս այլեւս մ'նայուն կանթեղ մը չի վառիր, եւ որ կը լուսաւորուի միայն հին յիշատակներու զարթնումով:

Հոգւոյս լճեալ տաճարիմ մէջ մեմաւոր,
Անպարագիր աստուծոյ մը մուրհուստ,
Աղօտ կանթեղ մ'իսկ չի հեւար ամէն օր.
Բայց արեւ մը կը հրդեհի փողփողում,
Յիշատակներս իրենց ինքնէն երբ գարթնում
Ամէն առտու իրիկում:

Պահ մը հարցնենք թէ ո՞րն է որ «նուիրուած է անպարագիր աստուծոյ մը», լքեալ տաճարը, թէ աղօտ կանթեղը: Մէջտեղ մ'նացած նախադասութիւն մը, որ վերինին ալ կ'երթայ, վարինին ալ, բայց մէկուն կամ միւսին երթալով կրնայ իմաստներ փոխել: Ստորակէտը որ դրուած է «նուիրուած» բառին ետին, մեզ կը հրաւիրէ մտածելու որ նախադասութիւնը պէտք է երթայ վերինին: Այն ատեն պիտի հասկնանք որ բանաստեղծը իր հոգին կը նմանցնէ անպարագիր (անսահման) աստուծոյ մը նուիրուած տաճարի մը, որ այլեւս լքուած է, եւ ուր կանթեղ մը իսկ չի վառիր:

Լքեալ այդ տաճարին մէջ միայն հին յիշատակներու
գարթնումն է որ արեւի պէս պիտի լուսաւորէ
մթնոլորտը:

Իր դուռները ամուր փակուած են արդէն.
Ուխտաւոր մը, ժամուոր մը մերս չի մտներ.
Բայց աղօթքով կը լեցուի ժամն համօրէն,
Երբ հիմ յոյսերու արցումքներով պատարում
Սաղմոսերգել գամ իրենց լացը անհուն
Այնտեղ, առտու՝ իրիկուն:

Բանաստեղծական շատ գեղեցիկ պատկեր մը ահա-
ւասիկ: Բայց լեզուական տեսակէտէ կարծես բան մը
կը կազայ: Եթէ չվախնայինք որ այստեղ տպագրա-
կան սխալ մը սպրդած է, պիտի ըսէինք. Երանի՛ թէ
բանաստեղծուհին աւելի բծախնդիր ըլլար իր
նախադասութիւնները կազմելու ընթացքին եւ մենք
աւելի յստակ կերպով հասկնայինք թէ որո՞նք են որ
իրենց անհուն լացը սաղմոսերգելու պիտի գան եւ
աղօթքով պիտի լեցնեն տաճարը: Բայց գրեթէ վստահ
ենք որ այստեղ տպագրական սխալ մը սպրդած է եւ
չորրորդ տողին վրայ տպուած «յոյսերու» բառը պէտք
է ըլլայ «յոյսերս»: Այն ատեն է որ աւելի յստակ իմաստ
մը կը գրսեւորուի եւ այս տունին ալ կառուցուածքը
զուգահեռ կը դառնայ միւս տուններուն կառուցուածքին:
Եւ կը հասկնանք որ բանաստեղծին հին յոյսերն են
որ կուգան սաղմոսերգել իրենց անհուն լացը: Հին
յուշերն են որ կուլան իրենց անցեալին վրայ եւ
աղօթքով կը լեցնեն տաճարը:

Այցելուներ, երգեր մարած են բոլոր.
Ծնծդամերու արծաթ ծափերն են լուեր.
Ա՛լ չի լսուիր երգեհոմը դաշմաւոր.

Բայց պատարագ մը կը սկսի վեհագոյն,
Հիմ հաւատքներս երբ ծնրադրել գամ գարթում
Այնտեղ, առտու իրիկուն:

Ձանց կ'առնենք այս բանաստեղծութեան վերջին
տունը ու պահ մը կը յուզուինք բանաստեղծուհիին
հոգին ցոլացնող այս լքեալ տաճարին առջեւ, ուր
ծնծղաները լուսած են այլեւս, երգեհոնը չի լսուիր եւ
ուր վեհագոյն պատարագ մը պիտի սկսի այն ատեն
միայն, երբ հին հաւատքները պիտի գան ծնրադրել:
Առտու-իրիկուն:

Անշուշտ չենք գիտեր թէ որքա՞ն անկեղծ էր բա-
նաստեղծուհին երբ կը գրէր այս տողերը, բայց արդէն
իրաւունք չունինք այսպիսի հարցում մը ուղղելու,
որովհետեւ մեզի համար պատկերն է կարեւորը:
Յղացումը: Երեւակայութիւնը: Չգայնութիւնը: Եւ
Սիպիլի նման բանաստեղծուհի մը, որ Աստուծոյ մէջ
իսկ փնտռած էր մայրական գորովալի ու սիրակէզ տրա-
մադրութիւններ, այլ ո՛չ թէ հայրական խստութիւն
ու կարծրութիւն, հակամէտ պիտի ըլլար ճգմունելու
նոյն այդ կնոջական յուսախարութիւններու եւ
դառնութիւններու տակ, իր հոգին պիտի գոցէր նոր
զգայնութիւններու առջեւ, եւ խորանին վարագոյրը
պիտի բանար միայն հինէն յամեցող յիշատակներու
համար:

ԹՈՂ ԸՆԹԵՐՅՈՂԸ ՈՐՈՇԷ

Շատ փայլուն ու տպաւորիչ բանաստեղծութիւն մը չէ, բայց Սիպիլի յաջողագոյն գործերուն նուիրուած մեր այս պտոյտին մէջ համեստ տեղ մը պիտի բանանք նաեւ այն բանաստեղծութեան, որ կը կրէ «Մի՛ ըսէք» խորագիրը: Այս քերթուածին մէջ բանաստեղծը կ'ուզէ կեանքի բոլոր անհաճոյ ճշմարտութիւններուն դիմաց պահպանել ու պաշտպանել իր երազներն ու հաւատքը:

Սկսելէ առաջ բանաստեղծութիւնը կարդալ, պահ մը պիտի ուզենք կանգ առնել բանաստեղծութեան առաջին տողին վրայ, որպէսզի անդրադառնանք թէ իմաստներու ինչպիսի փոփոխութիւններ կը ստեղծուին երբ բռնեք, բանաստեղծական կառուցումի մտահոգութիւններով իրենց ճիշդ տեղերը չեն զրուիր, ինչպէս կը զրուին արձակին մէջ: Ահա սա առաջին տողը.

Մի՛ ըսէ՛ք թէ քարուքիւմն է լոկ կեղծի՛ք,

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէ բանաստեղծը: Այստեղ «լոկ» բառը, որ «միայն» կը նշանակէ, ո՞ր բառին կը պատկանի: Բարութեա՞ն, թէ կեղծիքին: Մէկուն կամ միւսին համաձայն, պիտի ունենանք իրարմէ տարբեր սա երկու նախադասութիւնները.

Մի՛ ըսէ՛ք թէ բարութիւնը (միայն կեղծիք է):

Կամ.

Մի՛ ըսէ՛ք թէ (միայն բարութիւնը) կեղծիք է:

Առաջինին մէջ բանաստեղծը կ'ըսէ հետեւեալը. «Մի՛ ըսէ՛ք որ բարութիւնը պարզապէս կեղծիք է: Ոչ, թէեւ բարութիւնը երբեմն կրնայ կեղծիք ըլլալ, բայց բարութեան մէջ շատ գեղեցիկ ուրիշ բաներ ալ կան, անկեղծութիւն կայ, սէր կայ, մարդասիրութիւն կայ»:

Երկրորդին մէջ բանաստեղծը կ'ըսէ հետեւեալը. «Մի՛ ըսէք թէ բարութիւնը միակ կեղծիքն է աշխարհի վրայ: Այո՛, ճիշդ է որ բարութիւնը կեղծիք է, բայց ուրիշ բաներ՝ ալ կան որոնք կեղծիք են»:

Կը կարծենք որ կրցանք տեսնել տարբերութիւնը: Առաջինին մէջ բարութիւնը կեղծիք չէ, երկրորդին մէջ բարութիւնը կեղծիք է: Յայտնի է բնականաբար որ Սիպիլ այս նախադասութիւնը գործածած է առաջին իմաստով: Այսինքն լոկ բառը կը պատկանի կեղծիք բառին: Բանաստեղծուհին կ'ընդվզի երբ իրեն կ'ըսեն թէ բարութիւնը միայն ու միայն կեղծիք է:

Յայտնի է, բայց ընթերցումը առաջին տողէն իսկ կրնայ շփոթութիւն ստեղծել, պահ մը կաղացնել նոր բանաստեղծութիւն մը կարդալ սկսելու վայելքը: Ասիկա պէտք է յիշեցնէ մեր բոլոր բանաստեղծներուն, թէ երբ կ'ուզեն հեռանալ արձակունակ շարադրութենէ, պէտք է լաւ հակակշռեն բառերու տեղադրութիւնը: Սիպիլ այստեղ, արձակունակ շարադրութենէ խուսափելու, մանաւանդ յանգեր կազմելու մտահոգութեամբ ուզած է «կեղծիք» բառը ամէնէն ետեւ տեղաւորել եւ «է» բայը դրած է տեղ մը, ուր պէտք չէ ըլլար:

Եւ հիմա, որ չէզոքացուցինք շփոթը, սկսինք կարդալ բանաստեղծութիւնը.

Մի՛ ըսէ՛ք թէ քարութիւնն է լոկ կեղծիք,
Թէ ժպիտը կնճիռ մըն է սնգուրուած,
Թէ ոչինչ կայ ազնիւ, ոչինչ գեղեցիկ,
Թէ պատրանք են սէրը, ծաղիկն ու ինքնուած:
Մի՛ ըսէ՛ք ինձ, թոյ՛մ է բուրումը գարնան,
Ախտի սերմեր ջուրերն ունին խաժ ակին
Թէ լուսագեղ ցօղերն ամպրոպ կը դառնան,
Եզեր՛քն է լոկ մեղրը կեանքի քաժակին:
Ո՛հ, մի՛ ըսէ՛ք, շրթումքները կը ստեն,

Երբ կը գեղում հրայրժներ, գուք ու կորով,
Թէ յոյզն ու խանդ չեն ցայտեր միշտ մեր սրտէն,
Թէ կայծեր են անոմք մտքի մ'անխոռով:

Բողոք կայ բանաստեղծին այս տողերուն մէջ, նաև պաղատանք: Օ՛րարեկամներ, մի՛ վարկարեկէք բնութեան ու մարդկութեան գեղեցիկ արժէքները, մի՛ ուրանաք ազնուութիւնը, գարնան բուրմունքը, գութն ու կորովը, մի՛ ըսէք որ ձայները միայն խարելու համար են, մի՛ ըսէք որ աշխարհը լեցուն է միայն ստորին շահադիտութիւններով ու կեղծաւորութեամբ:

Ո՛հ, մի՛ ըսէ՛ք որ ձայները կը խաբեն
Իրենց անկեղծ հնչիւններովը ծալ ծալ.
Մի՛ սքափէ՛ք սիրտս իր անուշ տագնապէն,
Թողէ՛ք ինձի երազներովս պանծալ.

Այս չորս տողերուն մէջ պիտի կարենա՞նք անդրադառնալ որ բանաստեղծուհին իր բողոքին ու դիմացիներուն ըսածը ժխտելու իր վճռակամութեան վրայ աւելցուց նաև փոքրիկ վարանում մը, որ կը նոյնանայ «երազ» բառին հետ: «Թողէք ինձի երազներովս պանծալ»: Բանաստեղծուհին թերեւս արդէն սկսաւ կասկածիլ թէ իր հաւատքը, իր համոզումը կրնայ կեանքի ճշմարտութիւններուն հակասող երազ մը եղած ըլլալ: Եւ կը յաջորդեն բանաստեղծութեան վերջին չորս տողերը, որոնք մեզի յստակ կերպով պիտի բացատրեն թէ ինչու գրուած է այս բանաստեղծութիւնը.

Մի՛, մի՛ ըսէ՛ք, խաւար է ծայրը կեանքին.
Անմահութեամ յոյսն աղուոր տենդ մ'է փարթամ,
Թէ հող, մոխիր պիտի դառնայ մեր հոգին...
Ո՛հ, քողէ՛ք որ ցնորժներուս հաւատամ:

Գեղեցիկ աւարտատող: Թողէ՛ք որ հաւատամ ցնորք-
ներուս: Թողէ՛ք որ հաւատամ իմ սին երեւակայութիւն-
ներուս: Պարտութեան մը խոստովանութիւնն է ասիկա
վերջին տողին մէջ, թէ անկարելիին հաւատալու
վճռակամութիւն եւ կամք: Թող ընթերցողը որոշէ:

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՕՐՕՐ ՄԸ ՄԵՐ ՄԱՆԿԻԿՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

Սիպիլի բանաստեղծութիւնները ընդհանրապէս
գրուած են երկար տողերով եւ շատ ալ տեղ տուած
չեն երաժշտական խաղերու կամ կշռոյթներու: Միակ
երաժշտականութիւնը որ կը յայտնուի, կուգայ յան-
գաւոր բանաստեղծութիւն գրելու մտահոգութենէ մը,
որ այդ շրջանի քերթողական արուեստի անզանցառելի
պայմաններէն մէկն էր: Սիպիլէն տասնամեակներ վերջ
է որ պիտի յայտնուին ուրիշ բանաստեղծներ, որոնք
յանգաւոր բանաստեղծութեան հաւատարիմ մնալով
հանդերձ, կարճ տողերու միջեւ բառերու ու ձայներու
նմանողութիւններ տեղաւորելով պիտի գտնեն տարբեր
երաժշտականութիւն մը եւս ստեղծելու ձեւերը:

Բայց Սիպիլի բանաստեղծութիւններուն մէջ կայ
հատ մը որ կարճ տողերով գրուած է եւ որ մեր
ականջներուն մէջ կը ստեղծէ երաժշտական ձայներ:
Ասիկա օրօր մըն է եւ զարմանալի չէ որ Սիպիլի նման
իգական զգայնութեան ջատագով բանաստեղծ մը
քերթողական տարբեր ոճ մը ստեղծէր մանկիկի մը
վրայ օրօր երգելու ընթացքին:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր.

Մանկի՛կս աղուոր.

Արժաք ցօղի մոր գգուամբով

Կուգայ լուսնակն օրրամիդ Բով.
Քեզ շողերով կը փայփայէ:
Իր ցովքին տակ միրհէ՛ ամդորր:
Օրօ՛ր, օրօ՛ր:

Կրցա՛նք անդրադառնալ յանգային նմանողութիւն-
ներով ստեղծուած այն երաժշտութեան, որ իսկապէս
օրօրի մը պէս գեղաճայն կը հնչէ մեր ականջներուն
մէջ: Կարճ տողերու վերջաւորութեան գործածուած
բառերը՝ «օրօր», «աղուոր», «անդորր», «գզուանքով»,
«քով» արդէն սա եօթը տողերուն մէջ կը սարքեն
ճայներու խնջոյք մը որուն նմանը դիւրին չէ գտնել
Սիւլիլի միւս բանաստեղծութիւններուն մէջ:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր.

Ծաղի՛կս ադուոր.

Լոյս թիթեռներ ձիւն թելերով

Քեզ հովանի կը շիմեն գով

Համբոյրին դէմ արեւուն հուր,

Նիրհէ՛ ամուշ, միրհէ՛ ամդորր:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր.

Հրեշտա՛կս ադուոր.

Կուգայ աշուղն օրրամիդ Բով

Իր ամուշիկ գեղգեղամեծով:

Բոց տաղերով գժեզ կ'օրրէ.

Դուն երգիմ տակ միրհէ՛ ամոր:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր.

Աղջի՛կս ադուոր.

Պերն ոսկեփայլ գարդարամեծով

Կուգայ պարիկն օրրամիդ Բով,

Հարսի թելով կը պարուրէ

Քեզ, մի՛ բանար աշուկդ աղուոր:
Օրո՛ր, օրո՛ր:

Բանաստեղծուհին իր ամբողջ սիրտը բացած է այն հրաշալի էակին, որուն համար օրօր կ'երգէ: Ի՞նչերու չի նմանցներ զայն: «Մանկիկա աղուոր», «Ծաղիկա աղուոր», «Թռչնիկա աղուոր», «Հրեշտակա աղուոր», «Աղջիկա աղուոր», «Հուրի աղուոր» եւ վերջապէս «Հոգեակա աղուոր»: Եւ ի՞նչեր չի նախատեսեր անոր ապագային համար: Լուսնակը իր շողերով պիտի փայփայէ այդ աղուոր մանկիկը, լոյս թիթեռները իրենց ձիւն թեւերով արեւին կրակոտ համբոյրին դէմ հովանի պիտի ընեն անոր վրայ, աշուղը իր քաղցր երգերով պիտի օրրէ այդ փոքրիկ հրեշտակը, պարիկը պիտի գայ ու այժմէն հարսի թեւերով պիտի պարուրէ այդ աղուոր աղջնակը եւ վերջապէս սէրը պիտի գայ անհուն խանդով տաքցնելու այդ աղուոր հոգեակին սիրտը: «Բայց հիմա քնացիր, հոգեակ, եւ աչքերդ մի բանար մինչեւ որ արթննալու ժամանակը գայ եւ դադրին աշխարհի բոլոր օրօրները»:

Օրո՛ր, օրօր.

Հոգեա՛կա աղուոր.

Սէրը կուգայ օրբանիդ մօտ,

Անհուն խանդով սրտիդ կարօտ,

Հիմա գարթի՛ր, հուրի՛ս աղուոր.

Ա՛լ չեմ երգեր Քեզի օրօր:

Մենք այս շարքին մէջ Սիպիլին լեզուին վրայ որպէս վերջին խօսք՝ դրինք այս սիրուն օրօրը, որպէսզի միշտ յիշենք որ այս կինը իր արուեստին մէջ ամէն բանէ առաջ ուզեց մարմնաւորել հայ առաքինի կնոջ եւ հայ առաքինի մօր յատկութիւնները գովարանող մտաւորա-

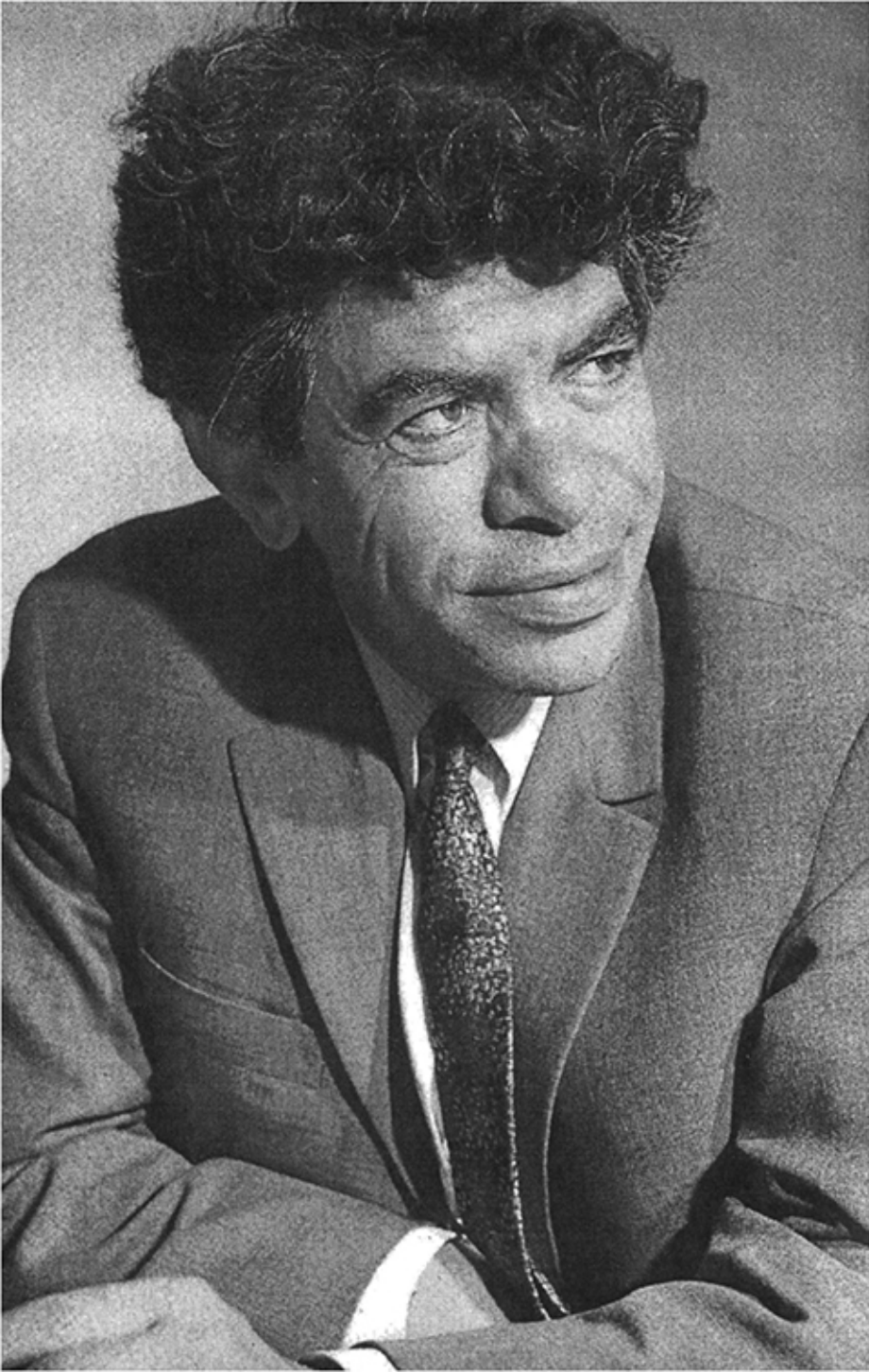

կանը: Իր ամուսինը, նշանաւոր գրագէտ Հրանդ Ասատուր, «Դիմաստուերներ»ուն մէջ հետեւեալը գրած էր իր կողակցին համար.

«Ընտանեկան կեանքին մէջ Սիպիլ տիպարն է անձնուիրութեան: Իր կեանքին երազը եղած է իր երկու աղջիկներուն՝ Ատրինէին ու Էմմային երջանկութիւնը: Ան անոնց ուրախութիւնը, անոնց ժպիտը կը փնտռէ միշտ եւ անոնց պղտիկ մէկ ցաւը կ'արիւնէ անոր սիրտը»:

Ո՞ր հայ մայրը չի նմանիր Հրանդ Ասատուրի նկարագրած Սիպիլին:

**ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԻՆ ՀԵՏ
ԳԼՈՒԽ ԳԼԽԻ**

ՆԱՐԻՆՁԻ ՄԸ ԿԵՂԵԻԻՆ ՏԱԿ

Այժմ բաւական ընդարձակ պտոյտ մը պիտի ընենք բանաստեղծ Պարոյր Սեւակի աշխարհին մէջ: Բայց անկէ առաջ եկէ՛ք անգամ մը եւս գլխարկ հանենք բանաստեղծութիւն կոչուած արուեստին դիմաց: Մեր գրականութիւնը շատ բան կը պարտի մեր բանաստեղծներուն: Միայն թէ ասիկա միակողմանի չէ: Մարդկային գեղեցիկ զգացումներն ալ շատ բան կը պարտին բանաստեղծներուն: Բանաստեղծներն են որ մարդկային հոգին ազնուացնող, մարդկային հոգին տառապեցնող, մարդկային հոգին լուսաւորող ինչ ինչ զգայնութիւններու ու գեղեցիկ ապրումներու փառաւորումը կ'ընեն յուզիչ ու առինքնող պատկերներով: Միլիառաւոր մարդիկ, օրինակ, սէր կոչուած վսեմ զգացումը կ'ապրին խոտի պէս, ջուր խմելու կամ հաց ուտելու պէս, առանց լրիւ անդրադառնալու թէ ինչպիսի խորհուրդներ կան սիրոյ մէջ: Բանաստեղծներն են որ պիտի գան յիշեցնելու այդ խորհուրդները, պիտի փառաւորեն այդ խորհուրդները եւ մենք այն ատեն սիրոյ մէջ պիտի տեսնենք նոր փայլ մը եւս զոր թերեւս պիտի չտեսնէինք, եթէ աշխարհի վրայ բանաստեղծութիւնը հնարուած չըլլար:

Հեռացած, հեռու մեկնած իր սիրելիին դարձեալ միանալու ու այնուհետեւ անոր հետ մէկ մարմին կազմելու խորհուրդը անգամ մը այնպէս մը մտրակած է Հայաստանի ամէնէն տաղանդաւոր բանաստեղծներէն Պարոյր Սեւակի հոգին, որ ան ստեղծած է շատ գեղեցիկ պատկեր մը: Կը կարդամ զայն, կրկին կը կարդամ:

Քեզամից հեռու

ես ապրում էի

կարծես թէ իմֆս էլ իմձամից հեռու:

... Իսկ հիմա
 երբ մենք մէկտեղ ենք արդէն,
 կարծես թէ մտքից շերտ-շերտ միացանք,
 որ ամբողջանանք՝ մարմնջի մմամ՝ մի կեղեւի մէջ
 եւ հիւքաւորուենք՝
 հողի աւշայիմ չորս բաժնիմ խառնած
 չորս բաժնիմ աւիւն արեգնակայիմ,
 ու երջանկօրէն
 քարքառենք անխօս.
 «Այս է մեր մարմին, առէ՛ք ու կերէք»:

Երկար բանաստեղծութեան մէջէն սա վերի հատուածն է որ կ'առանձնանայ մեր մտքին մէջ եւ կ'ուզէ քանդակուիլ հոն որպէս սիրային արտայայտութեան զեղեցկագոյն նմոյշ: Այսքանը կը բաւէր: Երանի՛ թէ յաջորդող տողերը գրուած չըլլային:

«Շերտ շերտ իրարու միանալ նարնջի նման մէկ կեղեւի մէջ»:

Կարծէ որ այս նախադասութիւնը արձանագրենք մեր տետրակին մէջ եւ դայն կարդանք բոլոր անոնց, որոնք սիրոյ գիւտը կ'ընեն առանց լրիւ հասկնալու թէ ինչ է սէրը: Մարդ ի՞նչ կը զգայ երբ կը սիրահարի դիմացի սեռէն մէկու մը եւ իր հոգիին խորերուն մէջէն կը տենչայ անոր միանալ, անոր հետ մէկ մարմին դառնալ:

Ես որ այնքան կը սիրեմ նարինջը, տարօրինակ փորձառութիւն մը կ'ապրիմ ամէն անգամ որ նարինջ կ'ուտեմ: Այդ փորձառութիւնը կուզայ նարինջին շերտերը իրարմէ զատելու գործողութենէն: Ինչե՛ր չեմ խորհիր, ինչե՛ր չեմ զգար երբ այդ շերտերը իրարմէ կը զատեմ մի առ մի: Շատ բան կախեալ է նարինջին տեսակէն: Կայ նարինջ, որուն շերտերը շատ դիւրութեամբ կ'անջատուին իրարմէ: Կայ նաեւ նարինջ, որուն շերտերը կարծես չեն ուզեր անջատուիլ իրարմէ,

կը դիմադրեն մատներուդ: Կայ նարինջ որ չոր է եւ որուն շերտերը իրարմէ կ'անջատուին առանց նոյնիսկ մատներդ թրջելու: Բայց կայ նաեւ նարինջ, որ այնքան հիւթեղ ու ջրոտ է, որ մատներդ նարնջի հիւթով կը թրջուին ամէն անգամ որ շերտ մը հազար դժուարութեամբ կ'անջատես հոնկէ:

Բայց մէկ բան ստոյգ է եւ անսխալ: Նարինջին շերտերը հիանալի միասնականութեամբ մը փակած են իրարու եւ նոյն կեղեւին մէջ ամբողջութիւն մը կազմած են: Մէկ միլիոն նարինջ ստկեցէք, պիտի չգտնէք նարինջ մը, որուն շերտերը անհաւասար ըլլան իրարու, նոյն ձեւով փակած չըլլան իրարու, որուն շերտերը նոյն մաշկը, նոյն լայնքը, նոյն կորութիւնը, նոյն համբ չունենան:

Ահաւասիկ բանաստեղծը իր սիրածին կ'առաջարկէ նմանիլ նարինջի այդ շերտերուն: Նոյն կեղեւին տակ միանալ իրարու, հիւթաւորուիլ քաղելով ու մարսելով հողին ու արեւին ինչ ինչ բարիքները:

Գեղեցիկ պատկեր: Միայն մէկ կէտ մտածել կուտայ: Նարինջին շերտերը արդէն իրարու հետ միացած են երբ ծնունդ կ'առնեն երկրագունտին վրայ: Մարդն է որ իրարմէ պիտի բաժնէ այդ շերտերը: Իսկ իրարու սիրահարած մարդիկը, առանձին ու իրարմէ հեռու աշխարհ եկած են եւ վերջն է որ գիրար պիտի գտնեն ու մէկ կեղեւի տակ պիտի միանան իրարու:

Հոգ չէ: Խորհուրդը նոյնն է: Մանաւանդ որ բանաստեղծը ուրիշ խորհուրդ մըն ալ կը դնէ իր սիրածին հետ երկու շերտերու ձեւով միանալու մէջ: Պատարագի հացին նման սրբանալ եւ բաժնուիլ մարդոց միջեւ: Ըսել «Այս է մեր մարմին, առէք ու կերէք»:

Այս խորհուրդը չէ՞ որ կեանք պիտի տայ ուրիշ կեանքերու ալ, որոնք օր մը իրենց կարգին շերտ-շերտ իրարու պիտի միանան մէկ կեղեւի տակ:

ՅԱՆՈՒՆ ՎԱՂՈՒԱՆ ԾՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

Ապագան ի՞նչ անակնկալներ, ի՞նչ վտանգներ պիտի ունենայ մեզի համար, յայտնի չէ: Բոլորս ալ գիտենք որ պատրաստ պէտք է ըլլանք, հաճելի անակնկալներու կողքին, նաև անհաճոյ անակնկալներու: Պէտք է այժմէն գինուինք անոնց դէմ, պէտք է այժմէն պայքարինք որպէսզի կարելի չափով մեկուսացնենք անհաճոն:

Մարդիկ իրենց սեփական ապագային մասին կը մտահոգուին, բայց իրաւ հայր մը, իրաւ մայր մը նոյնքան եւ աւելի կը մտահոգուի իր զաւկին ապագայով: Երբ հայր կամ մայր կը դառնաս, քու սեփական ապագայէդ աւելի, զաւկիդ ապագան է որ կը յուզէ քեզ, քու զաւկիդ ապագան է որ դուն կ'ուզես փրկել անհաճոյ պատահարներէ:

Չեմ կարծեր որ աշխարհի վրայ գտնուի հայր մը որ պարբերաբար խրատներ չտայ իր զաւկին, զայն չզգուշացնէ ապագայ վտանգներէ, որոնք կրնան պատահիլ դժբախտաբար կամ կրնան չպատահիլ բարեբախտաբար: Բայց հարց մը կայ: Խրատականը շատ արժէքաւոր է ընողին համար, մինչդեռ նոյնքան արժէքաւոր չէ զայն ընդունողին համար: Երիտասարդները կէս ականջով մտիկ կ'ընեն մեծերուն խրատականները, թերեւս կը հաւատան ըսուածներուն, բայց կարեւորութիւն չեն տար: Իրենց համար այսօրուան իրականութիւնները աւելի ծանր կը կշռեն, քան վաղուան հաւանականութիւնները:

Պարոյր Սեւակն ալ օր մը պահանջքը զգաց խրատական մը ընելու: Բայց եթէ խրատականը կուզայ բանաստեղծէ մը, այդ խրատականը կրնայ դառնալ գրական հոյակապ վայելք մը: Պայմանաւ որ օր մը

հրատարակուի ու զոհ չերթայ մոռացութեան: Իսկ Պարոյր Սեւակի խրատականը պիտի կորսուէր, պիտի անհետանար, եթէ ան վերջերս պատահամար պղբանոցի մը մէջէն գտնուած չըլլար ուրիշ բազմաթիւ ձեռագիրներու կողքին:

Սեւակ խօսքը կ'ուղղէ իր փոքր տղուն եւ կ'ըսէ.

Դու փոքր ես դեռ: Ինձ հետ լինի, թէ առանց
իմ օգնութեամբ, թէ առանց ինձ, մեծանաս,
իմ օգնութեամբ, թէ առանց ինձ, միեւնոյնն է,
թէ ոնց պիտի ապրել կեանքում, թէ ոնց կեանքի
պիտի նայել,
Դու փոքր ես դեռ: Երբ մեծանաս, դառնաս արդէն
հասուն ջահել,
Խորհուրդներն իմ ե՛ւ հնացած, ե՛ւ անխորհրդ թուան
գուցէ,
կեանքում այնժամ էլ չլինեն նման քացեր,
նման խոցեր:
է՛հ, տայ Աստուած: Ես էլ կեանքում ուրիշ ոչինչ
չեմ երագում:
Կոյրը, տղաս, ինքն գիտես, երկու աչք է
միայն ուզում:
Խորհուրդներն իմ թող հիմանան: Ծաղիկն է
լոկ այսպէս մեռնում
երբ ամբանը ծառի վրայ հասուն միրգ է
արդէն դառնում:
Յանուն գալի՞ք վառ խարոյկի ես պատրաստ եմ
այսօր ծխալ,
Յանուն վաղուայ ճշմարտութեան, թող որ այսօր
լինեմ սխալ..

Պէտք ունի՞մ ընդգծելու թէ այս հոյակապ խրատ

տականին վերջին տողը ինքնին գլուխ-գործոց մըն է: Երջանիկ գիւտ մը: Հիանալի պատգամ մը: Բայց այդ վերջին տողէն առաջ ալ բանաստեղծը արդէն յուզած է մեզ այն իմաստուն ձեւով, որով ան կը նայի դէպի ասպագայ: Չաւակները պիտի մեծնան, հասուն պիտի դառնան իրենց ծնողներուն հետ, կամ առանց իրենց ծնողներուն, ծնողներու օգնութեամբ, կամ առանց այդ օգնութեան: Բայց ծնողներուն գերագոյն պարտականութիւնն է փրկել իրենց զաւկին ասպական: Եւ ծաղիկներու նման, իրենք պիտի մեռնին որպէսզի ծառերուն վրայ հասուն պտուղի կեանք տան: Գեղեցիկ են այս տողերը: Բայց եկէք կանգ առնենք, եւ թէ երկար կանգ առնենք վերջին տողին վրայ:

Յանուն վաղուայ ճշմարտութեան, թող որ այսօր
լինեմ սխալ:

Ասիկա իր զաւկին խրատական մը փոխանցող ազնիւ Հօր մը պատգամը չէ՛ միայն: Ասիկա պատգամն է բոլոր այն լուսաւորեալներուն, որոնք ասպական կը տեսնեն եւ որոնք սակայն չեն հասկցուիր իրենց ժամանակակիցներուն կողմէ: Ժամանակակիցներուն կողմէ սխալ նկատուելու գնով տեսնել վաղը եւ խօսիլ վաղուան ճշմարտութեան մասին: Հոգ չէ, այսօր սխալ կարծուիլ, չհասկցուիլ, նոյնիսկ հալածանքի ենթարկուիլ, խաչուիլ, բայց չհրաժարիլ խօսելէ վաղուան ճշմարտութեան մասին, կամ մնայունին մասին, յաւերժական արժէքներու մասին:

Օ՛ որքան դիւրին, որքան լաւ, որքան ալ օգտակար է մարդոց խօսիլ այնպէս ինչպէս որ անոնք կ'ուզեն որ խօսիս: Գուցէ սխալ ըլլայ ըսուածը, գուցէ անիմաստ ու տխմար, գուցէ անբովանդակ, հոգ չէ, խօսի՛լ այնպէս ինչպէս որ անոնք կ'ուզեն որ խօսիս: Թերեւս կարմիր

գորգեր կը փռեն ստրերուդ տակ, ոսկիներով կ'ողողեն քեզ: Ա՛յս է անոնց ուզածը: Եւ անոնք այնքան աւելի երջանիկ են, որքան շրջապատուած են իրենց ուզած ձեւով խօսողներէ:

Բայց կեանքի հրաշքներէն մէկն ալ այն է որ պիտի գտնուին մարդիկ, որոնք պիտի չյօժարին այդ համակերպումին, եւ բանաստեղծին նման պիտի ըսեն.

Ես յօժար եմ այսօր սխալելու, բայց արտօնեցէք որ ձեզի խօսիմ վաղուան ճշմարտութեան մասին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԴԵՍՊԱՆԱՏՈՒՆ ՉԷ

Յանուն վաղուայ ճշմարտութեան քող որ
այսօր լինեմ սխալ..

Եթէ մեր մտքին մէջ արձանագրեցինք բանաստեղծ Պարոյր Սեւակի այս հրաշալի պատգամը, զայն պիտի կարենանք զործածել ամէն անգամ որ պիտի մտահոգուինք վաղուան ճշմարտութիւններուն մասին: Ըսինք արդէն որ աւելի լաւ է որ մարդիկ մեզ սխալ կարծեն, կամ սխալ հասկնան, կը բաւէ որ մենք խօսինք վաղուան ու յաւերժական ճշմարտութեանց մասին:

Եւ եթէ հարց տանք անգուգական Պարոյր Սեւակին, ան պիտի պատասխանէ որ գրականութիւնը այն առաջնահերթ գետինն է որու վրայ մարդիկ պիտի խօսին ճշմարտութեան մասին, միայն ճշմարտութեան մասին, եւ ո՛չ միայն այսօրուան, այլ առաւել եւս վաղուան ճշմարտութեան մասին:

Կը կարդամ մեծ բանաստեղծին «Իմ կտակը» անուն շարքին ութերորդը: Այտեղ բանաստեղծը որքան հեռու է բանաստեղծական պատկերներ զործածելէ: Կարծես

արձակ գրականութիւն կ'ընէ: Բայց այդ պատկերները
յանկարձ որքան բանաստեղծական կը դառնան Սեւակ-
եան անօրինակ վարպետութեան տակ:

Այն ինչ կոչուում է գրականութիւն
դեսպանատուն չէ,
որ զգաս - խորհես - մտածես մի բան
եւ այլ բան ասես:
Իսկ դու դեսպան չես,
այլ պատգամաւոր:
Ու եթէ մոյմիսկ դեսպան ես՝
ապա
դեսպան ես կեանքի՝ -
որքան այսօրուայ,
առաւել, վաղուայ:

Քիչ բանաստեղծներ պիտի կարենային այսքան ար-
ձակունակ մտածում մը այսքան արձակունակ տողերով
մեզի հրամցնել որպէս ցնցիչ բանաստեղծութիւն:
Իրականութեան մէջ սովորական պատգամ մըն է որ
կը տրուի ցնցիչ տարազի մը տակ: Գրականութիւնը
դեսպանատուն չէ, քաղաքականութեան վայր չէ,
դիւանագիտական խաղի տեղ չէ, որպէսզի դուն քեզի
պահես քու զգացումներն ու մտածումները եւ խօսիս
հակադիր ուղղութեամբ: Եթէ դրադէտ ես, աշխատա-
տեղիդ դեսպանատուն չէ: Դուն ալ դեսպան չես
ամենեւին: Բայց, ո՛չ, իրականութեան մէջ դուն ալ
դեսպան մըն ես: Բայց դեսպանն ես ո՛չ թէ երկրի
մը, պետութեան մը, հողամասի մը, այլ դեսպանն
ես նոյնինքն կեանքին: Այսօրուան կեանքին: Առաւել
եւս վաղուան կեանքին:

Աւելցնեմ որ վերի տողերը բանաստեղծին կողմէ
գրուած էին 1959-ին, այսինքն այնպիսի թուականի

մը եւ այնպիսի վարչակարգի մը տակ, ուր զանազան ճշմարտախօսութիւններ եօթը գիւղերէ կը վճռուէին եւ ուր գրականութիւնը իրականութեան մէջ կը նկատուէր քաղաքական պատգամներու դեսպանատուն մը, ուր գրագէտները, որպէս խորհրդային մարդասիրական տեսիլքները պաշտպանելու կոչուած դեսպաններ, պարտաւոր էին խօսիլ ո՛չ թէ այնպէս ինչպէս կը զգային, այլ այնպէս ինչպէս կը սպասուէր որ զգային:

Բայց եկէք այս բանաստեղծութեան մէջ դարձեալ ողջունենք վերջին տողը: «Առաւել վաղուայ»:

Դեսպանն եւ կեանքի - որքան այսօրուայ - առաւել վաղուայ»

Գրագէտը այսօրուան կեանքին դեսպանն է: Բայց առաւել եւս դեսպանն է վաղուան կեանքին: Մարդոց կեանքին մէջ ապագան աւելի՞ կարեւոր է քան թէ այսօրը: Անտարակոյս նպարավաճառի մը համար, խանութպանի մը համար, առեւտրականի մը համար, պետական մարդու մը համար, եւ դեռ շատերու համար այսօրուան կեանքն է որ կարեւոր է: Բայց ընկերութեան մէջ կան լուսաւորեալներ, առանձնաշնորհեալ մարդիկ, որոնք մեզի պատգամներ կը բերեն վաղուան կեանքի ճշմարտութիւններէն: Կրնանք ըսել որ այդ բացառիկ մարդիկը, մեզի ժամանակակից ըլլալով հանդերձ, կ'ապրին գալիք ժամանակներուն մէջ: Նոյն հողին վրայ կը կոխենք, բայց տարբեր ժամանակներու օդը կը շնչենք: Մայր Բնութիւնը, Պարոյր Սեւակէն ալ առաջ փսփսացած է անոնց ականջներէն վար եւ ըսած է. «Դուք դեսպաններն էք այն հրաշալի կեանքին, զոր ես ստեղծեցի մարդոց համար: Բայց ո՛չ թէ այն դեսպաններէն՝ որոնք այսպէս կը մտածեն ու այնպէս

կը խօսին, ո՛չ թէ այն դեպքաններէն որոնք կը խօսին բան մը չըսելու համար, ո՛չ թէ այն դեպքաններէն որոնց «այո»ն ոչ է շատ անգամ եւ որոնց «ոչ»ն ալ յաճախ կը նշանակէ «այո»: Դուք ճշմարտախօս դեպքաններն էք այսօրուան ու վաղուան կեանքին: Այն ինչ որ կը կոչուի գրականութիւն, ճշմարտախօսութիւն է, անկեղծ խօսք է, սիրահար մարդու սիրոյ խոստովանութիւն է»:

Մայր Բնութիւնը նոյնը փսփսացած չէ՞ր Պարոյր Սեւակի ականջներէն վար:

ԾԱՌԷՆ ԻՆԿԱՒ ԵՐԵՔ ԽՆՉՈՐ

Ինչպէս բիւրաւոր մարդիկ, ես ալ մանկութեանս շրջանին մեծ երջանկութիւն գտայ մանկական հէքեաթներու, աւելի վերջ ալ՝ գծիկով ժապաւէններու մէջ: Մնացած էր մանկական նշանաւոր հէքեաթներու գիրք մը զոր կարգացած չըլլայի, ամէն գիշեր զայն դնելով բարձիս տակ: Այդ շրջանին ինծի համար կա՞ր աւելի գուարճալի գրադում, քան դիտել Միքի Մաուսեան աշխարհի հրաշալիքները:

Այսօր ալ շատ կը սիրեմ անիրական պատմումներու այդ աշխարհը, մանաւանդ երբ ան կը ներկայացուի գծիկով ժապաւէնի ձեւով: Կը հիանամ այդ ժապաւէնները պատրաստելու թէքնիքին վրայ, կը հիանամ ժապաւէնին հերոսներուն ուշիմութեան եւ ճարպիկութեան վրայ, կը հիանամ ժապաւէնը պատրաստողներու հիանալի գիւտերուն ու սրամտութիւններուն վրայ, կը հիանամ գծագրական ու նկարչական գեղեցկութիւններու վրայ, եւ դեռ շատ բան:

Բայց երբեմն չեմ կրնար հարց չտալ ես ինծի. «Որքա՞ն օգտակար են այս հէքեաթներն ու ժապա-

ւէնները: Այս բոլորը մեր մանուկները չե՞ն պատ-
րաստեր արդեօք հրաշալիքներով լեցուն աշխարհի մը,
որ գոյութիւն չունի: Հէքեաթները մեզի չե՞ն խօսի
անկարելի աշխարհներու մասին, որոնք երբեք գոյու-
թիւն չեն ունեցած: Հէքեաթները մեզ խարելով ու
յուսադրելով չէ՞ որ կ'երջանկացնեն վաղանցուկ կեր-
պով»:

Բանաստեղծ Պարոյր Սեւակն ալ յուսախարութեան
գերագոյն պահու մ'ը գոչեց.

Անկեղծ ասած, հէքեաթներից ես յոգնել եմ ..

Հիանալի բանաստեղծութիւն մըն ալ այս մէկը, աւելի
փիլիսոփայական, քան բանաստեղծական, ինչպէս Սե-
ւակի գրեթէ բոլոր բանաստեղծութիւնները: Ձեռ
գիտեր թէ ան որո՞ւ կ'ուղղէ խօսքը: Բայց դիմացինը
մէկն է որ յուսախար ըրած է բանաստեղծը:

Անկեղծ ասած՝ այս ամէնից յոգնել եմ ես,
ես, որ երբ դու մեղմ ես ընկել, Քեզ օգնել եմ,
ձեռք եմ պարզել, յոյս եմ տուել,
... սակայն ի՞նչ եմ ստացել
այս ամէնիմ ի տրիտուր:
Անկեղծ ասած՝ ոչինչ չկայ: Եւ ոչ էլ կար:

Յուսախար է բանաստեղծը, որովհետեւ դիմացինը
երբեք չէ եղած այն, զոր բանաստեղծը կարծած էր որ
էր: Դիմացինը ի՞նչով փոխադարձած է իր բարիք-
ներուն: Ոչինչով: Միշտ ընթացեր է սխալ ճամբէ,
սուտ խոստումներով լուրդեր է, մանկան նման համոզեր
է զինքը, կեղծ ժպիտով խաբեր է, խոստացեր է եւ չէ
տուեր:

Ի՞նչ յուսախարութիւն:

Ինքն գիտես՝ որքա՛ն ձգտել ու տվնել եմ
որ դու .. որ դու մե՛ս լինես իմ երագին:
Իսկ դու գիտե՞ս՝ ի՛նչ դուրս եկաւ.
«Տղամ հասաւ իր մուրագին,
դու՛ք էլ հասնէ՛ք ձեր մուրագին»:
Հէ՛քնաթն, այո, միտքս ընկաւ:
Հէ՛քնաթում շատ, կեանքում սակաւ:
Երագներում՝ հրաշք աղջիկ,
կեանքում միայն .. ինչ որ չղջիկ,
որ ոչ թոչում, ոչ էլ մուկ է:

Հէքնաթներու հրաշք աղջիկը կեանքի մէջ չղջի՞կ մըն
է իսկապէս: Ամէն պարագայի մեր բանաստեղծը յու-
սախար է, եւ ձանձրացած է սպասելէ հէքնաթներու
հրաշք աղջկան: Եւ հիմա ան կ'ուզէ փոխել աշխարհի
բոլոր հէքնաթներու վերջին տողերը.

Անկեղծ կ'ասեմ հէ՛քնաթն ինչով է վերջանում.
Յած է ընկնում երե՛ք խնձոր,
Մէկ՝ ասողին,
Մէկ՝ լսողին,
Մէկ էլ .. ինձ պէս գիշեր ու գօր
Յիմարարար սպասողին:

Անկեղծ ասած՝ հէ՛քնաթներից ես յոգնել եմ..

Խորիմաստ պատգամ, որ իր պարզութեան մէջ իսկ
շատ բան կ'ըսէ մեզի:

Բայց կ'արժէ հարց տալ: Կրնայի՞նք արդեօք վերջնա-
կանապէս հրաժարիլ հէքնաթներու հրաշալի աշխարհէն:
Կրնայի՞նք մեր մանուկներուն ու մեր շափահասներուն
սիրտը պարպել հէքնաթներու հրաշալի խոստումներէն
եւ լոյսերէն: Ի՞նչ կը մնար մեզի, եթէ մի անգամ

ընդամիշտ փակելինք հէքեաթներու գիրքերը եւ մեր երախաներու բարձերուն տակ դնէիք կեանքի դաժանութիւններն ու մարդոց զազանութիւնները պատմող գիրքեր ու պատմումներ: Մենք ալ, «անկեղծ ասած», պիտի կարենայինք փուռ նետել այն մոզական լոյսը, որով լուսաւորուեցան մեր մանկութեան «հազարումէկ գիշերներու» երկնակամարը:

Ես կը կարծեմ որ մեր մեծ բանաստեղծը, եթէ այսօր վերադառնար մեր մէջ, դարձեալ պիտի տարուէր հէքեաթներու անդիմադրելի գեղեցկութենէն, մինչեւ իսկ թերեւս ետ պիտի առնէր իր պատգամը եւ պիտի ըսէր.

Անկեղծ ասած՝ կարօտել եմ հէքեաթներու...

«ԽԵԼՔ ՉՈՒՆԻՄ»

Ամէն անգամ որ անյաջողութեան մը մատնուին, մարդիկ կը զանգատին իրենց բախտէն:

- Բախտ չունիմ:

Տեսած էք մէկը որ ըսէ.

- Խելք չունիմ:

Ո՛չ:

Ձէք տեսած: Ձէք ալ տեսներ: Ամէն մարդ խելք ունի: Բախտ է որ չունի:

Մինչդեռ թերեւս անյաջողութեան պատճառը խելքի բացակայութիւնն է, եւ ո՛չ թէ բախտի: Ճիշդ է, բախտ ըսուածը գոյութիւն ունի կեանքի մէջ, այդ մասին կասկած չկայ, բայց բախտն է որ մեզ պիտի առաջնորդէ կեանքի ահաւոր ու անհամար դժուարութիւններուն մէջէն, թէ ոչ խելքը: Պիտի ըսենք որ բանիմաց ամէն մարդ առաջնութիւնը խելքին պիտի տայ: Բախտն

ալ թող ետևէն դայ, աւելի լաւ: Բայց մենք առաջ-
նութիւնը խելքին պիտի տանք: Խելքն է որ պիտի
ըլլայ մեր նաւապետը՝ կեանք կոչուած սա վտանգաւոր
նաւարկումի ընթացքին, որովհետեւ այդ վտանգաւոր
նաւարկումի ընթացքին եթէ սխալներ պիտի գործենք,
այդ սխալները պիտի գործենք ո՛չ թէ անոր համար
որ բախտ չունեցանք, այլ անոր համար որ մեր խելքը
անբաւարար մնաց, մեր խելքը իր պարտականութիւնը
չկրցաւ լաւ կատարել, կամ պարզապէս անոր համար
որ խելք չունէինք:

Գիտէինք այս ճշմարտութիւնը եւ հիմա անգամ մըն
ալ կը յիշենք զայն, երբ կը կարգանք Պարոյր Սեւակի
ըստ երեւոյթին շատ պարզունակ մէկ բանաստեղ-
ծութեան սա տողերը.

Ամէնքը իրենց
բախտից են դժգոհ
եւ ոչ թէ խելքից:
Իսկ ես Տէր Աստուած,
կրակն եմ ընկել
իմ խելքի ձեռից:

Ահաւասիկ մէկը, որ բաւականաչափ իմաստուն է
ընդունելու համար որ իր խելքն է որ զինքը նետած է
կրակի մէջ: Աստուած մեզի բախտ տուած է, չէ՞ տուած,
չենք գիտեր, բայց գիտենք որ տուած է խելք, մտա-
ծելու կարողութիւն: Կեանքի մէջ այդ խելքն է որ
մեր ձեռքէն պիտի բռնէ ու պիտի տանի: Թէեւ Աստուած
ամէնուն տուած չէ հաւասար խելք, հաւասար իմաս-
տութիւն, բայց վերջապէս անպայման տուած է քիչ
մը խելք մը, որ ամէնէն համեստ մակարդակի վրայ
իսկ կրնայ շատ աւելի լաւ ընկեր դառնալ մեզի, քան
թէ կարծեցեալ բախտը, որ կայ-չկայ, յայտնի չէ:

Չկայ մէկը որ խելք չունենայ: Բայց խելացին այն է որ լաւագոյնս կը գործածէ այդ խելքը: Իսկ այն որ գայն լաւ չի գործածեր, անոր համար պիտի ըսենք. «խելք չունի»:

Խելք ունենայի՝
վաղուց էի ես
կարգիմ մարդ դարձել -

Եթէ խելք ունենայի, ես վաղուց կարգին մարդ դարձած կ'ըլլայի, կ'ըսէ բանաստեղծը, այն բանաստեղծը որ խորունկ փիլիսոփայութեամբ, հանճարեղ մտածումներով, խելացի վերլուծումներով լեցուն իր բանաստեղծութեամբ ամէն օր կը հմայէ մեզ: Իր ո՞ր չունեցած խելքով է որ ան գրած է այս բոլորը: Կարժէ որ հարց տանք:

Եւ պատասխանենք:

Ուրեմն մարդուս խելքն ալ կը բաղկանայ զանազան բաժիններէ, որոնցմէ մէկը կամ միւսը տարբեր բնագաւառի մը համար կ'աշխատի: Այն խելքը զոր մեր գլխուն մէջ կը գործածենք բանաստեղծութիւն գրելու համար, թերեւս այն խելքը չէ որուն պէտք ունինք կեանքի մէջ կարգին մարդ մը դառնալու համար: Այս երկրորդին համար ուրիշ խելքի մը պէտք ունինք: Մեր կեանքի փորձառութիւններէն օգտուելու համար թերեւս երրորդ խելքի մը պէտք ունինք: Եւ թերեւս չորրորդ խելք մըն է որ մեզ կ'առաջնորդէ մեր սէրերուն, մեր բարեկամութիւններուն մէջ: Որքա՞ն բախտաւոր պէտք է ըլլանք որպէսզի բոլոր այս խելքերը հաւասարապէս լաւ աշխատին եւ ամէն մարդէ ներս մեզ առաջնորդեն գէպի յաջողութիւն:

Բայց ի՞նչ: «Որքա՞ն բախտաւոր պէտք է ըլլանք...» ըսի անգիտակցաբար: Որքան բախտաւոր պէտք է ըլ-

լանք՝ որ մեր խելքի տեսակները բարեյաջող աշխատանք տանին: Գործը դարձեալ բախտի՞ն մնաց:

Այո՛, ճիշդ է, բախտէն աւելի՛ խելքի պէտք ունինք, բայց խելք ունենալու համա՛ր ալ բախտի պէտք ունինք:

Մեր սիրելի բանաստեղծն ալ ինկած է այս հակասութեան մէջ: Ան թուելէ վերջ թէ ինչ յաջողութիւններ կ'արձանագրէր եթէ խելք ունենար, իր բանաստեղծութիւնը կ'աւարտէ սա տողերով.

Անաստուած աստուած,

իմչո՞ւ ես տուել

ամխելքի քախտ ինձ:

Եկէք գլխարկ հանենք կեանքի խորհուրդին առջեւ, պահ մը մեր կոճակները կոճկենք բախտի ու խելքի շփոթ եղբայրութեան դիմաց: Եւ խօսինք վերապահութեամբ: Որովհետեւ ինչ որ խելք կը կոչենք, թերեւս բախտն իսկ է, եւ ինչ որ բախտ կը կոչենք, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր խելքը:

ԲԱՆԱԼԻԻ ՓՈՔՐԻԿ ՇԱՐԺՈՒՄ

Գրասէրները գիտեն որ հայ բանաստեղծութեան հսկաներէն Պարոյր Սեւակ 1971-ին ինքնաշարժի անիծեալ արկածի մը հետեւանքով բաժնուեցաւ կեանքէն: Իր մահը շմեցուց հայաշխարհը, զանազան վարկածներ առաջ քուեցան, պնդուեցաւ որ արկածը արդիւնք էր խափանարարութեան, թէ իրականութեան մէջ Սեւակ սպաննուած էր դաւաղիր ձեռքերու կարգադրութեամբ, կարգ մը շրջանակներ ուզած էին փրկուիլ խորհրդային կարգերու այս անառակ որդիէն: Չենք գիտեր: Եւ այլեւս կարծես թէ այդ հարցը երկրորդական կը մնայ: Որով-

Հետեւ Սեւակ արդէն, ինքնաշարժի արկածի մը հետեւանքով մեզմէ հրաժեշտ առնելէ առաջ, թողած էր պատկառելի վաստակ մը: «Եղիցի լոյս» ըսած էր եւ ստեղծած էր այն լոյսը, որմէ թերեւս ինք չկրցաւ լայն բաժին մը ստանալ կեանքի ժամանակի շոտութեան հետեւանքով:

Բայց Սեւակ, 1965-ին, այսինքն իր եղբրական մահէն վեց տարի առաջ, գրեց երկարաշունչ բանաստեղծութիւն մը, որ կը կոչուի «Ֆրանչեսքա տա Բիմինի»: Այս բանաստեղծութեան մէջ տեղերը զարմանքով կրնանք կարդալ սա տողերը.

Մեքենական դարում ապրել
եւ խեղճօրէն չկարենա՞լ փախչել հեռու:
Որոշել եմ, քանի՛ անգամ,
նստել ինչ որ մի մեքենայ
եւ ... ազատել քեզ ինձանից - ինձ քեզանից:
Բայց միքէ դու չե՞ս մկատել,
թէ ինչպէս եմ մեքենաներն ընկնում գործի:
Բանալիի փոքրիկ շարժում,
վառելիքի չնչիմ հոսանք,
եւ մեքենան կենդանանալ է սկսում,
սկսում է խայտալ ինչպէս
ինչպէս ... կիմը անկողնի մէջ իր սիրածի:
Իմքդ ասա.
Ես ի՞նչ տեսակ մեքենայով
եւ ո՞ւր փախչեմ
պատկերաւոր այս աշխարհից...

Վաստակալատ ամէն գրողի ու բանաստեղծի ամբողջական գործին մէջ անպայման կը գտնուին տողեր ու հատուածներ, որոնք յանկարծ խորունկ իմաստի մը մէջ կը թափխուին հեղինակին մահէն վերջ, որոնք

արժանի կը դառնան որ նոյնիսկ քանդակուին հեղինակին դամբարանին վրայ: Վերի տողերը թերեւս այնքան ալ մեծ նշանակութիւն չունէին այն թուականին երբ կը գրուէին, որովհետեւ անոնք որեւէ կերպով չէին կապուեր ապագային հետ: Ընթերցող մը, որ Սեւակին վերի տողերը պիտի կարդար անոր մահէն առաջ, այդ տողերը պարզապէս պիտի ողջունէր որպէս խոյանալ ցանկացող, դէպի անհուն թռիչք առնել ուզող բանաստեղծ հոգիի մը զեղումը: Այդքա՛ն: Մինչդեռ, այն վայրկեանէն վերջ, երբ Սեւակ պիտի մահանար ինքնաշարժի արկածի մը հետեւանքով, վերի տողերը ուրիշ զգայնութիւն մը, ուրիշ յուզում մը պիտի խաղցնէին ընթերցողին սրտին մէջ: Անոնք կարծել պիտի տային թէ բանաստեղծը թերեւս ունեցած էր նախզգացումներ, կանխազուշակած էր իր ապագան:

Ի՞նչ, ապրի՛լ մեքենական այս դարուն, եւ խեղճօրէն չկարենալ փախչիլ հեռու: Ի՞նչպիսի նիւթական կամ աննիւթական բանտի մը մէջ կը զգար արդեօք Սեւակ ինքզինք, որ կ'ուզէր փախչիլ եւ դիմացինը ազատել իրմէ, կամ ինքզինք ազատել դիմացինէն: Է՛հ, որքան դիւրին էր իրականացնել այդ երազը: Բանալիի փոքրիկ շարժում մը: Վառելանիւթի փոքրիկ հոսանք մը, եւ արդէն ահաւասիկ մեքենան վերակենդանանալ կը սկսէր ու կը խայտար: Ու կը նետուէր դէպի յառաջ, կարծես գայն քշողին մտքին մէջ ստեղծելու համար դէպի հեռու, դէպի անհուն ընթանալու տպաւորութիւն:

Անկասկած այդպէս ըրաւ օր մը Սեւակ: Անցաւ ինքնաշարժին ուղղիչին առջեւ, դարձուց կառքին բանալին, զգաց որ վառելանիւթը կը սկսէր հոսիլ մեքենային ընդերքին մէջ, լսեց շարժակին զզրդիւնը եւ կոխեց կազի կոխանին վրայ: Ի՞նչ երջանկութիւն: Գիտէ՛ր այդ վայրկեանին արդեօք, որ իրականացնելու վրայ էր այն ինչ որ գրած էր վեց տարի առաջ եւ կը

սկսէր խոյս տալ «պատկերաւոր այս աշխարհէն»:

Մարդիկ ապագան չեն կրնար կարգալ: Բախտագուշակներն իսկ ապագան չեն կրնար կարգալ, պարզապէս կարգալ կը կարծեն, կամ կարգալ կը ձեւացնեն: Մարդիկ ապագան չեն կրնար կարգալ, որովհետեւ ապագան երբեք գրուած չէ ընթեռնելի գիրերով, թերեւս բնաւ ալ գրուած չէ, թերեւս բնաւ ալ առաջուց ստեղծուած չէ եւ կը ստեղծուի վայրկեան առ վայրկեան: Ուրեմն ո՞վ պիտի կարենայ կարգալ այն ինչ որ չէ գրուած, դեռ չէ ստեղծուած:

Մարդիկ չեն կրնար կարգալ իրենց ապագան, բայց իրենք չեն արդեօք որ քիչ մըն ալ կը ստեղծեն այդ ապագան: Երբ Սեւակ հարց կուտար թէ «ես ի՞նչ տեսակ մեքենայով - եւ ո՞ւր փախչեմ - պատկերաւոր այս աշխարհից...», քիչ մըն ալ իր ապագան չէ՞ր շիներ արդեօք, փնտռելով այն խենդ կառքը, այն խենդ մեքենան որ զինքը պիտի թուցնէր հեռու այս պատկերաւոր աշխարհէն:

Վերի բանաստեղծութիւնը սովորական բանաստեղծութիւն էր մինչեւ 17 Յունիս 1971, մինչեւ Սեւակի մահուան օրը: Այդ օր կործանեցաւ Պարոյր Սեւակի աշխարհը: Իսկ բանաստեղծութիւնը յանկարծ բան մը շահեցաւ:

ԵԹԷ ՄԵՌՆԻԼ ...

Ինքնաշարժի մը արկածի զոհ երթալէն 14 տարի առաջ, անգամ մը Սեւակ դարձեալ կը խորհրդածէր մեռնելու ու ապրելու մասին: Իր միտքը հաւանարար կ'եռեւեփէր խառն ի խուռն մտածումներով: Ան որ մասնակցած էր հայրենական պատերազմին, ռազմաճակատին վրայ կռուած էր գերմաններու եւ միւս ուժերուն դէմ, ան որ հերոսութեան պատմուճանը հազնելու անհամբեր էր, հիմա, տարիներ վերջ, կը ցանկար որ օր մը իր մահն ալ ըլլար իր գաղափարական կեցուածքին ու մարդասէր ապրումին յարմար մահ մը: Մահուան ինչ տեսակներ կան, որոնք բնաւ ալ վայել չեն այն մարդոց որոնց կեանքին վերջ կուտան: Հերոսը պէտք է մեռնի հերոսական մահուամբ, փառքով, թերեւս ոտքի: Կամ զոնէ արտասովոր մահով մը, լուսաճաճանչ եւ իմաստալից մահով մը:

Ո՛չ մէկը գիտէ թէ ինչպէս պիտի մեռնի: Ասիկա կեանքի մեծ խորհուրդներէն մէկն է: Բայց ոմանք պիտի ըսեն. ի՞նչ կարեւորութիւն ունի թէ ինչպիսի մահով պիտի մեռնիմ: Մահը մահ է եւ ամէն ինչի վախճան: Հերոսական մահով կամ սովորական մահով: Ռազմաճակատի վրայ ինկեր ես կամ ինքնաշարժի արկածի զոհ գացեր ես: Նոյնը չէ՞: Եթէ պիտի մեռնիմ կանխահասօրէն, եթէ պիտի մեռնիմ անիրաւօրէն, կամ մինչեւ իսկ եթէ պիտի մեռնիմ արժանաւոր ծերութեան մէջ եւ իմաստուն մարդու համակերպումով, մահը մահ է: Այսպէս կամ այնպէս: Խաւարի ու ոչնչութեան նոյն վարագոյրն է որ պիտի իջնէ մարդուն վրայ:

Այդպէ՞ս է:

Կրնանք վարանիլ: Կրնանք մաղթել որ մահն ալ ունենայ իր փայլուն ու մինչեւ իսկ մարդոց նախանձը

գրգռող փառաւորութիւն մը: Իր մահէն 14 տարի առաջ նոյնպէս կը մտածէր նաեւ Սեւակ: Եթէ մեռնիլ պէտք է, ի՞նչպէս մեռնիլ.

Եթէ մեռնե՛լ ..
    թող որ մեռնեմ
        հուր-կայծակից՝
միանգամից,
    մի վայրկեանում,
        յանկարծակի,
այնքան արդար,
    խղճիս ձայնիմ միշտ ունկնդիր,
որ՝ համաձայն պիպլիական հիմ լեկենդիմ՝
հանգիստ անցնեմ ե՛ւ ասեղի մեղիկ ծակից...
Եթէ մեռնե՛լ ...
    թող սպաննուեմ,
        թող կործանուեմ
այնպէս ապրած ու քան արած,
որ մորածիմ մանուկների տեսնով մորից
    վերածնուեմ:
Եթէ գամուել՝
    փարոսի պէս:
արնաքամուել՝
    հերոսի պէս
ու քրքրուել՝
    դրօշի պէս...
Եթէ մեռնե՛լ ....
Բայց առայժմ ապրե՛լ է պէտք:

Ահաւասիկ բանաստեղծութիւն մը որուն մէջ Սեւակ հաւատարիմ կը մնայ իր ոճին եւ տեսիլքին: Եթէ հարկ է որ մեռնիմ, գոնէ մեռնիմ հուր-կայծակով, յանկարծակի, մէկ երկվայրկեանի մէջ: Կամ եթէ հարկ է

որ մեռնիմ, սպաննուիմ, կործանիմ: Կամ եթէ հարկ է որ մեռնիմ, այնպէս մը մեռնիմ որ իմ հոգիս վերստին աշխարհ դայ նորածիններու մարմնին մէջ: Բանաստեղծական իր զեղումներուն մէջ մեր սիրելի բանաստեղծը տակաւին մահուան փառաւոր ու յանգաւոր տեսակներ կը գտնէ փարոսին, հերոսին, զրօշին մէջ: Եւ դեռ ո՛վ գիտէ տակաւին մահուան ինչ փառաւոր տեսակներ կան կեանքի մէջ:

Բայց բանաստեղծը յանկարծ կը սթափի: Կը յիշէ որ զուր տեղ կը մտածէ մահուան մասին: Կը սթափի ու իր բանաստեղծութեան վերջին տողին մէջ ան յանկարծ մէկ անգամէն կը ջրէ վերը իր ըսածները:

Եթէ մեռնե՛լ...

Բայց առայժմ ապրել է պէտք:

Սա արդէն կեանքի ու տրամաբանութեան հրամայականն է: Առ այժմ՝ ապրիլ պէտք է: Ամէն բանէ առաջ՝ ապրիլ պէտք է: Հերոսական մահը կրնայ սպասել: Եւ արդէն պէտք է սպասէ: Այո՛, բնաւ կասկած չկայ, մեր բոլորին պարտքն է սպասցնել մահը, հերոսական կամ ոչ: Մեր բոլորին պարտքն է ապրիլ հերոսաբար, կամ սովորական մարդու առօրեայով: Գիտենք որ օր մը մութ ոյժ մը պիտի կտորէ ապրելու մեր կամքը, բայց առայժմ ապրիլ պէտք է:

Եւ բանաստեղծը կրնար նոր տողեր աւելցնել այս բանաստեղծութեան վրայ եւ ըսել.

Եթէ ապրի՛լ պէտք է, թող որ ապրիմ գիրով-սուրով, թող որ ապրիմ լոյս ափռելով փարոսի պէս, թող որ ապրիմ մաքառելով հերոսի պէս, թող որ իմ ժողովուրդիս երկնակամարին վրայ ծածանիմ զրօշի պէս....:

Բայց բանաստեղծը չէ ուզած աւելցնել այսպիսի տողեր: Որովհետեւ վերջին խօսքը պէտք է մնայ վերջին

խօսք: Որովհետեւ արդէն ամբողջ բանաստեղծութիւնը
գրի առնուած է այդ վերջին խօսքին համար:

Առայժմ պէտք է սպրիլ...

ՊԻՏԻ ԻՄ ...

ԲՆԱԿԱՆ ՄԱՀՈՎ ՄԵՌՆԵՄ..

Պարոյր Սեւակի անհամար բանաստեղծութիւններուն
միջեւ կայ ուրիշ բանաստեղծութիւն մըն ալ, որ մեզի
անմիջապէս մտածել կուտայ Սեւակի ողբերգական
վախճանին մասին: Հո՞ւ ալ նախազգացում մը կայ
արդեօք, հո՞ւ ալ մեծ բանաստեղծը կը զգայ թէ իրեն
կը սպասէ ինչպիսի անբնական ու անողոք ճակատագիր
մը:

Բանաստեղծական շքեղ պատկերներով հիւսուած կարճ
քերթուած մըն է այս, մէկը՝ Սեւակի այն սակաւաթիւ
բանաստեղծութիւններէն, որոնց մէջ բանաստեղծը
-միշտ հաւատարիմ մնալով իր անսովոր ոճին- ինքզինք
յանձնած է իրիկնային բնանկարէ մը հասնող զգայ-
նութեան եւ բնանկարի վարպետ նկարագրութեան:

Այդ շատ գեղեցիկ նկարագրականի աւարտին, յան-
կարծ կը պայթին երեք տողեր, վերջին երեք տողեր,
որոնք դարձեալ մեզի յանկարծ պիտի յիշեցնեն թէ
ինչպիսի անբնական մահով էր որ բանաստեղծը
հրաժեշտ առած էր մեզմէ:

Երբ վերջալոյսն է միտքնում ամպերի մէջ՝

սամտրի մման,

ու հոտոտող քարակ Բամին, շնիկի պէս, կանգ է
առնում

ամէն քփի, ծառի, գուղձի եւ ամէն մի

մարդու առաջ,

Բայց ինչ որ կը ցնցէ մեզ այս բանաստեղծութեան մէջ, այդ վերջին անողոր նախադասութիւնն է, զոր կրնանք բանալի մը նկատել Սեւակի ներաշխարհէն ներս բաներ մը տեսնելու համար: Այդ տողով Սեւակ մեզի անուղղակիօրէն կ'ըսէ թէ ինք արդէն գիտէ թէ իր բնական մահով չէ՛ որ պիտի մեռնի, պիտի մեռնի տարբեր կերպով, կանխահաս աղէտով մը, թերեւս արկածով մը, հպատակելով անարդար ճակատագրի մը տնօրինութեան: Գիտէ: Բայց ահա սա տեսարանին դիմաց դարձեալ միամիտ կը դառնայ ու պահ մը կը մտածէ թէ թերեւս ալ իր վախցածը չէ՛ որ պիտի իրականանայ, թէ թերեւս ալ իր բնական մահով է որ պիտի մեռնի:

Վերջալուսային տեսարանին ստեղծած տպաւորութիւնը չկրցաւ փոխել Սեւակին ճակատագիրը:

*

Պարոյր Սեւակի սիրտը, որ նախկին դատախազի մը կողմէ պահուած էր խնամքով, այս տարի յանձնուեցաւ ցեղասպանութեան թանգարանին: Թերեւս անհաւատալի բան: Բայց հապա Սեւակին աչքե՛րը: Մահուան պահուն, բա՛ց էին անոր աչքերը:

Նոյն երկարաչունչ բանաստեղծութեան մէջ պատահական հրաշալի վեց տողեր եւս ունի Սեւակ.

Ժպիտներից լաւագոյնը
փակ աչքերովն է երեւի:
Քոնն է հասցէն:
Եւ լաւագոյն երազանքը
բաց աչքերովն է անկասկած:
Նոյնն է հասցէն:

Ո՛ր անանուն սիրելիին հասցէին ուղղուած էր այս պատգամը, չեմ գիտեր: Բայց գիտեմ որ այն ժպիտն

ու երազանքը, զոր բանաստեղծը կը փնտռէր դիմացինին փակ կամ բաց աչքերուն մէջ, նոյնինքն բոլոր բանաստեղծներու երկու հոգեվիճակներն են, որոնք իրենց ամենազեղեցիկ ձեւերուն մէջ կը սառին ու տասնամեակներ շարունակ կը փոխանցուին ընթերցողներու: Բանաստեղծներուն աչքերը կը փակուին, բայց անոնց սիրտը միշտ բաց կը մնայ:

Եղբրական մահը ոչի՛նչ կը փոխէ:

Եւ թերեւս քիչ մըն ալ սխալ է մտածել թէ լաւագոյն ժպիտը կուզայ փակ աչքերէն:

ԼԱԻԱԳՈՅՆԸ

Թերեւս քիչ մըն ալ սխալ է մտածել թէ լաւագոյն ժպիտը կուզայ փակ աչքերէն: Բայց դիւրին պիտի չըլլայ Պարոյր Սեւակը հրաժարեցնել իր համոզումէն: Պարոյր Սեւակ երկու անգամ - թերեւս ալ երրորդ անգամ մըն ալ - օգտագործած է այս թէման տարբեր բանաստեղծութիւններու մէջ, տարբեր թուականներով:

Ժպիտներից լաւագոյնը - փակ աչքերովն է երեւի:
Քոնն է հասցէն:

Եւ լաւագոյն երազանքը - բաց աչքերովն է
անկասկած:

Նոյնն է հասցէն:

1965ին երկարաչունչ պոէմի մը մէջ գրուած այս տողերը, զոր արդէն յիշեցինք վերջին անգամ, դարձեալ մեր դիմաց կ'ելլեն 1967-ին գրուած ուրիշ կարճ բանաստեղծութեան մը մէջ, ուր մեր սիրելի ու փիլիսոփայ բանաստեղծը կը փնտռէ բազմաթիւ զգայ-

նութիւններու եւ արտայայտութիւններու լաւագոյնները:

Պարտաւոր ենք կարգալ երկար հատուած մը, որ կը սկսի սա չորս տողերով, որոնք նոյն թէման կը յիշեցնեն.

Լաւագոյն ժպիտ ասուածը, անշո՛ւշտ,
Փակ աչքերովն է:
Իսկ լաւագոյնը երագամբների՝
բաց աչքերովը:

Այս չորս տողերէն վերջ Սեւակ կը սկսի փնտռել ուրիշ «լաւագոյն»ներ.

Լաւագոյն երգը՝
բաց պատուհանից - հեռուից լսուածն է:
Լաւագոյն խօսքը՝
լռութեան խորքում լռին ասածն է:
Լաւագոյն ազգը այն է, երեւի,
որ չի ունենում հսկայ կայսրութիւն:
Լաւագոյն դիմակն այն է, անկասկած,
որ կոչուում է դէմք:
Լաւագոյն սէրը՝
կիսատ թողածը:
Լաւագոյն կապիկն աշխարհում (էլի՛)
մարդն է երեւի:
Լաւագոյն մարդն էլ (ո՛չ մի երեւի)
մերեցէ՛ք ... ես եմ...:

Բանաստեղծական ուժեղ պատկերներ գրեթէ չկան այս տողերուն մէջ, ինչպէս Պարոյր Սեւակի բանաստեղծութիւններէն շատերուն մէջ: Այստեղ եւս բանաստեղծը կը քալէ փիլիսոփայական մտածումներու լարին

վրայ, վերջին տողին մէջ պայթեցնելով անակնկալ սրամտութիւն մը: Ինչո՞ւ համախոհ պիտի չըլլանք այս սրամտութեան: Չէ՞ որ աշխարհի մարդոց ջախջախիչ մեծամասնութիւնը կը հաւատայ որ լաւագոյն մարդը ինքն իսկ է, նոյնիսկ կատակով: Բայց այս սրամտութեանն առաջ, Սեւակ քանի մը բանալիներ կուտայ որպէսզի բանանք բանաստեղծի իր խենդ հոգիին դռները: Եւ այդ խենդ հոգիին մէջ կը գտնենք յուսախարութիւններէ ու ընկալուած սովորութիւններէ ծնունդ առած դառնութիւններ: Ինչո՞ւ արդեօք լաւագոյն երգը բաց պատուհանն ու հեռուէն եկած երգն էր իրեն համար: Որովհետեւ ան հեռաւոր արեւոր ու հորիզոններու կարօտն ունէր: Ինչո՞ւ լաւագոյն խօսքը լռութեան մէջ լռին ըսուածը ըլլար: Որովհետեւ ձանձրացած էր զինքը շրջապատող սովորամոլութիւններէ ու գոհակութիւններէ եւ ան մեծագոյն իմաստութիւնը կը գտնէր սակաւախօսութեան ու լռութեան մէջ, հակառակ որ Սեւակեան բանաստեղծութիւնը ընդհանրապէս հիմնուած է որոշ «չատախօսութեան» մը վրայ: Թէեւ շատ գործածուած պատկեր մըն է գոր Սեւակ մեզի կուտայ երբ կ'ըսէ թէ լաւագոյն դիմակը մարդուն դէմքն է, բայց այս նախադասութեան մէջ ալ կը գտնենք որոշ յուսախարութիւն մը այն կեղծաւոր ու անվստահելի մարդոց նկատմամբ, որոնք թերեւս կը շրջապատէին զինքը: Եթէ ան հիմա մեզի հետ ըլլար, պիտի յիշեցնէինք որ երբեմն ալ հակառակը ճիշդ է: Երբեմն ալ մարդոց դէմքը երբեք ու երբեք չի կրնար դիմակի մը գերը կատարել, որովհետեւ այդ դէմքը այն պատառն է որուն վրայ կը կարդանք մարդոց ներաշխարհը, մարդոց ներքին գաղտնիքները:

Իսկ լաւագոյն սէրը իսկապէս կիսատ թողուած սէ՞րն է:

Բայց այս տողերուն մէջ կայ «լաւագոյն» մը որ ամէն

բանով կը գատուի միւսներէն:

Լաւագոյն ազգը այն է, երեւի,
որ չի ունենում հսկայ կայսրութիւն:

Ահաւասիկ ամբողջ բանաստեղծութեան երկու հիմնական ու կարեւորագոյն տողերը, որոնք մեզ կը հրաւիրեն մտածելու ազգային ու քաղաքական ինչ ինչ հարցերու մասին: Հայ ժողովուրդի հայրենասէր ու հարազատ զաւկին վճիռն է այս: Անգլիացիներուն, ամերիկացիներուն, հոլանտացիներուն, փորթուկալցիներուն եւ տակաւին չեմ գիտեր ինչ ազգութիւններու բանաստեղծը չէ՛ որ պիտի գրէ այս տողերը: Հայ ժողովուրդին բանաստեղծն է, որ ձանձրացեր է մեծ կայսրութիւններու եւ աշխարհակալ ազգերու եսասէր ու այլամերժ քաղաքականութիւններէն, ձանձրացեր է այդպիսի մեծութիւններով շփացած ժողովուրդի մը անմարդկային վերաբերումէն՝ փոքրիկ ժողովուրդներու նկատմամբ: Անկասկած, Սեւակն էր որ պիտի գոչէր որ լաւագոյն ազգը այն է որ չունի ու պիտի չունենայ հսկայ կայսրութիւն:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ՎԱԽԸ

Ամէն անգամ որ մնացած եմ շատ գեղեցիկ տեսարանի մը զիմաց, եւ զգացած եմ սա գեղեցիկ բնութեան մէջ՝ ապրելու երջանկութիւնը, անմիջապէս մտածած եմ մահուան մասին: Կարծես ո՛չ մէկ բան ինձի այնքան մահը կը յիշեցնէ, որքան բնութեան գեղեցկութիւնը: Մահը այս բոլորէն բաժնուիլ կը նշանակէ: Մեռնիլը ո՛չինչ է, եթէ մարդ չմտածէ թէ իր մահէն վերջ այս գեղեցկութիւնները պիտի մնան ու պիտի գոյատեւեն,

եւ ինք այլեւս երբեք պիտի չկարենայ վայելել զանոնք: Մահը ո՛չ ինչ է, եթէ մարդ մտածէ թէ կը բաժնուի աշխարհէ մը որ լեցուն է միայն տգեղութիւններով ու գարշանքով: Բայց մահը տառապեցուցիչ հեռանկար է, որովհետեւ աշխարհ գեղեցկութիւններով լեցուն է եւ անոնց բոլորն ալ պիտի մնան ուրիշներու:

Բայց բանաստեղծ Պարոյր Սեւակի կարծիքով մեռնիլը դժուար է ո՛չ թէ անոր համար որ ինք պիտի բաժնուի աշխարհի գեղեցկութիւններէն, այլ անոր համար որ կը վախնայ թէ ինք իրեն հետ կը տանի այդ գեղեցկութիւնները, իր կեանքին հետ կը վերջանան նաեւ կեանքի գեղեցկութիւնները:

Ահա բանաստեղծին վախը: Ան իր կեանքին համար չէ՛ որ կը վախնայ: Կը վախնայ ջուրին համար, կը վախնայ հողին համար, կը վախնայ աստղերու ցլոթին համար, կաքաւներու ձայնին համար, որովհետեւ կը վախնայ որ «մի գուցէ իրեն հետ կը տանի նաեւ զանոնք»: Այս է սոսկալին: Այլապէս, եթէ կ'ուզէք, ան հիմա իսկ կ'իյնայ ու կը մեռնի:

Ահաւասիկ քանի մը տող այդ հրաշալի բանաստեղծութենէն.

Ես ինձ համար չեմ վախենում,
կ'ուզէ՞՞ք՝ վաղն էլ ընկնեմ - մեռնեմ:
Վախենում եմ ջրի համար
եւ ջրի հետ խնամկար այն լարերի
որոնք ցոլանք են տալիս ջրիմ:
Վախենում եմ մրանց համար
որ մի գուցէ հետս մաւ իրենց տանեմ...
Վախենում եմ մաւ հողի, հողի՛ համար՝
մեմախօսող այն մեծագոյն ողբերգակի՛
ում «լիմնի թէ չլիմնիլը» այսօր արդէն
բարձր է հնչում

..Քանի ես կամ՝

թւում է թէ հողը դեռ չի կործանուելու:

Թէ չէ՝ կ'ուզէ՞ք ... այս վայրկեանիս ընկնեմ -
մենմեմ:

Եւ դեռ քանի մը տող.

Վախենում եմ, որ գնալիս՝ հետս աստղերի
ցոլքը տանեմ
Եւ աչքերի գիշերական ու ծովական խորքը տանեմ,
կախանքի «կղա»ն, երգի «լօ-լօ»ն տանեմ,
հեռախօսի կարօտ ցրող «ալօ»ն տանեմ:
Վախենում եմ սրա՛ համար, թէ չէ կ'ուզէ՞ք,
ձեր աչքի դէմ ընկնեմ - մենմեմ այս վայրկեանիս...

Պիտի տարուիմ ամսոսալու: Եւ պիտի ըսեմ.

Խեղճ Սեւակ: Ինք գնաց ու աշխարհի բիւր գեղեց-
կութիւններէն ո՛չ իսկ մէկը յօժարեցաւ երթալ իրեն
հետ: Զուրբ, հողը, աստղերու ցոլքը, կաքաներու երգը,
հեռաձայնի ընկալուչներէն այնքան զուարթօրէն հնչող
«ալօ»ն, եւ դեռ ինչեր, այսօր կը լեցնեն ու կ'երջան-
կացնեն մարդոց կեանքը, առանց նոյնիսկ յիշեցնելու
թէ Պարոյր Սեւակ մը կար, բանաստեղծ մը կար այս
աշխարհին վրայ:

Պիտի տարուիմ ամսոսալու:

Բայց բանաստեղծը իսկապէս սխալա՞ծ էր արդեօք,
երբ գրած էր վերի տողերը եւ երբ մտածած էր որ
մեռնիլը բան մը չէ, այս գեղեցկութիւնները հետը
տանելէ վախնալն է սարսափելին: Սխալա՞ծ էր: Վտա՞հ
ենք որ ան իրեն հետ չտարաւ բոլոր այն գեղեցկու-
թիւնները որոնցմէ ո՛չ միայն բաժնուիլ չէր ուզեր,
որոնցմէ նաեւ մնացեալ ժողովուրդը գրկել չէր ուզեր:

Պիտի փոխեմ կարծիքս ու պիտի ըսեմ.

Իրաւունք ունէր բանաստեղծը: Ան ահա անակնկալօրէն բաժնուեցաւ մեզմէ եւ իրեն հետ տարաւ բոլոր այն գեղեցկութիւնները, որոնց մասին երգ կը հիւսէր անդադար: Իրեն հետ տարաւ ջուրը: Ջուր այսօր ալ կայ, եւ գեղեցիկ ու կենարար: Բայց այս ջուրը բանաստեղծ Սեւակին գովերգած ջուրը չէ: Սեւակին գովերգած ջուրը գնաց անոր հետ միասին: Հող այսօր ալ կայ, բայց Սեւակին գովերգածը այս մէկը չէր: Այդ հողը չկայ: Կաքաւնները այսօր ալ «կղա» կ'ըսեն, մեր երգերուն մէջ այսօր ալ «լօ-լօ»ն կը հնչէ, եւ աշխարհի բոլոր անլռելի զանգակատուներու զանգակները կը զօղանջին շարունակ, բայց ասոնցմէ ո՛չ մէկը Պարոյր Սեւակին գովերգածն է, ո՛չ մէկը պահ մը Պարոյր Սեւակին սիրտն ու աչքը լեցնելէ վերջ մեզի ժառանգ մնացած է, ո՛չ մէկուն վրայ մեծ բանաստեղծին աչքն ու արցունքը մնացած է: Սեւակ իրենները իրեն հետ տարաւ: Իր վախն էր որ իրականացաւ, որովհետեւ սա դաժան ճշմարտութիւն է: Աշխարհի բոլոր բանաստեղծները, աշխարհի բոլոր արուեստագէտները, աշխարհի բոլոր զգայուն հոգիները անպայման իրենց հետ կը տանին իրենց աշխարհին գեղեցկութիւնները, իրենց մահով կը կործանեն, գետնին կը հաւասարեցնեն բոլոր այն գեղեցկութիւնները որոնցմով լեցուն էր իրենց սիրտը, իրենց միտքը:

ԳՈՒԼՊԱՆ

Ի՞նչ պիտի անուանենք ութ տողերէ բաղկացեալ սա կարճ գրութիւնը. բանաստեղծութի՞ւն, ոտանաւորի ձեւով գրուած պատմուածք, սրամիտ գրութի՞ւն, սեւերգիծա՞նք: Ի՞նչ:

Վերջերս աղբանոցի մը մէջէն գտնուած էին Պարոյր Սեւակին ձեռագիրները բովանդակող տետրակներ, որոնք հրատարակուեցան «Անկեղծ ասած» անուան տակ: Հոնկէ է որ կը քաղեմ այդ ութ տողերը: Ութ տողերուն խորագիրն է «գուլպան»: Գուլպայ բառը բնաւ ալ բանաստեղծական չէ: Բայց կարգանք.

Արկը սառնասիրտ շառաչեց օդում
եւ պայթեց մօտիկ՝ լերկ հողի վրայ:
Արկի բեկորը սրի պէս հատու
կտրեց ու տարաւ ռոժերը մրա:

Իսկ այդ մոյճ պահիմ, մայրն՝ աչքում արցունք,
պահելով մրա գալուստի նամբան,
համբուրում էր ու արցունքով թրջում
իր որդու համար մոր գործած գուլպան...

Ողբերգական պատմութիւն մը ահաւասիկ ութ տողով: Մայրը իր զինուոր տղուն վերադարձին կը սպասէ, ձեռքին մէջ պահելով այն նոր գուլպան, զոր հիւսած է անոր համար: Բայց լուր չունի որ այդ պահուն ռազմադաշտին վրայ ռումբ մը կտրած- տարած է իր որդւոյն ոտքերը: Այդ սիրելի տղան, նոյնիսկ եթէ պիտի կարենայ վերադառնալ, գուլպայի պէտք պիտի չունենայ այլեւս:

Եկէք այս փոքրիկ բայց շատ տխուր բանաստեղ-

ծուլթեան մէջէն անջատենք սա երկու բառերը. ոտք եւ գուլպայ: Եւ այս երկու ոչ-բանաստեղծական բառերը ընդունինք որպէս խորհրդանշանը երջանկութեան մը, որ ծնունդ կ'առնէ իրարու համար ստեղծուած երկու բաներու միասնութենէն: Ոտք եւ գուլպայ: Այս երկուքին միասնութիւնը: Իրարմէ շրթնուելը: Որովհետեւ ոտքը գուլպայի պէտք ունի, գուլպան ալ ոտքի մը պէտք ունի: Մէկը առանց միւսին՝ անկատար է, անհանգստացնող է, կիսատ մնացած ըլլալու տպաւորութիւնը կը թողու: Ոտքին ու գուլպային միասնութիւնը կը ստեղծէ մէկը այն անհամար երջանկութիւններէն, որոնցմով պէտք է լեցուի մարդուս կեանքը:

Անտարակոյս ոտքի ու գուլպայի միասնութեան խախտումը, որ ծնունդ կ'առնէ մէկուն բացակայութեան հետեւանքով, կը խախտէ նաեւ հաւասարակշռութիւն մը, բայց ասիկա վերջին հաշուով այնքան ալ մեծ ողբերգութիւն մը չէ: Աշխարհի վրայ բոլորիկ մնացած շատ մարդ կայ, խանութներն ալ լեցուն են գուլպաներով որոնք դարակներու մէջ կը սպասեն որ մէկու մը ոտքերը գան ու տէր կանգնին անոնց: Եթէ այդ ժամադրութիւնը չիրականանայ, տխուր է, բայց աշխարհը չի կործանիր:

Բայց այն ինչ որ կը պատմուի մեր բանաստեղծին ութ տողերուն մէջ, իսկապէս մեծ ողբերգութիւն է: Երեւակայինք թէ ի՛նչ պիտի զգայ այդ տարաբախտ մայրը, երբ պիտի իմանայ որ իր զաւակը այլեւս պէտք պիտի չունենայ իր ձեռքերով հիւսուած գուլպային:

Այս պատմութիւնը մեզի անգամ մըն ալ կը յիշեցնէ զաւելտախառն այն ողբերգութիւնը որ ծնունդ կ'առնէ երբ իրարու համար ստեղծուած երկու բաներ զիրար չեն գտներ կոյր պատահարի մը բերումով: Այդպիսի կոյր պատահարի մը բերումով էր որ զիրար չէին կրցած

գտնել Ռոմէօն եւ Ժիւլիէթը, մինչ ամէն ինչ այնպէս մը կարգադրուած էր որ երկու սիրելիները վերջնականապէս միանային իրարու եւ այնուհետեւ ասորէին երջանիկ կեանք մը: Դիտելով այդ ողբերգութիւնը, արցունք կրնանք հոսեցնել, բայց իրականութեան մէջ խնդալիք բան է: Մէկը քունէն չէ արթնցած, միւսը զայն մեռած կարծած է եւ յուսահատօրէն դիմած է անձնասպանութեան: Եւ երբ միւսը արթնցած է, իր սիրածին դիակը իր քով տեսնելով իր կարգին վերջ տուած է իր կեանքին: Մեր կեանքը լեցուն է նմանօրինակ զաւեշտական ողբերգութիւններով: Ռոմէօ-Ժիւլիէթի պատմութիւն մը չէ՞ք տեսներ այն մարդուն մէջ, որ երիտասարդ ու առողջ վիճակին մէջ ուտելիք հաց չունի, եւ իր շափահասութեան շրջանին ալ հարստացած է, բայց չի կրնար ուտել առողջական պատճառներով: Նոյն զաւեշտախառն պատմութիւնը չէ՞ք տեսներ այն սիրահար աղջկան մէջ, որ իր սիրածին հետ ամուսնանալու համար տասը տարի սպասելէ վերջ ճիշդ ամուսնանալու թուականին յանկարծ կը նշմարէ որ այլեւս դադրած է իր խօսեցեալը սիրելէ, կամ հիւանդացած է ու չի կրնար ամուսնանալ, կամ իր խօսեցեալը յանկարծ զոհ գացած է արկածի մը: Նոյն ողբերգութիւնը չէ՞ք տեսներ այն մանկամարդ կնոջ մէջ, որ իր առաջին զաւակը աշխարհ բերելէ վերջ յանկարծ իր կեանքը կը կորսնցնէ ծննդաբերութեան անկողնին մէջ:

Պարոյր Սեւակի ութ տողնոց բանաստեղծութեան մէջ երկու պատահարներ կան: Առաջինը կտրուած ոտքերուն պատմութիւնն է: Երկրորդը նոր հիւսուած գուլպան է: Խեղճ մայրը պէտք չունէր գուլպայ հիւսած ըլլալու, որպէսզի արդէն մահուան շափ տառապէր իր զաւկին ոտքերուն համար: Բայց գուլպան բան մը եւս, եւ թէ զաւեշտական բան մը եւս կ'աւելցնէ անոր

մահացու տառապանքին վրայ:

Ո՞ր հրէշն է որ այսպէս զաւելչտ մըն ալ կ'աւելցնէ մարդոց ասպրած ծանր ողբերգութիւններուն վրայ:

ՁՈՒՐԸ ՀՈՍՈՒՄ Է, ՁՈՒՐԸ ԽՕՍՈՒՄ Է...

Իրիկուան ղէմ օդը փոխուեցաւ: Երկիրքը ծածկուեցաւ զորչ ամպերով եւ այն պահուն երբ այլեւս մութք կ'իջնէր, զգացի որ յորդահոս անձրեւ մը պիտի իջնէր քանի մը վայրկեանէն: Լռութեան մէջ յանկարծ երկիրքը լուսաւորուեցաւ ուժեղ փայլատակումով մը, մէկ երկվայրկեան վերջ լսուեցաւ ահաւոր որոտում մը: Յետոյ երկրորդ մը, յետոյ երրորդ մը: Որոտումը ահաւոր էր: Կարծես պարտէզիս մէջ էր որ կ'իջնէր կայծակը: Պատշգամէն ներս փախայ: Ու յանկարծ յիշեցի այն ինչ որ ես ինձի հարցուցած էի տակաւին մէկ ժամ առաջ, երբ կը կարդայի Պարոյր Սեւակի բանաստեղծութիւններէն մէկը: «Բնութիւնը իր իսկ ճայները կը լսէ»: Բնութիւնը հիմա լսե՞ց սա ահաւոր որոտումը, որ աշխարհը տեղէն կը խաղցնէր կարծես: Ո՛չ: Բնութիւնը իր ճայնը չի լսեր:

«Ազմկում եմ» խորագրով բանաստեղծութեան մէջ Պարոյր Սեւակ իր անձին ու ընկերային կեանքի խորհուրդներուն մասին հարցումներ կ'ուղղէր, հարցումներուն պատասխանները կը փնտռէր: Բայց յետոյ կ'անդրադառնար որ այդ հարցումներուն պատասխանը միայն ժամանակն է որ պիտի տար: Ու կը շարունակէր սա տողերով.

Իսկ առ այժմ աղմկում եմ,
 ինչպէս ջուրը,
 որը ի՞նչ է,
 ծռով է,
 լի՞ն է,
 քէ մահի՞ն է:
 Տա՞ջ է,
 պղտո՞ր,
 պաղ ու ջի՞նջ -
 վերջին հաշուով ջրի համար
 միեւնոյնն է կամ ոչինչ է.
 Ան հոսում է
 ու խօսում է՝
 իր սեփական ձայնը բնաւ չլսելով:
 Ոչ ցաւ զգում,
 ո՛չ էլ սգում՝
 իր գեղեցիկ մահը բնաւ չափսոսալով...

Բանաստեղծութեան այս հատուածն էր որ զիս
 հրաւիրած էր հարց տալու, կամ պարզապէս հաստա-
 տելու. «Իրաւ է, ջուրը կը հոսի, ջուրը կը խօսի, բայց
 իր սեփական ձայնը չի լսեր»: Բնութիւնը իր սեփական
 ձայնը չի լսեր: Մենք կը սոսկանք, մեր տեղերէն կը
 ցատկենք երբ ահաւոր որոտում մը կը պայթի, բայց
 որոտումը ինքզինք չի լսեր: Բնութեան աղմուկները
 միայն կենդանի արարածներու համար են, մարդ կամ
 անասուն:

Վերի բանաստեղծութեան մէջ ուրիշ հաստատում մըն
 ալ ունի բանաստեղծը: Ջուրը ո՛չ ցաւ կը զգայ, ոչ ալ
 սուղ կը պահէ իր գեղեցիկ մահուան համար: Ջուրը
 կը մեռնի առանց իր մահուան համար ափսոսալով:
 Զգայնութիւններն ալ կենդանի արարածներու համար
 են:

Այս տողերը զիս կը զրկեն Պարոյր Սեւակի ուրիշ մէկ բանաստեղծութեան, որ թերեւս նոյն գուգահեռին վրայ գրուած է.

Զիւնը ի՞նչ է իմանում
թէ աղջատը փայտ չունի:
Ճամբան ի՞նչ է իմանում
թէ ձիւն ոտքիմ պայտ չունի:

Այո՛, նոյնը պիտի հաստատենք այս չորս տողերը կարդալէ վերջ ալ: Բնութիւնը զգայնութիւն, կարեկցութիւն, խղճահարութիւն, գուրգուրանք չունի: Զիւնը եթէ պիտի տեղայ, պիտի տեղայ հոգ չէ թէ աղքատը փայտ չունի, կամ հոգ չէ թէ գիւղացին բաց ճամբուն վրայ պիտի սառի, կամ մեր տուններուն երգիքներէն ներս ջուր պիտի կաթէ: Զիւնը պիտի տեղայ, որովհետեւ ֆիզիքական օրէնքները կը պայմանաւորեն որ տեղայ: Զիւնը մարդ չէ, որպէսզի պահ մը մտածէ թէ այդպէս տեղալով թերեւս աղքատ մարդու մը տունը պիտի քանդէ:

Զիւնը մարդ չէ, բայց մարդը ի՞նչ է:

Մեր բանաստեղծը վերի չորս տողերուն վրայ կ'աւելցնէ չորս տող մը եւս:

Բայց ես գիտեմ. ով երէկ
շէն տուներ է աւերել.
Ինչքան գղջման խօսք ասի՝
մէկ է, խղճի խայթ չունի:

Այո՛, հարցը կը փոխուի երբ կը խօսինք մարդուն մասին: Զիւնը խղճի խայթ չունի երբ կ'աւերէ աղքատին տնակը, բայց ի՞նչ պիտի ըսենք այն մարդուն, որ նմանապէս խղճի խայթ պիտի չունենայ երբ պիտի

աւերէ մէկու մը երջանկութեան տանիքը: Մենք ալ բանաստեղծին նման պիտի ըսենք որ տեսած ենք այդպիսի մարդիկ: Այդ մարդիկը շէն տուններ աւերած են, ասոր կամ անոր իրաւունքները յափշտակած են, սէքերու ու բարեկամութիւններու զաւաճանած են, բայց խղճի խայթ չեն ունեցած բնաւ, իրենց ըրած չարագործութեան նկատմամբ անտարբեր մնացած են այնպէս ինչպէս բնութեան օրէնքով անտարբեր պիտի մնային ձիւնը, երկինքը, ծովը, հողը, աստղերը, ծառերը...:

Ո՛վ գիտէ ամէն ինչ որքան տարբեր կ'ըլլար եթէ հրաշքով մը տիեզերքը այնպէս ստեղծուած ըլլար, որ կարենար լսել իր սեփական ձայնը...:

ՎԵՐՉՆԱԿԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ ՄԵՐԸ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՅ

Չարերու եւ բարիներու յաւիտենական պայքարին մասին է խօսքը: Ո՛չ թէ միայն չարերու ու բարիներու, այլ նաեւ դրական կամ ժխտական ամէն ինչի միջեւ: Պայքար լոյսին ու խաւարին միջեւ, պայքար օգտակարին ու վնասակարին միջեւ, պայքար բարեկամութեան ու թշնամութեան միջեւ, պայքար զգայնութեան եւ անզգամութեան միջեւ: Ինչ որ կ'ուզէք երեւակայեցէք: Վերջին հաշուով ո՞ր մէկը պիտի յաղթանակէ այս երկուքէն: Դրականը, թէ ժխտականը: Աշխարհի բոլոր բարեացակամ մարդիկը կը հաւատան որ վերջնական յաղթանակը բարիինն է, բարեկամութեանն է, լոյսինն է: Դրականին: Որքան ալ գիտնանք թէ բարեացակամ այս մարդոց մարդարէութիւնը միշտ չէ որ կ'իրականանայ, թէ յաճախ վերջին հաշուով չարն ու անզգամն է որ կը յաղթանակէ այս աշխարհին մէջ,

հարց չէ, բոլորս ալ կը հաւատանք բարիին վերջնական
յաղթանակին .. եթէ անշուշտ մենք ալ մաս կը կազ-
մենք բարիներու խմբաւորումին:

Բայց Պարոյր Սեւակ, որ մէկ կողմէ կը դատապարտէ
այն վատահամբաւ ու անխիղճ գործիչները, որոնք կը
թունաւորեն մարդոց կեանքը, մէկ կողմէ ալ հիանալի
իրատեսութեամբ մը կը գրէ որ անոնք ալ իրենց
կեանքին մէջ մէկ անգամ գոնէ յաղթելու իրաւունք
ունին: Չէ՞ որ վերջնական յաղթանակը դարձեալ մերը
պիտի ըլլայ: Եւ փառք կուտայ որ գոյութիւն ունին
այդ շար ուժերը եւ մենք պէտք է շնորհակալ ըլլանք
որ անոնք գոյութիւն ունին: «Ի՞նչ ասպաքինում, թէ
չի եղել ցաւ»: Ի՞նչ ասպաքինում կրնաք ունենալ, եթէ
ցաւը գոյութիւն չէ ունեցած, կ'ըսէ բանաստեղծը:

Բարեկամ մը ունէի որ բնաւ թշնամի չունէր: Թշնամի
չունէր ո՛չ թէ անոր համար որ անսահմանօրէն բարի
ու այլասէր մարդ մըն էր: Ո՛չ, սովորական հայրենակից
մըն էր՝ ոչ շատ փայլուն յատկութիւններով: Բայց
մարդը այնքան հաճոյասէր ու ծառայասէր էր բոլորին
նկատմամբ, որ կ'անդրադառնայի թէ բնաւ թշնամի
չունէր: Օր մըն ալ մտածեցի որ այս մարդը չէր կրնար
գիտնալ բարեկամին արժէքը, որովհետեւ բնաւ թշնամի
չունէր:

Ականջ տանք Սեւակին.

Ախր ամէն մէկն ունի իրաւունք
գոնէ մի անգամ իր կեանքում յաղթելու .
հերթը մրանցն է - թող յաղթեն այսօր
Բայց չէ՞ որ վաղը դու ես յաղթելու .

Եւ այս տողերէն վերջ բանաստեղծը կուտայ քանի
մը տողեր, որոնք պէտք է քանդակուին մեր միտքերուն
մէջ.

Եւ ճիշդ եմ, ճիշդ եմ բոլորն աշխարհում...
 Քսուեմ, տխմարը, խեղճը, սրիկամ:
 Կեանքում ամէ՛ն մարդ
 կեանքում ամէ՛ն ինչ
 ունի իրաւումք
 արդարացնելու իր գոյութիւնը:
 Եւ ո՞րտեղից բերք՝
 եթէ պարարտամիւք չպիտի լինի:
 Ի՛նչ ապաքինում,
 թէ չի եղել ցաւ,
 թէ ախտ չի եղել:
 Եւ ի՛նչ վերածնունդ,
 եթէ չի եղել մահացու դադար:
 Երջանկութիւնն էլ չէ՞ որ հենց այն է,
 որ չկար երէկ եւ այսօր հասաւ...

Նոր բան չէ որ կ'ըսէ Սեւակ այս տողերով: Բոլորս
 ալ գիտենք, կամ բոլորս ալ երբեմն պէտք է յիշենք,
 որ ամէն ինչի արժէքը կը գնահատուի միայն ու միայն
 հակառակին գոյութեամբը: Բարին ի՞նչ արժէք
 կ'ունենար եթէ աշխարհի վրայ չըլլար չարը: Երջան-
 կութիւնը ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէր, կամ որբան
 երջանկութիւն կը նկատուէր, եթէ աշխարհի վրայ
 չըլլար դժբախտութիւնը: Յիշենք վերի հիանալի վեր-
 ջին երկու տողերը: «Երջանկութիւնն ալ ճիշդ այն
 մէկն է որ երէկ չկար եւ այսօր եկաւ յանկարծ»: Ես
 ի՞նչպէս մորթիս վրայ պիտի զգայի երջանկութեան
 անհուն բարիքը, եթէ ծնած օրէս ի վեր միշտ ու
 անդադար երջանիկ եղած էի:

Եկէք միանանք Պարոյր Սեւակին ու նայինք աշխարհի
 բոլոր ժխտական ուժերուն ու ժխտական մարդոց
 աչքերուն մէջ եւ ըսենք.

Դո՛ւք: Դուք քսուներ, տխմարներ, խեղճեր, սրիկա-

ներ, դուք՝ անխիղճներ ու ապիկարներ, ստախօսներ ու զրպարտիչներ, ապերախտներ ու ուրացողներ, դուք՝ բարի մարդոց արգանդէն ծնունդ առած ճիւղներ ու վրիպածներ, դուք ալ ճիշդ էք: Դուք ալ իրաւունք ունիք ձեր գոյութիւնը արդարացնելու: Որովհետեւ ձեր գոյութեան շնորհիւ է որ մենք պիտի ճանչնանք աշխարհի բոլոր լաւ բաները եւ ձեր գոյութեան շնորհիւ է որ մենք պիտի գիտնանք մեր ունեցած երջանկութիւններուն արժէքը: Ծնորհակալ ենք որ գոյութիւն ունիք:

Բայց մի՛ յոխորտաք:

Վերջնական յաղթանակը մե՛րը պիտի ըլլայ:

Դուք ստեղծուած էք որպէսզի մե՛նք յաղթանակենք:

ԱՇԽԱՐՀԻ ՇԱԼԱԿԸ

Մեր բոլորին արդէն շատ ծանօթ ճշմարտութեան մը մասին կը խօսի բանաստեղծ Սեւակ, երբ աշխարհի մարդիկը երկու տեսակի կը բաժնէ: Առաջին տեսակը այն մարդն է որ աշխարհի բեռ դարձած է, աշխարհի շալակին վրայ ելած է: Երկրորդ տեսակն ալ այն մարդն է որ աշխարհը իր կռնակին, իր շալակին առած է ու կը տանի անոր ամբողջ ծանրութիւնը.

Մարդ կայ՝ ելել է շալակն աշխարհի,

մարդ կայ՝ աշխարհն է շալակած տանում:

Տողերու վրայէն ցատկելով պիտի տեսնենք թէ Սեւակ ինչպէս իր սիրտը կը բանայ երկրորդ տեսակէ մարդուն, ան որ աշխարհը կը տանի իր շալակին վրայ.

Դու, որ սխալուելի, սակայն չես ստել,
 կորցրել ես յամախ, բայց մորից գտել,
 դու, որ սայթափելու վայր ես ընկելի,
 ընկել ես, սակայն երբեք չես ծնկել,
 այլ մագլցել ես կատարից կատար,
 ելել ես անվերջ, բարձրացել ես վեր՝
 և ահենդ դարից առնելով թւեր...:
 Ելել ես որ ողջ աշխարհը տեսնես,
 բոլոր կերպերով դու նրան զգաս,
 շահածով խնդաս, կորուստը սգաս:
 Ելեր ես իբրև նրա մուննետիկ,
 որ նրա հեռուն զգաս ևեզ մօտիկ,
 որ նշմարտութեան ասիերը տեսնես,
 ծպտուած ստի խարելը տեսնես:
 Ահա թէ ինչու դու այսօր տարի
 և այլում ես անդուլ, առաջ ընթանում,
 և այլում ես այնպէս ծանր ու վիթխարի,
 ասես աշխարհն ես շալակած տանում...:

*Բանաստեղծը տակաւին շատ բան ունի ըսելիք այն
 ազնիւ մարդուն, որ այսպէս, շալկած աշխարհի բոլոր
 բարի յատկութիւնները, շալկած է նաեւ ամբողջ
 աշխարհը, ամբողջ մարդկութիւնը եւ զայն կը տանի
 իր ուսերուն վրայ:*

*Բայց կայ նաեւ երկրորդը, այն միւս մարդը, կամ
 խրտուելիակ մարդը, որ ի՛նք է բեռ դարձած աշխարհի
 շալակին, ի՛նք է որ կը կեղեքէ ամբողջ աշխարհը:*

Նա որ ելել է շալակն աշխարհի,
 աշխարհում երբեք թաց տեղ չի ևնում,
 գիտի, թէ ում հետ եւ ուր է գնում,
 ում մեռելին անարցունք է լալիս,
 ում խօսքի վրայ ստից ծիծաղում,

վերից է մայում ցածրում կանգնածին,
չի մայում երբեք ներքեւ ընկածին:
Ամէն ինչից շատ, ամէն ինչից վեր,
հարագատ մօրից ու որդուց աւել,
աշխարհում, մա իր աշխարհն է սիրում,
սուտ է: Նա այնտեղ իր շահն է սիրում:
Ամէն ինչից շատ, ամէն ինչից վեր
սիրում է կեանքում մա իր աթոռը:
Աթոռն է սիրում,
ու մրան տիրում
ամվերջ սողալով առաջ է գնում,
գնում է այսպէս եւ .... տարէց տարի
ելնում է այսպէս շալակն աշխարհի:

Բանաստեղծը այս երկրորդ տեսակէ մարդուն ալ շատ բան ունի ըսելիք, բայց կը ցատկենք այդ տողերուն վրայէն եւ կը գոհանանք այսքանով, քաջ արդէն գիտնալով թէ մեր կեանքի ամենօրեայ երթեւեկին մէջ, մեր կեանքի ամենօրեայ հանդիպումներուն մէջ արդէն մեր մէկ կողմն ունինք աշխարհը իր շալակին վրայ վերցուցած մաքուր մարդը եւ մեր միւս կողմը ունինք աշխարհի շալակին ելած մակարոյժ մարդը, այն տգրուկը որ աշխարհի արիւնը կը քամէ: Մենք լաւ կը ճանչնանք երկուքն ալ եւ երբեմն երկուքին ալ ուղղակի կը նայինք աչքերուն մէջ: Առաջինը, աշխարհը իր շալակին առած մարդը, յաճախ համեստ ու ամօթխած է, մինչեւ իսկ կը խսպնի մեր նայուածքէն եւ իր աչքերը կը խոնարհեցնէ: Իսկ երկրորդը երբեք իր աչքերը չի փախցներ մեր աչքերէն, ան մերինէն ալ աւելի հատու, աւելի ծակող նայուածքով կը նայի մեր աչքերուն մէջ, որպէսզի մեզի ասպարէզ կարողայ կամ պարզապէս մեզ վախցնէ: Ծիշդ է, վերջին հաշուով կրնանք վախնալ անկէ, որովհետեւ.

հեշտ գրպարտում է՝ երբ տեղն է գալիս,
Առյճ հեշտութեամբ էլ իր մեղքն է լալիս...

Երկու պարագային ալ՝ վտանգաւոր: Երբ կը գրպարտէ, արդէն քու մուխդ կը մարէ: Իսկ երբ իր մեղքը կուլայ, ա՛լ աւելի վտանգաւոր կը դառնայ, որովհետեւ կը հաւատաս իրեն, կը խղճահարիս, իր կեղծ ապաշխարումին մէջ զղջում, նոյնիսկ մեծութիւն կը տեսնես: Մինչդեռ ամէն ինչ կեղծիք է եւ այդ կեղծիքը այն աթոռն է որուն վրայ կոխելով կ'ելլէ քու ալ շալակիդ վրայ:

Աշխարհը արդէն շատ ծանր է բոլոր այն բարի ու նուիրեալ մարդոց համար, որոնք զայն կը կրեն իրենց ուսերուն վրայ: Բայց աշխարհի շալակին ելած անպէտ մարդիկը անպէտ ծանրութիւն մըն ալ կ'աւելցնեն ատոր վրայ:

Եւ մեր սիրելի աշխարհը այսպէս կը բաժնուի այս երկու տեսակ մարդոց միջեւ:

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

Պարոյր Սեւակի բանաստեղծութիւններուն մէջ յաճախ չէ որ կը հանդիպինք քնարաշունչ կամ երաժշտահունչ նախադասութիւններու, նմանաձայն բառերով հիւսուած տողերու, վերջապէս հոսուն ու հաճելի քնարերգութեան մը, այնպէս ինչպէս յաճախ կը հանդիպինք Համօ Սահեանի, Յովհաննէս Ծիրազի, Մարօ Մարգարեանի նման բանաստեղծներու մօտ: Սեւակ կը նախընտրէ ձայն տալ խորունկ մտածումին ու բարդ նախադասութիւններով կազմուած խորհրդածութիւններու:

Բայց 1956-ին իրերայաջորդ կերպով գրեր է իւրա-

քանչիւրը ութ տողերէ բաղկացեալ փոքրիկ «ութ-
նեակ»ներ, որոնք Շիրազին «Քառեակ»ները կը յիշեց-
նեն: Սեւակ ասոնց մէջ ալ չէ դադրած բարդ մտա-
ծումներու բանաստեղծը ըլլալէ, բայց այս անգամ
զիջանած է իր բանաստեղծութիւնները թեթեւցնելու՝
քնարաչունչ բառախաղերով ու նմանաճայն բառերով:

Ի՞նչ անեմք,
թէ առում քարակել է,
բայց չէ՞ որ
նա մի օր ոռոգել է,
բայց չէ՞ որ
աւերուած այս դաշտերը
նա մի օր
մեռնելով մորոգել է:

Այս «ութնեակ»ին մէջ Սեւակ, թէեւ հաճելի երաժըշ-
տականութիւն մը ստեղծած է գործածելով «բարակել»,
«ոռոգել» եւ «նորոգել» բառերը, բայց այդ հաճելի
մէկտեղումին մէջ դրած է ուժեղ մտածում մը, որ բուն
իսկ նպատակն է բանաստեղծութեան: Յիշեցումը սա
է. Մի՛ նայիք որ առուն այսօր ջուրերը կորսնցուցեր
է, բարակցեր է, ան ատենին առատօրէն ոռոգած էր
այս դաշտերը: Ան ինքզինք չորցնելով, ինքզինք սպա-
ռելով կեանք տուած էր շուրջը շուրջի դաշտերուն:

Ուրիշ «ութնեակ» մը ահա:

Սարն ի՞նչ գիտէ
տուժն ինչ է:
Զշտապողը՝
ուշն ինչ է:
Թէ դատարկ է
անցեալդ,

Ի՞նչ իմանա
յուզն ինչ է:

Թերեւս քիչ մը բռնադրօսիկ թուի այստեղ «տուժ», «ուչ» եւ «յուչ» բառերու միասնութիւնը, որովհետեւ շատ ալ յստակ չէ թէ ի՞նչ կը նշանակէ «տուժ» բառը, թէ այդպիսի բառ մը կա՞յ մեր լեզուին մէջ, տուժել բային արմատն է: Բայց անտես առնենք այս հարցումը եւ կանգ առնենք վերջին չորս տողերուն վրայ, որոնց համար է որ գրուած է բանաստեղծութիւնը: Արդարեւ, եթէ կեանքդ անբովանդակ անցեր է, եթէ անցեալդ պարսպ է, ի՞նչ պիտի գիտնաս թէ ինչ կը նշանակէ յուչը, յիշատակը:

Նմանահնչիւն բառերու օգտագործումով ուրիշ ութնեակ մը ահաւասիկ, նոյն շարքէն.

Տաճն ի՞նչ իմանայ
թէ պաղը ի՞նչ է:
Վերջը կ'իմանա՞յ
թէ աղը ինչ է:
Նա, ով շատերիմ
կսկիծ է տուել,
ի՞նչպէս իմանայ
թէ դաղը ի՞նչ է:

Այս բանաստեղծութեան մէջ ալ մեր բանաստեղծը գիմած է «պաղ», «աղ» եւ «դաղ» բառերուն: Հոս եւս քիչ մը բռնադրօսիկ միասնութիւն մը կայ այս երեք բառերուն միջեւ, որովհետեւ «դաղ» բառը, եթէ չենք սխալիր, շատ ալ գործածելի բառ չէ: Կը նշանակէ վիշտ, ցաւ: Բանաստեղծը իրաւունք ունի: Ան որ շատերուն կսկիծ ու տառապանք պատճառած է, չի գիտեր թէ ի՞նչ է ցաւը: Եթէ գիտնար, պիտի դադրէ՞ր

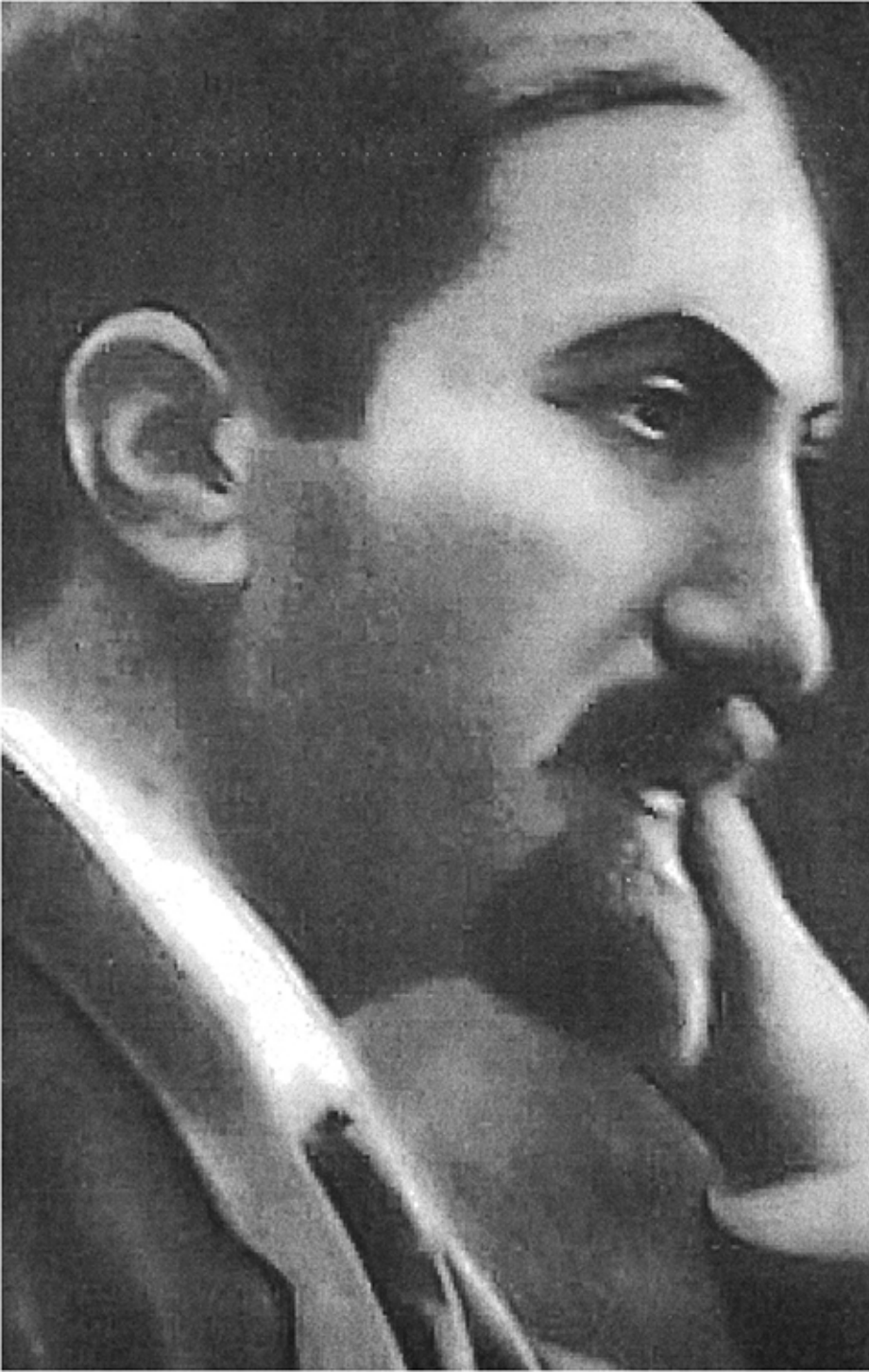
ուրիշին կսկիծ պատճառելէ: Չենք գիտեր: Կամ եթէ ուրիշ մէկն ալ իրեն կսկիծ պատճառելու շարժում մը ընէր, պիտի հասկնա՞ր թէ ինչ է ցաւը: Այդ ալ չենք գիտեր: Ամէն ինչ մարդուն խառնուածքէն կախեալ է: Բայց Տէրը մեզ հետու պահէ՛ այն անզգամներէն, այն անխիղճներէն, որոնք գիտակցաբար կը տառապեցնեն մեզ առանց մտածելու թէ այդ տառապանքը որքան ծանր է մեզի համար: Բայց նաեւ հարց տանք Տիրոջ, թէ ինչո՞ւ երբեմն աշխարհ կը դրկէ այդքան անխիղճ ու անզգամ մարդիկ, որոնք պիտի թունաւորեն զգայուն ու խղճամիտ մարդոց կեանքը:

Վերջին ութնեակ» մը, ուր բառերը կարծես նստած են ճիշդ իրենց տեղերը.

Հեշտ քան չէ, ջանս, միշդ ժամանակին
գարկել տագնապի սուր ահագանգը:
Ձէ՞ որ երբ չկայ դեռ ժողովածուն,
չես կարող կազմել դու մրա ցանկը:
Թանկարժակի է պայթում վտանգը,
բայց մա ուռչում է դանդաղ, աննկատ,
դանդաղ, աննկատ՝ մետաղից ծմում
ու մոյմ մետաղն է կրծոտում ժանգը:

«Ահագանգ», «ցանկ», վտանգ» եւ «ժանգ»: Առարկութիւն չունինք: Եւ լաւ կը հասկնանք բանաստեղծը: Նոյն մետաղէն է որ ծագի այն ժանգը որ ի վերջոյ պիտի կրծէ այդ մետաղը: Բայց կրնա՞ն տեսնել այն երկվայրկեանը ուր ժանգը ծագիլ կը սկսի: Եւ արդէն շատ ուշ չէ՞, երբ ի վերջոյ կը նշմարես այդ ժանգը:

**ԿԱՐԴԱԼՈՎ
ՍԻԱՄԱՆԹՕՆ**

ԳՈՒՌ ՄԸ ԲԱՆԱՆՔ ՍԻԱՍԱՆԹՈՅԻ ԷՁԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Այլեւս բոլորովին մոռցուած բանաստեղծ մըն է արդեօք Սիամանթօն, Ատոմ Եարճանեանը, ան որ գրեց «Դիւցազնօրէն»ը, «Հայորդիներ»ը, «Հոգեվարքի եւ յոյսի ջահեր»ը, «Կարմիր լուրեր բարեկամէս»ը, «Սուրբ Մեսրոպ»ը: Այսօր շրթներու վրայ յաճախակի կերպով չի հնչեր Սիամանթոյի անունը, հակառակ որ անոր անունը միշտ կը յիշուէր Դանիէլ Վարուժանի ու շրջանի ամէնէն տաղանդաւոր քանի մը գրողներուն ու բանաստեղծներուն կարգին: Սիամանթօն նոյնքան տաղանդաւոր բանաստեղծ էր, մէկը՝ որ մարտաշունչ բանաստեղծութիւններով ալեկոծեց իր շրջանի ընթերցողներուն սիրտը, փոթորկեց անոնց հոգին, խանդավառեց, հրդեհեց, պոռթկացուց: Իր բանաստեղծութիւնները այդ շրջանին թերեւս ձեռքէ ձեռք կը խլուէին: Բայց այսօր Սիամանթօն բացակայ է արտասանութիւններու մեր բեմերէն: Թերեւս միայն «Սուրբ Մեսրոպ»ն է որ երբեմն կը բարձրանայ բեմ ու ձայն կը գտնէ ասմունքողի մը շրթներուն վրայ:

Սիամանթոյի բանաստեղծական արուեստը տարբեր ճակատագիր մը կ'ունենա՞ր արդեօք եթէ ան իր տաղանդը գործածէր քնարերգական ու սիրերգական բանաստեղծութիւններ գրելու համար, փոխանակ այդ տաղանդը պոռթկացնելու յեղափոխական կրակոտ բանաստեղծութիւններով, որոնք հիմնական միջնուրրը կը կազմեն Սիամանթոյի գրականութեան: Սիամանթոյի ամբողջ գրականութիւնը, տարբեր թէմաներու ցանցառ փայլատակումներով, հիմնուած է յեղափոխական գրականութեան մը վրայ եւ կազմուած է 19րդ դարու վերջին տարիներու քաղաքական ահաւոր պատա-

Հարներու ազդեցութեան տակ զրի առնուած կրակոտ ու մարտունակ տողերով, որոնք շարունակ կը խօսին արեան ու կռիւի մասին: Այսպիսի բանաստեղծութիւն մը կը պարտէր հետու մնալ քնարերգական գեղումներէ, գեղեցիկ խօսքի որսորդութենէ, զրական գիւտերու հետապնդումէ, ատոր փոխարէն հաւատարիմ մնալ արձակունակ բանաստեղծութեան մը, որուն նպատակը չէր բանաստեղծական յուզումներ զարգացնել ընթերցողին մօտ: Եթէ այդպէս չընէր, եթէ Սիամանթօն ալ հետեւէր շրջանի բանաստեղծական դպրոցին, եւ ազգային գաղափարախօսութիւնը թաքցնէր զրական ու ստեղծագործական նուրբ ոճի մը մէջ, թերեւս այսօր կ'ունենայինք տարբեր Սիամանթօ մը, որուն բանաստեղծութիւններէն ոմանք կրնային մրցիլ Դանիէլ Վարուժանով ստեղծուած դպրոցի ամենագեղեցիկ արտադրութիւններուն հետ: Սիամանթօ ունէ՞ր այդ խմորը: Պիտի կարենա՞ր աւելի քան 500 էջերէ բաղկացեալ ամբողջական գործ մը լեցնել գեղահիւս ծաղիկներով, երազներով, լոյսով ու ստուերով, սիրոյ տառապանքներով ու երջանկութիւններով, ազգային գրականութեան աւելի նուրբ, խորհրդապաշտ ու ոճապաշտ խոյանքներով, այս բոլորը թրծուած ստեղծագործական գրականութեան շնորհով: Չենք գիտեր: Այս հարցումին պատասխանը պիտի չկարենանք ունենալ: Թերեւս պիտի մտածենք որ Սիամանթօն չէր կրնար տարբեր կերպ գրել, չէր կրնար ընտիր գրականութիւն մը ստեղծել տարբեր թէմաներու վրայ: Թերեւս ալ պիտի մտածենք, որ, ընդհակառակը, Սիամանթօ կրնար մագլցիլ բանաստեղծական ստեղծագործութեան մինչեւ ամենաբարձր կատարները: Արդէն ունի քանի մը բանաստեղծութիւններ, որոնք բացառաբար յուզիչ են եւ նոյնքան եւս գեղարուեստական: Մենք կարգաւ կանգ պիտի առնենք այդ մէկ քանի բանաստեղծութիւն-

ներուն վրայ: Բայց անկէ առաջ պիտի ախոսանք այն ճակատագրին համար, որ եղաւ Սիամանթօ բանաստեղծին ճակատագիրը եւ որու հետեւանքով անոր գրականութիւնը դատապարտուեցաւ մնալու որպէս որոշ շրջանի մը համար ստեղծուած գրականութիւն: Այդ գրականութիւնը իր ուժականութիւնը պիտի կորսնցնէր անցնող ժամանակներու ու պատահած աննախատեսելի վերիվայրումներու ընդմէջէն եւ պիտի չկարենար դասուիլ հայ գրականութեան մնայուն գանձարանին ամէնէն ընտիր էջերուն կարգին: Սիամանթօ ինք ալ հաւանաբար կը զգար թէ ընտրած էր անսովոր ուղի մը: Անոր հոգին ալ անսպասման երբեմն կը ցանկար թռիչք առնել դէպի այն զգայնութիւններն ու յուզումները, որոնք ընդհանրապէս կը լեցնեն բանաստեղծական ապրումներու երկնակամարը: Բայց չէր հաշտուեր այդ երկնակամարին յանձնուելու եւ քնարաշունչ բանաստեղծութիւններ գրող բանաստեղծ մը դառնալու զաղափարին հետ: Անոր հոգին ալ թերեւս կը պատռուէր մէկուն եւ միւսին միջեւ, բայց, ինչպէս պիտի խոստովանէր իր մէկ բանաստեղծութեան վերջին տողին մէջ, «իբ աչքերը միայն արիւն, արիւն, արիւն կը տեսնէին»: Ինչպէս պիտի ըսէր նոյն բանաստեղծութեան մէջ, ան մոռացումներու մոխիրին մէջ պատանքած էր Սէր կոչուածը, Սէր կոչուած այդ «երկրայելի, հասնուէր ու սնոտի» զգացումը:

Եկէք պահ մը դանդաղինք այս եզակի բանաստեղծութեան վրայ, որ բանալի մըն է Սիամանթոյի բանաստեղծութեան զուռը բանալու համար: Պահ մը դանդաղինք այդ բանաստեղծութեան վրայ, որպէսզի աւելի վերջ դուռը բանանք ու հոնկէ դուրս բերենք քանի մը շատ յուզիչ բանաստեղծութիւններ, որոնք մեզի պիտի յիշեցնեն մարդկային ու ընտանեկան ողբերգութիւններու Վարուժանեան ցնցող մթնոլորտը:

ՉՈՒՉԵՅԻ ԵՐԳԵԼ ԵՐԿԻՆ-ՔՆԵՐՈՒ ԱՆԴՈՐՐԱԿԱՆ ԿԱՊՈՅՏԸ

Մոռացուքեան մոխիրին մէջն է որ
զճեզ պատանճեցի,
Ո՛վ երկրայելի, եսանուէր ու սնոտի Սէր,
Եւ չհաճեցայ հիւսել խարտեաշ եղէգմերէն
ն՛չ դափմի եւ ո՛չ պսակ,
Ու ո՛չ ալ դողդոջ երգ մը, թեզի համար,
իմ ազատածուփի ղնարէս...

Ահաւասիկ առաջին չորս տողերը բանաստեղծութեան մը, որ կրնայ բանալի մը նկատուիլ Սիամանթոյի բանաստեղծութեան միջնուրտը բնորոշել ուզողներու համար: Կարծես բանաստեղծը կը պատասխանէ բոլոր անոնց, որոնք իրեն հարց կուտան թէ ինչո՞ւ չի գրեր սիրոյ զգայնութեան երգեր: Եւ այդ պատասխանը առաջին չորս տողերուն մէջ իսկ յստակ է. Ո՛չ, ինք վաղուց մոռացութեան տուրակին մէջ պատանքեց զլխազիր այն Սէրը, որ, ըստ իրեն, եսանուէր է, սնոտի ու պարաս է, երկրայելի է, այսինքն հակասական ու փոփոխական է, թերեւս ալ խարէական: Ո՛չ: Ինք չուզեց տաղեր հիւսել այդպիսի սիրոյ մը համար, որովհետեւ թերեւս ժամանակը չէր, որովհետեւ ան իրեն համար տարրեր առաքելութիւն մը ճշդած էր: Ուստի խարտեաշ եղէգմերէն ո՛չ դափմի շինեց, ոչ ալ պսակ: Եւ դեռ ի՞նչ.

Ո՛չ ալ զճեզ դեռ. երգեցի, ո՛վ երկինմներու
անդորրակամ կապոյտ,
Ո՛չ ալ զճեզ՝ Արեգակ, գորութիւն, կեանքի եւ
ամուսի ովկէան,

«Բայց ծաղիկները գօսացան, ինչպէս մեռաւ
իմ աշունս ալ մեծափառ ...
«Նս գինիմ երգեցի իր ոսկեվառ րաժակիմ մէջ
հրակայլակ,
«Նս պլպուլիմ հայրենացաւը տաւիդիս թելերէն
սրտիս մէջը կաթկթեց ...
« Խունկեր մատուցի՝ մոլեգնօրէն պաշտուած
աստուածներու պատուանդանիմ,
«Նս տառապանքս մոռնալու համար, կերպարանքս
մոխիրով պատեցի ...
«Արցունքը երգեցի, վերջապէս, հոգիներէ յորդոդ
եւ մայուածքներու հեծեծանք,
«Նս օր մըն ալ այսպէս մեռայ Հեղգութիւնս
ձեր րոլորիմ րաժիմ ձգած» ...

Շատ յստակ է այն պատգամը զոր մեր բանաստեղծը
կը ստանայ Քերթողահայրէն, բանաստեղծներու նախա-
հայրէն, որ, գինին ու սոխակը երգելէ, աստուածներու
պատուանդանին առջեւ խունկ ծխելէ, կեանքի բոլոր
գեղեցկութիւնները տեսնելէ ու տաղերգելէ վերջ տեսեր
է հայրենիքի ու մարդոց ցաւը եւ ինկեր է անկենդան
ու յուսախար, մարդոց իրր ժառանգ ձգելով միայն
իր անպտուղ արուեստը:

Եւ մեր բանաստեղծը կը շարունակէ.

Բայց ընդ գերեզմանէդ ի վեր, Քերթողահայր,
ըսի, հերոսութիւններու օրեր հասան:

Տխուր օրեր, ուր բանաստեղծին ներաշխարհը լեցուն
է աւերակներով ու յուսախարութիւններով: Իր աչքերը
այլեւս չեն տեսներ գինի ու պլպուլ, խունկ ու ծաղիկ,
երգ ու նուագ: Ինք պիտի չուզէր Քերթողահօր նման
իր յաջորդներուն իրր ժառանգ թողուլ սիրոյ ու երջան-

կութեան երգերով հիւսուած ծոյլ արուեստ մը, որովհետեւ, ինչպէս պիտի ըսէր այս բանաստեղծութեան վերջին տողին մէջ, «Բանաստեղծի իր աչուըները արիւն, միայն արիւն կը տեսնէին»։ Սիւմանթոյի այս բանաստեղծութիւնը կերպով մը կը դառնայ իր քերթողական արուեստին ժխտումն ու ուրացումը։

ԵՂԲԱՅԻՐԸ ԿԸ ԳՐԷ ԻՐ ԵՂՔՕՐ

Հիմա պիտի կարդանք Սիւմանթոյի այն ցանցառ բանաստեղծութիւններէն մէկը, որուն մէջ քերթողը ինքզինք ամբողջովին կը յանձնէ անհատական ու ընտանեկան տառապանքի տխուր յորձանքին ու հոնկէ դուրս կը բերէ Վարուժանեան դպրոցը յիշեցնող հզօր բանաստեղծութիւն մը։ Ասիկա նամակ մըն է որ եղբայր մը կը գրէ հոռու մեկնած իր եղբօր։

Ներէ՛, եղբայր, որ այսօր եւ ինչ սիրտդ
եւ հոգիդ
մահուան գուժով մը փլատակի մը վերածեմ...
Մեր մայրը մեռաւ այս իրիկունը,
իր աչքերը պատուհանին դէմ սեւեռուն,
ես էի որ, ո՛վ սարսափ, չի՞ մը առաջ,
ձեռքերովս որդիական,
մեր մօրկանը երկու աչքերը յուսավառ,
ինչ անսպարհէ՞ղ հեռաւոր, դէպի մահը փակեցի...

Քանի մը տողի մէջ արդէն յստակ կերպով գծուեցաւ պատկերը։ Կարծես թէ այլեւս բոլոր միւս տողերը աւելորդ են։ Այդ քանի մը տողերուն մէջ տեսանք խեղճ ու տառապեալ մայրը, որ իր աչքերը իր պանդուխտ որդիին ճամբուն վրայ սեւեռած, անոր վերագարձին ակնդէտ, մահացած է կարօտը սրտին մէջ։

Թերեւս նոյնիսկ չէ տեսած իր միւս որդիին որ իր քով
կանգնած է որպէս պահապան հրեշտակ, որովհետեւ
իր սիրտը կ'այրի իր պանդուխտ ու բացակայ որդւոյն
կարօտով: Եւ հիմա իր քով մնացած որդիին է որ կը
ստիպուի փակել անոր աչքերը դէպի մահ...:

Իր աչքերը մայրամուտին լոյսերովը թաթաւում,
Քեզ տեսնելով, քեզ յուսալով, քեզ օրհնելով
Խաւարեցան ...

Եւ ես թշուառս՝ ես եղբայրդ՝ իբր գաւակ,
Ես ինչ տեղդ, խելակորոյս, այդ աչքերն փակեցի...

Եւ սնարին վրայ դրի

Գառնուկներուս ներմակ նարպէն

Իր ձեռքերովն անցեալ տարի պատրաստուած

Երկու մոմեր, ե՛ւ դաւաճան, ե՛ւ դողահար,

Եւ խնկամանը որով Ծնունդը կը տօնէինք,

Իր արծաթէ մագերուն դէմ, գլխուն վրայ,

Ահաւասիկ որ կը ծխայ...

Երկու մոմեր, եւ խնկաման: Յստակ կերպով կը
տեսնենք գաւառաչունչ պատկերը, սուգով ու խունկով
օծուն: Մահացած մօր սնարին վրայ կը պլպլան տան
գառնուկներու ճարպէն իր իսկ ձեռքով շինուած երկու
մոմերը: Եւ անոր որդիին ինքզինք կը զգայ թշուառ
ու անօգնական, որովհետեւ իր քով չէ իր միւս եղբայրը:

Ա՛հ, կը խնդդուի՛մ, կը խնդդուի՛մ,

Տունն ամբողջ մահուան տիեզերք մ'է մեռելական

Ուր միմիայն իմ հոգիս կայ կենդանի,

Որ դիակի մը վրայ ինկած,

Բարձունքներու մրրկին պէս կը հեծեծէ..:

Մինակ եմ ես .. տունն ամբողջ ամպոտած է

մահուան քոյրովն զարեուրելի...

Շարունակենք կարգալ.

Կէս գիշեր է եւ սոսկումիս մէջ կը գրեմ,
Երբ դրացի, սեւ լաչակով սգաւոր,
Քանի մը կիմ լացի եկամ...
Անոնցմէ միմ, այրի կիմ մը դառնադէմ,
Մեր մեռեալ մօրն անշունչ մարմնոյն վրայ ինկած՝
Կտաւի մը կտորէն, լոյսովն երկու մոմերուն,
Անոր պատանճը կը չափէ...
Եւ ժրաջան երկու հարսներ տրտմօրէն,
Մեր մօրկամը վերջիմ լոգամճը տալու համար,
Շտապելով՝ մեր աղբիւրէն ջուր կը կրեն...

Կրնանք հարց տալ թէ՛ քանի քանի մայրեր ապրեցան
այս ճակատագիրը, իրենց աչքերը փակելով պանդուխտ
որդիէն հեռու, կամ կռուի մեկնած իրենց որդիէն հեռու:
Լաչակաւոր կիները լացի եկած են, եւ մենք կը
հետեւինք շարժանկարի մը զոր տեսած ենք ո՛վ զիտէ
քանի անգամ:

Շարժանկարը պիտի վերջանայ սա սեւ տողերով.

Վաղն առաւօտ ուռննիէն որ ին անճէդ է քուսեր,
Երկու ճիւղեր պիտի կտրեմ...
Արտասուքիդ իրր յիշատակ՝ հողակոյտիմ տանելու:
Եւ ես քշուառս՝ գերեզմաննոցէն վաղն առաւօտ
պիտի դառնամ
Հիմ օրերու մեր այս քափուր տնակիմ:
Երկու դռներն իրր դագաղ,
Ես իմ վրա՛ս, ես իմ վրա՛ս խենդի մը պէս
փակելու...

Սիամանթոյի այս բանաստեղծութիւնը, որ իրր
բառամթերք ու կարօտի զգացում որոշապէս կը յիշեցնէ

վարուժանեան մ'թնոլորտ մը, մեզ կը յուզէ, մեր սիրտը կ'ուռեցնէ տառապանքով մը որ եղաւ անցեալ դարասկիզբի բազմաթիւ հայ մայրերու ճակատագիրը: Քիչ մը զգացական չափազանցութիւն կա՞յ վերջին երկու տողերուն մէջ: Թերեւս կայ: Բայց պէտք է մտածենք թէ սգաւոր թշուառ որդին միայն իր մայրը կորսնցուցած ըլլալու տառապանքով չէ որ իր տան երկու դռները իր վրայ կ'ուզէ գոցել որպէս դագաղ: Ան այդ դռներուն ետին ինքզինք պիտի թաղէ իրենց գաւակներուն կարօտով մահացած հարիւրաւոր, հազարաւոր մայրերու տառապանքին ի յարգանս: Եւ մենք ալ այդ յարգանքով է որ կը կարդանք այս բացառիկ բանաստեղծութիւնը, որ կը գատուի բանաստեղծին միւս գործերէն:

ՄԵՌ-ԵԼՈՅԻ ԵՐԱԶ

Սիամանթոյի գրականութեան մէջէն պիտի ընտրենք ուրիշ եզակի ու յուզիչ էջ մը, որ դարձեալ իր ներշնչումը կ'առնէ ընտանեկան ողբերգութենէ մը: Մեր ընտրած նախորդ բանաստեղծութեան մէջ եղբայր մըն էր որ իր պանդուխտ կամ կռուի մեկնած եղբոր կը գուժէր իրենց մօր մահը: Իսկ այս բանաստեղծութեան մէջ ունինք մայր մը, որ կը պատմէ մեռելոցի կէս գիշերին իր տեսած երազը: Իր այս երազին մէջ ան լսած է պանդխտութեան կամ կռուի ընթացքին մահացած իր չորս գաւակներուն ձայնը, որոնք իրենց գերեզմաններուն խորերէն եկած են ու խօսք կ'ուղղեն իրենց մօրը: Չորսն ալ հրաշալի որակումներ ունին իրենց մօրը մասին եւ կ'ուզեն բաժնել այն տխուր կեանքը զոր իրենց մայրը տակաւին կը շարունակէ ապրիլ:

- Մայրիկ, մայրիկ... հիմ օրերու արշալո՛յս..
Այսօր նորէն չորսներմիս մէկ, մեր հողերէն
դուրս ելած՝
Մորկիմ հետ, քեզի եկանք, տանդ դռնակը
բաղխելու...
Մի՛ սարսափիր, օտարներ չենք, եւ մրափիդ մէջ
մենաւոր,
Սպասէ որ մեռելոցի իրիկունով գոնէ քու դէմքդ
դիտենք...

*Ասիկա տխուր կոչն էր առաջին զաւկին, որ իր մայրը
այսպէս ողջունեց որպէս «Հին օրերու արշալոյս»: Եւ
հիմա կը շարունակեն խօսիլ միւս եղբայրները.*

- Մայրիկ, մայրիկ ... հիմ օրերու սրբութի՛ւն
Հողիմ տակէն, մեր խեղճ գիւղիմ գերեզմանոց,
Ես քեզ համար իմ սրտիկէս սիրոյ ծաղիկը
ծաղկեցուցի...:

- Մայրիկ, մայրիկ .. հիմ օրերու քաղցրութի՛ւն
Ես քեզ համար՝ իմ աչքերէս երկու սափոր
արտասուեցի...:

- Մայրիկ, մայրիկ .. հիմ օրերու երջանկութի՛ւն,
Ես քեզ համար՝ իմ հոգիէս յոյսի վարդեր հրավառ..

- Մայրիկ, մայրիկ ... հիմ օրերու դու
անմամն գեղեցկութի՛ւն,
Ո՛րչափ խորշում դէմքիդ վրան,
Ի՞նչպէս կրնաս երդիքիդ տակ միս միմակդ
տառապիլ ...

*Տխուր ու անկարելի այս վերադարձի պահուն, չորս
զաւակները ահաւասիկ այնքան գեղեցիկ որակական-
ներով կ'ուզեն համբուրել իրենց մայրը: Հին օրերու
արշալո՛յս, Հին օրերու սրբութի՛ւն, Հին օրերու*

քաղցրութիւնն, հին օրերու հերոսական արիութիւնն,
հին օրերու դու աննման գեղեցկութիւնն, եւ տակաւին
յաջորդ տողերուն մէջ՝ հին օրերու առատութիւնն, հին
օրերու գուրգուրանք:

Եօթը տարի, եօթն անգամ տանդ դռնակը ծնծեցինք,
Բայց այս գիշեր միայն քաց էր .. Ո՞ր ճամբորդին
կը սպասես...:
Տե՛ս, հիւղակդ դագաղներու կոյտի մը պէս
կը շարժի,
Տերեւները, տե՛ս, կը թափին ծառերն ի վար
մրրկէն,
Առուակին մէջ աղաւնիներն անմեղութեամբ
կը մեռնին,
Պարտէզիդ մէջ ո՛չ կանաչ կայ, ո՛չ պտուղ կայ,
ո՛չ տատակ,
Զորսերն իս մէկ ամբողջ տնակը ժուռ եկանք,
Մտածան արդէն դատարկ էր .. եւ գոմին մէջ
Ճերմակ գառնուկ մը մայելով իր կնիակները
կը կրծէր...
Մայրիկ, մայրիկ .. հիմ օրերու առատութիւնն,
Ի՞նչպէս կ'ապրիս տնակիդ մէջը թափուր

Այն ատեն է որ մայրը կը խօսի իր չորս գաւակներուն
եւ կը պատասխանէ.

Բայց ձեր եղբայրը դեռ ողջ է .. ան որ
ձեր փոքր եղբայրը դեռ ողջ է, անոր համար
միայն կ'ապրիմ:

Ա՛խ, հիմա անոնք ուրեմն հինգերորդ եղբայր մը
ունէին եւ չէին գիտեր: Այս խօսքերը երբ կը լսեն,

չորս եղբայրները մեռելներու իրենց սեւ արցունքը
իրենց մօրը աչքերուն մէջ հոսեցնելով կը գոչեն.

- Եղբա՛յր մ'ունիմք, եղբա՛յր մ'ունիմք,
մեմք կեանքիմ մէջ եղբայր մ'ունիմք.
Մայրիկ, մայրիկ.. Ոոր օրերու, Ոոր յոյսերու
թշուառութի՛ւն,
Ինչպէ՛ս այլեւս մեմք մեր հողիմ վերադառնամք,
ինչպէ՛ս դառնամք..:

Բանաստեղծութիւնը, որ կը վերջանայ այս տողերով,
պատգամներ ունի անշուշտ եւ կ'արժէր որ երկար
խորհրդածէինք այդ պատգամներուն վրայ: Բայց այդ
գործը թողունք ընթերցողներուն եւ գոհանանք
մատնանշելով այն առաջին պատգամը, որ կուզայ չորս
մահացած եղբայրներէն. հիմա, որ անոնք լսած են
թէ փոքրիկ եղբայր մըն ալ ունին, ունին նաեւ նոր
պատճառ մը ապրելու: Ի՞նչպէս վերադառնալ գերեզ-
ման: Անոնք որքա՛ն պիտի ուզէին ապրիլ իրենց մօր
եւ իրենց փոքրիկ եղբօր հետ, վայելելու համար այդ
երկուքին միասնութիւնը եւ զանոնք պաշտպանելու
համար նոր օրերու ու յոյսերու թշուառութիւններուն
դիմաց: Եւ այդ չորս եղբայրները, վերածնունդի մը
պատկերն ալ չեն տեսներ արդէն իրենց հինգերորդ
փոքրիկ եղբօր վտիտ մարմնին մէջ:

ՄԻՆՉԵՒ ՈՐ ՆԵՐՍ ՉՍՏՆԵՍ ԱՅՍ ՍԵՄԷՆ

Հիմա Սիամանթոյի գրականութենէն պիտի քաղենք
զարձեալ ընտանեկան ողբերգութիւն ցոլացնող էջ մը:
Բանաստեղծը այս քերթուածն ալ գրած է իր ժողո-
վուրդին անհուն ցաւերուն դիմաց իր զգացած վիշտին
ու բողոքին լոյսին տակ եւ ատով թուղթին յանձնած
է տառապանքը այն մայրերուն, որոնք իրենց տարագիր
զաւկին կարօտով ապրեցան ու կենդանի մնացին միայն
իրենց զաւակներուն վերադարձը տեսնելու յոյսով:

Այս մէկն ալ նամակ մըն է, այս անգամ գրուած
մօր մը կողմէ՝ իր որդւոյն: Գրուած մօր մը կողմէ, որ
կը յիշէ թէ ինչպիսի զոհողութիւններով ու
խանդաղատանքով է որ ան մեծցուցած է իր զաւակը.

Մաճուր սիրոյս եւ մարմնիս դո՛ւն պտուղը
անդրանիկ,
Ե՛ս էի որ կողերուս մէջ սրբութեամ պէս
Քեզ կրեցի,
էութեմէս թալ առաւ ինչ գոյութիւնդ տարագիր,
Եւ ստիճմներս՝ երկու գարուն իրեմց կաթովը
մարգարտէ
Երիտասարդ այդ հասակիդ կտրիճ տեսիլք տուիմ:
Ես էի որ իմ կեանքս բերրի պարտէզ մը ըրի
Ուր ինչ կեանքդ ամենդօրէն անցաւ...:
Իմ արցունքս Քեզ ռոճեց, ժպիտներս
իբրեւ արեւ,
Իմ համբոյսս իբր օծում, շրթումներս իբր շուշան,
Եւ օրօրներս՝ երգիս մէջէն իբր զեփիւռ...:
Այս բոլորն ես անխտիր եւ լիուլի Քե՛զ ջամբեցի:

Այս առաջին տողերուն մէջ արդէն կը զգանք տխրութիւնը մօր մը, որ կը յիշէ թէ ինչ արժած է իր զաւակը իրեն համար: Կը զգանք մօր մը յուսախարութիւնը, որ առկայ է այդ տողերուն մէջ, ի տես այն դառն ճակատագրին որ իր զաւակը առած ու հեռու տարած է իրմէ: Մեր բանաստեղծը շատ դիպուկ պատկերներով պատրաստած է արդէն մթնոլորտը, ուր մայրը կը յիշեցնէ թէ իր ժպիտը արեւ դարձուց զաւակին համար, իր համբոյրը՝ օծում, իր շրթները շուշան, իր օրօրները՝ մէկմէկ գեփիւռ: Նստած անոր օրօրոցին դիմաց, արթուն, գորովագութ, ան հեռու վանեց զիշերներու շար ոգիները իր զաւակին վարդագոյն երազներուն մէջէն, իր միամիտ աղօթքներովը հալածեց այդ շար ոգիները եւ առաջին անգամ ըլլալով արեւին դէմ բացաւ անոր նայուածքը եւ այդ նայուածքին մէջ տեսաւ Աստուծոյ դրոշմը:

Ա՛հ, դեռ կը յիշեմ մեկնած օրուանդ այն աշունը
 անձրեւոտ,
 Երբ տերեւները ծառերէն, արցունքներուս հետ
 կ'իյնային:
 Եւ տարիները դեռ տարիներու ետեւէն դագաղներու
 պէս կ'անցնին:
 Բայց ո՛չ արցունքս դադրեցաւ, ոչ տերեւներն
 իրենց մահէն:
 Յիշատակէս ես կը սուկամ .. երբ դրանը
 կը մայիմ,
 Զորս սեւադէմ մեռելակիր մաղ մը
 իրենց ուսերուն՝
 Հօրդ մարմինը միմչեւ այսօր դեռ կարծես
 Շտապաբալ իր տնակէն դուրս կը հանեն:
 Ու դուն այսպէս դեռ տարագիր,
 Այդ դռնակէն միմչեւ այսօր մերս չմտար:

Սիամանթոյի արձակունակ լեզուն, որ երբեմն կը դաւէ մեր այդ շրջանի Արեւմտահայերէնի կատարելութեան, այստեղ բնաւ դժուարութիւն չի կրեր ստեղծելու բանաստեղծական այն մթնոլորտը, որուն մէջ յստակ պատկերի կը վերածուի տառապակոծ մօր ապրած տրամերգութիւնը: Այդ խեղճ մայրը որքա՞ն երկար սպասած էր, որ օր մը կրկին բացուէր այն դուռը ուրկէ՞ դուրս հանած էին իր ամուսնին դազազը եւ հոնկէ ներս մտնէր հեռու մեկնած իր զաւակը: Դեռ չէ բացուած այդ դուռը, դեռ չէ վերադարձած սիրելի զաւակը: Բայց...

Կարգանք այս տխուր բանաստեղծութեան վերջին տողերը.

Բայց ես կամֆիս կրակներովը Աստծուս դէմ
պիտի կռուիմ..
Կեանքի՛ն փարած, յոյսիմ փարած, եւ արեւի՛ս
եւ արեւի՛դ,
Մահուանս դէմ, մօր մը ուժովը պիտի կռուիմ:
Ես կեանք կ'ուզեմ, գաւակս, ապրի՛լ կ'ուզեմ,
ապրիլ կ'ուզեմ ..
Իմ մարմինս այս տնակէն գերեզմանոց
պիտի չերթայ,
Միմչեւ որ դուռ առաւօտ մը մոյմ սեմերէն
ներս չմտնես:

Սիամանթոյի բանաստեղծութիւններէն շատեր այսօր իրենց բանաստեղծական արժէքն ու յուզականութիւնը կորսնցուցած են անտարակոյս, բայց մեզի կը մնան սա վերի տողերուն նմանները, որոնք երբեք պիտի չկորսնցնեն իրենց յուզականութիւնը, որոնք երբեք պիտի չդադրին քնարաչունչ արտայայտութեամբ վկայել այն տխուր շրջանին մասին, երբ տասնեակ հազա-

բաւոր մայրեր, առանձին, լքուած, արտասուլաթոր աչքերով իրենց աչքերը սեւեռուն պահեցին զբան սեմին կամ պարտէզի հորիզոնին վրայ, տեսնելու համար թէ ե՞րբ պիտի վերադառնային իրենց որդիները:

Մենք այսօր մեր գլուխը յարզանքով պիտի չհակէինք անոնց այլեւս անցեալի մէջ մնացած այդ տառապանքին դիմաց:

ԴԵՌ ՄԻՆՉԵՒ Ե՞ՐՐ

Եւ հիմա Սիամանթոյէն պիտի կարդանք ուրիշ էջ մը, որ մեզի արձագանդներ պիտի բերէ Դանիէլ Վարուժանի քերթողութեան մթնոլորտէն: Ասիկա դարձեալ նամակ մըն է, որ գրուած է զաւկի մը կողմէ՝ իր հօրը:

Բայց եկէք նախ յիշենք Դանիէլ Վարուժանի նշանաւոր «Կարօտի նամակը»: Ահա առաջին չորս տողերը.

Կը գրէ մայրս.- «Ո՛վ իմ որդեակս պանդուխտ, Դեռ միմչեւ ե՞րբ պիտ' անծամօք լուսնի տակ Օրենդ անցնիմ, դեռ միմչեւ ե՞րբ հէգ գլուխդ ես չսեղմեմ լանջքիս տակ:

Հիմա անցնինք Սիամանթոյին ու կարդանք «Որդին իր հօրը» խորագրեալ բանաստեղծութեան առաջին երկու տողերը.

Հայր իմ, դեռ միմչեւ ո՞ր արեգակ ես՝ ինձ որդիդ՝ քեզ անծամօք

Եւ դուն, իբրեւ օտարական պիտի ապրիմք.:

«Մինչեւ ե՞րբ»-ը հաւասարապէս կիզիչ հարցում է երկու բանաստեղծութիւններուն մէջ ալ եւ մենք չենք

զարմանար այդ զուգահեռականութեան դիմաց: Տխուր
ժամանակաշրջանի մղձաւանջային հարցումն է այդ:
Եւ ահա Սիամանթօ կը խօսեցնէ զաւակ մը, որ չէ
տեսած իր պանդուխտ հօրը երեսը եւ որ հարց կուտայ
թէ տակաւին ո՞րքան ժամանակ ինք եւ իր հայրը հեռա-
ւոր հորիզոններու տակ պիտի ապրին որպէս օտարա-
կաններ:

Քու արիւնդ երակներուս մէջ թող եռայ,
Թող աչքերուս մէջ ես՝ միմչեւ այսօր ցոլացնեմ
Յիշատակն աչքերուդ,
Թող երազներս ընգմով լեցուիմ,
Թող իմ միտքս իր թելերովն, վայրապար,
Թռիչք առնէ իր ստեղծիչը որոնելու...
(Բայց) Այս ամէնը ցմորքներ են ինծի համար
Միմչեւ որ ինչ շրթումքներդ հայրական՝
Զմօտեման, իրենց հուրովն, այս նակատս սպիտակ,
Զմօտեման այս նակատս երազիս մէջ համբուրելու:

Ողբը յուզիչ է, բայց տողերը, որոնք պիտի յաջորդեն,
ուսին կրկնապէս ցնցիչ ու յուզիչ գեղեցկութիւն թէ՛
զգացական, թէ՛ բանաստեղծական պատկերացումի
տեսակէտէ: Կարդանք թէ որդին ինչպէս ինքզինք կը
բնորոշէ իր հօրը նկատմամբ.

Հայր իմ, ես այն միւղն եմ գորաւոր, դալարագեղ
այն ծառիմ,
Որ յոգնութեանդ օրերում՝ ինչ մեցուկդ
պիտի ըլլայ:
Ես այն ջուրն եմ, հպարտութեան ապառաժէն
դո՛ւրս ցայտող,
Որ ծարաւիդ ժամանակ՝
Բաժակներուդ աղամանդէն պիտի յորդի:

Ես փնթակիդ այն ժիրաժիր մեղում եմ
 Որ դառնութեան օրերուդ՝
 Պնակիդ մէջ՝ իր ոսկեղէն մեղրը պիտի հիւթէ:
 Ես դալարի՞քդ եմ, ծաղկաստանդ եմ, էոս
 այգիդ եմ,
 Ես այն վայրն եմ, ուր յոգնած հայր մը
 պէտք է հանգչի:
 Ես ռվասիսդ եմ, հովանիդ եմ արեւին տակ,
 Ես արեգակդ եմ էոս յոյգերու կամ մրրկի օրերուդ
 Ես էոսիւնդ եմ, ես սկիզբն եմ էոս վախճանիդ,
 Իմ մէջն է որ դուն իմքդ՝ կեանքէդ յետոյ՝ պիտի
 ապրիս:

Մեր բանաստեղծը թափ տուած է իր երեւակա-
 յութեան եւ ահա կը շարայարէ բոլոր այն գեղեցիկ
 պատկերները, զորս ամէն հայր կ'ուզէ տեսնել իր որդիին
 դիմազծութեան ներքեւ: Չէ՞ որ ամէն հայր հովանի
 մը պիտի գտնէ իր որդիին շուքին տակ եւ իր կեանքը
 պիտի շարունակէ անոր կեանքին մէջ:

Եւ ահա որդին, որ չէ տեսած իր հօրը երեսը, իր
 աղերսանքը կը վերջացնէ նոյնքան յուզիչ սա տողերով.

Ի՛նչ առհաւութիւն, ի՛նչ խորհուրդ,
 ի՛նչ գաղտնիք...
 Ինձի ըսիմ թէ աչքերուս մէջ էոս կերպարանքդ
 կ'արտացոլայ ..
 Եւ բիրերուս մէջը ես էոս դէմքդ
 մշխարներու պէս կը պահեմ,
 Բայց չեմ ուզեր, իմ կարօտէս, արցունքներովս
 պղտորել գայն
 Մինչեւ որ բեզ գրկելով իմ սարսուռէս
 չարտասուեմ....:

Իսկապէս ինչ առհաւութիւն, գործածելու համար բանաստեղծին բառը, որ կը նշանակէ ժառանգականութիւն: Որդին միայն ուրիշներու վկայութեամբ է որ կը լսէ թէ կը նմանի իր հօրը: Ուրիշներէ՛ն է որ կը լսէ թէ իր բիրբերուն մէջ հօրը աչքերուն պատկերը կայ: Եւ ան հիմա ինչպէ՛ս արտասուէ, իր արցունքներովը ինչպէ՛ս խաթարէ իր հօրը պատկերը իր աչքերուն մէջ:

Այս բանաստեղծութիւնն ալ, որ հիւսուած է ժամանակաշրջանի ընտանեկան տառապանքներու թելով, մեզի համար կը մնայ Սիամանթոն անմահացնող բանաստեղծութիւններու շարքին մէջ:

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ

Սիամանթոյի ամբողջական գործին մէջ կայ հայ գիրերու գիւտին ու գիւտի փառքին նուիրուած երկարաշունչ բանաստեղծութիւն մը, «Սուրբ Մեսրոպ», որ միւսներէն շատ յստակ կերպով կը զատորոշուի եւ կրնայ մտնել անմահանալու արժանի գործերու դասակարգին մէջ: Այս բանաստեղծութիւնը կը բաղկանայ իրերայաջորդ չորս մասերէ, որոնք են՝ «Ներբողական», «Սուրբին աղօթքը», «Տեսիլքը», «Գիւտին փառքը»: Այս շարքին մէջ մենք կը գտնենք տարբեր Սիամանթօ մը, կամ Սիամանթոյի գրականութեան մէջ տարբեր տեսանկիւնէ գիտուած ազգասիրութիւն մը, տարբեր խմորով շաղախուած ստեղծագործութիւն մը՝ որ մեր աչքերուն առջեւ աւելի յստակ կերպով կրնայ նկարել բանաստեղծին պատկերը՝ որպէս մեր լեզուին ու մեր մշակոյթին հաւատարիմ մէկ պաշտպանը: Օչականի Սուրբին վճարուած պարտք մըն է այս, զոր այսօր ռեւէ աշակերտ կրնայ բեմերու վրայ արտասանել, միա-

նալով այն ներբողականին, զոր Սիամանթօ հիւսած է Մաշտոցին համար, ամէնէն առաջ խոնարհելով անոր սուրբ գերեզմանին առջեւ.

Օշականի ամենասուրբ գերեզման,
Հանճարի հող՝ ուրկէց այսօր,
Տասնեւհինգ մրրիկեան դարերու
Պատմութիւն մը պերճաշուէ,
Արեւելէն Արեւմուտէ, նրկու Հայքն բովանդակ,
Դէպի գճեզ, ազատօրէն աղօթելու կը շարժէ...

Եւ աղօթքը հիմա կ'ուղղուի դէպի Անոր՝ որ կը ննջէ այդ գերեզմանին մէջ.

Օշականի անհուն մեռեալ,
Դուն քիւրաւոր ճիւղերով
Ոսկեհոս գե՛տ գիտութեան,
Մտքի Փրկիչ, յոյսի Հսկայ, կեանքի Կեդրոն,
Դուն անվախեա՛ն փոշիացեալ,
Դուն ջահերու ամմարելի շտեմարան,
Ուրկէց ուղեղս, մանկութեանս օրերուն,
Սո՛ւ աղքատօրէն նկայ վառելի..:

Սիամանթօ հոս եւս թափ կուտայ հոետորաշունչ խոյանքի մը, բայց հոետորական այդ շունչը այս անգամ չ'անհանգստացներ մեզ՝ ինչպէս պիտի անհանգստացնէր անոր ուրիշ բազմաթիւ բանաստեղծութիւններուն մէջ: Եւ արդէն կը տեսնենք թէ հետզհետէ աւելի կը գեղեցկանան զործածուած պատկերներն ու կադապարները.

Օշականի վսեմական վարդապետ,
Դուն վեհիմաստ վանական եւ Աստծոյ քաժակ,
Դուն Յիսուսի քազմարուբեան պատմուեան,

Խօսի՛ աղբիւր, բանի՛ քարձունք,
Կարողութեանց անվե՛րջ կատար,
Դուն իմաստի աւագան եւ աղօթքի կապոյտ անձրեւ
Ափ մը հողէդ ամբողջ երկինք մը դեռ կը բուրէ

Կրնա՞նք զգալ արդէն որ տակաւ կը մօտենանք
Նարեկեան շունչի մը, Նարեկեան բառամթերքի մը,
նոյնիսկ Նարեկեան աղօթքի մը, որ աւելի զգալի պիտի
դառնայ միւս բաժիններուն մէջ: Անտարակոյս կրնանք:
Բայց դեռ պէտք է համբերենք եւ ականջ տանք այն
ներբողականներուն, զոր բանաստեղծը իրերայաջորդ
կերպով կը հիւսէ մեծ Վարդապետին համար: Պիտի
կարգանք ցատկելով տողերու վրայէն.

Օշականի դուն անկորուստ կրօնական,
Անապատին մէջ մխրճուող նզնաւոր,
Խունկի՛ անտառ, կնդրուկներո՛ւ բուրաստան,
Քրիստոսի ազնիւ խօսի՛ն դուն տիրական քարոզիչ,
Դո՛ւն շնորհքի աշնանային շատրուան,
Քու հաւատքէ՛դ հաւատացեալ՝ ե՛ս լացի:

Օշականի մէջ անմահօրէն մահացեալ
Անճառելի եւ անդրանիկ դաստիարակ,
Օշականի հանճարանիստ հողակոյտ,
Եկեղեցւոյ խորանին ինչ անշուօրէն մրափող
Ոսկեդարու ադամանդեայ բանալի,
Դուն լեզուի կամառ, գեղեցկութեան իջեւան,
Դուն նեմարան մարմարայի՛ն մտածումի,
Ներէ՛ որ ինչ աշակերտդ այս արբեցեալ
Տասնըեւհինգ դարեր յետոյ զքե՛զ պաշտէ:

«Սուրբ Մեսրոպ»ի նուիրուած այս առաջին բաժինը
իր աւարտին պիտի հասնի ցնցիչ կտակով մը, որ կրնայ
մեր մտքի մէջ բանալ մտածումներու ու երեւակա-

յուրթեանց ահաւոր խորհուրդ մը:

Օշականէն ի մեզ հսկող Մտֆի Աստուած,
Դուն հասողութեան հիմնաքար,
Աստղերէն մեզ լոյս լեցնող ոսկեհասակ աշտարակ,
Դուն մտածման ծարաւներու արծաթեայ ծով,
Թող իմ գանկս, վերջալոյսիս,
Քնարիս հետ, մոխիրովս առլցուն,
Յուղարկաւորներս՝ խնկատուփի մը փոխարէն
Հողակոյտիդ վրայ վառեն...

Տխուր կտակ, որ պիտի չիրագործուէր: Բայց ո՛վ կրնայ
այնպէլ թէ Մերոպ Մաշտոցի բոլոր հաւատարիմ աշա-
կերտներուն նման, Սիամանթոյի սիրտն ալ անտե-
սանելի ճամբորդութեամբ մը չզնաց թաղուիլ մեծ
վարդապետին գերեզմանին քովիկը:

ՄԵՍՐՈՊԻՆ ԱՂՕԹՔԸ Ի ԽՈՐՈՅ ՄՐՏԻ

Եւ հիմա եկէք անցնինք Սիամանթոյի «Սուրբ Մե-
րոպ» քերթողաշարքի երկրորդ բաժնին, որ կոչուած
է «Սուրբին աղօթքը»: Այս բաժնին մէջ մեր բանաս-
տեղծը կը խօսեցնէ Մերոպը, որ Աստուծոյ օժան-
դակութիւնը կը խնդրէ հայոց գիրերը ստեղծելու իր
աշխատանքի ու երազի նախօրեակին: Մերոպ կ'աղօթէ
ջերմեռանդօրէն եւ այդ աղօթքը Սիամանթոյի գրչին
տակ կը դառնայ գրական ընտիր էջ: Այստեղ Մերոպի
կողմէ Աստուծոյ մասին գործածուած որակականներն
ու պատկերները անսահման հիացումի ու պաշտամունքի
մը արձագանդները կը բերեն: Սիամանթօ այս երկա-
րաչունչ քերթուածին մէջ գաղափարի փայլատակում-

ներ, գրական ինքնատիպ գիւտեր չի հրամցներ մեզի, այլ մեզի կը հրամցնէ Աստուծոյ մասին ստորոգելիներու, բառերու, որակականներու անսահման ճոխութիւն մը, որ կը բխի Մեսրոպի խոնարհ մարդու սրտի խորերէն, որպէս ուրիշ Նարեկացի մը: Ոճը ուղղակի մեզի կը յիշեցնէ Նարեկացիի «Մատեան Ողբերգութեան»-ի ոճը եւ դժուար չէ ենթադրել որ Սիամանթօ այս եւ, ինչպէս պիտի տեսնենք, յետագայ բաժնին մէջ խորապէս ազդուած է Նարեկի շունչէն: Տեսնենք: Ահաւասիկ Մեսրոպ կը սկսի աղօթել Սիամանթոյի գրչով.

Լոյս տուր ինծի, Աստուած անհերքելի,
Տիեզերքի ամմեկնելի ճարտարապետ,
Ճակատագրի եւ ճանաչման ստեղծիչ,
Շունչի մրրիկ, կեդրոնական կարողութիւն,
Սուրբ Սեղանիդ սարկուազն Մեսրոպ՝
Իր մշուշապատ մեծ երազին
Քու ձեռքերէդ յստակութի՛ւն կ'աղերսէ...:
Օգնէ ինծի մեծապարգե՛ւ իմաստութիւն,
Ես՝ անցուպ հովիւ մեծ քարոզիդ,
Ես՝ եղկելի մահկանացու, ես տժգոյ՞ն անտես՝
Հայկազնեան ահեղ ցեղին ...
Ես՝ տգէտ դպիր եւ անվաւեր վարդապետ,
Ես՝ անծածան դրօշ հաւատացեալ ամբոխներուդ:

Կարծես Նարեկացին է որ կ'աղերսէ Աստուծոյ, գործածելով իր անգերազանցելի բառապաշարը, որմէ յիշենք պատահական քանի մը տող.

Աստուած բոլորի, անճառ մեծութիւն,
Անբաւ բնութիւն, հսկութիւն անհաս,
Հգօր գօրութիւն, անհատ լիութիւն,
Բարեբարութիւն ամենակարող...

Նարեկացի ներում կը խնդրէ բոլոր այն մեղքերուն համար զորս զործած է կամ չէ գործած: Իսկ Մեսրոպ Հայոց գիրերու գիւտի իր երազին համար յստակութիւն ու յաջողութիւն կ'աղերսէ Սիամանթոյի գրչով:

Օգնէ ինծի Աստուած քիւրեղ ..

Ես՝ ողորմելի որոնիչ եւ անհետեւամբ խուզարկու,

Ես՝ անճամճար թննիչ եւ անքերքի հիւլէ,

Ես՝ անաստիճան ճգնաւոր եւ անթռիչ հոռտոր..

Ինքզինք խոնարհեցնելու ու նսեմացնելու այս պատրաստակամութիւնը, որ դարձեալ կը ներչնչուի Նարեկացիէն, կը շարունակուի երկար ու պատկերալից տողերով: Իրականութեան մէջ կ'արժէր որ ընթերցողը մի առ մի կանգ առնէր այդ տողերէն իւրաքանչիւրին վրայ եւ չափէր Սիամանթոյի երեւակայութիւնը՝ ինքզինք Մեսրոպին ու Նարեկացիին մորթին մէջ տեղաւորելու խոյանքի մը մէջ:

Ես՝ անհիրընկալ օքեւան եւ անբազմոց մահամերձ,
Լապտերիդ լոյսը մի՛ մերժեր ինձ ...

Սիամանթօ կը խոնարհեցնէ մեր մեծ Վարդապետը, եւ մենք կը ձայնակցինք բանաստեղծին, որովհետեւ մենք ալ Մեսրոպը կ'երեւակայենք այդպիսի խոնարհութեան մը մէջ: «Ես՝ անկարկաջ առուակ, խափանեալ ջրվէժ, ուսուցիչ անուս, վարանեալ վարդապետ, դպրութեան անպսակ տնօրէն, որմ մ'թաշէն, գեհնեական բանտարկեալ, շիւղ կորուսեալ, հունտ անպարգեւ» եւ դեռ ի՞նչ պատկերներ խոնարհութեան ու ինքնազատումի, որոնք մեր սիրտը կը տաքցնեն, մեզի մտածել տալով հանդերձ թէ Մեսրոպ այն չէ՛ր որ կը նկարագրուի վերի տողերուն: մէջ:

«Սուրբին աղօթքը» պիտի վերջանայ նոյն շեշտով ու նոյն աղերսանքով: Եւ արդէն պիտի երեւակայենք թէ Մեսրոպ այն գինուորն է, որ, քառասուն գիշեր աղօթելէ վերջ կուուի պիտի մեկնի Հայոց տառերը գտնելու համար եւ մեկնելէ առաջ կը խնդրէ իր Տիրոջ օրհնութիւնը, Տէրը նկատելով բոլոր գիւտարարներու ու հնարիչներու Առաջինը.

Օգնէ ինձի, անծայրածիր Ծանօթութիւն,
Գերագոր Տէր, անհուն հնարիչ,
Լոյսի զէնիթ, անամբողջ հոգի,
Անհաշիւ բաշխող, երազներու սահամբ,
Ճանաչումի ինձ ծածկոցդ լուսեղէն
Իմ կործանեալ ուսիս վրան թող ծածանի,
Եւ՝ հսկումներու, հեծնծամբի, աղօթքներու
Այս իրիկուան բառասներորդ գիշերիմ՝
Արարչագործ ձեռքդ իմ ուղեղիս երկարէ,
Հոն իմ գիւտս խմորելու ...

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊԻՆ ՍԱՆԳՈՒԽԸ

Միամանթոյի «Սուրբ Մեսրոպ» շարքին երրորդ մասը, որ կը կոչուի «Տեսիլքը», 11 տողերէ բաղկացեալ փոքրիկ բաժին մըն է: Հոն կը պատմուի որ Քերովրէ մը պատին վրայ Հայկազնեան Այբուբենը կը գծագրէ, երբ Մեսրոպ կը մրափէր: Սուրբը կ'արթննայ եւ տեսնելով հրաշքը, կը սկսի արտասուել, կը ծնրադրէ Հայոց Այբուբենին առջեւ: Այսքան:

Եւ կը բացուի շարքին չորրորդ ու վերջին բաժինը, «Գիւտին փառքը», որ բաւական երկար բաժին մըն է եւ որուն մէջ Միամանթօ այլեւս իր խօսքը կ'ուղղէ Մեսրոպին ու զայն կը փառարանէ բանաստեղծական

անվերջանալի պատկերներով ու գիւտերով: Այստեղ է որ մենք դարձեալ կը գտնենք Նարեկեան շունչ մը եւ Մեսրոպի անուան շուրջ Սիամանթոյի կողմէ հիւսուած փառարանութեան մէջ կը տեսնենք Աստուծոյ փառքին համար Նարեկացիի կողմէ հիւսուած փառարանութեան մէկ նմանը:

Մեսրոպ, հայ դարերու դիմաց կեցող՝
Դու՛ն աղամանդեայ պառաժ,
Դու՛ն մանուկներու մերկ ուղեղէն
Մի՛նչեւ հանճարը ցոլճեր ցանող
Գիտակցութեանց անգիւտ փարոս:
Դու՛ն աննիմջ հսկող, դու՛ն տիտանեան Տեսանող,
Դու՛ն օրօրոցէն մի՛նչեւ գերեզման,
Մեր մէն մի խօսճիմ, մէն մի շունչիմ
Գեղեցկագոյմ քացատրիչ:
Դու՛ն քարքառի արարիչ, Բարի իշխան,
Դու՛ն անբաւ քաւիղ տելոդութեան,
Դու՛ն գոյացութեան արգաւանդ հայր,
Դու՛ն լոյսի անիւ, դու՛ն հաւատճի հրաւեր ...

Դեռ երկար պիտի շարունակուի «Դուն»երու փառարանումը: Պիտի շարունակենք կարգալ եւ պիտի զգանք որ բանաստեղծը այլեւս զօրաշարժի ենթարկած է ամբողջ իր երեւակայութիւնն ու բառամթերքը, որպէսզի նորանոր պատկերներ հնարէ ու գծէ Մեսրոպի պայծառ գէմքին համար:

Դու՛ն անվատնելի ցորեանի դաշտ, դու՛ն՝ ձրի հաց,
Դու՛ն հունձճ հարուստ, եւ դու՛ն հնձան հրաշէկ,
Դու՛ն արքեցութեանց եւ գինիի աւազան,
Որո՛ւմ մէջ ե՛ս ալ ոսկի սափորս եմ մխրներ...

Ոնեկ գրասէր, որ բաւականաչափ ծանօթ է Սիւ-
մանթոյի բանաստեղծական միջնորոտին, այստեղ
տարբեր տեսակէ Հայրենասիրութիւն մը պիտի գտնէ,
կամ ըսենք՝ պիտի գտնէ տարբեր տեսակէ Հայրենասէր
Սիւմանթօ մը: Զարմանալի բան չկայ: Հայոց
գիրերուն սիրահար ամէն Հայ գրագէտ արդէն ինքզինք
կը նկատէ Մեսրոպի աշակերտ եւ անպայման «իր ոսկի
սափորը կը մխրճէ Մեսրոպեան արբեցութեանց ու
գինիի աւազանին մէջ»: Բայց Սիւմանթոյի պարա-
զային, աշակերտին այս զեղումը նշանակալից է,
որովհետեւ ան միշտ կը խուսափէր իր սրինգը հնչեցնելէ
իր ժողովուրդին տառապանքներէն, իր ժողովուրդին
մահաշունչ ճակատագրէն տարբեր նիւթերու մասին,
իսկ այստեղ իր թոքերուն ամբողջ ուժովը կը փչէ իր
սրինգին մէջ եւ քնարաշունչ երգեր կը յօրինէ իր
վարպետին մասին.

Դու՛ն երկրորդ Աստուած,
Եւ մտածման Դու՛ն առաջին արարիչ...
Դու՛ն քեղու՛մ քարի՛ք, սրտի աղբիւր,
Գոյներու գանձ, գթութեանց գահ ..

Եւ արդէն բանաստեղծը կ'երեւակայէ թէ ինչպիսի
«զալարումէ զալարում, վարանքէ վարանք, վարկածէ
վարկած, եւ ծովային ծփանքներէ ի ծփանք», Մեսրոպ
առաջնորդուեցաւ զէպի իր տեսիլքին իրականացումը:
Եւ հիմա բանաստեղծը կը սկսի աղերսել, աղերս՝ որ
արդէն բանաստեղծութեան մայր նպատակն է.

Դու՛ն մեծ կրքերու կրօնաւոր,
Այր Աստուած, մտքի նղրայր, լնարի լոյր,
Քու քաժակէդ թոյլ տուր որ ես ալ ըմպեմ...

Ուշադրութիւն՝ գործածուած պատկերներուն գեղեցկութեան եւ ինքնատպութեան: Այր Աստուած, մտքի եղբայր, քնարի քոյր:

Սիամանթոյի արբեցումը իր աւարտին պիտի հասնի գերազոյն աղերսանքով մը, որ իրականութեան մէջ խոստում ու կտակ կը դառնայ մեզի համար: Եւ կը կարդանք այդ վերջին տողերը.

Եւ թոյլ տուր այսօր, ո՛վ Մեսրոպ,
Որ՝ Հայոց հողէն միմչեւ աստղերը հասնող
Քու ռսկիէ սանդուխէդ վեր քարձրանամ,
Եւ հաստատաբայլ, աստիճանէ աստիճան
Ու պսակէ ի պսակ եւ լոյսէ ի լոյս,
Իրր գաւակ մը մտածումիդ,
Ես ի քե՛զ գամ, իմ այս երգս երգելու:

Երգը երգուած է արդէն Մեսրոպի թոյլտուութեամբ, կամ առանց Մեսրոպի թոյլտուութեան: Սիամանթո առանձին չէ: Աւելի քան 1500 տարիներէ ի վեր հազարաւորներ, տասնեակ հազարաւորներ, գրականութեան սափոր մը ի ձեռին, հայոց հողէն բարձրացան զէպի աստղերը, մազլցելով Մեսրոպին նետած սանդուխին վրայէն: Մեսրոպ լսեց բոլորն ալ ու հրճուեցաւ: Կրցա՞ծ էր երեւակայել թէ այսքան շատ երկրպագուներ պիտի ունենար...

ԱՐՅՈՒՆՔՆԵՐ

Սիամանթօ մեր բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ
իւրաքանչիւր դէմք մըն է ո՛չ միայն իր մշակած նիւ-
թերով եւ մթնոլորտով, այլ նաեւ իր լեզուով: Սիա-
մանթոյի լեզուն նաեւ անոր ստորագրութիւնն է: Քիչ
շատ գրական փորձառութիւն եւ հոտառութիւն ունեցող
մէկը առանց ստորագրութիւնը կարդալու արդէն կրնայ
ճանչնալ Սիամանթոյի տողերը: Նախ ըսենք որ Սիա-
մանթոյի լեզուն շատ ալ բանաստեղծական չէ: Մեր
բանաստեղծը կը գործածէ արձականման ոճ մը, որ
թէնքափայլուն, գեղեցիկ, շունդալից, շողշողուն բառերով
յագեցած է, որ սակայն նախադասութիւններու կերտու-
մի տեսակէտէ հեռու կը մնայ շրջանի միւս բանաստեղծ-
ներուն բանաստեղծական ոճէն: Ատկէ զատ Սիաման-
թոյի լեզուն տեղ տեղ կը տառապի լեզուական մեղան-
շումներէ, որոնք ցոյց կուտան թէ ան տակաւին չէր
կրցած բոլորովին քայլ յարմարցնել Արեւմտահայերէնը
ռամկերէնէն անջատելու ու մաքրագործելու շարժու-
մին: Յանկարծ կրնաք տեսնել որ Սիամանթօ կը գրէ
սապէս.

Կուրծքերնիդ քաց՝ պէտք է պարէք:

«Կուրծքերնիդ» փոխանակ՝ «Ձեր կուրծքերը»ի:

Կամ յանկարծ պիտի կարենաք տեսնել որ ան կը գրէ
սապէս.

Օ, չըլլայ որ երբեք այս գիշեր իմին վրաս
մտածէք...

«Իմին վրաս», փոխանակ «իմ վրաս»ի կամ «իմ
վրայ»ի:

Բայց ըսելակերպ մը կայ, որ Սիամանթոյին ստորագրութեան համագոր կը դառնայ: «Օրէն» յետադաս մասնիկի գործածութիւնը: Սիամանթօ շատ կը սիրէ այս մասնիկը եւ զայն կը գործածէ տեղի կամ անտեղի կերպով, շատ յաճախ: Օրինակ՝ Յուսահատօրէն, պանդխտօրէն, երկարօրէն, մահագութօրէն, եւայլն: Ահա քանի մը տողեր հոսկէ հոնկէ.

Յուսահատօրէն ու պանդխտօրէն անտառ
վերադարձայ

Բոլոր մահազանգերը մուիրակամ - երկարօրէն,
մահագութօրէն ու քարեպաշտօրէն - ամայի գիշերին
մէջ ըսին թէ ....

Տժգումօրէն յոյսին բոլոր շուշանները թափեցամ

Առաւօտը քաղցրօրէն քաղցր է ...

Աղքատօրէն եկայ վառել

Անտարակոյս Սիամանթօն ալ ո՛վ գիտէ իր լեզուն տակաւին որքան պիտի բերեղացնէր եթէ աւելի երկար ապրէր: Ո՛վ գիտէ որքան գեղեցիկ տարբեր նիւթեր պիտի մշակէր, եթէ իր ժողովուրդին բախտը իրեն չստիպէր որ ան շարունակ խօսի արցունքի, արեան ու կռիւի մասին:

Արցունքներ...:

Սիամանթոյի նուիրուած այս շարքը պիտի փակենք այստեղ արձանագրելով անոր «Արցունքներ» խորագրեալ բանաստեղծութեան մը վերջին շորս տողերը: Այս բանաստեղծութեան մէջ ալ Սիամանթօ կը ջանայ միշտ ինքզինք հեռու պահել բանաստեղծական քնա-

ըմբռստացումի աղաղակ մը, հերոսաշունչ խոյանքներու
ճիչ մը, մահերգութեան ողբ մը, որ թէև ուժեղ արձա-
գանգեց իր ժամանակին, բայց յետոյ մարեցաւ, եւ
դատապարտուեցաւ դառնալու գրչի աշխատանք մը որ
բացի իր տուած քանի մը բախտաւոր ստեղծագործու-
թիւններէն, իր ընդհանուրին մէջ չկրցաւ հասնիլ հայ
գրականութեան ապագայ սերունդներուն:

**ԵԿԷՔ ԲԱԺՆԵՆՔ
ՄԵԾԱՐԵՆՑԻ ՅՈՒՉՈՒՄՆԵՐԸ**

ՔՍԱՆԵՐԿՈՒ ՏԱՐՈՒԱՆ ԿԵԱՆՔ ՄԸ

Եկէ՛ք բաժնե՛նք մեր բանաստեղծութեան անզուգական վարպետներէն տարաբախտ Միսաք Մեծարենցին յուզումները: Մեր սիրտը բւանա՛նք անոր տառապանքներուն, կամ եկէ՛ք բանանք անոր սիրտը ու տեսնենք թէ ի՛նչեր կան հոն:

Պիտի ըսենք որ մենք հոն ամէն բանէ առաջ պիտի տեսնենք իր ժամանակակիցներէն չհասկցուելու տառապանքը: Ան որ մեր բանաստեղծութեան կատարներէն մէկը պիտի դառնար իր մահէն վերջ, իր շատ կարճատեւ կեանքին վերջին մէկուկէս տարին անցուց տառապելով իր վրայ կատարուած յարձակումներէն եւ իր ստեղծած նոր բանաստեղծութեան նկատմամբ ցուցաբերուած թշնամանքէն ու անհասկացողութենէն: Երեւակայենք անգամ մը թէ ինչպիսի տխուր ճակատագիր մը նախասահմանուած էր խեղճ Մեծարենցին: 21 տարեկան էր տակաւին երբ 1907-ին կը հրատարակէր իր առաջին երկու գիրքերը: Եւ այդ երկու գիրքերուն մէջ արդէն կային այն գործերը, որոնք Մեծարենցին ամէնէն անկորնչելի ու անմոռանալի բանաստեղծութիւնները պիտի դառնային: Մինչդեռ բանաստեղծը կը տեսնէր որ իր ժամանակակից ու հեղինակաւոր մարդիկը չէին հասկցած զինքը, չէին սիրած իր բանաստեղծութիւնը եւ, շարունակ կը խժըժէին: Այդ հակառակորդները կը պնդէին թէ Մեծարենց զարտուղի ու «զառանցական» մէկ հետեւորդն էր օտարներու «սէնյոլիզմ» կոչուած խորհրդապաշտ գրական նորաձեւութեան, թէ «մոլար կապիող» մըն էր ան պարզապէս եւ այսպիսի բանաստեղծութիւն մը վնաս կը պատճառէր մեր գրականութեան: Կային քանի մը բանիմաց գրչի մարդիկ, որոնք

կը պաշտպանէին Մեծարենցը, բայց ատիկա բաւարար չէր: Մեծարենց կը ստիպուէր անձամբ պաշտպանել ինքզինք: Ան կը պատասխանէր որ ինք բնաւ հետամուտ չէ եղած օտար որեւէ դպրոցի, կը ջանար «ինքզինք» ըլլալ, խօսիլ իր սեփական յոյզերուն ու զգայնութիւններուն մասին:

Բայց Մեծարենց արդէն հիւանդ էր: Ամէն իրիկուն իր ակնարկները կ'ուղղէր դէպի Մայր Բնութիւն կամ Երկինք՝ որպէսզի առողջութիւն շնորհուէր իրեն: Ամէն իրիկուն կ'աղօթէր Աստուծոյ ու քիչ մը արեւ կը խնդրէր, քանզի հիւանդ էր:

Շոդա, շոդա, քարի արեւ, հիւամդ եմ...:

Ինչ օգուտ: Ճակատագիրը անիրաւօրէն կեանքի շատ կարճ շերտ մը սահմանած էր իրեն: Մեծարենց մէկ տարի վերջ իր մահկանացուն պիտի կնքէր 22 տարեկան հասակի մէջ, առանց գիտնալու որ կարճ ժամանակ վերջ պիտի դառնար հայ բանաստեղծութեան կատարներէն մէկը: Գոնէ եթէ գիտնա՛ր թէ ինչպիսի տեղ մը պիտի ունենար մեր մայրենի մշակոյթին ու գրականութեան մէջ: Ձկրցաւ գիտնալ: Մեզի թողուց իր գլուխ-գործոցները, եւ գնաց իրեն հետ տանելով համամարդկային սէր, բնութեան գեղեցկութիւններուն նկատմամբ պաշտամունք, գաւառի դպրոցներէն ստացուած սքանչելի ու անկրկնելի Մայրենի մը:

Բոլոր անոնց համար որոնք մեր մայրենի մշակոյթն ու գրականութիւնը կը սիրեն, այսօր ուսանելի շատ բան կայ Մեծարենցին ո՛չ միայն ստեղծագործութիւններուն, այլ նաեւ կենսագրութեան մէջ:

Ծնաւ 1886-ին Ակն Բինկեան գիւղին մէջ: Յաճախեց Մեսրոպեան նախակրթարանը: Դպրոցին տնօրէնը եւ ուսուցիչները կը նայէին այս մեղամաղձոտ ու

ներամփոփ տղուն ու կը մտածէին որ ան ծոյլ եւ անընդունակ տղայ մըն էր: Բայց անոնք կ'երեւի չէին գիտեր թէ այդ անընդունակ տղան արդէն ութ տարեկանին գիւղի մուտքին սպասած էր նախիրներու դարձին, ականջ տուած էր հովիւներուն սրինգին, ինք ալ սրինգ նուագել սորված էր ու այդ երաժշտական մեղեդիները թուղթի փոխանցած էր՝ զանոնք գաղտնօրէն վերածելով գրական մեղեդիներու: 10 տարեկանին ընտանիքին հետ փոխադրուեցաւ Սերաստիա, քիչ ժամանակ յաճախեց Արամեան վարժարան: Ժամանակները տխուր ժամանակներ էին: Ընտանիքը զինքը զրկեց Մարգուան, ուր պիտի ուսանէր «Անատուլու» գոլէճի մէջ: Թուարանութենէ բան չէր հասկնար, բայց լեզուի մէջ ու գրական գիտութիւններու մէջ միշտ առաջին էր: Ով գիտէ Մայրենի լեզուի ինչպիսի պաշար մը հաւաքած էր երբ Պոլիս եկաւ, տարի մը աշակերտեց Կեղրոնական Ազգային Վարժարանին: Բայց արդէն իր մէջ յայտնուած էր հիւանդութիւնը եւ հազիւ 5-6 տարուան կեանք մը ունէր իր առջեւ:

22 տարուան կարճատեւ կեանք մը ահաւասիկ, որուն կէսը անցած էր գաւառի մէջ: Բայց այդ գաւառի դպրոցներէն էր որ Մեծարենց կուտակած էր մայրենի այն սքանչելի բառապաշարը, որով ան պիտի սլայթեցնէր իր գրականութիւնը: Եւ ինչ որ այսօր հայ գրականութեան մէջ կը մնայ որպէս անկորնչելի ու հիանալի ժառանգութիւն, այդ շատ կարճատեւ կեանքին տուածն է: Ալ պէտք չունինք հաշուելու թէ Մեծարենց ո՛ւր կը հասնէր եթէ առնուազն քսան տարի մը եւս կարենար ապրիլ: Եւ մեր գրականութեան բազմաթիւ երեւելի վարպետներն ալ լաւ կ'ընեն եթէ հարց տան թէ իրենք տակաւին ի՞նչ եւ որքա՞ն բան տուած էին երբ քսան տարեկան էին:

ԳԵՌԻ ԻՆՆՉ ՊԻՏԻ ՈՒՉԷԻՆ ԿԱՐԳԱԼ...

Ըսինք արդէն ու հիմա պիտի կրկնենք: Երբ իր մահէն տարի մը առաջ Մեծարենց իրերայաջորդ կերպով հրատարակեց իր երկու ժողովածուները, «Ծիածան» եւ «Նոր տաղեր», անոնց մէջ արդէն տուած էր իր բոլոր այն գլուխ գործոցները, որոնք այսօր մէկմէկ մասունք դարձած են մեր բանաստեղծական աշխարհին մէջ: «Ծիածան»ի առաջին էջերուն վրայ տեղ գտած էր Մեծարենցի զգլխիչ «Սիրերգ»ը՝ անմոռանալի սա առաջին երկու տողերով.

Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագի՛մ,
հաշիշով օծուց ու քալասանով.

Կամ արդէն առաջին էջերուն վրայ իսկ հրատարակուած էր հմայիչ «Ձմրան պարզ գիշեր»ը՝ անմոռանալի սա առաջին տողերով.

Համբոյրիդ, գիշե՛ր, պատուհանս է քաց,
թո՛ղ որ լիառատ ծծեմ՝ հեշտագիմ
կաթը մեղմահոս լոյսիդ տարփանքիմ՝

Կամ արդէն տուած էր հրաշալի ու անկրկնելի «Կիրակնամուտք»ը՝ անմոռանալի սա առաջին տողով.

Յուշիկ փախչող իրիկուամ ծիրամի լոյսն է
գուարթ...

Ինչո՞ւ այդ շրջանի գրասէրները չէին մագնիսանար այս բանաստեղծութեան սա առաջին չորս տողերէն.

հովմ հերարձակ աշունիմ.

Երկու գիրքերուն մէջ էր դարձեալ որ Մեծարենց իր բանաստեղծութիւններէն մէկուն համար կը գործածէր խորագիր մը, որ պիտի նոյնանար Մեծարենցի անուան հետ: «Ի՞նչ արբեցութեամբ»: Բնութեան գեղեցկութիւններու իւրօրինակ փառաբանում մը ահաւասիկ, գրուած, իրաւ ալ, ի՞նչ արբեցութեամբ.

Ի՛նչ արբեցութեամբ ծաղիկներ շաղիմ,
ծաղիկներ լոյսիմ, մտերիմ՝ ձեռքիմ,
սպասումներում մէջ կը մուաղիմ...:

Եւ այս երկու գիրքերէն դուրս մնացած ըլլար կամ չըլլար, ո՛վ գիտէ մամուլի ո՞ր անկիւնը հրատարակուած չէ՞ր Մեծարենցի ամէնէն յուզիչ, ամէնէն մարդկային այն բանաստեղծութիւնը որ ապագայ գրասէրներուն լեզուին վրայ պիտի գամուէր ոսկեայ գամով մը,

Տո՛ւր իմծի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնակամ.
Ծաղիկներու պէս գայն ժողովեմ՝ Յամբուս վրան՝
նայումս՝ մէջ ամէնում եւ ամէն օր:

Մեծարենց արդէն պաշտելի բանաստեղծ պիտի դառնար եթէ գրած ըլլար միայն այս բանաստեղծութիւնները: Անշուշտ որ ան հարիւրաւոր ուրիշ բանաստեղծութիւններ ալ գրած ըլլալու էր, որպէսզի անոնց մէջէն կարենար առանձնացնել երջանիկ վայրկեաններու սա քանի մը գլուխ-գործոցները: Գրականութեան անշեղ օրէնքն է այս: Բայց այսքանը արդէն չէ՞ր բաւեր որպէս ողջունելի առաջին վաստակ 20 տարեկան երիտասարդէ մը: Դեռ ուրիշ ի՞նչ կ'ուզէին Մեծարենցէն կարգալ իր ժամանակակից հակա-

ուակորդները, որպէսզի անոնք խոնարհէին մեծ բանաստեղծի մը երեւումին առջեւ եւ արտօնէին որ ան տարի մը վերջ այս աշխարհէն մեկնէր գնահատուած արուեստագէտի անդորր հոգեբանութեամբ:

ՄԻՐԵՐԳ(ՆԵՐ) - 1

Մեծարենցի ամբողջական գործերուն նուիրուած հատորին մէջ թէ՛ էջակարգի, թէ՛ արժէքի տեսակէտէ առաջին գծի վրայ կուգայ իր բանաստեղծութիւններէն մէկը, որ գրականութեան ճաշակ ունեցող ամէն մարդու համար բացառիկ ստեղծագործութիւն է: Մեծարենցի սիրահարները արդէն պիտի հասկնան թէ այստեղ կը խօսինք անոր նշանաւոր «Սիրերգ»ին մասին: Այն անմահ բանաստեղծութիւնը որ կը սկսի «Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագին» տողով ու կը վերջանայ «բայց լոյսն իմ հոգւոյս քիչ քիչ կը մաշի» տողով: Կրնայինք մոռնալ միւս տասը տողերը, որոնք մնացած են այս առաջին ու վերջին տողերուն միջեւ եւ կրնայինք ամբողջական բանաստեղծութիւն մը կազմել միայն այդ երկու տողերով:

Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագի՛ն,
բայց լոյսն իմ հոգւոյս քիչ քիչ կը մաշի:

Ահաւասիկ ամբողջական բանաստեղծութիւն մը երկու տողով, եթէ պիտի արտօնուի որ այսպէս ըսենք: Ամբողջական՝ որովհետեւ այս երկու տողերուն մէջ արդէն կայ այն ամէն ինչը զոր Մեծարենց ըսել կ'ուզէր այս բանաստեղծութիւնը գրելով: Բնութիւնը որքա՞ն անուշ է, բայց որքա՞ն տխուր է որ իր հիւանդ հոգին քիչ քիչ կը մաշի: Այսքա՞ն: Մնացեալը ընտիր գրականութիւն է:

Մեծարենց անմահացած է «Սիրերգ» կոչուած այս բանաստեղծութեամբ, բայց ինչ որ թերեւս չեն նշմարած Մեծարենցի սիրահարները, այն է թէ Մեծարենցի ամբողջական գործին մէջ կրնանք համրել ճիշդ հինգ «Սիրերգ»ներ: Այո՛, Մեծարենց հինգ անգամ գործածած է այս խորագիրը, առանց գիտնալու անշուշտ որ անոնցմէ միայն մէկ հատն է որ պիտի անմահանայ ու պիտի անմահացնէ զինքը: Կը նշանակէ որ շատ կը սիրէր այս բառը:

Մենք ամէնէն վերջն է որ պիտի ուզենք դանդաղիլ նշանաւոր դարձած «Սիրերգ»ին վրայ եւ անկէ առաջ քիչ մը պիտի պտըտկինք միւս չորս սիրերգ»ներուն շուրջ, որոնք դժբախտաբար կամ բարեբախտաբար չունին առաջինին գեղեցկութիւնն ու վեհութիւնը:

Մեծարենցի երկրորդ «Սիրերգ»ը 12 գողտրիկ տողերէ բաղկացեալ եւ համեստ արժէքով բանաստեղծութիւն մըն է: Անձանօթ սիրելիի մը մասին է խօսքը.

Ճառագայթի պէս ոսկեվարս ու նրբին,
երբ որ մամբէն կ'անցնի հպարտ, լուսարագ,
բամ մը սրտէս կ'ըլլայ բոցին պատարագ
իր աչքերուն՝ ուր կը մոռնամ ես արփին:
Երագային, ծաղիկի պէս նրբաւոր,
երբ կը ժպտի պատուհանին ետեւէն,
թռիչներ հոգւոյս մէջ լուսարաղձ՝ կը քեւեն
խօլ անուրջով կապոյտներու հեռաւոր:
Ու երբ կ'երգէ ջութակին հետ սարսուռն
մեղմածաւալ հեշտերգն իրեն ցայգային,
կարծես աչքերն իր լուսափաղփ կը նային
տեմդոտ պահին՝ մէջն իմ հոգւոյս ալքերուն:

Պահ մը ընդգծենք գեղեցկութիւնը երրորդ տողին, ուր ըսուած է. «Բան մը սրտէս կ'ըլլայ բոցին պատարագ

... իր աչքերուն»։ Գեղեցկութիւն մը ահաւաստիկ, որ քիչ մը զոհուած է բանաստեղծութեան կարծր օրէնքներուն։ Արդարեւ որքա՛ն աւելի լաւ պիտի ըլլար եթէ ըսուէր արձակունակ իր ձեւով. «Սրտիս մէջէն բան մը պատարագ կ'ըլլայ իր աչքերուն բոցին»։

Սիրերգ մը, այո՛, որ չի հաւասարիր անշուշտ Մեծարենցի առաջին «Սիրերգ»ին։

Անցնինք երրորդ «Սիրերգ»ին։ Այս մէկը կրնար գրասէրներու սէրն ու ուշադրութիւնը աւելի լայն չափով իր վրայ հրաւիրել, եթէ չըլլար առաջինը, Մեծարենցին գլուխ գործոցը։ Սկսի՛նք կարգալ գայն ուշադրութեամբ.

Տրցակ մը հուսամ ու տրցակ մը ուրց
բե՛ր, ձեռքերովդ դիր զոյգ թունձերուս,
խուցիս մէջ ցամէ իւղեր հիմաւուրց։

Դափը ձեռքս առնեմ մորէն այս գիշեր,
ու ձիւն լոյսիմ հետ հոգւոյս ցրցմէ
բամբիռի ծափեր, վարդի թերթ ու շեր։
Բամբիռի ծափեր, վարդի թերթ ու շեր,
բուրեան շոգիներ համպար ու մուշկի,
որ կ'երփնագօծեն երէկուան յուշեր։

Քիչ մը թեփարիկ, ի՛նչ մը վարդի ջուր,
արեւ ծիծաղի, ծաղիկ ծամերու,
գարդոսկիներու բազմաճաճանչ հուր։

Կրնանք հիանալ այն բառերուն վրայ զորս բանաստեղծը այստեղ գործածած է շոայլօրէն, մինչեւ իսկ դժուարացնելով բանաստեղծութեան ընթերցումը։ Այնուհանդերձ սա առաջին տողերուն մէջ կարեւոր մագլցում մը չկայ դէպի բանաստեղծական արուեստի կատար։ Բայց պիտի տեսնենք որ հոս ալ էջք մը կայ բնութեան գեղեցկութիւններէն դէպի բանաստեղծին

Հիւանդ ու դժգոհ ներաշխարհը, ինչպէս կար առաջին
«Սիրերգ»ին մէջ: Կարդանք վերջին վեց տողերը եւ
տեսնենք թէ մթնոլորտը ինչպէս պիտի փոխուի
յանկարծ.

Անուրջի ցայտֆեր, ըղձակաք գիծեր,
դո՛ւ՛ք, շարժուձեւեր կա՛քաւ ու պարի՛
հոգիս բանտեցի՛ք դղեակիմ մէջ ձեր:
Հոգիս բանտեցի՛ք դղեակիմ մէջ ձեր,
ճերմակ ստեղներ հուր դաշմամուրիմ,
պղիմձի թռչներ, ռսկեցու կայծե՛ր..:

Կը Հասկնանք բանաստեղծին հոգեվիճակը ու կ'անց-
նինք: Կ'անցնինք որովհետեւ Մեծարենց ունի երկու
«Սիրերգ»ներ եւս:

ՍԻՐԵՐԳ(ՆԵՐ) - 2

Հիմա եկէք միասնաբար կարդանք Միսաք Մեծարենցի
չորրորդ ու հինգերորդ «Սիրերգ»ները:

Չորրորդը գողտրիկ, սիրուն բանաստեղծութիւն մըն
է, ուր Մեծարենց կարծես նոր մարզանք մը կ'ընէ
յանգային նամուութիւններու վրայ հիմնուած
երաժշտականութիւն մը, կամ երաժշտական բանաս-
տեղծութիւն մը ստեղծելու համար: Փողոց նետուելիք
բանաստեղծութիւն մը չէ, եւ նոյնիսկ կրնայինք մեր
գլխուն վրայ տեղ տալ անոր, եթէ չըլլար սա առաջին,
նշանաւոր, անմոռանալի «Սիրերգ»ը:

Մէկ շունչով կարդանք ամբողջ բանաստեղծութիւնը,
որ կը բաղկանայ 12 տողերէ:

Ձիւնիմ վրայէն կ'երթաս, արե՛ւ ձիւնածաղիկ,
Քայլիդ չափն է կոչմակիմ ձայնը ժամուն,

շուրջդ է ծիածան, ո՛հ, առտուամ այս ժամուն,
սիրտդ՝ ուխտադիր սրբութեամ մը խաղալիկ.

Ձիւնին վրայէն կ'երթաս, արե՛ւ ձիւնածաղիկ,
մնջելով ունկն ի վար աղօթքդ անծանօթ,
ու շփելով շուրթիս սիւժ մը միւռոնհոտ:
Հիմա կ'երգեն, ո՛հ, «Ջարթի՛՛՛՛, փառք իմ,
գարթի՛՛՛՛»

Ձիւնին վրայէն կ'երթաս, արե՛ւ ձիւնածաղիկ,
կ'երթաս, ո՛վ կոյս, ձիւնին վրայէն իմ սրտիս,
յօրինելով գունեան կայծեր ու աստղիկ.

իմ տաղարանս՝ ուր դուն կ'երգես, կը ժպտիս:

Սիրերգ մը, առանց սիրոյ պոռոտ ու աղաղակող
արտայայտութիւններու: Բայց երեք տուներուն մէջ
կրկնուող սա առաջին տողը, «Ձիւնին վրայէն կ'երթաս,
արե՛ւ ձիւնածաղիկ»ը, կրնայ քիչ մը մեր սիրտը
տաքցնել սիրոյ կրակով: Ի՞նչ պիտի հասկնանք այս
բանաստեղծութեան: Հերոսուհին ձիւնին վրայէն
կ'երթայ դէպի եկեղեցի, իր քայլերը յարմարցնելով
եկեղեցւոյ զանգակին կշռոյթին: Կ'երթայ, շուրջը
ծիածան է, ու սիրտն ալ խաղալիկ դարձած է ուխտի
մը արբութեան: Կ'երթայ մրմնջելով իր անձանօթ
աղօթքը: Կ'երթայ քայլելով ձիւնին վրայէն: Բայց միա-
ժամանակ քայլելով բանաստեղծի սրտին ձիւներուն
վրայէն:

Ուրեմն միայն փողոցները չեն որ ծածկուած են
ձիւնով: Բանաստեղծին սիրտն ալ ձիւնածածկ է եւ
կոյսը անոր վրայ կոխելով կ'երթայ դէպի ժամ, դէպի
եկեղեցի, դէպի իր ուխտը:

Բանաստեղծական ապրումի կարճ պատկեր մըն է
այս, որ իր համեստ տեղը գրաւած է Մեծարենցի
ամբողջական գործին ու սիրոյ յայտարարութիւններուն
մէջ:

Բայց մթնոլորտը յանկարծ պիտի փոխուի Հինգերորդ «Սիրերգ»ին մէջ, ուր բանաստեղծը մահուան գնով կը հետևի իր սիրածին եւ կ'արտօնէ որ իր սրտին վտիտ առուն թափի ու անհետանայ սիրելիի հոգւոյն յորդահոս գետին մէջ: Կարդանք դարձեալ ամբողջութեամբ, դարձեալ 12 տողերէ բաղկացեալ բանաստեղծութիւնը.

Երբ կը մեկնիմ ես ինչ ինչէն,
կ'ըլլամ շիկմոտ ու թրվում՝
իմչպէս կ'ըլլայ՝ քուրումնաւէտ
վարդենիճէն անցնող առում:
Եւ ջուրիմ պէս այն թրվում,
ինչ մախրնծայ գրկամբիդ հետ,
մոլորելով կ'ըլլայ անհետ՝
գետ հոգւոյդ մէջ սրտիս առում:
Ու գետիմ պէս՝ սրտիս առում
կը տանիս ինչ մահուան մամբէդ,
զարնելով զայն մերթ ծաղկաւէտ
ափումններում, մերթ փարերում:

Համեստ բանաստեղծութիւն մըն ալ այս մէկն է ահա-
ւասիկ, ուր մեր աչքերուն առջեւ կը պարզուի իր սիրա-
ծին մէջ կորսուելու, իր սիրածին կողմէ քաշքշուելու
ճակատագրին յանձնուած հէք սիրահարի մը պատկերը:
Այստեղ թերեւս կրնանք յուզումով ողջունել երրորդ
տունը, ուր պատկերը քիչ մը աւելի ցնցող կը դառնայ:
Խորհրդաւոր սիրելին, որպէս յորդահոս ու արագընթաց
գետ մը, իր մահուան ճամբէն պիտի տանի իր սիրածը
եւ մինչեւ որ հասնի մահուան այդ վերջնական
հանգրուանին, ան իր սիրածը մերթ պիտի երջանկացնէ
զինք զարնելով ծաղկաւէտ երջանիկ ափունքներու,
մերթ ալ պիտի տառապեցնէ զինքը զարնելով իր ջուրե-
րուն մէջէն ցցուող կարծր քարերու: Իրական սիրոյ

պատմութիւնը նմանօրինակ վերելքներու ու անկումներու պատմութիւն մը չէ՞ արդէն:

Մեծարենց անպատեհութիւն չէ տեսեր զանազան շրջաններու գրուած իր հինգ բանաստեղծութիւնները «սիրերգ» կոչելու մէջ: Արդէն իր միւս բանաստեղծութիւններն ալ մեծ մասամբ «սիրերգ»ներ են: Կամ պարզապէս «երգ»եր: Յիշենք «երգ» բառով շինուած խորագիրներ Մեծարենցեան քերթողութեան մէջ. «Այգերգ», «Վերադարձի երգ», դարձեալ ուրիշ «Այգերգ» մը, «Երգը», «Կեանքի երգը», դարձեալ «Երգը», «Ցայգերգ», եւ այլն: Երջանի բանաստեղծները կը սիրեն երգի նմանցնել իրենց բանաստեղծութիւնները: Այսօր ալ բանաստեղծները հեռացած չեն այդ սովորութենէն: Եւ զարմանալու բան չկայ: Բանաստեղծութիւնը գրականութեան երաժշտական սեռն է, երաժշտական ձեւն է: Եւ եթէ երաժշտութիւնը կը սկսի ամէն բանէ առաջ երգով, մեր բանաստեղծները ինչո՞ւ երգ պիտի չնկատէին իրենց բանաստեղծութիւնները:

ՄԻՐԵՐԳ(ՆԵՐ) - 3

Ըսինք որ մենք Մեծարենցի ամբողջական գործին մէջ կրցած էինք հանդիպիլ հինգ «Սիրերգ»ներու, որոնցմէ միայն առաջինը շատ նշանաւոր է, իսկ միւսները մնացած են անձանօթ: Կանգ առինք անձանօթ մնացած չորս «Սիրերգ»ներուն վրայ եւ զանոնք եւս ողջունեցինք որպէս Մեծարենցէ մեզի փոխանցուած թանկագին ժառանգութիւն: Բայց այս հինգ նոյնանուն բանաստեղծութիւններէն առաջինը, նշանաւորը, մեր մօտ կը շարունակէ մնալ Մեծարենցը խորհրդանշող քանի մը անմահ գործերէն մէկը: Ինչո՞ւ: Արդեօք միայն անոր համար որ այդ բանաստեղծութիւնը Իս-

Թանայուլահայ նշանաւոր ասմունքողին կողմէ հիանալի մեկնարանութեամբ մը առնուազն հարիւր անգամ արտասանուած ըլլալու բա՛խտը ունեցած է: Այդ մէկը մեծ բախտաւորութիւն է, կասկած չկայ: Բայց այդքան չէ՛ անշուշտ: Մեծարենցի այս առաջին «Սիրերգ»ը ստեղծագործական բացառիկ վայրկեանի մը պտուղն է, հիանալի երաժշտականութեամբ մը օժտուած եւ իւրաքանչիւր տողը անջատ գեղեցկութեամբ մը լիացած: Ինչպէս Մեծարենցի բազմաթիւ բանաստեղծութիւնները, այս մէկն ալ կը բաղկանայ ընդամէնը 12 տողերէ: Քիչ է: Բայց լաւ որ մէկ տող իսկ աւելի չէ: Բանաստեղծութիւնը այնպէս մը յազեցած ու իր լրումին հասած է, որ թերեւս ստորակէտ մ'իսկ աւելի պիտի գար:

Գիշերն անոյշ է, գիշերն հեշտագի՛ն,
հաշիշով օծուց ու քալասանով.
լուսեղէն մամբէն ես կ'անցնիմ գիճով՝
գիշերն անոյշ է, գիշերն հեշտագի՛ն...:

Այսքան պարզ ու այսքան գեղեցիկ: Չորս գեղեցիկ տողե՛ր, երկուքը կրկնութիւն: Կրկնութիւն, որ երաժշտութեան մայր կշռոյթն է: Եւ այդ կշռոյթը պիտի կրկնուի յաջորդող երկու տուներուն մէջ ալ:

Համբոյրներ կուգան հովէն ու ծովէն,
համբոյր լոյսէն՝ որ չորս դիս կը ծաղկի.
այս գիշեր Տօն է հոգւոյս՝ Կիրակի,
համբոյրներ կուգան հովէն ու ծովէն:

Կրնանք հարիւր անգամ կրկնել սա չորս տողերէն երկուքը. «Համբոյրներ կուգան հովէն ու ծովէն», եւ «Այս գիշեր Տօն է հոգւոյս՝ Կիրակի»:

Ի՞նչ մեղք որ բանաստեղծին հոգւոյն այս տօնական
Կիրակին տխուր պատկեր մը ունի իր ետին: Պիտի
կարդանք այդ պատկերին մասին եւ պիտի զգանք, որ
մենք այս հրաշալի բանաստեղծութիւնը կը պարտինք
բանաստեղծութեան սա վերջին չորս տողերէն
ներչնչուած ահաւոր տխրութեան:

Բայց լոյսն իմ հոգւոյս Քիչ Քիչ կը մաշի՛,
շրթումքս եմ ծարաւ միակ համբոյրիմ...
Յնծագիմ գիշերն է լոյս ու լուսիմ՝
բայց լոյսն իմ հոգւոյս Քիչ Քիչ կը մաշի...

Մեծարենցին համար գիշերները միշտ եղած են
«հեշտագին»: Ան անհուն հեշտանք ու գեղեցկութիւն
գտած է գիշերային ժամերուն մէջ: Մենք աւելի վերջ
պիտի դանդաղինք բանաստեղծին այդ տրամադրու-
թեան վրայ: Հոս ալ նոյն տրամադրութիւնը կ'իշխէ:
Գիշերը հեշտագին է, հաշիշով ու բալասանով օծուն
է: Բանաստեղծը գիտով է այդ գեղեցկութեան զիմաց
եւ իր կուրծքն ու երեսները կը բանայ հովէն ու ծովէն
հասնող համբոյրներու: «Համբոյրներ կուզան հովէն
ու ծովէն»: Քիչ մը տարբեր գետնի մը վրայ նոյնը
զգացած էր Մեծարենցի ժամանակակից միւս հսկան,
Դանիէլ Վարուժանը, որ ցորեաններուն կը նայէր ու
կը գոչէր. «Հովեր կ'անցնին, ծովեր կ'անցնին»: Մեծարենց
ցորեանի հետ գործ չունի: Հովերէն ու
ծովերէն հասնող համբոյրներն ալ, որքան գեղեցիկ
ըլլան, մէկ բանի կը ծառայեն: Իրեն կը յիշեցնեն
թէ այդ համբոյրները իրական չեն, թէ իր շրթները
ծարաւ են իրական համբոյրի մը: Եւ այդ իրական համ-
բոյրը պիտի չգայ, որովհետեւ հիւանդ բանաստեղծին
հոգւոյն լոյսը քիչ քիչ կը մաշի:

Բնաւ կասկած չունենանք որ այս սքանչելի բանաս-

տեղծութիւնը երբեք գրուած պիտի չըլլար, եթէ Մեծարենց այդ երիտասարդ հասակին հիւանդացած ու մահուան դատապարտուած չըլլար: Մեր գրականութեան համար սուղ, շատ սուղ արժած բանաստեղծութիւն մըն է այս եւ այդ հանգամանքը արդէն կը կրկնապատկէ այդ բանաստեղծութեան արժէքը: Կշիռին մէկ նժարին մէջ ամբողջ Մեծարենցի մը ճակատագիրը կայ, միւս նժարին մէջ՝ 12 տողերէ բաղկացեալ այս բանաստեղծութիւնը: Թուարանական թուանշաններու շենք վերածեր մէկուն կամ միւսին արժէքը, բայց երկուքն ալ մեր կուրծքին կը սեղմենք եւ անկէ վերջ կ'անդրադառնանք թէ ի՞նչ է տառապանքին տեղը գրական ստեղծագործութիւններուն մէջ: Անոնք որոնք երկար տարիներ երջանիկ կ'ապրին ու բաւական ալ իմաստուն են հասկնալու համար այսպիսի բանաստեղծութեան մը գեղեցկութիւնը, պահ մը գլխարկ պէտք է հանեն Մեծարենցի նման տարաբախտ ու վաղամեռիկ արուեստագէտներէ մերժուած երեսուն, քառասուն տարիներուն առջեւ: Պէտք է գլխարկ հանեն քսան տարեկան բանաստեղծի մը առջեւ, որ շուրջը ցնձագին գիշերուան մը լոյսերն ու լուսինը կը տեսնէր, բայց կը զգար որ իր հոգւոյն լոյսը քիչ քիչ կը մաշէր...

ՅԱՅԳ (1)

Մեծարենցի բանաստեղծական ստեղծագործութեան ու բառամթերքին մէջ յաճախանք մըն է «ցայգ» բառը: Մեր այս սիրելի բանաստեղծին երկրպագուները նշմարած ըլլալու են որ ան շատ կը սիրէ այս բառը եւ յաճախակի կերպով կը գործածէ զայն: «Յայգ»ը, բառական իմաստով «մինչեւ այգ» կը նշանակէ, գիշերային յառաջացեալ ժամն է ան, որ կ'երկարի մինչեւ այգ, մինչեւ առաւօտեան առաջին լոյսը: Բանաստեղծը կը սիրէ «ցայգ»ը, եւ այդ բառով շինուած խորագիրներով գրած է բազմաթիւ բանաստեղծութիւններ: «Յայգանուագ», «Յայգային», «Յայգանկար», «Յայգերգ», եւ քանի որ «Յայգ» բառին անմիջապէս կը կապուի նաեւ «Այգ» բառը, «Այգերգ», «Այգային»: Պէտք չունինք բանաստեղծին հիւանդ մարդու հոգեբանութեան կապել գիշերային ժամերու նկատմամբ զգացուած այս նախասիրութիւնը: Ընդհակառակը: Տրամաբանութիւնը մեզ կը հրաւիրէ մտածելու թէ հիւանդները չեն սիրեր գիշերային ժամերը: Մեծարենց գիշերային ժամը կը սիրէ, որովհետեւ բառին իրական իմաստով բանաստեղծ է եւ բանաստեղծները կը սիրեն գիշերուան այն ժամերը որոնք լեցուն են խորհուրդով ու ներշնչումով:

Վերեւ յիշուած բանաստեղծութիւններէն զատ Մեծարենց ունի նաեւ արձակ էջ մը, դարձեալ «Յայգային» խորագրով: Արձակով գրուած բանաստեղծութիւն մըն է այդ, ուր մեր բանաստեղծը կը պատմէ թէ որքան եւ ինչո՞ւ կը սիրէ գիշերը:

Կը սիրեմ քափառիլ գիշերիմ մէջ, գիշերիմ մէջ, ուր այգում դէմ, երագի ամո՛յշ ծաղիկներ, ճիւղէ փթթումներով կը բացուիմ հոգիներու շուշամ

համբոյրիմ, գիշերիմ մէջ՝ ուր գետնգրիմ մօտէն
լսուող կոչնակիմ զամգիւնը կ'օրրէ զգացմունքները:

... Ու բոլոր մրտենիները, բուրումնալիբ, դալար
համբոյրներ կը սոսաւեն հոլանի միջոցիմ մէջ:
Պարզկայ գիշերուան սիւքը կ'անցնի տերեւախիտ
թաւուտիմ միշդ սրտիմ ընդմէջէն, սարսուռներ
պտըտցնելով հոն: Ու ես կը մտածեմ, աչքերս կիսա-
փակ ու յոգնած, գլուխս իարի մը յեցած եւ հոգիս
հեշտամոխով ու տենդով լեցուն, ես կը մտածեմ՝:

Հովը, գիւնով աղջիկ մըն է կարծես հովը, ծփացիկ
պարեգօտով հո՛վը, գիշերուան դողահար ու
բուրումնաւէ՛տ հովը, որ ջուրերում վրայ խօ՛լ
ու տատանուտ շուրջպար մը կը դառնայ յուլօրէն,
գիշերիմ մէջ՝ որ ցրտիմ է ու դողդոջուն:

Քանի մը տողերուն վրայէն ցատկելով է որ հոս
արտագրեցինք արձակ այս բանաստեղծութեան նկարա-
զեղ տողերը, որոնք մեզի կը մատնեն հոգեբանութիւնը
գիշերասէր բանաստեղծին: Հոս կարծես յստակ պատ-
կերով կը տեսնենք թէ բանաստեղծը ինչու կը սիրէ
գիշերը եւ թէ ինչու յաճախ կը խօսի գիշերուան
ժամերուն մասին: Բայց արձակ այս էջը չէ վերջացած:
Կը մնան վերջին երեք տողերը, որոնք յանկարծ տարբեր
մթնոլորտով մը պիտի փակեն գիշերուան ժամերուն
նուիրուած այս էջը:

Կը սիրեմ ես թափառիլ ինչ հոգիիդ գիշերիմ
մէջ, ո՛վ կիմ, գիշերիմ մէջ ինչ հոգիի՛դ, որ տրտում
է եւ ահաւոր, լայն ու հեշտագիմ, կրճատ ու
խանդարորբ, ցրտիմ ու դողահար:

Ահա որ բանաստեղծը անակնկալ վերջին չորս տողերով
բնութեան գիշերը նոյնացուց կնոջ մը հոգիին գի-

չերուան հետ: Պիտի չզարմանանք որ բանաստեղծը կը սիրէ թափառիլ այդ երկու գիշերներուն մէջ, երկուքն ալ միթին ու ահաւոր, երկուքն ալ հեշտագին ու կրքոտ, երկուքն ալ ցուրտ ու դողահար: Բնութեան բոլոր ցայգանուազներն ու ցայգերը վերջին հաշուով բանաստեղծը պիտի առաջնորդեն դէպի հոգիներու գիշերային աշխարհը, նախ՝ կնոջ մը հոգիին գիշերային, ապա՝ իր իսկ հոգիին գիշերային աշխարհը:

Ձենք գիտեր թէ Մեծարենց արձակ այս էջը գրած է իր նշանաւոր «Սիրերգ»էն առաջ, թէ վերջը: Յիշենք «Սիրերգ»ին քանի մը տողերը.

Գիշերն ամուշ է, գիշերն հեշտագի՛ն,
հաշիշով օծուեմ ու քալասամով.
Համբոյրներ կուգամ հովէն ու ծովէն
համբոյր լոյսէն՝ որ չորս դիս կը ծաղկի:

Եւ այս տողերը բաղդատենք վերոյիշեալ արձակ էջին առաջին քանի մը տողերուն հետ.

Կը սիրեմ քափառիլ գիշերին մէջ, գիշերին մէջ,
ուր այգում դէմ, երագի ամո՛յշ ծաղիկներ, ձիւնէ
փթթումներով կը բացուին հոգիներու շուշամ
համբոյրին:

Երկուքին մէջ ալ կը գտնենք նոյն միջնուորտը, որ բանաստեղծին սիրածն է: Բայց մենք գիտենք կամ կը զգանք նաև որ բանաստեղծը առանձին է գիշերային ժամերու այդ կախարդանքին դիմաց: Կամ երջանիկ չէ այդ կախարդանքին դիմաց: Որքա՛ն ալ զեղեցիկ ըլլայ գիշերային այդ ժամը, բանաստեղծը լրիւ չի վայելեր զայն, բան մը պակաս է իր հոգեբանութեան մէջ եւ ատիկա անպայման հաւատարիմ այն սիրելին

է որ նոյնութեամբ պիտի վերադարձնէր բանաստեղծին սէրն ու գինովութիւնը:

Միայն թէ հոգեբանական գիտութիւնները մեզի կը թելադրեն սա ճշմարտութիւնը. մարդ գիշերուան գեղեցկութեան շատ աւելի կ'անդրադառնայ, երբ առանձին է այդ գեղեցկութեան դիմաց:

ՅԱՅԳ (2)

Մեծարենց գիշերային յուզումներու ազդեցութեան տակ է որ պիտի հիւսէ տողեր, որոնք թերեւս Մեծարենցին միւս գլուխ-գործոցներուն չափ չեն անմահացած, որոնք սակայն մեզի կ'օգնեն որպէսզի տեսնենք թէ ինչ մակարդակով բանաստեղծ մը կար անոր մտածումներուն մէջ:

Կարգանք պատահական տողեր «Ճայգանուազ» խորագրեալ բանաստեղծութենէն: Մէկ կողմէ ալ տեսնենք թէ բանաստեղծը ինչպէս հոս եւս կը գործածէ այն քանի մը բառերը, որոնց յաճախ կը հանդիպինք իր բանաստեղծութիւններուն մէջ, ինչպէս՝ «սիրերգ», «գիշերն երջանիկ», «չափիւղայ» կամ «հշտագին»:

Կուգայ սիրերգն հեղեղատիմ
անտառներու մէջ մենիկ
երբ ժխորներ պահ մ'ընդհատիմ,
հասնի գիշերն երջանիկ:
Արեւելքի գիշեր մը ջինջ
շափիւղազարդ երկիմֆով,
ուր հեշտութիւն է ամէն ինչ,
ամէն իր լի բուրմունքով:
Ու կը շրջի անտես ոգիմ
հոն անտառի ծառերում՝

Խարշափն որոնց թռլլ, հեշտագիմ,
կը նուագէ օրօրուն:

Ճայգանուագ կոչուած է այս բանաստեղծութիւնը:
Չայգանուագ, թէ ցայգանկար: Պիտի ըսենք՝ երկուքն
ալ: Բայց նուագ ըլլայ կամ նկար, այս գեղեցկութիւնը
յանկարծ պիտի յանգի պոռթկումի մը, բողոքի մը:

Դեռ մինչեւ ե՞րբ, ըսէ, հոգիս,
դեռ մինչեւ ե՞րբ տառապիմ՝
պրպտելով անբջանքիս
թօշ ծաղիկը մտերիմ:
Գուցէ վաղը մթնէ հոգիս,
գուցէ դո՛ւն ալ թարշամիս,
մ'եղծեր հմայքն տենչանքիս
ու ծաղիկը պաշտումիս:

Հոս ալ բանաստեղծը անձնատուր է նոյն հոգերա-
նութեան: Գիշերուան գեղեցկութիւնը կը տառապեցնէ
զինքը ու հարց կուտայ. «Դեռ մինչեւ ե՞րբ պիտի
տառապիմ, ըսէ՛, հոգիս»:

Ահաւասիկ քանի մը պատառիկներ ուրիշ բանաս-
տեղծութենէ մը որուն խորագիրն է «Ճայգային»:

Լուսնի մահիկն երբ
սանդուխներու վրայ
մեղմով կը տեղայ
լոյծ, անձրեւակերպ
սահանքն իմ լոյսին
եւ երբ մանիշակ
գոլորշիներուն
մշուշն անապակ
կը ծաղկի թրթռում

Ժովերու՛մ վրայ,
խոր՛ն իմ սեմեակիս
կը հանգչի հոգիս.
փակաչ՛ք ու անթարթ
կը ծփամ հանդարտ
ստուերի գորշ գորշ
լնակներու՛մ մէջ:

Բանաստեղծը նմանօրինակ տողերով պիտի շարունակէ նկարագրել գիշերային սա վայրկեաններուն գեղեցկութիւնը: Բայց արդիւնքը միշտ նոյնն է:

Հապո՛ւմ, կը մեկնի՛ն
իմ անբջան՛քի՛ն
թիթեռներ՛ն ամէն,
ու միջոցի՛ն մէջ
յուշիկ կը գծեն
շառայլ թռիչ՛քի՛ն
ակօսն հեշտագի՛ն:

Գիշերուան գեղեցկութեան մէջ մեկնեցան-գացին ահաւասիկ բանաստեղծին երազի թիթեռները: Բանաստեղծը դարձեալ մնաց իր առանձնութեան հետ գլուխ գլխի, կրկին ծամելով այն քանի մը բառերը որոնք իր բառամթերքին ամենասիրելիներն են. «անըջանք», «թիթեռ», «յուշիկ» կամ «հեշտագին»:

Հիմա կարդանք քանի մը տողեր բանաստեղծութենէ մը, որուն խորագիրն է «Յայզանկար», դարձեալ գրուած ցայգի, այսինքն գիշերային ժամերու կախարդանքէն հասնող ներշնչումով.

Համատարած անդորրութեամ մը մէջէն,
կիսաթափանց մշուշներու՛մ մէջ հալած

ուրուագիծը տուներու՝
որոնց լայնաբիթ պատուհաններէն
կը ժայթճեն
լոյսի ցայտփեր՝ տարփագին ծաղիկներուն պլլուած:
Ու հեշտոտ ու մարմրուն
աղաղակն ալ մուագներուն լարաւոր
կը ծաղկեցնեն դիւթանքն անդորրիկ
գիշերուան մը երջանիկ:

Ասիկա մէկն է այն սակաւաթիւ բանաստեղծութիւն-
ներէն, որոնք տխուր շեշտ մը շունին վերջաւո-
րութեան: Բանաստեղծը հոս չի յագենար նկարագրել
գիշերուան զեղեցկութիւնը ու բանաստեղծութիւնը
կ'աւարտէ սա տողերով.

.... ուր երկինքն ալ կը թնամայ
կապոյտներու խորհուրդին մէջ երագելով
վաղորդայններն երջանիկ:

ՅԱՅԳ (3)

Ցայգ բառէն ներշնչուած ուրիշ բանաստեղծութիւն
մըն ալ ունինք Մեծարենցէն, որ կոչուեր է «Ցայգերգ»:
Այս ալ տարբեր սիրերգ մըն է, այս անգամ առանց
«Սիրերգ» կոչուած ըլլալու: Այս բանաստեղծութեան
մէջ ալ կը տիրէ Մեծարենցեան մեղի ծանօթ մթնոլոր-
տը: Կարդա՛նք ուրեմն.

Դադրեցան ձայներն ամէն
ցերեկուան ժխորներուն,
կը հնչեն բայց հոգւոյս մէջ
դեռ սիրոյդ երգերն անհուն:
Կը հիւծի՞ն ցոլճերն հիւանդ

գիշերուամ մեղկ լոյսերում,
 կը փայլի հոգւոյս մէջ վառ
 տարփանքիդ բոցը սիրում:
 Կը միրհեմն ինձի մէջ խոր
 թմրիրով իրերն ամէն,
 կը յուզուի հոգի՞ն արթում
 ինչ սիրոյդ թումնդ պաշտումէն:
 Թո՛ղ մարիմ լոյսերն ամէն
 ու մեռնիմ յոյզ ու ժխոր,
 կ'ուռնանայ, կեանքոտ յաւետ,
 սէրդ անջիմջ իմ հոգւոյս խոր:

Եթէ աշակերտը գրականութեան ուսուցչին հարցնէ
 թէ այս բանաստեղծութեան մէջ ինչ բան լաւ է եւ
 ինչ բան լաւ չէ, ուսուցիչը ըսելիք չատ բան պիտի
 գտնէ: Նախ պիտի պատմէ Մեծարենցի սէրը գիշերային
 ժամերու, ցայգային ժամերու նկատմամբ: Մեծարենցի
 համար գիշերային ժամը այն մէկն է ուր ամէն ինչ
 կը մտնէ խոր քունի մէջ, բայց հոգին արթուն կը
 մնայ ու կը լեցուի սիրելիի մը սիրով: Պէտք է դադրին
 ցերեկուան ժխորները, որպէսզի հնչել սկսի սիրելիի
 մը երգը: Ասիկա մեր բանաստեղծին նախասիրած
 մթնոլորտն է: Քանի հիւժին գիշերուան տկար ու
 հիւանդ լոյսերը, այնքան կը փայլի սիրելիի մը տար-
 փանքին բոցը: Ուրեմն այս բանաստեղծութիւնը մեզի
 կը բերէ Մեծարենցի սիրած մթնոլորտը: Եւ մեզի
 սիրելի կը դառնայ անով որ այս բանաստեղծութեան
 մէջ եւս տառապանք չկայ: Բանաստեղծը տառապանքով
 չէ՛ որ կը խօսի անձանօթ սիրելիի մը սիրերգին ու
 տարփանքին մասին:

Բայց ուսուցիչը աշակերտին դիտել պիտի տայ նաեւ
 որ այս բանաստեղծութիւնը բաներ մը կորսնցուցած
 է յանգերու ու կշռոյթի հաւատարիմ մնալու

ստիպողութեան մը պատճառաւ: Գործածուած ստորոգելիներն ու ածականները շփոթ պատկանելիութիւն կրնան ունենալ: Օրինակ՝

Կը փայլի հոգւոյս մէջ վառ
տարփանքիդ բոցը սիրուն:

Բանաստեղծը անշուշտ որ այստեղ «վառ» ածականը գործածած է «կը փայլի» բային համար, այսինքն ըսել ուզած է «վառ կը փայլի»: Բայց կարելի է կարծել որ «վառ»ը կը պատկանի «տարփանք»ին, թէ բանաստեղծը ուզած է խօսիլ «վառ տարփանք»ի մասին:

Ուսուցիչը պիտի բացատրէ թէ որքան դժուար է բանաստեղծութիւն մը ճիշդ կարգալը, եւ իբր օրինակ պիտի նշէ սա երկու տողերը.

Կը հիւծիմ ցոլքերն հիւանդ
գիշերուան մեղկ լոյսերուն:

Այստեղ անկասկած «հիւանդ»ը կը պատկանի «ցոլք»ին, բայց մէկը եթէ սխալ կարդայ այս երկու տողերը, կրնայ կարծել որ «հիւանդ»ը կը պատկանի անմիջապէս անոր յաջորդող «գիշեր» բառին: «Կը հիւծին հիւանդ ցոլքերը գիշերուան մեղկ լոյսերուն», ըսել կ'ուզէ բանաստեղծը եւ ոչ թէ «Կը հիւծին ցոլքերը - հիւանդ գիշերուան մեղկ լոյսերուն»:

Ուսուցիչը կրնայ տալ նաեւ սա օրինակը.

Կը նիքհեմ քունի մէջ խոր
քմրիքով իրերն ամէն:

Առաջին տողի «խոր»ը կը պատկանի ո՛չ թէ «նիրհեն» բային, այլ «թմրիք» գոյականին: Խոր թմրիքով կը

նիրհեն իրերն ամէն: Այսպէս ըսել կ'ուզէ բանաստեղծը: Բայց «խոր»ը վերը մնացած է, եւ «թմբիրը» վար իջած է, բան մը որ կը կաղացնէ ընթերցումը, կը դժուարացնէ իմաստի ընկալումը:

Թող արտօնուի որ անդրադառնանք վերջին կաղացումի մըն ալ.

Թող մենմիմ յոյզ ու ժխոր,
Կ'ուռնանայ, կեանքոտ յաւէտ,
սէրդ անջինջ իմ հոգւոյս խոր:

Սա վերջին բառը, «խոր», ի՞նչ կը նշանակէ այստեղ: Բանաստեղծը իր «խոր հոգւոյն», այսինքն իր խորունկ հոգւոյն մասին է որ կը խօսի: Սիրելիին անջինջ սէրը կ'ուռնանայ բանաստեղծին «խորունկ հոգիի» մէջ»: Ո՛չ: «Խոր»ը այստեղ գործածուած է ո՛չ թէ «խորունկ» ածականի իմաստով, այլ «խորը», «խորութեան մէջ» իմաստով: Բանաստեղծը ըսել կ'ուզէ. «Սէրդ կ'ուռնանայ իմ հոգւոյս խոր(ը)»: Մեր այսօրուան լեզուով «ը» մը պակաս է «խոր»ին հտին: Բանաստեղծը աւելի հասկնալի կը դառնար եթէ «հոգւոյս խորը» գրէր, բայց այս անգամ «խորը» բառը յանգ պիտի չդառնար վերը գործածուած «ժխոր» բառին:

Անտարակոյս միայն Մեծարենցին այս բանաստեղծութիւնը չէ՛ որ կը տառապի նմանօրինակ կաղացումներէ: Չկայ բանաստեղծ մը, որուն գործերուն մէջ նմանօրինակ կաղացումներ չտեսնուին եթէ բառերը դիտուին խոշորացոյցով կամ եթէ բանաստեղծութիւնը կարգացուի ուշադիր վերլուծումով: Առարկութիւն չունինք: «Արուեստ քերթողական» կոչուածը յաճախ տուրք կը մատուցանէ նմանօրինակ կաղացումներու եւ ատոր համար մեզմէ ներողութիւն ալ չի խնդրեր:

ՅԱՅԳ (4)

Հիմա ունինք «Ցայգ» բառէն ներչնչուած բանաստեղծութիւն մը եւս, զոր պիտի չկարենանք անտեսել քանի որ ան հրաշալիօրէն կը ցոլացնէ այն միսթիք ու բնութեան հետ նոյնանալու տրամադրութիւնը զոր Մեծարենց ունեցած է իր բանաստեղծական յուզումներուն մէջ: Մեր սիրելի քերթողը այս բանաստեղծութեան համար ընտրած է «Ցայգն է պայծառ» վերնագիրը: Միայն ցայգը չէ որ պայծառ է հոս, պայծառ է նաեւ հոգեվիճակը Մեծարենցին, որ ինքզինք պատրաստ կը նկատէ յանճնուելու զիչերուան ցոլցլանքին, իր հոգին լեցնելու անձանօթ աշխարհներու կրկներեւոյթներով եւ ճախրելու՝ դէպի անհուն:

Մանաւանդ իր վերջին չորս տողերով այս բանաստեղծութիւնը հիմնովին պիտի տարբերի Մեծարենցեան մեզի ծանօթ հոգեբանութենէն: Բայց անկէ առաջ պտոյտ մը ընենք բանաստեղծութեան սկզբնական մասի քանի մը տողերուն մէջ:

Ցայգն է պայծառ անհունօրէն
ցոլցլանքովն իր խօլապար.

Պարզկայ ցայգուն անուրջին մէջ
լուալ կ'ուզեմ ներմակ հոգիս,
եւ հրահրել՝ երբեմնի շէջ
աշտանակներս իմ երագիս:
Մտածումս կ'անցնի նորէն
շաւիղներէն իր լուսաւէտ,
հեշտութիւններ հոգւոյս յաւէտ
բերելով իր մամբաներէն:
Գիմով եմ ես ծաղկանց բոյրէն,

տարաշխարհիկ ու գրաւիչ,
ու ճալմերէն ալ՝ որ քիչ քիչ
իմ նրազմերս կ'օրօրենմ:
Եւ անժամօթ աշխարհներում՝
ամեզրիմ մէջ խորհրդագեղ,
կ'անդրադառնայ մէջն իմ հոգում
կրկներեւոյթը գումագեղ:

Շարունակելէ առաջ ընթերցումը, պահ մը անդրադառնանք որ բանաստեղծը կրկին յանձնուած է գիշերային ժամերու հեշտութեան մը, որ իր սիրած միջնորդուն է, կամ կրկին գինով է ծաղիկներու բուրմունքէն, որ դարձեալ մնայուն տրամադրութիւն է Մեծարենցեան բանաստեղծութեան մէջ: Բայց, ինչպէս պիտի տեսնուի, այդ տրամադրութիւնը տակաւ կը բացուի դէպի անձանօթ աշխարհներ, որոնք առկայ են խորհրդագեղ անեզրին մէջ: Ասիկա նո՞ր տրամադրութիւն մըն է Մեծարենցին մէջ: Վերեւ յիշատակուած վերջին տողերը քիչ մը շփոթ կ'երեւին եթէ տպագրական սխալ մը չէ սպրդած «կ'անդրադառնայ մէջն իմ հոգւոյն - կրկներեւոյթը գունագեղ» տողերուն մէջ: Այնուհանդերձ, ինչպէս արդէն ամէնէն վերջը յայտնի պիտի դառնայ, Մեծարենց այստեղ ունի դէպի անձայրածիր երկնքի խորհրդաւոր աշխարհները ճախրելու տրամադրութիւն մը:

Պիտի ծծեմ ես անդադար
հոծ երազամբն անոնց քալիմ,
ու շողերմ՝ որ կը փալփիիմ՝
ոսկեպաղպաջ ինչպէս մեկտար:
Պիտի անցնիմ ես խանդավառ
այս լուստոռոգ ուղիներէն,
եւ ուխտաւոր ուղեմուար՝

խորհրդածուփ քափառելէն:
Պիտի անցնիմ ես Անհունիմ
յաւերժալուռ երկիմՔներէն,
միմչեւ յոյզերս ամէն թօշմիմ՝
ու ես երկիր դառնամ նորէն:

Մեծարենցի երազը յստակ է: Ան արդէն վառեց իր հին երազներու մարած աշտանակները եւ ճամբայ ելաւ դէպի Անհուն: Պիտի անցնի յաւերժօրէն լուռ մնացող երկիրնքներու այդ Անհունէն, ամենուրեք պիտի ցանկ իր յոյզերն ու յուզումները մինչեւ որ անոնք թօշնին եւ իրենց ոյժը կորսնցնեն: Անկէ վերջ բանաստեղծը կրկին պիտի վերադառնայ երկիր: Մեծարենց հողը չէ լքած, չէ դադրած կոխելէ երկրին վրայ: Անոր ցանկութիւնը չէ՛ անհետանալ Անհունին մէջ, կամ նոյնանալ Անհունին հետ: Անոր ցանկութիւնն է պահ մը սիրարանիլ Անհունին հետ, յետոյ կրկին վերադառնալ մեր երկիրը: Այս տեսակէտով է որ քիչ մը տարբեր մթնոլորտ մը ու տրամադրութիւն մը կը տեսնենք «Ցայգային ժամեր»է ներշնչուած այս բանաստեղծութեան մէջ:

Գրականութեան աշակերտը թերեւս քանի մը անձանօթ կամ նոր բառեր պիտի գտնէ սա վերջին տողերուն մէջ եւ բացատրութիւն պիտի ուզէ իր ուսուցիչէն: Գրականութեան ուսուցիչի մը համար ինչ հաճոյք է անդրադառնալ որ Մեծարենց այստեղ ալ, ինչպէս ուրիշ բանաստեղծութիւններու մէջ, շարունակ կը հարուստացնէ մեր շքեղ Արեւմտահայերէնը եւ մեզի կը հրամցնէ բաղադրեալ սիրուն բառեր, որոնց հնարիչը ինքն է ամենայն հաւանականութեամբ: Նշենք այս բառերէն մէկ քանին.

«Ոսկեպաղպաջ», որ շինուեր է ոսկիի ու պաղպաջելու միացումէն:

«Լուստոող», որ շինուեր է լոյս ու ոողեի բաուերէն:
«Ուղեմոյար», որ շինուեր է ուղի եւ մոլորիլ բաուերէն:
«Քորհրդաձուփ», որ շինուեր է խորհուրդ եւ ծիփալ
բաուերէն:

«Յաւերժալուռ», որ շինուեր է յաւերժ եւ լուռ
բաուերէն:

Այս բոլորը ընդամէնը ինը տողերու մէջ:

Մեծարենց, դէպի Անհուն իր գնացքին մէջ, մէկ կողմէ
կը ցանէ իր յոյգերը, մէկ կողմէ ալ մեր Մեծասքանչին
համար կը քաղէ նոր բաուեր:

ԱՅԳ (1)

Տեսանք ու դեռ ալ պիտի տեսնենք թէ Մեծարենցեան
բանաստեղծութեան ու զգայնութեան մէջ որքան
տարածուն տեղ ունի «Յայգ» բառը: Յայգ, այսինքն
գիշերային այն ժամը որ կ'երկարի մինչեւ այգ, մինչեւ
առաւօտեան լոյս, լուսայգ: Մեծարենց միշտ ներ-
շնչումներ գտած է գիշերային ժամերու եւ երազանքի
մէջ: Բայց անմիջապէս ըսենք որ ան չէ կրցած
անտարբեր մնալ նաեւ «այգ»ին նկատմամբ, առաւօտ-
եան այն կանուխ ժամերու նկատմամբ՝ որոնք «խոր
թմբիբէ» է կ'արթնցնեն բնութիւնն ու մարդոց տրա-
մադրութիւնները: Գիշերուան վերջին վայրկեաններն
են ասոնք, պատրաստ՝ խառնուելու օրուան առաջին
լոյսերուն՝ որոնք հագիւ թէ սկսած են ծագիլ: Խաւարի
ու լոյսի խառնուրդ մը՝ որ ներշնչող է: Մեծարենցին
զրականութեան մէջ մենք, այսպէս, կը գտնենք նաեւ
«այգ»ի վրայ գրուած բանաստեղծութիւններ, որոնք
եղբայրացած են «ցայգ»ի վրայ գրուած բանաստեղծու-
թիւններուն հետ:

Ահա անոնցմէ մէկը, որ դարձեալ երգ մըն է, այս

անգամ ո՛չ թէ «Սիրերգ» կամ ո՛չ թէ «Ցայգերգ», այլ պարզապէս «Այգերգ»: Այս մէկն ալ մեզի կը բերէ բնութեան շատ գեղեցիկ մէկ նկարագրականը եւ մեզի համար կը գծանկարէ գիշերային ժամերու սիրահար Մեծարենցին մօտ առաւօտեան կենսատու պահերու սիրահար ուրիշ Մեծարենցի մը դիմագծութիւնը:

Սարերում մէջ կը կոծկոծի այգում՝
կոչնակը վանքին,
եղնիկները մթնշաղիմ դէպի գետափ կը դիմեն.
աղջիկ մըն է կարծես հովը՝ գիմով մուրտի
բուրումէն՝
որ ջուրերում վրայ կը դառնայ սարսուռի
պարն հեշտագին:
Վանքին ինքի արահետէն կարաւանները կ'անցնին,
բոժոժներում երգը լալով գիշերին մէջ տրտօրէն.
միմչ կը սպասեմ ջիմջ լոյսերում՝ որոնք ծագիլ
կը յամեն,
ու կը լսեմ շշուկներն՝ որ կը հծծեն մէջը ցանկին:

Մեծարենցեան բանաստեղծութեան բոլոր բառերը գործածուած են վերի քանի մը տողերուն մէջ. այգ, կոչնակ, եղնիկ, մթնշաղ, հով, մուրտի բուրում, հեշտագին, արահետ, բոժոժ, երգ, գիշեր, լոյս, շշուկ, հեծծել: Ըսել չենք ուզեր որ Մեծարենցի բառամթերքը աղքատ է: Ընդհակառակը, ահաւոր կերպով հարուստ է մեր սիրելի բանաստեղծին բառամթերքը: Բայց Մեծարենց ունի բանաստեղծական իր մասնաւոր կլիման եւ այդ կլիմային համար ալ ունի իր մասնաւոր բառերը, որոնց անպայման կը հանդիպինք եթէ իրերա-յաջորդ քերթուածներ կարդանք իրմէ: Շարունակենք կարդալ վերինը.

Կիրճին խորը, ժառին ծոցն է գիւղանկարը
փռուած,
տարտամօրէն, հսկայական, արծիւի մը ձևերով,
մագիլները խորասուզուած խորշերու մէջ մթամած:
Արքշիռ բոյրէն՝ գոր կը բերէ ինծի
առտուն անխոռով,
ես կ'երագեմ ծառերուն տակ ու կը սպասեմ
խօլարար
լոյս պարիկին՝ որ իղձերս պսակելու պիտի գար:

Մեծարենցի սիրահարները այս վեց տողերուն մէջէն
ալ պիտի ճանչնան յաճախանքի բազմաթիւ բառեր ինչ-
պէս կիրճ, ծոց, գիւղանկար, տարտամ, խորշ, արքշիռ,
բոյր, լոյսը պարիկին, իղճ, եւայլն: Բայց այս բա-
նաստեղծութեան մէջ Մեծարենց իր իղձերուն պսա-
կումին համար «խօլարար» կը սպասէ ո՛չ թէ գիշերային
ժամերու ժամանման, այլ այգարացի լոյս պարիկին,
այգարացի հրաշագործ լոյսերուն:

Հիմա պիտի կարդանք դարձեալ առաւօտեան ժամերու
գինովութենէն ներշնչուած գեղեցիկ ուրիշ կտոր մը,
որուն վերնագիրն է՝ «Այգային»:

Տանիքներուն վրայ մշուշը սնդուս լաթեր
կը փռէ,
նամբաներուն վրայ արեւը՝ շոգոլիներ ոսկեմամ:
Որմին մօտիկ սրինգն անվերջ՝ մեղեդիներ արոյրէ,
որմին վրան՝ ափոքն սթափ գարթօնքի
նիչն անսահման,
որմին դիմաց՝ աղջնակ մը տարփոտ երգեր կ'ոյրրէ:

Եթէ ընթերցողը հարցնէ թէ այս գեղեցիկ նկարագրա-
կանին մէջ ի՞նչ կը նշանակէ «շոգոլի ոսկեմամ»ը,
պատասխանենք. «Ոսկիով մանուած շոգի, գոլորշի»:

Սէր-Արեւիդ քոցմ երկարէ խորերէն հոգւոյս իմ
պատանի,
զերթ արեւիմ լեզուակն ոսկի՝ որ կը ծծէ մշուշմ
այգումն.
ն՞ւր է ճաճանչն, հուրքը ջերմիմ՝ որ մտախնդն
առնէ, տանի,
սէր-արեւիդ քոցմ երկարէ խորերն հոգւոյս
իմ պատանի:

Մեծարենցն ալ, Պետրոս Դուրեանի կամ Մատթէոս
Ջարիֆեանի նման, պարբերաբար պահանջքը կը զգայ
յիշեցնելու թէ հիւանդ է: Թէեւ ան իր հոգւոյն համար
է որ կ'ըսէ թէ հիւանդ է, բայց մենք գիտենք թէ հիւան-
դը մարմինն է, ո՛չ թէ հոգին: Հոգին պարզապէս կը
տառապի այն յուսախարութեանէն եւ անյուսութեանէն,
գոր մարմնական հիւանդութիւնը կը թելադրէ անոր:

Մեծարենցի հիւանդութիւնն էր որ զինքը դար-
ձուցած էր մարդկային ընկերութեանէ կտրուած եւ
բնութեան հետ զլուխ գլխի մնացած առանձին մարդ
մը, որ շարունակ կ'արբենայ ծաղիկներու բուրմունքով
եւ կը ծծէ ցայգային կամ այգային ժամերու
խորհրդաւոր ու մշուշոտ մթնոլորտը: Եթէ հիւանդ
չըլլար Մեծարենց, տարբեր բանաստեղծութիւն մը
պիտի տա՞ր մեզի: Չենք գիտեր:

Բայց հետաքրքրական է անդրադառնալ որ Մեծա-
րենցեան բանաստեղծութեան մէջ գրեթէ բնաւ չկայ
ուրիշ մարդ, գրեթէ ոչինչ կայ մարդկային յարաբե-
րութիւններէ, չկայ կեանքի սա կամ նա դրուագի
տպաւորութիւն, չկայ պատմութիւն, դէպք: Բանաս-
տեղծը միշտ միայն իր «ես»ին հետ զլուխ գլխի է եւ
այդ «ես»ը յանձնած է միայն բնութեան գեղեցկու-
թիւններուն՝ զիշերային կամ առաւօտեան: Մեծարենցի
ամբողջ բանաստեղծութիւնը բնութեան նկարագրու-

Թիւն մըն է: Այդ բնութենէն ներս երբեմն կը սպրդի անոյշ աղջկան մը պատկերը, սիրելիի մը պատկերը, բայց այդ ալ իրական պատկեր մը չէ եւ ծնունդ է երազանքի կամ երեւակայութեան: Բանաստեղծը, իր կարճատեւ կեանքի վաստակէն ժառանգուած մօտաւորապէս 140 բանաստեղծութիւններու ջախջախիչ մեծամասնութեան մէջ, նոյնիսկ գրեթէ բոլորին մէջ, իրեն խօսակից ունի բնութիւնը, բնութեան տարրերը՝ ինչպէս գիշերը, այգը, արեւը, լուսինը, հազարամէկ գեղահունչ ծաղիկներ, մշուշ, մառախուղ, բուրմունք, հաշիչ կամ բալասան, արիչն ու սարբինան, լեռնային ճամբաներ, հիւղակ մը, ծառ, որոնց դիմաց կը զգայ ուժեղ «Արբեցութիւն» մը: Այդ արբեցութիւնն է որ երբեմն հրաշքով պիտի դառնայ «անանձնական ուրախութիւն», պիտի ուզէ բանաստեղծը տանիլ զէպի համամարդկային սէր, զէպի ուրիշներու ծառայելու կարօտ, բայց Մեծարենց այդպիսի ծառայութեան մը համար չէ որ ստեղծուած է: Ան ստեղծուած է որպէսզի իր պատուհանէն նայի զէպի բնութիւն, զէպի արեւ, զէպի լուսին:

Երէկ գիշեր մոռցեր էիր,
լուսնա՛կ, գիտես,
երէկ գիշեր մոռցեր էիր պատուհանիկս իմ
համեստ:

կամ.

Մահիկ ոսկեսար, այս գիշեր մոռե՛մ
սարսռացի լոյսիդ մէջ երանակամ:

ՀԵՇՏԱԳԻՆ

Ըսինք արդէն որ Միսաք Մեծարենցի բանաստեղծութիւնը ամբողջ իր սնունդը կ'առնէ բնութեան գեղեցկութիւններէն: Քայլ մը եւս պիտի առնենք ու պիտի ըսենք որ մեր բանաստեղծը բնութեան պատկերներուն դիմաց միայն հիացում չէ՛ որ կը զգայ, այլ նաեւ կը զգայ հաճութիւն, գոհացում, լիութիւն, մանաւանդ հեշտանք: Ասիկա թերեւս սիրային ասպրումի նման ասպրում մըն է, որ զգլխիչ է բանաստեղծին համար, հմայիչ, դիւթիչ: Մեծարենցի մասնաւորաբար առաջին հաւաքածոյին մէջ, «Ծիածան», դժուար է գտնել հատ մը որուն մէջ բանաստեղծը չխօսի հեշտանքի, հեշտութեան, հեշտագինի, հեշտի մասին: Դարձուցէք «Ծիածան»ի էջերը եւ տեսէք թէ տակաւին ինչպէս առաջին բանաստեղծութենէն Մեծարենց կը յանճնուի հեշտագին զգայնութիւններու: Քանի դարձնենք էջերը, նոյնը պիտի պատահի: Պիտի տանք օրինակներ.

Թող որ լիառատ ծծեմ հեշտագին
կաթը մեղմահոս լոյսիդ տարփամբին:
(Ձմրան պարզ գիշեր)
Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագին
(Սիրերգ)

Հեշտութիւն մը կապոյտի - հանդարտօրէն
կը ժպտի
(Թրթռումներ)

Արեւելի գիշեր մը ջիմջ
ուր հեշտութիւն է ամէն ինչ
(Յայզանուազ)

Ջուրը ցայտփէն ծաղիկ ծաղիկ կը կաթէ.
նուագն անոր կը հեծեծէ հեշտակամ:
(Աքասիաներու շուքին տակ)

Շողա շողա, բարի արև, հիւանդ եմ,
Ճառագայթոքող գոլիդ մէջ հեշտագրգիռ.

(Արեւին)

Ակօսն հեշտագիմ՝
որ ձայնիդ կառչած

(Ճայգային)

Ու երբ կ'երգէ ջութակիմ հետ սարսոռն
մեղմածաւալ հեշտերգն իրենց ցայգայիմ...

(Սիրերգ)

Մտածումս կ'անցնի նորէն
շաւիղներէն իր լուսաւէտ
հեշտութիւններ հոգւոյս յաւէտ
բերելով իր մամբաներէն:

Պիտի ըղձամ ես տեսարար
բուրումն անոնց ծաղիկներում
որոնք հեշտիմ կը դառնան պար:

(Ճայգն է պայծառ)

Խրախութեան աղաղակներ հեշտալուր

(Իրիկուան ձայներ)

ԾԾԵԼ

Մեծարենց, մասնաւորաբար իր սկզբնական բանաստեղծութիւններուն մէջ, որոնք նաեւ ամենագեղեցիկներն ու մնայուններն են, զգալի կը դարձնէ մայր բնութիւնը իր մէջ առնելու եւ իր մէջ հալեցնելու տրամադրութիւն մը: Մեծարենցեան բանաստեղծութիւնը արդէն սկիզբէն մինչեւ վերջ բնական պատկերներու նկարագրութիւն մըն է, խոյանք մըն է այդ բնութիւնը իր մէջ զգալու, այդ բնութիւնը ծծելու ու իր մէջ հալեցնելու: Այս պատճառաւ ալ Մեծարենց

իր ամէնէն նշանաւոր բանաստեղծութիւններուն մէջ շատ սիրեց «ծծել» բառը: Եթէ դարձեալ սկսինք թղթատել «Ծիածան»ի էջերը, ամէն քայլափոխին պիտի կարենանք հանդիպիլ այս կախարդական բառին: Ծծել:

Մտասեւեռում մըն է այս Մեծարենցի մօտ, ինչպէս մտասեւեռում մըն է «համբոյր» բառը իր ամէնէն աննիւթական ու բարոյական իմաստով: Ամէն անգամ որ բանաստեղծը կը կախարդուի բնութեան սա կամ նա գիշերային կամ ցերեկնային տեսարանէն, կ'ուզէ իր թոքերուն մէջ ընդունիլ շունչը գեղեցիկին:

Եթէ օրինակներ տանք, աւելի լաւ պիտի հասկնանք: «Ձմրան պարզ գիշեր»ին մէջ Մեծարենց կը ցանկայ ծծել գիշերային լոյսի կաթը.

Թող որ լիառատ ծծեմ՝ հեշտագին
կաթը մեղմահոս լոյսիդ տարփանքին:

Նշանաւոր «Կիրակմութեան»ին մէջ Մեծարենցի տրամադրութիւնը այս անգամ միսթիք է, կամ եկեղեցաշունչ, եւ ան խունկն է որ կ'ուզէ ծծել անօրինակ վերացումով.

Խումկի ծարաւ իմ հոգիս կը ծծէ պահն
այս հանդարտ,
ոսկեկրակ աչքերով քուրվառմերն երբ կը մօտին:

«Հովին անցքը» վերնագրով բանաստեղծութեան մէջ Մեծարենց այս անգամ հովն է որ կ'ուզէ քաշել իր թոքերէն ներս.

Կ'ուռի այս գիշեր հովն ալիք ալիք,
կը ծծեմ լեղի սարսափն իր ճամբուն:

Ուրիշ տեղ մըն ալ, «Այգերգ», կը տեսնենք որ մեր սիրելի բանաստեղծը յանկարծ կը յիշէ թէ հիւանդ է եւ կը նայի դէպի արեւ, դէպի բնութեան ծաղիկներուն բուրմունքը:

Պիտի ըմպեմ բոցն արեւիմ, մտագայթի եմ
ծարաւի,
պիտի ծծեմ բոյրն առտուամ՝ հոգւոյս համար
որ հիւանդ է:

Համբուրե՛լ, ըմպե՛լ, ծծե՛լ: Բառեր՝ որոնք սիրելիին կամ գեղեցիկին միանալու, անոր հետ նոյնանալու տենչանք կ'արտայայտեն: Բայց «ծծել»ը կարծես քիչ մը աւելի բանաստեղծական շեշտ մը ունի:

Հիմա հարցնենք անգամ մը: Միայն բառին բանաստեղծական գեղեցկութեանը պատճառաւ է որ Մեծարենց կը սիրէ գործածել «ծծել» բառը: Անտարակոյս ո՛չ: Ընդէն է որ բանաստեղծը կը սիրէ այս բառը անոր բովանդակած բանաստեղծական ամբողջ գեղեցկութեան պատճառաւ, ինչպէս որ ան կը սիրէ տակաւին ինչ ինչ մասնաւոր բառեր, զոր կրնայինք շատ դիւրութեամբ առանձնացնել եւ որոնք դարձած են Մեծարենցեան բանաստեղծութիւնը յիշեցնող բառեր: Ասիկա ճիշդ է: Բայց ծծել բայը ուրիշ կախարդանք մըն ալ ունի բանաստեղծին համար: Մարդ միայն իր սիրած բանն է որ կը ծծէ, մարդ միայն ծծելով է որ նախ իր բերնին, ապա ամբողջ իր էութեան մէջ կը զգայ սիրուածին համբ եւ զայն լրիւ կ'իրացնէ իր մէջ, անոր հետ կը նոյնացնէ ինքզինք: Ահա թէ ինչու Մեծարենց, գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար «ծծել» բայը կը գործածէ ամէն անգամ որ կախարդանքի մը հետ դէմ յանդիման կը մնայ:

Կարդանք սա քանի մը տողերը «Մթնշաղներ»

խորագրեալ բանաստեղծութենէն, ուր Մեծարենց դարձեալ ցայգի ու ցերեկի, խաւարի ու լոյսի միջեւ ալեծփումներ կը զգայ.

Մութը կ'իջնէ հոգւոյս՝ ուր վաղուց գիշեր է
արդէն,
Սպասումի՛ ցայգ՝ ուր դեռ չշողաց լո՛յսն երագին,
Հագիւ քիչ մը քոյր ծածծ մոռացումին ես վարդէն,
Նորէն քեզի կը դառնամ, ակն արեւիս ոսկեծին:

Հոս ալ վարպետօրէն գործածուած է ծծել բայը: Բանաստեղծը նոյնը ընել կուտայ իր տենչանքներուն, իր փափաքներուն, զորս կը նմանցնէ մեղուներու: «Մեղուները» խորագրեալ բանաստեղծութեան մէջ կը կարդանք որ բանաստեղծին տենչանքները մեղուներու նման ոսկի երիզ մը բանալով թռեր, գացեր են երամ երամ: Հիմա խօսքը այդ տենչանքներուն մասին է.

Արեւակի, սուտակներու ու գիւմրիւթի
փաղփում երամգը ծծելով իրենց չորս դիմ,
ծործորներէն, բոցավայրէն - անցան գացին:

«Ծծել» բառը առանձին չէ Մեծարենցեան բառա-
մթերքին մէջ: Որքան շատ կարդանք Մեծարենցը,
եւ մէկ անգամէն որքան շատ բանաստեղծութիւն
կարդանք Մեծարենցէն, կը տեսնենք որ Մեծարենց,
հակառակ հայերէն լեզուի իր այնքան ճոխ բառա-
պաշարին, յատուկ տկարութիւններ ունի առնուազն
քսան, երեսուն բառերու նկատմամբ, որոնց յաճախ
կը դիմէ իր նկարագրութիւններուն մէջ, առանց
ինքզինք ձանձրացուցիչ ձեւով կրկնելու:

ԱՆԱՆՁՆԱԿԱՆ

Ըսինք արդէն որ Մեծարենցեան բանաստեղծութիւնը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ ենթակայական կամ անձնապաշտ բանաստեղծութիւն է: Բանաստեղծը շարունակ իր զգայնութիւններուն մասին է որ կը խօսի բնութեան պատկերներուն եւ փոփոխութիւններուն դիմաց: Իրմէ զատ թերեւս կայ միայն երեւակայական սիրելի մը, գրեթէ աննիւթական սիրելի մը: Այս բանաստեղծութիւններուն մէջ շատ խօսք չկայ մարդկային յարաբերութիւններու, մարդկային կեանքի ինչ ինչ ուրախ կամ տխուր դէպքերու, գաղափարական, ընկերային կամ քաղաքական մտածումներու մասին: Բանաստեղծութիւններու խորագիրներն իսկ կը բաւեն թելադրելու թէ ի՞նչն է որ կը զբաղեցնէ բանաստեղծին ներշնչումի պահերը: Չմբան գիշեր, թրթռումներ, ցայգանուագ, երազի պահեր, ճերմակ վարդեր, աքասիաներու շուքին տակ, գետափի երազանք, խոնջ իրիկունք, աշնանային հեծութիւններ, հովին անցքը, մթնշաղեր, իդճեր, ուռիներու շուքին տակ, իրիկուան ձայներ, առտուան արեւին մէջ, եւ դեռ այսպիսի «խորագիր»ներ պերճախօս են: Թերեւս բանաստեղծը ժամանակ իսկ չէ ունեցած տակաւին ուրիշներով զրադելու: Եթէ աւելի երկար կեանք մը տրուած ըլլար իրեն, թերեւս կարգը պիտի գար մարդկային յարաբերութիւններու: Բայց կարգը անոնց չեկաւ, եւ Մեծարենցեան բանաստեղծութիւնը, իր քանի մը տարուան կեանքին մէջ, դատապարտուեցաւ մնալու որպէս բնական պատկներու նկարչութեան հաւաքածոյ մը, որ կտաւին յանձնուեցաւ իրապաշտ, խորհրդապաշտ կամ տպաւորապաշտ նկարիչներու վրձինով:

Բայց Մեծարենցի բանաստեղծութիւններուն մէջ

Հատ մը կ'առանձնանայ մարդասիրական, այլասիրական իր տրամադրութիւններով: Այս բանաստեղծութեան մէջ մեր սիրելի քերթողը կ'ուզէ մոռնալ իր անձը եւ կը ցանկայ տէր դառնալ «անանձնական ուրախութիւն»ներու: Ասիկա արդէն բաւական յայտագած բանաստեղծութիւն մը ըլլալ կը թուի, քանի որ տեղ չէ գտած Մեծարենցին առաջին երկու քերթողագիրքերուն մէջ՝ «Ծիածան» եւ «Նոր Տաղեր»: «Տուր ինձի, Տէր» կամ «Արդի մարդուն Հայր Մերը» կոչուած այս բացառիկ բանաստեղծութեան մէջ ալ թէեւ Մեծարենց «եսակեղրոն անանձնականութիւն» մը կը ցուցարբերէ, այսինքն անանձնական ուրախութիւնն անգամ կարծես իր սեփական ուրախութեան համար կը խնդրէ, բայց եւ այնպէս այս մէկը հրաշալի բանաստեղծութիւն մըն է եւ կը դառնայ ազամանդ մը Մեծարենցեան բանաստեղծութեան մէջ:

Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական,
ծաղիկներու պէս գայն ժողովեմ՝ ճամբուս վրան՝
նայուածքներուն մէջ ամէնուն եւ ամէն օր:

Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական,
զանգակներու պէս գայն կախեմ ամէն դրան՝
ու գերթ նարօտ ամէն դրան գայն պսակեմ:

Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական,
ու չըլլայ որ ուրիշներու կոծն ու կակամ
խեղդել ուզեմ ջրվէժիմ մէջ դափիս ձայնիմ:

Ահաւասիկ անանձնական ուրախութեան խնդրանք մը, ուրիշներուն ալ օգտակար ըլլալու, ուրիշներն ալ ուրախացնելու կարելիութեան աղերսանք մը, որ կուգայ ցարդ միայն իր սեփական բանաստեղծական զգայնութիւններուն դափ ու թափ տուած բանաստեղծէ մը:

Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական,
զայն ջուրերում վրան ձգեմ իրրու ուռկան,
զայն իրր արօր ակօսներում ձգեմ վրան:

Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական,
զայն իրր անձրու ցօղեմ ամէն դաշտի վրան,
զայն իրր արու բաշխեմ ամէն հորիգոմի:

Հիանալի տողեր են ասոնք, որոնց մէջ մենք կը գտնենք այլասէր ու մարդասէր Մեծարենց մը: Բայց իրականութեան մէջ նոյն Մեծարենցն է, որ «անանձնական բոլոր ուրախութիւններու» մէջ իսկ դարձեալ բնութիւնը կը տեսնէ որպէս բարիք, բնութեան բարիքներուն մասին է որ կը մտածէ որպէս մարդոց միջև բաշխելի գործ, հաց ու նպաստ:

Մեծարենցի երկրպագուները անտարակոյս մինչև վերջ իրենց սիրելի բանաստեղծը պիտի յիշեն այս բանաստեղծութեամբ, որուն մէջ 15 անգամ կրկնուած է սա «Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական» նախադասութիւնը (Մեծարենց կը սիրէր զրել «ինձ», ո՛չ [թէ ինձի]): Բնութեան սիրահար ու անանձնական ուրախութիւններու հետամուտ մեր բանաստեղծը սապէս կը վերջացնէ իր «Հայր Մեր»ը.

Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական՝
ժողովել՝ յուզույն մէջ ամէնուն, համայնական
հոգւոյն ամէն մասնիկներում մէջ՝ ամէն ժամ:
Ճամբաներէ՛ն, ու գետերէ՛ն, ու դաշտերէ՛ն,
անտառներէ՛ն, ու լեռներէ՛ն, ու ձորերէ՛ն,
տանիքներէ՛ն, ու տուններէ՛ն, ու դուռներէ՛ն՝
Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական:

Միայն աւարտական այս տողերը պիտի բաւէին որպէսզի այս բանաստեղծութիւնը անմահանար: Մե-

Ճարենց եղաւ ահաւասիկ իր սիրելի ճամբաներէն,
դաշտերէն, գետերէն, ծաղիկներէն, անտառներէն իսկ
անանձնական ուրախութիւն քաղել ցանկացող բնա-
պաշտ բանաստեղծը: Այդ ուրախութիւնները կրցաւ
քաղել բնականաբար, եւ ի վերջոյ կրցաւ նաեւ զանոնք
ուրիշներու հետ բաժնել ... շնորհիւ այն
բանաստեղծական վաստակին, զոր ժառանգ թողուց
իրր այլոց ուրախութիւն անանձնական կամ գրական:

ԸԼԼԱՅԻՐ

Մեծարենցի բանաստեղծական մտերմիկ յուզում-
ներէն հրաժեշտ առնելէ առաջ պիտի ուզէինք անգամ
մը եւս միասնաբար կարդալ այն բանաստեղծութիւնը
որ Մեծարենցի թերեւս ամէնէն ժողովրդական ու
հանրաձանօթ կտորն է: Խօսքը կը վերաբերի «Ըլլայի,
ըլլայի» շարքին եւ այդ շարքէն «հիւղը» անուն կտորին:

Դաշտի մամբու մը վրամ,
կամ ստորոտը լերամ,
ուղեւորիմ ժամամամ
սպասող հիւղմ ըլլայի:
Ու գգուամբիս կամչէի
եւ մամբորդներմ անժամամ
ու մամբում վրայ մեմաւոր,
ու մամբում վրայ ոսկեմամ,
եկուորներում դիմաւոր՝
ծխամիս ծուխմ ամպէի:

Ատենօք թերեւս մեծ թիւով գրասէրներ անգիր
գիտէին այս բանաստեղծութեան գոնէ առաջին չորս
տողերը, որոնք գրուած են յուզումով, նաեւ

երաժշտական կշռոյթով: Մեծարենցի բացառիկ գիւտերէն մէկն է այս, ուր կը բարախէ նաեւ հոգածու հետաքրքրութիւն մը ուրիշներու նկատմամբ, ինչպէս կը բարախէր «Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւնն անանձնական» խորագրեալ քերթուածին մէջ: Բանաստեղծութիւնը շատ կարճ է, ուստի պիտի ցատկենք տողերուն վրայէն ու կանգ պիտի առնենք վերջընթեր տողերուն վրայ.

Ու ձմեռններն ալ համբում,
հրաւիրակ գուարթում,
կանգնէի ինձը մամբում
ու ձիւնապատ հէ՛՛՛ մարդում
ես հայրօրէն, լայնարաց
երկու թեւս պարզէի.
Միշտ ինչորագիմ, միւթացած
հրաւերն ես ըլլալի՛:

Ա՛հ, ըլլալի՛, ըլլալի՛,
դաշտի մամբու մը վրամ
կամ ստորոտը լերամ,
ուղեւորիմ ժամանմամ
սպասող հի՛նդն ըլլալի:

Բանաստեղծութիւնը, այսպէս, կը վերջանայ այն տողերով, որոնցմով սկսած էր:

«Ըլլալի՛»ներու շարքը կը բաղկանայ քանի մը բանաստեղծութիւններէ: Բոլորն ալ նոյնքան յաջող չեն, բայց անոնք բան մը կը խաղցնեն Մեծարենցի սիրահարներուն սրտին մէջ: Օրինակ, «Իրիկունը» անուն բանաստեղծութիւնը.

Սա իրիկունն ըլլալի ես,

եւ հպէի նակտիմ ամէն անցորդի,
չժնադագեղ ու մուսղում յամուրդի
սա իրիկումն ըլլայի ես:

Սա իրիկումն ըլլայի ես,
համալմակամ, չժնադ, քաղցրիկ, լուսագէս,
եւ ամէնում տայի հուրքէս, ոսկիէս:
Սա իրիկումն ըլլայի՛ ես:

Հոս եւս մենք կը գտնենք բնութեան հետ նոյնանալու
այն հակումը, զոր տեսած էինք Մեծարենցի մէջ:
Մեծարենց որ շարունակ շնչեց, ծծեց բնութեան բոլոր
բուրմունքներն ու լոյսերը եւ այդ կերպով նոյնացաւ
անոնց հետ, «Ըլլայի՛»ներու շարքին մէջ ալ ուրիշ ոչինչ
ըլլալ կը ցանկար եթէ ոչ գիւղին ճամբուն վրայ հիւղ
մը, կամ իրիկունը, կամ ալիքներուն վրայ ոստոստող
հովը:

Ալիքներում վրայ ոստոստող հովն ըլլայի,
ու ջուրերու խուլ մոռնչիմ մէջ ամայի՝
ձկնորսներու ակամջն ի վար փսփսայի
սիրուած նրգեր, քաղցրութիւնով օծում քառեր:

Ուրիշ բանաստեղծութեան մը մէջ ալ կը ցանկայ
նոյնանալ բարձունքներու լայն ճամբաներուն հետ:

Բարձունքներու լայն ճի մամբան ըլլայի,
որ ծաղկահիւս կողերէ վեր կը մագլի:

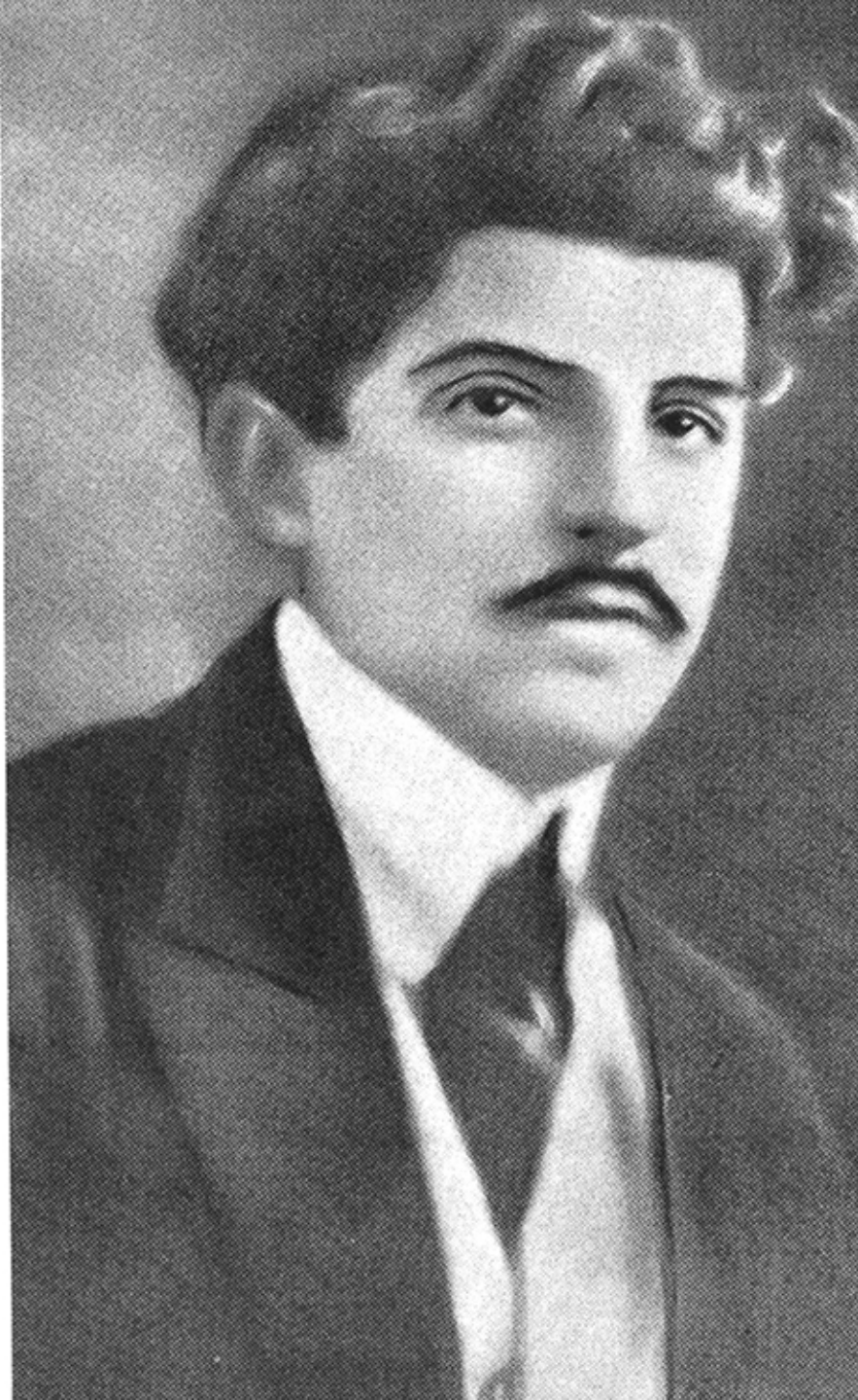
Մեծարենցէն մեզի կը մնայ քանակով համեստ, բայց
գրական իմաստով կոթողային ժառանգութիւն մը:
Միսաք Մեծարենց Պոլսահայ գրականութեան, ամբողջ
հայ գրականութեան քանի մը գազաթներէն մէկն է:

Ո՛չ ոք կրնայ շտեմանել բառերու ու պատկերներու այն ճոխութիւնն ու շողչողանքը, որ Մեծարենցը դարձուց մեր արդի Արեւմտահայերէնի առաջին ճարտարապետներէն մէկը: Ան մեր Մեծասքանչին բոլոր գեղեցկութիւններովը զարդարեց Մայր Բնութիւնը, իր բանաստեղծութիւնն ալ լեցուց ամենագեղեցիկ ծաղիկներու անուններով ու բուրմունքներով: Այսօր Մեծարենցի բանաստեղծութիւններուն կը նայինք ո՛չ թէ որպէս քերթուած, այլ որպէս նկարչական գործ, գունազեղ պատկեր, գիշերներու կամ արեւներու մէջ թաթաւուն համայնապատկերներ: Եւ ամէն անգամ որ կը նայինք այդ համայնապատկերներուն, կը յիշենք Մեծարենցի հրաշալիօրէն անմահ, բայց նոյնքան առեղծուածային հարցումը.

Վայրի ծաղի՛կ, ամուռն ի՞նչ է:

**ԵԿԷՔ ՍԵՂՍԵՆՔ
ՌՌԻՔԷՆ ՍԵԻԱԿԻՆ ՉԵՌՔԸ**

ԼԵՄԱՆԻ ԱՓԻՆ

Բանաստեղծ Ռուբէն (Զիլինկիրեան) Սեւակ 1907 թուականին, իրիկուն մը, նստած է Զուիցերիոյ Լեման լիճի եզերքը ու ինքզինք յանձնած է հաճելի այն հովուն, որ կը սահի լիճին հանդարտ ջուրերուն վրայէն: Տեսարանը գեղեցիկ է, զգայութիւնը՝ բանաստեղծական: Այդ պահուն 22 տարեկան է տակաւին, բժշկական համալսարանի ուսանող է եւ երկու տարի վերջ պիտի վկայուի որպէս բժիշկ:

Բայց բժշկական գիտութիւնները չեն որ լեցուցած են անոր զգայուն ու մարդասէր սիրտը: Անոր սիրտը լեցուն է բանաստեղծական յուզումներով: Եւ հիմա կը յուզուի Լեմանի ջուրերուն նայելով: Թերեւս կը մտածէ իր ապագային մասին, ապագան՝ որ փայլուն պիտի ըլլայ անպայման: Մինչդեռ չի գիտեր թէ հազիւ ութ տարի պիտի կարենայ ապրիլ: Ութ տարի վերջ, 1915, ան Դանիէլ Վարուժաններու ու Սիամանթոններու կողքին պիտի զոհուի այն աղէտին, որ պիտի իջնէ հայ ժողովուրդին վրայ:

Բայց մենք գիտենք որ 1907-ի այդ իրիկունը երջանիկ էր բժշկական գիտութիւններու երիտասարդ ու գեղադէմ ուսանողը, սիրոյ սիրահար բանաստեղծը, որ Լեմանի ջուրերէն կը սպասէր որ անոնք պատմէին իրենց սէրերուն պատմութիւնը: Դեռ երկու տարի առաջ էր որ իր զրիչը առաջին անգամ թաթխած էր բանաստեղծութեան մէջ եւ հիմա Զուիցերիոյ գեղեցիկ համայնապատկերներուն կը նայէր բանաստեղծի աչքով: Ամէն ինչ բանաստեղծութիւն էր եւ սէր: Սէր՝ գեղեցիկ սեռին նկատմամբ, սէր՝ բնութեան նկատմամբ, սէր՝ մարդուն նկատմամբ, սէր՝ արդարութիւններու ու մարդկային իրաւունքներու նկատմամբ:

Ի՛նչ ամուշ է համդարտիկ հովմ իրիկուամ
 Մայրամուտի քաղցրիկ շումչովը լեցում.
 Ծաղիկները կը մթագմին, կը հեւամ,
 Կը մուագի թռչնիկին երգը ցմծում:
 Ի՛նչ ամուշ է համդարտիկ հովմ իրիկուամ:
 Ու սիրատարփ մայուածքներում պէս մթին՝
 Երեկոյեամ կ'իջնէ ստուերը բնքուշ.
 Մեղմ կը հպի լերամ ջուրին մարմանդին,
 Երագներու դիւթիչ քողին պէս ամուշ:
 Բլուրն ի վար, սէգ ծառերում շուքին բով,
 Կը ստուերոտի չքնաղ լինը Լեմամի,
 Զնաշխարհիկ պչրուհիի մագամբով
 Ափին աւագը կը գգուի, կը շիկնի
 Բլուրն ի վար, սէգ ծառերում շուքին տակ:

Բանաստեղծը իր գրիչը տակաւին չէ թաթխած իր
 քանի մը գլուխ-գործոցներուն կաղամարին մէջ: Յնցիչ
 գիւտ մը չկայ վերի տողերուն մէջ, հզօր նկարագրական
 մը չկայ հոն: Պարզապէս բանաստեղծական ճաշակաւոր
 նկարագրութիւն մըն է որ կը պարզուի վերի այս
 տողերուն մէջ: Բայց բանաստեղծին նպատակը արդէն
 նկարագրել չէ Լեմանին գեղեցկութիւնը: Անոր
 նպատակն է խօսիլ լիճին ջուրերուն հետ եւ տեսնել
 թէ սիրոյ ինչ խորհուրդ թաքնուած է լճին ջուրերուն
 տակ:

Լեմա՛ն, Լեմա՛ն, պատմէ ինձ սիրտդ լոկի,
 Անհում սիրտդ, որ էու ջուրերդ կապոյտ
 Կ'ուռեցնէ ալեակներով համդարտիկ,
 Եւ որ սարսուռ կուտայ էու ջիմջ հայելոյդ:
 Լեմա՛ն, Լեմա՛ն, պատմէ ինձ սիրտդ լոկի:

Կը զգանք անշուշտ որ յանկարծ բան մը փոխուեցաւ

քիչ անդին:

Գիտենք թէ բանաստեղծը գեղեցիկ տաղեր պիտի հիւսէ մեզի համար:

ԵՐԿՈՒ ԿԱՐԱՊՆԵՐԸ

Լեմանի լիճին եզերքն է որ ծանօթացանք տարաբախտ բանաստեղծ Ռուբէն Սեւակին: Նստած էր գետափին ու Լեմանի կապոյտ ջուրերէն կը սպասէր որ անոնք պատմէին թէ որո՞ւ սիրահարած էին: Լիճը թերեւս կը խուսափէր իր զաղտնիքը պարզելէ:

Եւ հիմա դարձեալ հոն է բանաստեղծը, դարձեալ նոյն տեղը նստած է եւ կը նայի ջուրերուն: Բայց այս անգամ ան երանութեամբ կը նայի երկու կարասներու, որոնք դէմ դիմաց կը թափահարեն իրենց ճիւնասպիտակ թեւերը եւ կարծես կը սիրաբանին իրարու հետ, իրարու մօտեցնելով իրենց երկար ու գեղեցիկ վիզերը: Հրաշք մըն է այս, սիրոյ գեղեցիկ պատկեր, որուն վկաններն են շրջապատող լեռները պատկառազողու, ու անոնցմէ ալ աւելի վեր, երկինքը:

Կարասները գեղեցկութեան ու սիրոյ խորհրդանշաններ չէին՝ արդեօք Ռուբէն Սեւակին համար, որ տակաւին չէր ուզեր յիշել աշխարհի այն անիրաւութիւններն ու անարդարութիւնները, որոնց դէմ այնքան ուժեղ բանաստեղծութիւններ պիտի գրէր երեք տարի վերջ: Չէր ուզեր մտածել մարդուն կեանքը թունաւորող այդ անիրաւութիւններուն մասին, որովհետեւ բժշկական համալսարանի երիտասարդ ուսանողը կ'ուզէր ամէն ինչ խեղդել բնութեան նկատմամբ իր զգացած սիրոյ մէջ:

Եւ կարասները...:

Բանաստեղծ եղէք ու մի կախարդուիք կարասներու հմայքէն:

Գիշեր է լուռ, հանդա՛րտ գիշեր ամառուան,
Մութը պատեր է երկինձը համօրէն.
Հեռուներէն ճանի մը լոյսեր միայն
Իրենց ձիւնը վար կը կաթեն յուլօրէն:
Բարձրը, մութին ալճերուն մէջ, հեռակայ,
Ժուրամերու ստուերը լուռ կը մրափէ,
Աւելի վեր, արհամարհոտ ու հսկայ
Ալպեաններու սէգ ճակատն է սատափէ:
Ջոյգ ալեփառ շղթաներու դարաւոր,
Օրբանին մէջ ընկողմնած հոլանի՛,
Լեռներու վեհ հուրիններուն պէս աղուոր
Կը ճանայ կապոյտ հոգին Լեմանի:

*Տէքօնը գծուեցաւ արդէն: Մէկ կողմը՝ Ժուրաներու
լեռնաշղթան, միւս կողմը՝ Ալպեանները, այս երկու
«դարաւոր ու ալեփառ շղթաներուն միջեւ» կը քնանայ
Լեման լիճի հոգին, հուրիններու չափ աղուոր հոգին:
Բայց քնացող ջուրին երեսին վրայ շարժում մը կայ:*

Հեռուէն

Ճանաչներու, փրփուրներու պէս աղուոր,
Քնացող ջուրին երեսին վրայ մեղմօրէն
Երկու կարապ կը սահին լուռ մեմաւոր:
Իրենց մարմինը ճնճուշ է, գեղեցիկ,
Իրենց քեւերն արծաթակերտ, ձիւնագէս,
Ու մարմարի իրենց վիզը սլացիկ՝
Երազային տանարներու սիւնին պէս:
Կը մօտենան անոնք իրար մեղմօրէն
Ու կտուցնին իրար կուտան ուղղակի,
Այնպէս ինչպէս ո՛չ մի շրթունք տակաւին
Այնքան սիրով չէ մօտեցած շրթունքի:

Կրցա՛նք անդրադառնալ թէ յանկարծ ինչպիսի հոյա-

կայ թոխչք մը առաւ բանաստեղծութիւնը սիրաբանոց երկու կարապներու պատկերին ընդմէջէն: Կարապներու սլացիկ երկար վիզերը՝ որոնք երազային տաճարի մը սիւներուն կը նմանին: Եւ անոնց կտուցները՝ որոնք իրարու այնպէս մը կը միանան ինչպէս ոչ մէկ շրթունք միացած է ուրիշ շրթունքի մը:

Ու ճիւղափառ իրենց թւերն կ'առնեն վեր,
կը գալարին իրենց վիզը երկնասլաց,
Այնպէս ինչպէս երկու քաղուկ անձնուէր
Այնքան սիրով իրարու չեն գալարուած:
Գիւղերու լոյսը կը ցոլայ հեռուէն,
Վերը շուքը ժուրամներուն հեռակայ,
Աւելի վե՛ր Ալպեանները համօրէն,
Աւելի վե՛ր Երկինքը կանգներ է վկայ:
Վարը՝ ճնացող ջուրին վրայ տրտմաբար,
Վեհ պարտի մը գիտակցութեամբը լեցուած,
Բերան-քերմի, վիզը վզին անբարբառ
Կարապները կը մնան լո՛ւռ, լարացած:

Կարծես Հարսանեկան պսակ մըն է որ կը կապուի Լեմանի քնացող ջուրերուն վրայ: Պսակի արարողութիւնն է այս՝ Հարսանեկան իրենց շրջազգեստները հագած երկու կարապներու: Ջուրերը կը քնանան, բայց այս երջանիկ արարողութեան արթուն վկաները կան հոն: Նախ՝ ժուրայի լեռները, անկէ վեր՝ Ալպեաններու լեռնաշղթան, իսկ անկէ ալ վեր՝ Երկինքը, բոլոր սէրերու պահապան հրեշտակը: Բայց վկաներէն մէկն ալ ինքն է անշուշտ, բանաստեղծը: Եւ չենք գիտեր թէ անպայման բանաստեղծ պէտք է ըլլանք, որպէսզի մենք ալ կախարդուինք ու քարանանք սիրոյ տարփանքին մէջ կտուց-կտուցի, վիզ-վզի քարացած սա երկու կարապներու գեղեցկութեան դիմաց:

Ռուբէն Սեւակի գրական կեանքը ընդամէնը տասը տարուան կեանք մըն է: Այսինքն ոչինչ մը, եթէ պիտի ընդունինք որ ամէն գրողի ու ամէն արուեստագէտի պէտք է տրուի ստեղծագործական գոնէ քառասուն տարիներու ժամանակաշրջան մը: Բայց այդ տասը տարիները բաւեցին որպէսզի բանաստեղծը մեզի շօշափելի գործ մը թողու ողբերգական պայմաններու մէջ այս աշխարհէն հեռանալէ առաջ: Ու մենք հիմա յարգանքով պիտի մտնենք անոր գրական այդ գործին մթնոլորտէն ներս:

ՄԻԱՆԱԿ Լ ՏՐՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

Տակաւին համալսարանի ուսանող է, փայլուն երիտասարդ, ապագայ բժիշկ, սակայն Ռուբէն Սեւակ իր հոգին կը նմանցնէ անժամանակ թարչամած զարնան տերեւի մը: «Հոգիս» խորագրեալ բանաստեղծութեան մը մէջ է որ կ'ընէ այս տխուր խորհրդածութիւնը: Մինչդեռ 22 տարեկան է տակաւին, եւ բախտն ունեցած է Պոլիսէն Չուիցերիա գալու ու Լոզանի մէջ բժշկական համալսարանի դասընթացքներուն հետեւելու: Ինչո՞ւ արդեօք ան իր հոգին կը նմանցնէ կանուխէն թարչամած զարնան տերեւի մը:

Որովհետեւ բանաստեղծները թերեւս շատ ալ անկեղծ չեն, երբ կ'ըսեն թէ դժբախտ են: Դժբախտութեան հոգեբանութիւնը նորաձեւութիւն է շրջանի բանաստեղծութեան մէջ: Պատրուակ մըն է գեղեցիկ ու յուզիչ տողեր գրելու համար:

Հիւանդ տերեւ մը տեսայ կամաչիմ մէջ դաշտերում,
Ի՞նչ աղուոր էր գարումը, փափուկ հովէն օրօրում,
Սիրում խոտերը դաշտիմ, ծաղիկներն ալ
րիւր գոյնով

Կը խնդայիմ լոնլեայմ գաղջ արեւիմ տակ գիմով:

Բայց գարնայիմ կեմսաւէտ այդ պահիմ մէջ օրօրում,
Հիւանդ տերեւ մը տեսայ, կամաչիմ մէջ

դաշտերում,
Չորցած տե՛րեւ մը միհար, որ զեփիւռիմ հպումով,
Մեռելամերձ կը դողայ մարգերում մէջ ակնաթով:

Սիրտս անհուն ցաւով լի, ես հեռացայ սգահայ
Մատներու մէջ առի գայմ, ու իր մարմինը միհար,
Գուրգուրամեմով, արցունքով մօտեցուցի շրթումքիս:

Անժամանակ թարշամած գարնան տերեւ մ'է հոգիս,
Ծաղիկներու մէջ կեանքիմ, զեփիւռիմ տակ

Մայիսի,
Ալ ժպտելու անկարող, ան կը դողայ, կը մսի:

Հիւանդ տերեւ մը տեսայ կամաչի մէջ դաշտերում:

Յայտնի է որ բանաստեղծը դաշտերուն կանաչին մէջ
Հիւանդ տերեւ չէ տեսած իրականութեան մէջ: Հիւանդ
տերեւը իր հոգին է: Մնացեալը երեւակայութիւն է:
Ըսելու ձեւ մըն է: Բանաստեղծութիւն ստեղծելու
պատրուակ մը: Եւ այդ բանաստեղծութիւնն ալ պար-
զութեան ու սովորականութեան սահմաններէն ան-
դին չ'անցնիր: Բայց կը մատնէ հոգեվիճակ մը, բա-
նաստեղծին հոգեվիճակը, որ երբեմն մեզի այնքան
կ'օգնէ բանաստեղծը հասկնալու, որքան կ'օգնէ
նոյնինքն բանաստեղծութիւնը:

Եկէք այս բանաստեղծութիւնը կասենք մէկ տարի
վերջ գրուած ուրիշ բանաստեղծութեան մը, որուն
վերնագիրն է «Տրտում ոգի»: Դարձեալ իր հոգին չէ՛
այդ «տրտում ոգին»: Բանաստեղծի տրտում ոգին:

Թափառամոլ նամբուս վրայ Բերթոդի,
Տրտո՛ւմ Ոգի - ահա դարձեալ գտայ Բեզ,
Հոն ուր Բեզի օր մը մեծակ ես թողի,
Քարին վրայ, աղբիւրի մօտ, կը յիշե՞ս:
Մեր հրաժեշտի օրէն ի վեր դուն այսպէ՛ս,
Հեռուն յառած մութ աչքերդ սեւածիր՝
Սպասեցիր նամբուս վրայ տրտմապէս,
Ու արցունքիդ լոկի ե՛րգը միշտ լացիր:

Կը հասկնանք: Բանաստեղծը օր մը այդ Տրտում Ոգին
Թողուց աղբիւրին մօտ ու հեռացաւ: Հեռացաւ տար-
տամօրէն ման գալով իր երազած ճամբաներուն վրայ,
վերջալոյսի Թռչուններուն պէս տրտում, ու իր վէր-
քերուն ախտաւոր ծաղիկները տարաւ մինչեւ մութ
հորիզոններ: Խոյացաւ տենդահար՝ հոն ուր նիհար
ճառագայթ մը տեսաւ լոյսի, հոն ուր տեսաւ որ սիրոյ
երգ մը կը դողար: Բայց երջանիկ չեղաւ: Ու հիմա...

Ու թեւաբեկ ահա Բեզի կը դառնամ
Երջանկութեամ նամբաներէն յետադարձ,
Տրտում Ոգի, հոգիիս միակ քարեկամ,
Դուն իրակամ, դուն մշմարիտ, դո՛ւն անդարձ:
Ձեռներուս մէջ դիր ձեռներդ մահաթոյր,
Ու հողեղէն շրթումքներդ շրթումքիս,
Երակներուս մէջ Բու շունչդ տրտմարոյր,
Արցունքներդ քիւրեղիմ մէջ՝ իմ հոգիս...

Բանաստեղծութիւնը դեռ ունի վերջին չորս տողեր:
Բայց զանոնք կարդալէ առաջ պահ մը ողջունենք քեր-
թողական արուեստին ու հոնկէ պոռթկացող զգայնու-
թեան գեղեցկութիւնը: Ողջունենք բանաստեղծին վե-
րադարձը դէպի այն հոգեվիճակը՝ որմէ բաժնուած էր
տարիներ առաջ: Երկու տրտում հոգիներուն երջանիկ

միացումն է այս տրամուլթեան մէջ: Իրարու փոխանցուած տարուկ համրոյր մը:

Եւ ահա այս գեղեցիկ բանաստեղծութեան վերջին շորս տողերը.

Տրտո՛ւմ Ոգի, թեւդ թեւիս գալարում,
Համրոյրի մը անհումիմ մէջ սգաւէտ,
Մեր ցաւերում, արցումքներում, վէրքներում
Պատարագը պիտի տօնենք քեզի հետ:

Բացօթեայ պատարագ արդարեւ, որ տօնակատարութեան մը նման կը մատուցուի աղբիւրին մօտ, քարի մը վրայ, ի յիշատակ ինչ ինչ ցաւերու, արցունքներու ու վէրքերու: Բայց վերջին շեշտը ուրախութեան շեշտ է, տօնակատարութիւն է, որովհետեւ երկու սիրող հոգիներու միացումը ուրիշ ոչինչ է եթէ ոչ ցնծութիւն, նոյնիսկ եթէ այդ երկու հոգիները իրարու կը միանան տրամուլթեան ու տառապանքի մթնոլորտին մէջ:

ՔԵՐԹՈՂ ԵՄ ԵՍ...

Արդէն հազիւ թէ երկու կամ երեք տարիէ ի վեր բանաստեղծութիւն կը գրէր, որ Ռուբէն Սեւակ տեսաւ թէ ինչ լաւ տպաւորութիւն կը ստացուէր երբ նոյն տողը վերն ու վարը կը կրկնուէին: Ասիկա իր սեփական գիւտը չէր, իրմէ առաջ ուրիշ բանաստեղծներ ալ քանիցս փորձած էին: Բայց ամէն բանաստեղծ ունէր իր սեփական ձեւն ու ոճը: Նոյն տողը գործածել որպէս բանաստեղծութեան առաջին ու վերջին տող: Կամ նոյն տողերը գործածել իւրաքանչիւր տունի կամ հատուածի առաջին եւ վերջին տողերուն: Ասիկա բանաստեղծական շատ տպաւորիչ թէքնիք մը կը դառնար եթէ գործածուէր ճաշակաւոր կերպով: Թէ՛ կրկնութեան ճամբով

ընթերցողին մտքին մէջ կը քանդակէր բանաստեղծութեան մայր պատկերը, եւ թէ այդ կրկնութեան շնորհիւ որոշ երաժշտականութիւն մը, քնարական շեշտ մը կը ստեղծուէր:

Ռուբէն Սեւակի մօտ այս թէքնիքին առաջին գործադրութիւններէն մէկը կը տեսնենք 1908-ին գրուած «Երգ Երգոց» խորագրեալ բանաստեղծութեան մէջ: Սիրային բանաստեղծութիւն մըն է, քանի որ բանաստեղծը տակաւին չէ սկսած գրել մարդասիրական ու ընկերային հարցերով տառապող իր քանի մը երկարաշունչ ու անմահանալու կոչուած «պոէմ»ները: Սիրային բանաստեղծութիւն մըն է եւ Ռուբէն Սեւակ արդէն բանաստեղծ մըն է որ շատ լաւ գիտէ թէ ինչ կը նշանակէ սիրել:

Երա՞գ, տեսի՞լ, անգոյ ստուե՞ր մ'անհոգի,
Ճառագայթի, փրփուրի խա՞ղ մը տարտամ:
Քմայապաշտ ծաղի՞կ մ'արդեօ՞ք ցնորքի,
Քու մշուշոտ գիծերուդ ի՞նչ անուռ տամ.
Երա՞գ, տեսի՞լ, անգոյ ստուե՞ր մ'անհոգի:

Ահա տպաւորիչ մուտք մը, ուր արդէն վերոյիշեալ թէքնիքը գործադրուեցաւ յաջողապէս: Նոյն տողը գործածուեցաւ որպէս առաջին եւ հինգերորդ տող: Կրկնութիւնը ծանրութիւն մը դրաւ հարցումին վրայ, նաեւ ստեղծեց երաժշտականութիւն մը:

Յաջորդող տողերուն մէջ բանաստեղծը նորութիւն մը պիտի աւելցնէ այս թէքնիքին վրայ: Միշտ չէ, բայց երբեմն կրկնուող տողին մէջ պիտի փոխէ մէկ կամ երկու բառ եւ այս կերպով իմաստի այլազանութիւն ու երաժշտութեան նոր ձայն պիտի շահեցնէ իր բանաստեղծութեան: Ահաւասիկ շարունակենք կարդալ յաջորդ երկու տունները.

Քու կապոյտդ վնիտ, աղուոր ջուրերու
Եթերայիմ անբջանժիմ է հանգոյմ.
Ու ինու կարմիրդ Պէնկալեան վարդերու
Երագամած կարմրութեան պէս տժգոյմ.
Գոգն աչքերուդ կապոյտն ունիս ջուրերու:

Արցունժիդ մէջ նայեատներ պար կը դառնան:
Այդ ի՞նչ հեշտամժ որ շրթներուդ մէջ կ'ըմպես.
Շունչդ գիմով է հովերու պէս գարնան,
Զայնդ տարփոտ՝ աղբիւրներու երգիմ պէս..
Արցունժիդ մէջ նայեատներ պար կը դառնան:

Առաջին տունին մէջ երկու տողերը թէեւ նմանաձայն
են, բայց տարբեր բառերով շինուած են, մինչդեռ երկ-
րորդ տունին մէջ նոյն տողն է որ կը կրկնուի: Դարձեալ
կարդանք առաջին տունի երկու նախադասութիւնները,
զանոնք աւելի պարզացնելով. «Քու կապոյտդ կը նմանի
վնիտ ու աղուոր ջուրերու եթերային երագին»: Այս
նախադասութիւնը վերջին տողին մէջ պիտի փոխուի.
«Աչքերուդ գրկին մէջ ջուրերու կապոյտը կայ»: Իսկ
երկրորդ տունին մէջ բան չէ փոխուած, նոյն տողն է
որ գործածուած է իբր առաջին ու վերջին տող: Կրնանք
ըսել որ կրկնուող այդ առաջին ու վերջին տողերը
բանաստեղծութեան բո՛ւն իսկ նպատակն են, իսկ
միջանկեալ տողերը բանաստեղծութեան մարմին տուող
օգնական սնունդ:

Կը ցատկենք տողերուն վրայէն ու կը կարդանք
բանաստեղծութեան վերջին երկու տունները.

Ի գո՛ւր: Հոգիս քաղուիլ կ'ուզէ յուլօրէն
Ստիմժներուդ մտերմութեանը մէջ կոյս.
Ու անութիդ որոշ ծալքերը նորէն

Գիտեմ որ գիս պիտի տանջեմ միմչեւ լոյս...
Քու մէջդ հոգիս քաղուիլ կ'ուզէ յուլօրէն:

Տժգոյն աղջիկ, հիւսիսայգի աչքերով,
կոպերուդ վրայ ու քիթերուդ մէջ խոնաւ
Այդ ի՛նչ աննառ երանութիւն, ի՛նչ գորով...
Ո՛չ մէկ արգանդ թեզ պէս հրաշք չծնաւ,
Տժգո՛յն աղջիկ, հիւսիսայգի աչքերով:

Վարուժանեան ու Հեթանոսական տարփանքով գրի
առնուած այս տպաւորիչ բանաստեղծութեան մէջ
Ռուբէն Սեւակ յաջողապէս քանդակած է այն կերպարը
որ իր սիրոյն արժանի է, կամ իր սիրոյն առարկան է:
Բայց այս բանաստեղծութեան մէջ մեզի համար աւելի
գրաւիչ է տալու ձեւը, քան թէ տրուած նիւթը: Եւ
տալու այդ ձեւին դեռ մենք բազմաթիւ անգամներ
պիտի հանդիպինք Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծութեան
մէջ: Սեւակը, գոնէ բանաստեղծական ապրումի այդ
առաջին տարիներուն (արդէն քանի՞ տարի ունեցաւ
որ) գերազանցապէս սիրոյ բանաստեղծ է: Արդէն ինքն
է որ կը խոստովանի թէ աղուոր սիրելիի մը կը պարտի,
եթէ բանաստեղծ է:

Օ՛հ, ինչո՞ւ ըսի. «Այ քերթոյ չեմ ես»
Ի՛նչ դառն հայեոյսով: Երբ վիճի մը պէս
Սրտիս վրայ կը զգամ գլուխդ ոսկեգէս,
Երբ նըջանկութեան տաղդ ինձ կ'նրգես,
Ո՛հ, ես քերթոյ եմ, ինքնի մը պէս
Հրճուամէջ մատիս տակ կը նուագես,
Ու կը գիճովմամ ձայնէդ հրակէզ...
Քերթո՛ղ եմ, աղուոր, զայն կը պարտիմ թեզ:

ԳԼՊԻ Ո՞ՒՐ Կ'ԵՐԹԱՅ ԱՍՊԵՏԸ

Կրկնուած տողերով տպաւորութիւն ստեղծելու թէք-
նիքը Ռուբէն Սեւակին կողմէ յաջողապէս գործածուած
է ուրիշ բազմաթիւ քերթուածներու մէջ եւս: Բա-
նաստեղծը ունի «Ասպետին երգը» խորագրեալ սիրուն
բանաստեղծութիւն մը, որ մէկն է այն բանաստեղ-
ծութիւններէն, զոր պարտաւոր ենք կարդալ՝ եթէ
կ'ուզենք ճանչնալ Սեւակը:

Ճերմակ ձիւն է քամքեր, տեսէ՛ք,
Ոսկի քամքիմ վրայ կանգնած սէգ
Լոթն կ'երթայ ասպետն, ըսէ՛ք,
Ասպետը սէգ դէպ ո՞ւր կ'երթայ:
Կը խրոխտայ վէս ձիւն՝ կոյսի պէս.
Արշալոյս է, ծաղկի հանդէս,
Հագար թոչներ կ'երգեն անտես,
«Ասպետն, ըսէ՛ք, դէպ ո՞ւր կ'երթայ»:
Հտտուորդներն ո՞ւր են աղուոր,
Ռազմի՞ կ'երթայ ան ահաւոր.
Ոչ, իր սրտէն վիրաւոր,
Ասպետն, ըսէ՛ք, դէպ ո՞ւր կ'երթայ:
Ահա հասաւ ժայռիմ գագաթ,
Դէմքը խախկեց ձեռքով երկաթ,
Խոյացաւ վար ձիւն խանդակաթ,
Ասպետը սէգ՝ մահուան կ'երթայ...:

Մէկ շունչով կարդացինք այս յուզիչ բանաստեղ-
ծութեան ամբողջութիւնը: Ասպետ բառը սիրելի բառ
մըն է մեր բանաստեղծին համար եւ կրնանք մտածել
որ այդ բառին մէջ Սեւակ կը տեսնէ երկու բան. նախ՝
սիրող ու տառապող ազնուական մարդը: Այս՝ ինքզինք:

Բայց ինչ որ վերի բանաստեղծութիւնը այնքան տպաւորիչ կը դարձնէ ամէն բանէ առաջ, սա «Ասպետը սէգ դէպ ո՛ւր կ'երթայ» տողն է որ երեք անգամ կը կրկնուի որպէս հարցում, եւ որ ամէնէն վերջը կը վերածուի պատասխանի. «Ասպետը սէգ՝ մահուան կ'երթայ»: Այս տողը հիանալի երաժշտականութիւն մը կուտայ գողտրիկ քերթուածին: Իսկ այդ երաժշտականութիւնը ալ աւելի հանդիսաւոր կը դարձնէ քերթուածին տխուր պատգամը, դէպի մահ երթալու պատգամը, որ նախախնամութեան տխուր կարգադրութեամբը պիտի դառնայ նոյնինքն բանաստեղծին ճակատագիրը: Այս բանաստեղծութիւնը գրելէ շորս տարի վերջ Սեւակ, կարծես իր ճերմակ ձին թամբած, պիտի երթայ դէպի իր ծննդավայր երկիրը եւ արդէն գացած պիտի ըլլայ դէպի իր մահը:

Նոյն տխուր մթնոլորտը կրնանք գտնել «Գացող մարդը» անուն քերթուածին մէջ: Հոս ալ Ռուբէն Սեւակ կը խօսի իրեն այնքան սիրելի «ասպետ»ին մասին: Եւ հոս ալ կրկնուող բառերու հրաշալի երաժշտականութիւն մը կը ցնցէ մեզ.

Ձեմ գիտեր ո՛վ, չեմ գիտեր ո՛ւր
Կ'երթայ... հի՛մ-հի՛մ ասպետ մը լուռ,
Կ'ըսեն՝ ձի՛իմ վրայ տխուր
Կ'երթայ շուտ-շուտ, չեմ գիտեր ո՞ւր...
Կը տեսնեմ մեծ շուքն իր միտար
Վերջալոյսիմ, ամպերէն վար,
Սեւ նժոյգիմ վրայ հոգեվար,
Սարիմ կ'երթայ, չեմ գիտեր ո՞ւր...
Կ'երթայ շուտ-շուտ ու չի տեսներ
Որ ետեւն քիւր կմախճներ
Ալ վագելէն շատ եմ յոգներ,
Ան կ'երթայ շուտ, չեմ գիտեր ո՞ւր...

Կ'ըսեմ դդեակ մ'ունի աղուոր,
Կամ ուխտ մը սուրբ, սէր մ'հեռաւոր,
Ու հոդ կ'ներքայ...: Եւ գիտեմ որ
Տապան մ'ունի, չեմ գիտեր ո՞ւր:

Քիչ մը կանգ առնենք նախ այս բանաստեղծութեան կառոյցին վրայ: Անմիջապէս կը հասկնանք թէ հաճելի երաժշտականութիւն մը կայ սա չորս անգամ կրկնուող «չեմ գիտեր ո՞ւր» հարցումին մէջ: Բայց ատկէ զատ կայ յանգեբու գեղեցկութիւն մըն ալ: Առաջին չորս տողերը կը վերջնան «ուր», «լուռ», «տխուր» եւ «ուր» բառերով: Երկրորդ տունին մէջ, առանց որ թերեւս ընթերցողը նշմարէ, նոյն տպաւորութիւնը պիտի գործեն «նիհար», «վար» եւ «հոգեվար» բառերը: Նոյնը երրորդ ու չորրորդ տուներուն մէջ: Բայց այս բանաստեղծութիւնը, բացի երաժշտական իր գեղեցիկ կշռոյթէն, ունի ուրիշ բացառիկ կողմ մը: Նիւթն է այդ: Նիւթն է որ այս քերթուածը դարձեալ կը դարձնէ բանաստեղծին բացառիկ բանաստեղծութիւններէն մէկը: Խորհրդաւոր ու մշուշոտ նիւթ մը, խորհրդաւոր պատկեր մը ասպետի մը դիմազծութեան տակ: Ո՞րն է այն հեռաւոր դդեակը կամ այն սուրբ ուխտը, դէպի որոնց կ'ներթայ ասպետը: Ընթերցողին կը մնայ հասկնալ, կամ կռահել, կամ ենթադրել: Բայց այդ բոլորէն դուրս բանաստեղծը կը յիշեցնէ. «Գիտեմ որ ան տապան մը ունի»: Ո՞ւր է այդ տապանը, չի գիտեր, բայց գիտէ որ կայ այդ տապանը: Այսինքն գիտէ որ կայ մահը: Կայ՝ մահը եւ կայ այդ գերեզմանը: Կամ ըսենք՝ հողակոյտը: Հողակոյտ մը՝ որուն տեղը յայտնի չէ:

Նախզգագո՞ւմ: Դիպուա՞ծ:

Բայց մենք առ այժմ կանգ կ'առնենք քերթուածին գեղեցկութեանը վրայ եւ կրնանք ենթադրել թէ ո՞վ

է այն ասպետը, որուն մասին շարունակ կը խօսի քերթողը: Ահա նաև «Լուսնակ լոյսով» անուն քերթուածին ասպետը, Սիրոյ Արքան, որ, ըստ Հէքեաթի, քարացած է ամէն գիշեր իր սիրածին համար երգ մը երգելով:

Սա ծառիմ տակ քազկատարած
Մարմար լիմ կայ լայնատարած,
Լուսնակ լոյսով լեզու առած
Քարեր հէքեաթ մը կը խօսին:
Ասպետ մ'ամէն վերջալոյսին
Հոն կը ձօնէր սիրած կոյսին...

ՈՎ ՈՐ ՉԻ ՍԻՐԵՐ...

Պիտի շարունակենք հիանալ Ռուբէն Սեւակի քնարաշունչ բանաստեղծութիւններուն վրայ, այժմ ընտրելով անոնցմէ երկու շատ գեղեցիկ նմոշներ, որոնք եւս հիւսուած են կրկնուող տողերու երաժշտականութեամբ: Անոնցմէ առաջինը կոչուած է «Եկուր»: Սեւակին անմահացած գործերէն մէկն է այդ.

Եկո՛ւր, եկո՛ւր, մամբաներէն անուրջիս
Սրտիս ջահերն այրեցի ինչ ի հանդէս,
Վերջիմ անցորդ տառապանքի կամուրջէս,
Երգի մը պէս, իրոջ մը պէս, մօր մը պէս
Եկո՛ւր, եկո՛ւր մամբաներէն անուրջիս:

Վարագոյրը արդէն բացուեցաւ շքեղ հանդիսաւորութեամբ: Անուրջներու ու տառապանքներու կամուրջներուն մէջէն կանչուեցաւ վերջին անցորդը, որ պէտք է գայ երգի մը պէս, քրոջ մը պէս, մօր մը պէս: Հիանալի: Եւ տունին առաջին տողը միշտ պիտի կրկնուի վերջին տողին վրայ:

Եկո՛ւր, ես բուկդ եմ, բեզ արժայ ու գերի,
Ես, մեղապարտ անօթը սուրբ համրոյրիդ...
Հեւքս աղօթքի պէս դէմքիդ շուրջ կը դեգերի,
Պաշտամունքիդ ես խնկանօթ միամիտ:
Եկո՛ւր, ես բուկդ եմ, բեզ արժայ ու գերի:

*Իւրաքանչիւր տողը գոհար մըն է բանաստեղծական
պատկերի: Բայց գոհար մըն է նաեւ սա կրկնուող
խորհուրդը: Սիրահարը, որ իր սիրածին թէ՛ արքան
է, թէ՛ գերին:*

Քու անունովդ պատանձեցիմ ծեր հոգիս,
Քեզ երգելէն արիւնեցան, խենթեցան
Եօթը վէրքերն իմ քարունակ սրինգիս,
Սրտիս ճամբուն վրայ մերկ ռոմներս այրեցան,
Քու անունովդ պատանձեցիմ ծեր հոգիս:

*Պիտի կրկնենք: Իւրաքանչիւր տող գոհար մըն է,
բայց ի՞նչպէս պիտի չցնցուինք սա սրինգի պատկերին
գիմաց: Կարդանք կրկին: Սրինգին եօթը վէրքերը,
այսինքն սրինգին վրայ բացուած եօթը ծակերը արիւ-
նեցան ու խենդեցան շարունակ սիրուած անձին երգը
երգելով: Ո՞վ է որ շարունակ սրինգը կը հնչեցնէ
սիրելիին համար, ո՞վ է որ կը կանչէ իր սիրելիին: Եւ
կ'ուզէ որ սիրելիին բանայ իր մարմնին ու հոգիին մէջ
թաքնուած բոլոր գեղեցկութիւնները.*

Բա՛ց ինձ կարմիր շրթներդ կարմիր վէրքի պէս,
Բա՛ց ինձ թւերդ, յաւերժակամ բա՛նտ անոյշ,
Բա՛ց ինձ հոգիիդ հրաշքներուն մուտքն անտես,
Ու տուր ինձ հոն անէանալ, լուռ, անյուշ,
Բա՛ց ինձ կարմիր շրթներդ լայն վէրքի պէս..
Այս բանաստեղծութիւնը իր աւարտին պիտի հասնի

Հինգ տողերով, որոնք ուժեղ պատգամ մը կուտան մեզի սիրոյ ու կեանքի յարաբերութիւններուն մասին: Կարգալէ վերջը ամբողջ բանաստեղծութիւնը, իրաւունք պիտի ունենանք ըսելու որ ամբողջ բանաստեղծութիւնը գրուած է այդ վերջին հինգ տողերուն համար, մանաւանդ այդ հինգ տողերէն մէկ հատին համար: Կարգանք:

Եկո՛ւր, եկո՛ւր, եկուր սիրեմք կաթոգիմ,
Ով չի սիրեր, պիտի մեռնի առ յաւէտ:
Սէրը պետքն է, երազն է կեանքը կեանքիմ.
Սէրը մահուան մեր անուրջն է արփաւէտ.
Եկո՛ւր, եկո՛ւր, եկուր սիրեմք կաթոգիմ:

Ո՛րն է այն տողը, զոր մենք պէտք է անջատենք ամբողջ բանաստեղծութեան մէջէն, որպէսզի զայն արձանագրենք թուղթի մը վրայ, շրջանակենք ու մեր պատերէն կախենք:

Ով չի սիրեր, պիտի մեռնի առ յաւէտ:

Ասիկա անէծք մըն էր որ կ'իջնէ բոլոր այն դժբախտ հոգիներուն վրայ, որոնք սէր չունին, որոնք սիրել չեն կրնար, որոնք սէրը չեն սիրեր: Եւ որքա՛ն լաւ է որ այդ անէծքը կ'իջնէ անոնց վրայ, եթէ անշուշտ աշխարհի վրայ կան մարդիկ, որոնք սիրել չեն գիտեր, որոնց սրտին մէջ սէր չկայ: Բանաստեղծը կրնար ըսել նաեւ. «Ով որ չի սիրեր, արդէն մեռած է առ յաւէտ»:
Բայց խօսքը ապագային մասին է: Ով որ չի սիրեր, պիտի մեռնի: Անմահանալու իրաւունք չունի, անմահանալու բախտը պիտի չունենայ: Իսկ ան որ կը սիրէ, արդէն իր կեանքը լեցուցած պիտի ըլլայ այն սքանչելի զգացումով, որուն համար արդէն ստեղծուած է կեանքը: Սէ՛րը: Եկուր սիրելիս, եկուր գիրար սիրենք կաթոգին:

Կեանքի մէջ ի՞նչ կայ աւելի իրական, աւելի արբեցուցիչ, աւելի իմաստալից, քան սէրը: Այդ անմեղ ու հրաշագործ սէրը: Եկո՛ւր սիրելիս, բա՛ց ինձի քու կարմիր շրթներդ, հոգ չէ թէ անոնք կարմիր վէրքերու կը նմանին, բա՛ց ինձի թեւերդ, հոգ չէ ես այդ թեւերուդ մէջ պիտի գտնեմ իմ յաւերժական բանտս, բա՛ց ինձի հոգիիդ հրաշքներուն մուտքը, հոգ չէ ես հիմա տակաւին չեմ տեսներ զանոնք: Ես կ'ուզեմ անէանալ, ոչնչանալ, մահանալ քու հոգիիդ խորերուն մէջ: Այսպէ՛ս է միայն որ ես կրնամ անմահանալ: Որովհետեւ, չմոռնանք. .

Ով չի սիրեր, պիտի մեռնի առ յաւէտ:

ԿՈՐՍՈՒԱԾ ՆԱԻԸ

Հիմա եկէ՛ք միասնաբար կարդանք Ռուբէն Սեւակի այն երկրորդ քնարաչունչ բանաստեղծութիւնը, որուն մասին խօսած էինք անցեալ անգամ: Ասիկա մեր բանաստեղծին ամենագեղեցիկ քերթուածներէն մէկն է. «Սիրոյ եւ մահուան երգը»: Հոս ալ բանաստեղծութեան իւրաքանչիւր տունը կը սկսի ու կը վերջանայ նոյն տողով: Բայց ամբողջ բանաստեղծութիւնը ունի իմաստի ու մտածումի այնպիտի հարստութիւն մը, որ պիտի ըսենք թէ կրկնութեան այս թէքնիքը շուքի մէջ կը մնայ:

Իմ կեանքս թող աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ,
Եղերակամ ու միամիտ, սե՛ւ ողբերգ,
Իմ սիրտս թող ամհումիմ մէջ վէրք մ'ըլլայ,
Հսկայակամ ու տխրօրէն թաղցր վէրք,
Իմ կեանքս թող աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ..:

Ինչո՞ւ այսքան տխուր շունչով մը սկսաւ բանաստեղծը, ինչո՞ւ ուզեց որ «սեւ ողբերգ» մը ըլլայ իր այս երգը: Թող ինք պատասխանէ.

Ես կը սիրեմ իմ տրտմութիւնս դիւքական,
Իմ տրտմութիւնս աստուածներու ցաւիմ պէս,
Քոյր, սրտիս մէջ ի՛նչ խաւարներ, վիհներ կան,
Ջոր մայուածժովդ կ'ոսկեզօծես ու կ'օրհնես,
Ես կը սիրեմ իմ տրտմութիւնս դիւքական:

Արդէն չկայ բանաստեղծ մը որ չսիրէ տրտմութիւնը: Տրտմութիւնն է որ բանաստեղծական է, այլ ո՛չ թէ ուրախութիւնը: Եւ պիտի չզարմանանք տեսնելով որ Ռուբէն Սեւակն ալ կը սիրէ տրտմութիւնը, «իր» տրտմութիւնը, «Իր», ստացական ածական, որ մեզի կը յիշեցնէ թէ ամէն բանաստեղծ ունի ի՛ր սեփական տրտմութիւնը: Եւ այդ տրտմութեան մթնոլորտին մէջէն է որ բանաստեղծը կոչ կ'ընէ իր խորհրդաւոր սիրածին, զոր «Քոյր» կ'որակէ.

Եկո՛ւր ինձի, լուսնակիմ պէս գեղեցիկ,
Եկուր ինձի, լո՛յս ու ցնծում հեւալով
Քու արծաթի շողերուդ մէջ սլացիկ
Լուսաւորէ աւերակներս լալո՛վ,
Ես Մահն եմ, ե՛կ ինձ կեանքիմ պէս գեղեցիկ...
Միայն այս տունին մէջ է որ առաջին տողը փոխւեցաւ վերջին տողին մէջ: Փոքրիկ խաղ մը, որուն դիմեր է բանաստեղծը աւելի ցնցիչ դարձնելու համար այն տրամերգութիւնը, որ կը ներկայացուի սրտին խորը: Կ'ընդունինք որ գեղեցիկ են տրամերգութեան պատկերները: Միբու՛ստ անձը կը կանչուի որպէս լոյս մը որ պիտի լուսաւորէ բանաստեղծին ներքին աւերակները:

Իմ կեանքը թող առուիմ երգիմ պէս ըլլայ
Ու երգս անուանդ կրկնումն ըլլայ թող յաւերժ,
Իմ կեանքս թող մո՛ւթ ջրվէժի պէս ըլլայ,
Ու դէպի քեզ անկում մ'ըլլայ գահավէժ,
Իմ կեանքս թող առուիմ երգիմ պէս ըլլայ:
Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս,
Ուր խաւարմեր կը փոթորկիմ մոլեգիմ,
Երկու աչերդ՝ աստուածներու սկիհիմ պէս,
Տուր ինձ անոնց մէջ սրբացնել իմ հոգիմ,
Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս...

Պահ մը մեր մտքին մէջ կրկնենք երկու գեղեցիկ պատկերները, որոնք կը պոռթկան այս երկու տուներուն մէջէն: Առաջինը այն երգն է, որ առուի մը պէս կը հոսի ու անվերջ կը կրկնէ իր սիրածին անունը, ապա ջրվէժի մը նման գահավիժօրէն կը թափի իր սիրելիին ջուրերուն մէջ, որպէսզի միանայ անոր ու հալի անոր մէջ: Երկրորդը իր սիրելիին աչքերուն մէջ աստուածներու երկու սկիհներ տեսնելու ու այդ սկիհներուն մէջ իր հոգին սրբացնելու աղաչանքն է:

Եւ հիմա կարդանք այս պատկերալից քերթուածին վերջին երկու տուները, որպէսզի յստակ կերպով լսենք «սիրոյ ու մահուան երգը» զոր կ'ուզէ հնչեցնել բանաստեղծը.

Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղձայ շունչս անգոր,
Եկո՛ւր, ես մութ քաներ պիտի քեզ ըսեմ
Սիրոյ պէս քողար ու Մահուան պէս հգոր,
Գերեզմանիս լացող սիւքիմ պէս նսեմ,
Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղձայ շունչս անգոր:
Իմ կեանքս թող կորած մաւուն պէս ըլլայ,
Շունչդ ուռնցնէ ծեր առագաստս անահ.
Մի՛, մի՛ լսեր յոգնած հոգիս որ կուլայ,

Տա՛ր գիս Սիրոյ կղզիներէն դէպի Մահ,
Իմ կեանքս քոյ կորած մաւռն պէս ըլլայ...:

Գործածուած յանգերը քիչ մը բռնազբօսի՞կ են, կամ մահուան գաղափարին շուրջ դեղերելու ցանկութիւնը քիչ մը չափազանցեա՞լ է, մեզի համար կարեւոր չէ, որովհետեւ մենք խորհրդանշական շատ բան կը գտնենք այն «մութ բաներ»ուն մէջ որոնք բանաստեղծին կողմէ պիտի ըսուին սիրելի էակին, եւ որոնք թէ՛ Սիրոյ չափ քաղցր, թէ՛ Մահուան պէս հզօր են: Բայց ցնցիչ կերպով տպաւորիչ է վերջին պատկերը, որուն մէջ բանաստեղծը կ'ուզէ որ իր կեանքը դառնայ կորսուած նաւ մը, որուն առագաստները պիտի ուռին միայն իր սիրածին շունչովը: Եւ այդ կորսուած նաւը պիտի երթայ Սիրոյ կղզիներէն դէպի մահ:

Ռուբէն Սեւակ այս բանաստեղծութիւնը գրած է 1912-ին: Արդէն բժիշկ է: Ամուսնացած է ու խենդի պէս կը սիրէ իր գերմանացի կինը, Եաննին: Բայց չի գիտեր որ հազիւ երեք տարի ունի ապրելիք: Բան մը զինքը կը կանչէ դէպի մահ, դէպի նահատակութիւն: Բան մը որ զինքը կորսուած նաւու մը նման Սիրոյ կղզիներէն պիտի տանի դէպի Մահ:

ՎՏԱԿԻ ՄԸ ՆՄԱՆ

Սիրոյ կղզիներէն դէպի Մահ: Յիշենք որ վերջին անգամ մեր բանաստեղծը ուզած էր որ իր կեանքը դառնայ կորսուած նաւ մը, որուն առագաստը պիտի ուռէր սիրելիին շունչովը եւ որ սիրոյ կղզիներէն պիտի երթար դէպի Մահ: Դէպի մահ աճապարելու, դէպի մահ վազելու յաճախանք մը կայ Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծութիւններուն մէջ: Տխուր է այդ թէման,

բայց բանաստեղծական հրաշալի թէմա է, որ շատ բանաստեղծներու նման, վարպետօրէն գործածուած է նաեւ Ռուբէն Սեւակի կողմէ: Բայց հիմա եկէք միասնաբար կարդանք «Ցնծուն մահ» խորագրեալ սիրուն բանաստեղծութիւն մը, որուն հրաշալի երաժշտականութիւնը մեզի մոռցնել պիտի տայ թէմային տխրութիւնը, նաեւ բանաստեղծութեան մէկ երկու թոյլ կողմերը: Կարդալու ընթացքին, պէտք է որ ուշադրութիւն ընենք այն գեղեցիկ ու գեղահունչ յանգերուն, զորս գտած է քերթողը տողերու վերջաւորութեան: Հո՛ն է երաժշտութեան գաղտնիքը.

Քերթողն ըսաւ. «Ան՛ըջ վտակ,
Շիւղերու տակ, նիւղերու տակ
Ո՞ւր կը վազես աննպատակ...
Վարդեր կուլան շուրթիդ վերել,
Սէզեր կուտան ինձ թիւր քարել,
Քե՛զ կը կանչեն ծաղիկ, տերել...
Լուսնակի ցոլքը ծոցդ առած,
Դաշտերու մէջ լայնատարած
Ո՞ւր կը վազես դուռն շուարած..
Կեանքդ արդէն կարճ է, ա՛յ վտակ,
Մի՛, մի՛ վազեր, ծովն անյատակ
Պիտի թաղէ ինձ ալեաց տակ...»

Բոլոր վտակները դէպի իրենց մահը կը վազեն, յայտնի պատկեր է: Անոնք ծնունդ կ'առնեն վեհ լեռներէն, ամենագեղեցիկ կամ ամենալայրագ բարձունքներէն, ծնունդ կ'առնեն ու խենդի պէս կը հոսին դէպի վար, դէպի ցած մակարդակ, դէպի ծով, որուն մէջ պիտի թափին, որուն ալիքներուն տակ պիտի թաղուին, ինչպէս ըսաւ բանաստեղծը: Բայց բանաստեղծին սրտին մէջ կարեկցութիւն կայ. ինչո՞ւ աճապարել: Ինչո՞ւ

աւելի կրճատել կեանքը: Մի՛ վազեր, մի՛ վազեր,
կաղաղակէ քերթողը:

Բայց վտակը արդէն ունի իր պատասխանը, նոյնքան
երաժշտական:

Վտակը հծծեց.- Քոնդ անդադրում
վազնն ջուրերս. մի՛, մի՛ տրտում
Արցունք կաթեր անոնց սրտում:
Թո՛ղ, որ երգնմ՝ լոյսն ու մութիմ,
Ի՛նչ փոյթ քէ մահն է քայլ մ՛անդիմ,
Ես սիրահար եմ մարմանդիմ:
Ու մինչ քերթողը կ'երագէր՝
Լալո՛վ, վտակը եռուզեռ
Երգով իր մահը կը վագէր...

Այո՛, վտակը դժգոհ չէ իր վազքէն, իր հոգը չէ թէ
մահը մէկ քայլ անդին է: Եւ չի ալ արտօներ որ
բանաստեղծը տխուր արցունքներ կաթեցնէ անոր
ջուրերուն մէջ ու խանգարէ իր ջուրերուն ուրախու-
թիւնը: Ինք սիրահար է մարմանդին:

Թէեւ քիչ մը պիտի դժուարանանք հասկնալու թէ
ճշգրիտ կերպով ի՞նչ կը նշանակէ այստեղ մարմանդ
բառը, հանդարտութի՛ւն, խաղաղութի՛ւն, թէ հաճելի
դաշտ, հաճելի կանանչութիւն, թէեւ պիտի չհասկնանք
թէ մարմանդի նկատմամբ սէրը ինչու պատճառ դառնայ
որ վտակը անապարէ դէպի իր մահը, այնուհանդերձ
քերթուածը մեզի մտածել կուտայ «ցնձագին մահ»ուան
մասին, այսինքն ցնձութեամբ ու յօժարակամ ըն-
դունուած մահուան մասին: Բանաստեղծութեան պատ-
գամը ա՛յս է, եւ այս բանաստեղծութիւնն ալ գրուած
է 1914 թուականին, բանաստեղծին ողբերգական
մահէն տարի մը առաջ:

Այժմ տեղն է յիշեցնելու թէ Ռուբէն Սեւակ կրնար

վերադարձած շրջալ Պոլիս եւ Հարունակէր որպէս բժիշկ պաշտօնավարել Չուիցերիոյ կամ Գերմանիոյ մէջ, եթէ բախտը օգնէր իրեն: Շատ ծանր պայմաններու մէջ է որ աւարտած էր իր ուսումը Լոզանի մէջ: Համալսարանի դասերուն հետեւած էր կուրծք տալով թշուառութեան ու նիւթական անբաւարար վիճակի: Ազգային իշխանութիւնները չէին ուզած օգնել ուսումնատենչ այս երիտասարդին: Նամակներ գրած էր Արշակ Զօսյան-եանին եւ ուրիշներու, որպէսզի անոնք կերպով մը օգնէին իրեն, բայց այդ դիմումներն ալ արդիւնք չէին տուած: Այնուհանդերձ ան յաջողած էր վկայուիլ որպէս բժիշկ: Այլեւս նոր տուն պիտի կարենար վարձել, նոր կարասիներով օժտել այդ տունը: Թէեւ երբեմն կը ստիպուէր հեռու մնալ իր պաշտելի կնոջմէն, Եաննիէն, որ Գերմանիա կերթար իր ծնողքին մօտ: Ռուբէն Սեւակ հրաշալի նամակներ կը գրէր իր կնոջը: Կուզէր որ ան իր ուզած ձեւով կահաւորէր իրենց ապագայ տունը: Բայց միշտ ալ ունէր մտասեւեռում մը: Պոլիս վերադառնալու, ու հոն գիրի ու մշակոյթի նուիրուելու մտասեւեռումը: 1912-ի Ապրիլին Լոզանէն իր կնոջը գրուած երկարաչունչ նամակի մը մէջ սապէս կը գրէր.

«... Եւ յետոյ, մենք յարատեւ կերպով Եւրոպա պիտի չմնանք, պիտի գայ օր մը (եւ այդ օրը գուցէ բնաւ ալ հեռու չէ) երբ Պոլիս պիտի երթանք՝ հոն ապրելու ու մեռնելու համար»:

Ռուբէն Սեւակ իր մտադրութիւնը իրականացուց ու 1915 թուականի 24 Ապրիլէն հազիւ տարի մը առաջ, թերեւս նոյնիսկ քանի մը ամիս առաջ Պոլիս եկաւ իր պաշտելի կնոջը հետ: Պոլսոյ մէջ է որ ապրիլ ու մեռնիլ կ'ուզէր: Չարաչուք թուականը առիթը չտուաւ որ առաջինը իրականանայ: Չկրցաւ ապրիլ: Միայն երկրորդն էր որ իրականացաւ: Մահը: Իր նկարագրած վտակին նման, աճապարած էր ան:

ՍԷՐ- ԱՍՏՈՒԱԾ

Ռուբէն Սեւակի ամբողջական գործին մէջ կ'առանձնանայ 16 տողերէ բաղկացեալ սիրուն քերթուած մը, զոր կը կարդանք յուզումով: Կը կարդանք ու կը ջնանք թափանցել այդ բանաստեղծութեան խորհուրդէն ներս: Ի՞նչպիսի զգացումներով, ինքն իր մասին ի՞նչպիսի պատկերացումներով էր որ Ռուբէն Սեւակ գրած էր այդ բանաստեղծութիւնը: Հարցումին պատասխան փնտռելէ առաջ, մէկ շունչով կարդանք ամբողջ բանաստեղծութիւնը: Խորագիրն է «Ինչո՞ւ»:

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ զիս սիրեցիր,
Փոքրիկ աղջիկ, քեզի մեղմ էր.
Փոքրիկ ծոցիդ քիթն՝ պէտք էր,
Դուն ծեր արծիւ մը քանցեցիր:
    Կապոյտ աչերդ երբ որ քացիր,
    Կապո՛յտ աղջիկ, պլպուլն երգէր.
    Քեզ ալ սիրոյ մը մունջ պէտք էր,
    Դուն գուժկան մոռննչս ընտրեցիր:
Ես կ'երթամ միշտ, անծայրածիր
Դամբաններ են ոտքիս հետքեր,
Քեզ սիրոյ մեղմ սիւք մը պէտք էր,
Դուն փոքորկին կուրծքդ քացիր:
    Կ'այրին աչերդ սեւածիր,
    Պիտի մեռնիս, այդպէս մ'երգեր,
    Քեզի փոքրիկ սէր մը պէտք էր,
    Դուն Սէր-Աստուածը սիրեցիր...

Անկարելի սիրոյ մը պատմութիւնն է այս, պատմութիւնը սիրոյ մը, որ յանկարծ կը բռնկի երկու անհաւասարներու միջեւ եւ որ սակայն ապագայ չունի, որովհետեւ կրակ մըն է որ սխալ տեղ ինկած է: Փոքրիկ

ու անմեղ աղջիկ մը սիրահարած է Բանաստեղծին: Եւ Բանաստեղծը չի կրնար ընդունիլ այդ սէրը: Բանաստեղծը գիտէ որ այդ փոքրիկ աղջնակը սխալ ընտրութիւն մը ըրած է: Մե՛ղք այդ աղջկան: Այդ աղջիկը պէտք է իր սրտին սեղմէր զուարթ թիթեռ մը, մինչդեռ հիմա իր կուրծքին կը սեղմէր ծեր արծիւ մը: Սիրոյ մրմունջ մը պէտք էր անոր, մինչդեռ ան ընտրեց Բանաստեղծին գուժկան մոունչը: Սիրոյ մեղմ ու անուշ հով մը պէտք էր անոր, բայց ան իր կուրծքը բացաւ փոթորիկին: Չէ՛, սխալ ընտրութիւն ըրաւ: Փոքրիկ ու անուշ սէր մը պէտք էր անոր, մինչդեռ ան սիրեց Սէր-Աստուածը:

Այս գողտրիկ բայց մոայլ քերթուածին տողերուն ետին ի՞նչ թաքնուած է: Բանաստեղծը իր սեփական եսին մասին է որ կը խօսի երբ կը գործածէ «ծեր արծիւ», «Գուժկան մոունչ», «փոթորիկ» եւ վերջապէս «Սէր-Աստուած» բացատրութիւնները: Եթէ այդպէս է, ինչո՞ւ այդքան ժխտական պատկերացում ունի ինքն իր մասին:

Բանաստեղծութիւնը գրուած է 1911-ին: Բանաստեղծը հաւանաբար այս թուականներուն է որ Հիւանդանոցի մը մէջ ծանօթացած է այն գերմանուհիին հետ, ժաննիին, որ իր ապագայ կինը պիտի ըլլայ եւ որուն խենդի նման պիտի սիրահարի: Շարունակ «փոքրիկ ժաննի, իմ փոքրիկ ու սիրելի կինս» պիտի անուանէ զինքը: Արդեօք անո՞ր է որ կ'ակնարկէ երբ կը գրէ. «Ինչու, ինչո՞ւ զիս սիրեցիր փոքրիկ աղջիկ»:

Բայց մեղի համար կարելորդ բանաստեղծութիւնն է եւ այս բանաստեղծութիւնը մէկը չէ այն բանաստեղծութիւններէն, որոնք Հովիվուտեան «երջանիկ վախճան» կ'ուսենան: Ասիկա տխուր վախճան ունի: Որովհետեւ Ռուբէն Սեւակի մտածումներուն մէջ սիրոյ ընկերացողը միշտ Մահն է, պաղ ու անզուժ մահը:

«Սիրոյ ու մահուան երգը» կոչած էր իր ամենագեղեցիկ
բանաստեղծութիւններէն մէկը, որուն մէջ, ինչպէս
տեսանք, ան կ'ուզէր որ իր սէրը, կորսուած նաւու մը
նման, զինքը Սիրոյ կղզիներէն տանէր դէպի Մահ:
«Սիրոյ ծարաւ» խորագրեալ ուրիշ բանաստեղծութեան
մը մէջ ալ ան հիւանդ պարմանի մը մասին կ'ըսէր.

Տեսէ՛ք, սիրոյ սուրբ քաթակէն
Պարմանն հիւանդ կ'ըմպէ իր Մահ...

Մահը, միշտ զլխազիր գրուած, յաճախանք մըն է
բանաստեղծին մտքին մէջ, ո՛վ գիտէ, թերեւս նա-
խագգացում մը: Կարգանք նաեւ «Սէրը» կոչուած սա-
բանաստեղծութենէն հատուածներ.

Քնարիս եօ՛թն աղիճներէն կամացի
Ծօքը որրուկ հառաչանճներ հանեցի.
Ես մի՛շտ ժպտիլ կը կարծէի, մի՛շտ լացի...:
Սէրը ներմակ անհունիմ մէջ կոյր ա՛յն է.
Սէրը՝ սիրոյ ովսանման չէ՛, իր խա՛յն է,
Իր ցաւերուն ընդդիմացող ո՞ր լաջն է ...:
Սէրը սէր չէ, մահը մահ չէ, սէ՛րն է մահ,
Սէրն անդունդին մէջ ընկուզումն է անվա՛խ.
Սէրն աչքը գոց ցայգաշրջի՛կն է անմահ...:
Երջանկութեան սեղանին վրայ խրախնան՝
Բեհեզ, կարմիր ծածկոյթին տակ պատմութեան՝
Սէրը կմա՛խք կոչնակամն է դաւաճան ...:
կը տեսնե՞ս սա վիհին վրայ Սէր-ակը.
Հագարնե՛ր կուլ է տուեր այդ սե՛ւ ակը.
Իր ջուրէն օր մը խենթեցաւ Սեւակը:

Այս բանաստեղծութիւնը, որ հրատարակուած է Պար-
սամեանի «Շանթ» պարբերաթերթին մէջ, վերջաւո-

բութեան Սեւակ անունը կը գործածէ թէ՛ իբրեւ ստորագրութիւն, թէ՛ իբրեւ վերջին տողին տէրբայր: Սիրոյ ակը վիհին եզերքը կը գտնուի, սեւ ակ մըն է ան, հազարներ կուլ տուեր է ան, եւ հիմա Սեւակն է որ կը խմէ անոր ջուրը ու կը խենթենայ:

Սէրը ա՛յս էր Ռուբէն Սեւակին համար եւ թերեւս իրաւունք ունէր երբ ինքզինք կը կոչէր Սէր-Աստուած:

ԵՐԹԱ՞Ն, ԹԷ ԿԱՌՉԱԾ ՄՆԱԼ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՀՈՂԻՆ

Բանաստեղծ ըլլալ ու հեռուներուն մասին շերագել, դէպի հեռուները երթալու փափաքով շտոգորուիլ, կարելի չէ: Ռուբէն Սեւակի շատ գեղեցիկ մէկ բանաստեղծութիւնը կրնայ մեզի վկայել թէ ան ալ երբեմն իր աչքերը կը սրահէր հորիզոնին վրայ ու կը մտածէր երթալու, երթալ-հեռանալու մասին: Երթա՞լ: Ո՛ր: Եւ ի՞նչպէս: Կամ ինչո՞ւ:

Բանաստեղծութիւնը կը կոչուի «Երթալ»:

Երթա՛լ, երթա՛լ, երթա՛լ անձայն, անհանդէս,
Երթա՛լ առուիմ պէս՝ մարգերու տակ անտես,
Կապոյտիմ մէջ՝ հե՛զ, հողմավար ամպիմ պէս..

Երթա՛լ՝ առանց գիտնալու թէ դէպի ո՞ւր,
Երթա՛լ հեռո՛ւ ոստաններէն այս տխուր,
Երթալ՝ խաւար գիշերիմ մէջ թաքթաքուր..

Երթա՛լ, երթա՛լ, երթա՛լ առանց մրագի,
Երթա՛լ առանց սուգի, լացի, փափաքի,
Երթա՛լ առանց սովի, առանց պապակի..:

Երթա՛լ մարդոց կոյտիմ մէջէն լռելիայն,
Օտար մնալ իրենց Յաւիմ, Գիտութեան,
Երթա՛լ տգէտ, խո՛ւլ, հա՛մր, կոյր յաւիտեան...

Ողջունենք երաժշտական շեշտը որ դուրս կուզայ մեկամաղձոտ այս բանաստեղծութենէն, ուր բանաստեղծը զեղահունչ յանգեր շիներ է տողերու վերջաւորութեան: Բայց ողջունենք նաեւ հոգեվիճակը երթալ ու հեռանալ ցանկացող մարդուն: Երթա՛լ անձայն, հովերէն քշուած ամպերու պէս, առանց գիտնալու թէ ուր կ'երթաս, երթա՛լ առանց ճրագի, ուս թօթուելով մարդոց ցաւերուն ու գիտութիւններուն զիմաց, երթալ՝ առանց բան սորվիլ ուզելու, առանց խօսելու, գոցելով ականջներդ ու աչքերդ:

Աննիւթամալ, անբջամալ, վսեմ, վէս,
Երթալ անցայգ, անայգ երթալ վերջապէս,
Աչքերը գոց՝ ցայգաշրջիկ խեղճիմ պէս...

Երթալ, երթա՛լ, չեմնչեմալ Մարդ ու Աստուած,
Ջոյգ երթալ՝ ձեռքդ թոյր ձեռքի մէջ դրած
Անբջամքիմ ու Սիրոյմ պէս - ախորուած:

Թերեւս պիտի ցանկայինք որ այս հզօր բանաստեղծութիւնը վերջնար տարբեր շեշտով մը, տարբեր պատգամով մը, բայց ա՛յս է բանաստեղծին տուածը եւ մենք արդէն կը տեսնենք բանաստեղծը, որ քոյր հոգիի մը ձեռքէն բռնած, կը հեռանայ մշուշներուն մէջէն, մոռնալ ջանալով ամէն ինչ, մարդ, Աստուած, իրեն հետ տանելով միայն աքսորեալի վէս ճակատը:

Իրականութեան մէջ բանաստեղծին բուն նպատակը հեռանալ ու խոյս տալ չէ: «Երթալ»ու ցանկութիւնը թերեւս բանաստեղծական քմայք մըն է որ մէկ վայրկեան միայն պիտի տեսէ: Ռուբէն Սեւակ ո՛չ միայն պիտի չհեռանայ, այլ նաեւ ընդհակառակը ամուր կառչած պիտի մնայ իր ներկային ու անցեալին, բողոքելով աշխարհի անիրաւութիւններուն ու մարդկային անհաւասարութիւններուն դէմ եւ ինքզինք

նոյնացնելով այն մեծ ողբերգութեան հետ որ իր ժողովուրդին ճակատագիրն է: Մենք կրնանք շատ սիրել անոր քնարական սիրուն բանաստեղծութիւնները, բայց միւս կողմէ գիտենք որ այդ քնարաշունչ բանաստեղծութիւններուն համար չէ՛ որ բանաստեղծը ամէն ինչ թողուց ու վերադարձաւ իր հայրենիքը, վերադարձաւ դէպի իր ժողովուրդը, վերադարձաւ դէպի տառապանք ու գողգոթա: Իր երկարաշունչ «սոյզմ»ներուն մէջ արդէն կը զգայինք թէ ինչ բանն էր որ կը խլրտէր անոր հոգիին խորը: Ան խորունկ ընդվզում ունէր ամէն բանէ առաջ մարդոց անհաւասարութեան դէմ: Երբեմն աչքերը կը գոցէր ու կ'երազէր հազարումէկ նկարներ, որոնց մէջ կը տեսնէր որ անխրաւուած մարդոց բանակներ կ'ապստամբէին ու «կը տապալէին ամէն ինչ, տաճար, աստուած, կուռք, իշխան, տէր ու կ'երթային հաւասարութեան սերմը ցանելու»: Բայց ատիկա տեսիլք մըն էր միայն, աւա՛ղ: Երբ իր աչքերը կը բանար, կը տեսնէր որ ամայութիւն կը տիրէր իր շուրջ: Այն ատեն կ'երթար եւ իր սուգին դարման կը փնտտէր հոն ուր մարդիկ հաւասար են բացարձակապէս: Գերեզմանը:

Պիտի արժէ որ ուշադրութեամբ ու երկիւղածութեամբ դանդաղինք Ռուբէն Սեւակի այն բանաստեղծութիւններուն վրայ, որոնք քնարի մը լարերը չէ՛ որ կը թրթռացնեն, այլ կը հնչեցնեն մարդկային բողոքներու ցնցիչ շեփորները: Ռուբէն Սեւակ առաւելարար այդ բանաստեղծութիւններուն մէջ է որ կը յայտնուի որպէս իր ժամանակին մարդասէր բանաստեղծը, անոնց մէջ է որ Սեւակ, մոռնալով Լոզանի Լեման լիճն ու այդ լիճին երջանիկ կարապանները, ման կուգայ իր գիւղին եկեղեցիին մէջ, ման կուգայ իր գիւղին ճամբաներուն վրայ, կ'այցելէ իր գիւղին գերեզմանատունը, ականջ կուտայ թրուպատուրներուն, այսինքն աշուղներուն,

կամ հալածուած ու անիծուած երգի իշխաններուն, որոնք ռամիկին համար երգեր կը հիւսեն: Եւ այս բողոքէն վերջ, ան օր մըն ալ վերջապէս իր սիրտը պայթեալու աստիճան կ'ուռեցնէ փողոցի աւելածուի մը նկատմամբ ամբողջ իր զգացած կարեկցութեամբ ու սիրով:

Հիմա տեսնենք թէ Ռուբէն Սեւակ ինչ պատգամներ կուտայ մեզի:

ԳԻՒՂԻ ՊԱՐԶՈՒԿ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

Ռուբէն Սեւակ ունի վեց երկարաչունչ պոէմներ, որոնք զրօշ կը պարզեն ընկերային անարդարութիւններուն եւ նոր ժամանակներու այլասերումներուն դէմ: Ասոնք կը կոչուին՝ «Գիւղական եկեղեցիին մէջ», «Գիւղական ճամբուն վրայ», «Գիւղական գերեզմանատան մէջ», «Այս դանակը», «Թրուպատուրները» եւ «Փողոց աւողբը»: Ասոնցմէ ամէնէն նշանաւորը «Թրուպատուրները»ն է: Բայց եթէ մեզի հարցուի, պիտի ըսենք որ միւսներն ալ արժանի են նոյնքան եւ աւելի նշանաւոր դառնալու: Այս պոէմներուն մէջ է որ Ռուբէն Սեւակ կը դառնայ մարդասէր այն մտաւորականը որ իր ժամանակաշրջանի ընկերային հարցերով կը տառապի, ժամանակաշրջանի այլասերումները կը պախարակէ, աղքատին ու հարուստին, իշխանին ու գերիին միջեւ առկայ ահաւոր տարբերութիւնը կը մերժէ, ու կ'երագէ նոր աշխարհ մը, ուր մարդիկ պիտի քանդէին հին բարքերը ու նոր բարքերու մէջ պիտի դառնային իրարու հաւասար ու բախտակից: Կրնա՞նք ըսել թէ թերեւս կը գուշակէր համայնավար նոր վարչակարգի մը մօտալուտ ծնունդը, զոր ինք պիտի չկարենար տեսնել: Թերեւս: Ամէն պարագայի ան կը տառապէր անարդարութիւններու ու անհաւասարութիւններու դի-

մաց: Ան իր երկու պոէմները կը վերջացնէ նոյն երկու հրաշալի տողերով.

Ու գացի ես լուռ, իմ սուգիս դարման,
Հաւասարութեան դաշտը - Գերեզման...:

Անարդարութիւնները սրբագրելու իր անկարողութեան դիմաց իրեն մնացած է մէկ բան. այցելել գերեզմանատուն ու հոն թեթեւցնել իր սուգը, իր ցաւը, որովհետեւ գերեզմանատունը այն դաշտն է, ուր այլեւս ամէն մարդ իրարու հաւասար է: Թէեւ մահուան մէջ ձեռք բերուած հաւասարութիւն մըն է այս, հողին տակ ձեռք բերուած հաւասարութիւն մը, բայց բանաստեղծը կը հաւատայ որ հոն նայելով է որ կարելի պիտի ըլլայ ստեղծել նաեւ կեանքի մէջ հաւասարութիւնը, նաեւ հողին վրայ՝ հաւասարութիւնը:

Կը սկսինք «Գիւղական եկեղեցիին մէջ» խորագրեալ պոէմով, որուն մէջ Ռուբէն Սեւակ կը լքէ Արեւմտեան աշխարհի փայլուն պատկերները, որոնցմէ ձանձրացած ու նողկացած է: Ձանձրացած է Արեւմուտքէն, ուր «մարդկային խիղճը պարապ բառ մըն է միայն, ուր սէրը հաշիւ է, կեանքը՝ դրամ է»: Բանաստեղծին հոգին հիւանդ է ի տես այս նիւթապաշտ աշխարհին, ուստի կը լքէ Արեւմուտքը ու երեւակայութեամբ ճամբայ կ'ելլէ դէպի իր գիւղին եկեղեցին, կը ճախրէ դէպի «հոռու, խնկաւէտ, լուռ, մշտնջենի, Արեւելքի իր գիւղը հայրենի»: Եւ հոն կայ իր գիւղին եկեղեցին: Կիրակի է: Եւ ինք եկեղեցի կ'երթայ իր ալեւոր մօրը հետ միատեղ:

Պոէմը եօթը էջ բռնած է զբփին մէջ ու մենք այստեղ պիտի կարենանք կարդալ նուազագոյնը: Բայց նախ պիտի չկարենանք անտես առնել այն քանի մը սքանչելի տողերը, որոնցմով կը նկարագրուի եկեղեցին.

Եկեղեցւոյ մէջ մտայ լռելեայն,
 Շէնքը փոքրիկ էր, բայց բաւական լայն
 Աստուածն ու դարե՛րը ամփոփելու...
 Քար քարի վրայ, ծներ էր, հլո՛ւ,
 Առանց արուեստի, առանց մեծ ռեի,
 Պարզ, ինչպէս ծառ մը որ հողէն կ'աճի.
 Ու քար, ու բազմոց, ու կերոն, ու խաչ,
 Հոն, հիմ դարերու բոյրն ունէին գաղջ...:
 Հոն ո՛չ հեւք, ո՛չ վազք, ո՛չ ժամ, ո՛չ վայրկեան,
 Անսահմա՛ն, անխոռ՛վ, անծա՛լ, յաւիտեա՛ն:
 Չորս պատերու մէջ՝ Անհուն մը խորիմ,
 Ուր մեր գեղջուկներ մեռնի՛լ կը սորվին:

Ահաւասիկ զիւղին պարզուկ եկեղեցին, որ այնքան
 պարզուկ ու փոքրիկ ըլլալով հանդերձ կրցած է իր
 պատերէն ներս առնել Աստուածն ու դարերը: Բայց
 հոն բացառիկ տօնակատարութիւն մը կայ այդ կիրակի:
 Մեծահարուստ ջոջի մը նորածին որդւոյն կնուէքը
 պիտի կատարուի: Ուստի ծեր, մանուկ, բոլորը հա-
 ւաքուած են ու քահանան ալ այդ մեծ օրուան համար
 փոքր քարոզ մը պատրաստած է: Ան երկու կերօններու
 միջեւ կանգնած, կը խօսի ու զեղջուկները երանու-
 թեամբ կ'ունկնդրեն քարոզը, թէեւ անոնցմէ ոչ մէկը
 հայերէն կը հասկնայ:

Բայց յանկարծ անակնկալի մը հետ դէմ յանդիման
 պիտի մնանք: Նոյն եկեղեցիին մէջ երկրորդ կնուէք
 մըն ալ կայ, այս անգամ աղքատիկ մարդու մը նորա-
 ծինին կնուէքը: Ահաւասիկ երկու թափօրներ պիտի
 կազմուին ու ասոնք պիտի հանդիպին իրարու: Ասիկա
 այն դասական հանդիպումը չէ որ կը պատահի երբ
 կնուէքի մը թափօրը կը հանդիպի յուղարկաւորութեան
 մը թափօրին: Ո՛չ: Երկուքն ալ ուրախութեան թա-
 փօրներ են:

Ո՛չ: Երկու թափօր, երկու մն ալ ժպտում,
Մէկը մորածին որդի մեծատուն,
Միւսը աղքատի ծնունդը անտուն.
Մէ՛կը բեհեզով քնացած, միւսն արթուն,
Մէկուն ժամեակներ, մետաքսի հիւսկէն,
Միւսին ձորձ մը խեղճ՝ հօրը շապիկէն.
Առաջնոյն ոսկի, ժամեակ բիւր տեսակ,
Երկրորդին մակտիմ փուշի սել պսակ.
Մէկը Տէր արդէն, միւսը՝ գրաստ:
Ճակատագի՛ր, վա՛խ, տղա մները փաստ ..:

Ահա ընդվզումի իր սիրտը արդէն բացաւ բանաստեղծը: Եւ տեսնենք թէ գեռ ինչ պիտի ըսէ ան:

ՕՐՕՐՈՅՆԵՐ ԱՅԳԻՆ ՈՒ ՅԱՅԳԻՆ ՄԻՋԵՒ ՏԱՏԱՆՈՂ

Բանաստեղծը իր գիւղին եկեղեցիին մէջ ահաւասիկ կը տեսնէ կնունքի երկու արարողութիւններ, մէկը հարուստ մարդու զաւկին կնունքը, միւսը աղքատիկ մարդու զաւկին կնունքը: Մէկը այնքան փարթամ, միւսը այնքան համեստ: Այստեղ անարդարութիւն մը կայ եւ բանաստեղծը ո՛չ մէկ արդարացում կ'ընդունի այդ անհաւասարութեան համար: Մի՛ ըսէք որ մէկը ազնուական արիւն ունի, մի՛ պաշտպանէք այն տարբերութիւնը որ կը դրուի այս երկու նորածիններուն միջեւ: Անուն ալ մի տաք այդ նորածիններուն, որովհետեւ անոնք այժմէն ունին իրենց անունները: Մէկը Ոյժն է, միւսը Ստրկութիւնն է: Ան որ ոյժ ունի, վաղը պիտի ծծէ միւսին արիւնը: Ու իր ժանիքները պիտի մխէ միւսին միտին մէջ:

Ու բանաստեղծը կը գոչէ նայելով մեծահարուստին

գաւկիւն.

Ողջունեցէ՛ք զայն, Իշխանն է վաղուան:

Ա՛յս է ամբողջ ոգին երկարաշունչ պոէմին, որուն պիտի արտագրենք վերջին 16 տողերը, վերջաբանը, որ արդէն կը բովանդակէ ամենակարեւոր պատգամը.

Ծնրադրած դողդոջ, աչքերս ձեռքիս,
կուրծքիս տակ զսպել կ'ուզէի հոգիս:
Հագա՛ր նկարներ կ'անցնէիմ մտքէս:
Արեան շոգւոյն պէս, նոցիմներու պէս
Բիւր կախադաններ անգութ մեծներու...
Ու հրդեհներու մէջ հեռուէ հեռու
Ստրուկներու կո՛ւռ, քարքարոս գունդեր,
Որ տանա՛ր, աստուա՛ծ, կուռք, իշխա՛ն ու տէ՛ր
Տապալելով վար, կ'երթայիմ հեռու
Հաւասարութեան սերմը ցանելու,
Ու լայն քաշխելու Արդարութի՛ւն, Հա՛ց...
Այտիս վրայ հրաշէկ արցունք մը դողաց.
Աչքերս քացի, տեսիլք էր միայն.
Ամէնքն ալ գացած, ժամն էր լոնլեայն...
Ու ն'ս ալ գացի՝ իմ սուգիս դարման՝
Հաւասարութեան դաշտը - գերեզման...

Ռուբէն Սեւակ, գիւղի եկեղեցիին մէջ նստելէ վերջ
այս անարդար անհաւասարութիւնը, իր խոկումները
կը շարունակէ յաջորդ ուրիշ պոէմի մը մէջ՝ «Գիւղական
ճամբուն վրայ»: Եկեղեցիէն ելած է ու կը քալէ դէպի
գերեզմանատուն, որ, ինչպէս ըսաւ, մարդոց հաւասա-
րութեան միակ դաշտն է: Բայց գերեզման հասնելէ
առաջ քարի մը վրայ կը նստի պահ մը ու Արեւելքցիի
իր հոգւոյն ծարաւովը կ'երազէ հեռաւոր երկիր մը, ջինջ,

միսթիբ, լուելեայն, յաւերժօրէն ծաւի երկիրնքով, ուր
ժպիտ չկայ, ուր ցաւ ալ չկայ, ուր սէր չկայ թէ՛նեւ,
բայց կոխ ալ չկայ, ուր մարդիկ, բոյսեր ու անասուններ
հազար դարերու մտերմութեան մէջ կ'ապրին առանց
աճելու, բայց առանց նուազելու: Ի՞նչ տեսակ աշխարհ
մըն է այն, զոր կ'երագէ բանաստեղծը, ուր իր իսկ
բառերով.

Ու հոն արեւին գունդին մէջ անշէջ
Բան մը կար կեանքէն անջատ, Կեանքէն վեր,
Բան մը որ Կեանքէն բնաւ չէր ազդուեր,
Որ կը մտնէր Երեկին, Վաղուան...
Այդ՝ Մահուան իսկ մէջ ժխտումն էր Մահուան...:

Բանաստեղծը այլեւս թաղուած է իմաստասիրական
ծանր ու դժուար հետեւելի խոկումներու մէջ, ուր ան
կը համեմատէ Կեանք բառին իմաստը Արեւմուտք-
ցիներու ու Արեւելքցիներու առումով, Կեանք որ
հարցական նշան է Արեւմուտքի մէջ, իսկ Արեւելքի
մէջ միայն կախման կէտ: Բայց ի վերջոյ կեանքը նոյն
անիմաստ կեանքն է, որ մահով պիտի վերջանայ.

Ա՛խ, որովհետեւ ինչ որ ալ ըլլանք,
Գուլթնիս երկինք, ռոմներուս տակ հող,
Այգիմ ու ցայգիմ միջեւ տատանող
Օրօրոցներ ենք: Ու ինչ որ անշէջ
է, պիտի շիջի շիրմին մութին մէջ:

Կեանքի ու մահուան մասին իր խոկումներուն մէջ
բանաստեղծը մերթ կը հասնի փիլիսոփայական ծանր
խոկումներու, մերթ ալ տեղ կուտայ բանաստեղծու-
թեան ուժեղ շունչով տաքցած տողերու.

- Ինչո՞ւ շտապել. չէ՞ որ ամէնքս ալ,
Ոմամբ հեւ ի հեւ, ու ոմամբ դամդադ,
Անվրէպօրէն պիտի հասնինք Մահ...
Կեանքն է այս. միշտ սուտ սուտի ետեւէ.
Մէկը հազիւ թէ միւսին չափ տուէ...:
Շառաչող ծովուն ալիքներուն պէս,
Կը ծնինք ամէնքս, կը քարճրանամք վէս,
Բայց հազիւ ատեն մը կայ փրփրելու...
Պէտք է կորսուիլ, կը կորսուինք հլու ...

Ու այդ քարին վրայ, ուր բանաստեղծը նստած էր
եկեղեցիէն դերեզմանատուն երթալու ճամբուն վրայ,
ան Հառաչ մը կ'արձակէ ու գետնէն կը վերցնէ ափ մը
փոշի: Երկարաշունչ պոէմին ամէնէն ցնցող ու հրա-
հանգիչ մասն է թերեւս այս: Բանաստեղծը կը նայի
փոշիի հատիկի մը ու ինչե՛ր կը տեսնէ անոր մէջ, ինչե՛ր
եկած ու խտացած էին հողի այդ փոշիին մէջ: Տեսնե՛նք:

ՓՈՇԻԻ ՀԱՏԻԿԻ ՄԸ ՄԷՉ

Կրկնե՛նք: Բանաստեղծը, գերեզմանատան ճամբուն
վրայ, քարի մը վրայ նստած, գետնէն վերցուց ափ
մը փոշի: Ու նայեցաւ այդ փոշիին: Ի՞նչեր տեսաւ
հոն.

Բայց ի՛նչ կիկլոպներ, իրբեւ թէ անշէջ,
Ի՛նչ ազգեր, կեանքե՛ր այդ փոշիին մէջ:
Ի՛նչ արեամ լիներ, քանի՛ ոսկորներ
Դարերու մէջ հոն փոշի են դարձեր...
- Դիտեցի ուշով, զի՛ս ճանչցայ հոն շուտ -
Նախ քարայրներու քնակիչ մագուստ,
Ետոյ ասպազէն մետաճիգ մը սէգ,
Ետոյ քաղաւոր մը - եթէ կ'ուզէք,

Յետոյ ածիլուած գլխով մէկ գերի,
Յետոյ քրուպատուր մը որ կը դեգերի...
Ու հիմա տժգոյն խեղճ մը դող ի դող,
Ո՛չ մարդ, ո՛չ աստուած, ու ո՛չ իսկ քերթող..

Անկարելի է պահ մը կանգ չառնել այս տողերուն վրայ ու անգամ մըն ալ չկարդալ զանոնք: Բանաստեղծը փոշիի մը մէկ հատիկին մէջ տեսաւ ամբողջ մարդկութեան պատմութիւնը, ինքզինք նոյնացուց այն մարդուն հետ, որ երկրագունտին վրայ երեւցաւ որպէս մազուտ նախամարդ, որ յետոյ սակայն եղաւ զինուոր, թագաւոր, գերի, աշուղ, եւ այլն: Ինք, բանաստեղծը, որ հիմա նստած է քարի մը վրայ, այդ փոշիին մէջ կը տեսնէ նաեւ ինքզինքը որպէս այսօրուան վերջակէտը անցեալի բոլոր այդ մարդոց, խեղճ մարդ մը, որ «ո՛չ մարդ է, ո՛չ աստուած է, ոչ իսկ քերթող մը»:

Եւ սակայն այսքան չէ: Բանաստեղծը դեռ ինչե՛ր պիտի տեսնէ այդ փոշիին մէջ: Ծերուկ Սողոմոնին կարաւանները, կարաւաններ որոնք առասպելային հարստութիւններ կը տանին Կղէոպատրային: Կամ կը տեսնէ Շամիրամին պերճ պարտէզը առկախ: Փոշիին մէջէն կը խօսի տարաբախտ Անթուանն Ղուկմէացի, կը խօսին այն ժողովուրդները որոնք մեռան արքայի մը համար...:

Ռուբէն Սեւակ այստեղ յանկարծ կը փոխէ պոէմին ուղղութիւնը եւ կ'անցնի կեղեքուած աշխատաւոր մարդուն տրամերգութիւնը ցոլացնող պատմութեան մը: Հոն նստած է քարին վրայ, յանկարծ կը զգայ որ թեւ մը կը զարնէ իր ուսին: Տժգոյն տարեց մարդ մըն է ան: Ո՛վ ես դուն: Մարդը կը պատասխանէ. «Անունս Աշխատութիւն է»: «Ի՞նչ կ'ընես այսպէս»: «Կը մուրամ»:

Բանաստեղծը հիմա արթնցած է իր երագներէն ու

կը հետեւի մուրացկան մշակին, մինչեւ որ կը հասնի անոր տունը, ուր մարդուն կինը հոգեվարք է, ուր փոքրիկ զաւակները ուտելիք հաց չունին:

-«Հաց չկայ, կ'ըսէր հայրիկը ինձի,
Մի Քամի օր է չեմ երթար գործի:
Կը տեսնես, վերջիմ օրերն են գուցէ.
Առանց ինձ, աչքերն ո՞վ պիտի գոցէ...»

Փոշիի մը մէջ ամբողջ մարդկութեան անցեալը տեսնելէ վերջ ահաւասիկ բանաստեղծը մեզ յանկարծ դէմ յանդիման կը բերէ այժմու կեանքի բիրտ իրականութեան հետ: Սա հիւանդ կինն ալ, անոր աչքերը գոցելու համար մուրալու իսկ յօժարող սա մշակն ալ օր մը փոշի պիտի դառնան, բայց մինչեւ որ փոշի դառնան, ի՞նչ ողբերգութիւն է որ կ'ապրին անոնք: Սա խեղճ կինը, որ գիտէ թէ պիտի մեռնի, ինչպիսի քաղցրութեամբ է որ իր ամուսինն կը թելադրէ որ իրմէ վերջ իբր կին առնէ գիւղին ժրջան աղջիկներէն մէկը, որովհետեւ գիտէ թէ այդ աղջիկը հաւասար աչքով պիտի նայի իր զաւակներուն, իր ամուսնոյն ու զոմի փոքրիկ հորթերուն...

Այս տեսարանը այլեւս անհանդուրժելի է: Եւ մեր բանաստեղծը այս երկարաչունչ ու ծանր պոէմը կ'աւարտէ սա սքանչելի տողերով.

Դուրս ելայ տունէն, մարմինս փուշ փուշ,
Խորհեցայ կեանքին իմաստին ապո՛ւշ,
Թէ ինչպէս ստրուկ կիրճերու հլու,
Մարդ աւելի վարժ է մուրալու,
Քան պապեմական օրհնած դանակով,
Քիչ մը վախցնել -գոնէ՛ կատակով-
Մեր ոսկեճոյլ մոր Աստուածները կո՛վ...:

Խորհեցայ թէ Դրամ միապետին ինչ
ինչ տժգոյն ըմբիշ մ'է Աշխատութիւն:
Խորհեցայ անգամ մըն ալ անարիւմ
Այն բուռ մը «Նորին Վսեմութեանց» վրայ
Որոնց շնորհիւ երկիր կը դառնայ:
Խորհեցայ Ոյժիմ վրայ մտովի,
Ու այն հտպիտին որ օրէնք կ'ըսուի...:
Ու գացի ես լուռ, իմ սուգիս դարման,
Հաւասարութեան դաշտը - Գերեզման...:

Ահաւաստիկ այս երկրորդ պոէմն ալ, որ արդէն
չարունակութիւնն էր առաջինին, վերջացաւ նոյն երկու
տողերով, «Ու գացի ես լուռ, իմ սուգիս դարման,
Հաւասարութեան դաշտը - Գերեզման»:

Բայց անկէ առաջ ան նպովեց օրէնք կոչուած սա
խեղկատակ հտպիտը, որ այնքան անարդար է համեստ
ու աշխատունակ մարդոց նկատմամբ: Բանաստեղծին
ընդվզումը այնքան մեծ է, որ ան մինչեւ իսկ օրհնեալ
կը նկատէ պապենական դանակը, գոնէ անով վախ
պատճառելու համար մեր օրերու Ոսկեձոյլ
աստուածներուն, որ դրամն է ու բիրտ ուժը:

Է՛հ, սիրելի բանաստեղծ, ճիշդ է, միայն գերեզմա-
նատան հողին տակն է որ ոսկին կը հաւասարի երկա-
թին, ուր Աշխատաւորը կը միանայ Արքային, ու
հարուստն ու աղքատը իրարու կը միանան փոշիի
հատիկի մը մէջ:

ԱՆՈՒՆՍ ՄԱՀ Է

Ռուբէն Սեւակ, կեանքի անիրաւութիւններուն ու կեանքի խորհուրդին մասին իր խորհրդածութիւնները աւարտին պիտի բերէ «Գիւղական Գերեզմանատան Մէջ» խորագրեալ պոէմով, որ շարքին երրորդն ու վերջինն է: Բանաստեղծը, որ Արեւմտեան արեւրու վրայ նստելով հանդերձ, երեւակայութեամբ գնաց դէպի իր գիւղի եկեղեցին, յետոյ դէպի գերեզման գացող ճամբուն վրայ պահ մը նստաւ, հիմա կը մտնէ գերեզմանատուն: Ինքն է որ կ'ըսէ սա բառերով.

«Եթէ մարդ անգամ մը սկեսպտիկ ժպիտով մը դանդա-
ղօրէն խմած է Կեանքի մրուրը, եթէ ամբողջ կամքովը
անգամ մը ծառայած է այն մեծ վարպետին որ Վիշտ
կը կոչուի, եթէ անգամ մը նայած է դժնէ Պատմութեան
միւս երեսին, եթէ ճշմարտութիւնը ճանչնալու
ծարաւով անգամ մը քննած է կապոյտ երկնքին
պարապը, այդ մարդուն համար արդարեւ ուրիշ վայր
մը կա՞յ աւելի քաղցրիկ հեշտանքով յղի, քան գե-
րեզմաննոց մը աղքատիկ գիւղի»:

Լուռ մստած Բարի մը վրայ տապան,
Դիտեցի լռիմ այդ վայրը խոպան,
Ու գուր խորհեցայ թէ այս այն վայրն է
Ուր վաճառական Աստուած մը դժմէ
Չարը կը պատժէ անսահման վախով,
Բարւոյն շնորհելով դրախտ մ'ապահով:
Ընկղմած ծոցն այդ Մահուան Գաղափին,
Ջուր խորհեցայ թէ անմահ էր հոգին...:
Ամմա՛հ, բայց չէ՞ որ երկնից մէջ գարնան
Բիւր գիսաւորներ մոխիր կը դառնան.
Աստղեր կը վառին, աստղեր կը սառչին,
Կը լո՛ւ ցայգին պլպուլը վերջին,

Բոյս ու կենդանի կ'իյնան անկենդան,
Ամէն, ամէն բան մահուան գոհ կ'երթան:
Ու երկնքիմ հիւր՝ լոկ մարդն է տխուր,
Անմա՛հ, միմչեւ ե՞րբ, եւ ինչպէ՞ս, եւ ո՞ւր:

Ահա որ բանաստեղծը, մարդկային ընկերութեան մէջ առկայ ինչ ինչ անիրաւութիւններէն մեկնելով, սկսած է խոկալ կեանքի ու մահուան հակասական պատկերներուն վրայ: Ի՞նչ անմահութիւն, կը բողոքէ ան, երբ կը տեսնէ թէ շուրջը ոչինչ անմահ է: Միայն մարդն է որ դիեցուցեր է անմահութեան Յոյս մը: Անմահութեան վրայ կը խոկա՛յ սարերու ծեր եղնիկը, երբ կը նայի անդունդն ի վար անյատակ, կամ դայլը, երբ փոքրիկ մացառներու մէջ կը նայի զնդակահարուած իր հօր: Միայն մարդն է որ ստեղծեր է անմահութեան յոյսը: Օ՛, ինչ լաւ կ'ըլլար եթէ մարդը իրապէս անմահ ըլլար...

Ա՛խ, անմահ ըլլալ... Ապրիլ յաւիտեան,
Ի սպառ չունենալ ո՛չ դար, ո՛չ վայրկեան,
Ժամանակիմ պէս, ժամանակիմ մէջ,
Տ՛ա՛լ, տառապիլ, բայց ապրի՛լ անվերջ:
Միրտը արիւնոտ, մարմինը հիւանդ,
Յոգնարեկ, ի՛նչ փոյթ, ապրիլ մամաւանդ...
Քար մ'ըլլալ ամարգ, ապառաժ մ'անխօս,
Գէթ միհար առուակ մ'ըլլալ մշտահոս,
Ծառ մը դարաւոր, մետաղ մը միայն
Անմիտ, անզգայ, չմեռնիլ սակայն...:

Մարդուս սրտի խորերէն բարձրացող այս բողոքին դարձեալ ինքն է որ կը պատասխանէ.

- Աստուածացեալդ Մարդ, ամօք ինզ, ամօք,

Մութ, ամբարտաւան խրոխտութեամ անօթ,
Դեռ ամէն գնով կը կառչիս հողիմ...:
Նայէի՛ր աշման տերեւիմ դեղիմ...:

Ահա պատասխանը: Սեւակ չի հանդուրժեր որ մարդ
այնքան թշուառութիւն եւ նուաստութիւն ընդունի
ի սէր անմահութեան ու հողի: Նայէ դեղնած հոգեվարք
տերեւիւն եւ օրինակ առ անկէ:

Յուսահա՛տ, թէ իրատես, անհաւա՛տ թէ յուսախար,
մեր բանաստեղծը չի հաւատար հոգիի անմահութեան
եւ այս երկարաշունչ պոէմին վերջին տողերուն մէջ
կուտայ ցնցիչ եւ տխուր պատգամ մը: Մտի սարսուռով
պիտի կարգանք այդ տողերը, որոնք սակայն Ռուբէն
Սեւակին վերջին խօսքերը չեն բարեբախտարար.

Ինկայ ու մտիկ ըրի սգահար
Զայնի մ'որ քարիմ մերձեւ կը դողար.
- Ե՛ս եմ, Ե՛ս եմ, Ե՛ս, ինչ եղբա՛յր, ինչ ինչ,
Ե՛ս տիեզերքիմ աչքը կոյր,
Ե՛ս սկիզբ եւ վերջ, երախ ու արգամդ,
Ե՛ս վիհ անյատակ ու ծոց արգաւանդ.
Ե՛ս այն եմ որ ինչ ծնաւ, մաւել այն
Զոր պիտի ծնիս: Ե՛ս ձայն լուսնայն:
Ես օրհնութիւնն եմ, քարի՛քը վերջիմ,
Ես այն եմ որմէ ամէնքը կը փախչին,
Եւ որմէ փախչիլ չկայ: Հաւասար
Ներումն եմ անոր որ ինձ կը յուսար,
Անոր որ հեզմեց զիս առանց խղճի,
Ամէնունն ալ վրայ իմ մարգս կ'աճի...:
Մանգաղս ո՞վ պիտի համբուրէր անահ...:
- Ինձ Աստուած ըսիմ, իմ անունս է Մահ...:

Մա՛հն է, Բնութի՛ւնն է որ իր կանանչ խոտին տակ

իրարու կը հաւասարացնէ բոլոր մահկանացուները հաւասարութեան սա դաշտին մէջ, որ գերեզմաննոց կը կոչուի:

ԽԵՂՃ ԲԱՐԻ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ

Ռուբէն Սեւակի վեց պոէմներէն չորրորդը կը կոչուի «Այս դանակը»: Մօտաւորապէս եօթը էջ երկարութեամբ այս պոէմին նիւթը քիչ մը երեւակայածին ու կամայական է, չենք կրնար ըսել որ համոզիչ նիւթ մըն է, բայց կարեւորը՝ այն պատգամն է որ դուրս կուգայ այդ պոէմէն: Եւ պատգամը դարձեալ մարդոց անհաւասարութեան մասին է:

Կեանքի բեմը երկու բաժիններ ունի: Մէկուն մէջ նստած են մեծահարուստները, գործատէրերը, գործարանատէրերը, որոնք բնաւ չեն ազդուիր հրապարակին վրայ տիրող անգործութենէն, վերջ կուտան իրենց պաշտօնեաներուն գործերուն, բայց իրենց տուներուն մէջ կը շարունակեն ուտել-խմել, զուարճանալ, երգել ու պարել: Իսկ միւս բաժնին մէջ կան չքաւոր մարդիկը, իրենց գործէն նետուած աշխատաւորները, որոնք հաց չեն կրնար տանիլ իրենց անօթի գաւակներուն, նոյնիսկ եթէ անոնք հիւանդ են կամ մահամերձ:

Բանաստեղծին հետ կը մտնենք տունէ մը ներս, ուր ծերունի այր ու կին մը յուսահատօրէն կը նային իրենց սովահար գաւակներուն, որոնցմէ մէկը արդէն իր հոգին աւանդած է: Երախաները հաց կ'ուզեն իրենց հօրմէն, բայց հայրը չէ կրցած հաց բերել, որովհետեւ գործարանէն նետուած է, անգործ է: Ու դեռ հոն իր ճերմակ պատանքին տակ անշունչ կը պառկի գաւակներէն մէկը: Աղքատիկ մարդու մը տղուն մահը: Ասիկա որքան տարբեր է հարուստ մարդու մը տղուն մահէն.

- Մահ.. Ինչ տարրեր է մահը հարուստ տղուն:
Ան երագ մ'է լուռ ցնծումով քեղուն,
Ան կեանքէն միայն մանչցաւ նրբագո՛յն
Բեհեզները վառ, ժանեակը գոյն գոյն,
Մանեակներն ոսկի, ընծաներն առատ
Եւ չգիտցաւ որ քանկ քարերը վզին
Հագար խեղներու մահով կը դիզուին:
Միմչդեռ այս փոքրիկ մենեւն աղքատին,
Ճանչցաւ կեանքն իր խուլ ցաւին մէջ յետին.
Ո՛չ ծաղիկ, ո՛չ խիւղ, ո՛չ ժպիտ, ո՛չ երգ.
Կեանքը վիշտ կարծեց, աշխարհքը մի վէրք:

Գործարաններուն դռները փակ են ամիսէ մը ի վեր
արդէն: Բանուորները ամբողջ նետուեր են փողոց,
մինչդեռ բոլորն ալ քանի մը տղոց հայր են: Այո՛
գործերը լաւ չեն, հասկցանք, բայց ինչո՞ւ միայն
աշխատաւորին համար:

Թէ քանուորն այնքան արտադրեր է շատ,
Ինչո՞ւ հաց չունի քանուորն անաշխատ:

Այս տխուր մթնոլորտին մէջ է որ սովահար երախա-
ներէն մէկը դարձեալ հաց կը խնդրէ իր մօրմէն: Մայրը
կատաղի գայրոյթով մը տեղէն կը ցատքէ, սեղանէն
կը վերցնէ հին դանակ մը, դայն կուտայ իր ծերուկ
ամուսնին, ու կը սյուռայ.

- Հաց ճարէ՛: Հե՛տոգ ըլլայ Աստուած:

Ծերունին հիմա, դանակը ձեռքին, կ'երթայ մէկը
գարնելու, որպէսզի փրկէ իր անօթի տղան:

Քամին կը գողայ, ձիւնի փաթիլները կը թռչտին,
բանուորը, որ գրեթէ սառած է, կը կանգնի տան մը
առջեւ: Գործարանատէրերէն մէկուն տունն է այդ,
ուրկէ ներս խրախճանք կայ, հակառակ որ գործերը

բնաւ ալ լաւ չեն:

Ծերունին իր դանակով պիտի զարնէ այն առաջին մարդուն, որ դուրս պիտի գայ տունէն: Եւ ահա կուգայ մէկը: Բայց ի՞նչ անբախտութիւն: Այդ մէկը իր իսկ գործատէրն է: Ձեռքը կը քարանայ.

Աչքերը կարմիր, բանուորը գոռաց.

«Գրքուքիւն, պարոն, ընտանեաց հայր եմ.

Ձգոյ՞ մերժելու: Ձեր հոգին կ'այրեմ!»:

Սպառնալիքը գործ կը տեսնէ: Մեծահարուստը գետին կը նետէ ինչ որ կայ վրան, ժամացոյց, շղթայ, դրամ: Ու սարսափահար կը փախչի-կ'երթայ: Ծերունի բանուորը սպառնար է: Մէկ կը նայի իր տիրոջ ետեւէն, մէկ ալ իր բարի ձեռքերուն, եւ ձեռքին մէջ՝ դանակին: Կը փղձկի, կը յուզուի ու կը պոռայ իր գործատիրոջ ետեւէն, որպէսզի ան ետ գայ ու առնէ իր ոսկիները: Սա ազնուական զգացում մըն է: Մարդուկը չէ կրցած իրեն վայլեցնել դանակով այս սպառնալիքը:

Եւ ահա թէ բանաստեղծը ինչ պիտի ըսէ այդ խեղճ մարդուն.

- Ո՛վ քարի բանուոր, ծե՛ր քարի բանուոր,
Թէ այնքան անպէտ ես մարդկութեան՝ որ
Ճարելու համար ապրուստ մը յետին
Կ'ապաւիմիս վատ դանակիդ ետին,
Թէ սեփական կեանքդ իժի մը պէս՝
Ուրիշի մահով պիտի ապահովես,
Թէ պիտի դաւես մութին մէջ լոնլեայն
Հոգ չէ քէ գաւկիդ համար ըլլայ այն...
Դէ՛հ, գնա մեռիր - մեռեր ես արդէն,
Մարդկութեան ի՛նչ խեր մարդասպան մարդէն:

Մարդասպան մարդէն ի՛նչ խեր կայ մարդկութեան: Եթէ զաւակներուդ չկրցար սորվեցնել ապրիլ ատելով, եթէ չկրցար սորվեցնել կեանքին դէմ կուրծք տալ, ուրեմն խօթէ դանակը աղիքներուդ մէջ եւ զոնէ զաւակներուդ սորվեցուր քաջարար մեռնիլ:

Այդպէս ալ կ'ընէ խեղճ բանուորը եւ վերջ կուտայ իր կեանքին, ձիւներուն վրայ ձգելով արիւնոտ դանակ մը: Բայց այդ արիւնը ի՛ր արիւնն է, ո՛չ թէ ուրիշին: Եւ բանաստեղծը կ'ըսէ չքաւոր մարդուն.

Կրնայիր արեամ վրայ հիմնել օրէնքդ ապագայ
Բայց կը սպասես որ խաղաղութեամբ գայ
Արդարութեամբ գայ, գայ տարուէ տարի
Ջրկուած մարդկութեամ երազը քարի:

Չքաւոր մարդոց այս բարի երազը ե՛րբ պիտի գայ:
Բայց Ռուբէն Սեւակ դեռ ըսելիք ունի մեզի:

ՄԱՐԴԸ ՈՐ ՓՈՂՈՅ Կ'ԱՒԷ

Ռուբէն Սեւակի վեց երկարաչունչ պոէմներէն Հինգերորդն է «փողոց աւլողը»: Աւելի ճշգրիտ բառով աւելածուն: Այն խեղճ ու անփառունակ մարդը, որ ուրիշ գործ չէ կրցած գտնել եթէ ոչ փողոցները աւլելու գործը:

Այս պոէմը կը բերէ աղքատութեան ու մարդու անհաւասարութեան դէմ Սեւակին ամէնէն ուժեղ պոռթկումը եւ կարելի է երկար ու երկար վերլուծել այդ բողոքին պարունակութիւնը: Ի՛նչ մեղք որ այդքան լայն տեղ չունինք այստեղ: Կանգ պիտի առնենք պոէմին ամէնէն Հիմնական տողերուն վրայ:

Աւելածուն հոն է, բանաստեղծին պատուհանին ճիշդ դիմաց, ամայի փողոցին մէջ, ձիւնածածկ ու ցուրտ:

Ծերուկ աւելածուն առտուընէ ի վեր աշխատած է արդէն փողոցը աւելլու, ձիւները մաքրելու, ցեխերը անդին հրելու համար: Աչքերը թաց են խեղճ մարդուն, կ'արտասուէ, կը տառապի, կը դողայ: Այս անփառունակ աշխատանքը շատ է իրեն համար:

Տէրը ինչո՞ւ կերտեց Մարդը ոչինչէն:
Այս կեանքի՞ն համար: Իրեն համար չեն
Երկինքն աստղազարդ, պլպուլը ցայգիմ,
Ջեփիւնն առտուան, գիներեր այգիմ,
Կապոյտ երակները՝ Թոնիքիմ մօտ,
Իր ծեր հասակիմ՝ ձեռքեր խմամտ:
Բարէ՛, կեանք է այս: Աշխատիլ սովա՛ծ,
Ուտելու համար գիշերը սոխ-հաց:
Մենմիլը լաւ չէ՞ այսպէս ապրելէն...:
Մարդերն ի՞նչ անյագ կենդանիներ են...:

Այսպէս կը խորհրդածէ բանաստեղծը, երբ պատուհանէն կը նայի ծերուկ աւելածուին: Այո՛, իրաւ է, այս մարդն ալ ինչո՞ւ չկարենար վայելել կեանքի այն բարիքները, զորս կը վայելեն բախտաւոր մարդիկ:

Բայց այստեղ ուշադրութի՛ւն սա վերջին տողին. «Մարդերն ի՛նչ անյագ անասուններ են»: Ասիկա տող մըն է որուն նմանը կը կրկնուի այս պոէմը բաղկացնող եւ իւրաքանչիւրը 10 տողերէ կազմուած 15 տուներէն իւրաքանչիւրին վերջաւորութեան:

Մինչեւ ներմկցան իր մօրուքն ու մագ,
Կեանքէն սորվեցաւ քան մը հագիւ հագ--
Ճակատագրական ուժը Արգամդիմ:
Իր խելքը չ'անցնիր այդ կէտէն անդիմ:
Աշխատութեանէն ահա դարձաւ ծեր,
Բայց իր հացը չոր շո՛ւն մը չի կրծեր:

Մի՛նչ անդին ու՛մե՛ք ծնած վայրկեանի՛ն
իշխան են արդէն, կամ ոսկի ունին,
Ու աղքատին քաղդը կը տնօրինեն...:
Մարդերն ի՛նչ լոսոտ կենդանիներ են...:

«Մարդերն ի՛նչ անյազ անասուններ են», յետոյ
«Մարդերն ի՛նչ քոսոտ անասուններ են»: Ահա նոր
թէ՛քնիք մը, որ տարօրինակ երաժշտականութիւն մը
ու եռանդուն կշռոյթ մը կուտայ երկարաշունչ պոէմին:
Բայց անկէ առաջ ուշադրութի՛ւն վերի սա հրաշալի
սահմանումին: «Կեանքէն հազիւ թէ՛ բան մը սորվեցաւ,
եւ ատիկա Արզանդին ճակատագրական ուժն է»: Ար-
զանդին ճակատագրականութի՛ւնը: Մարդուն ճակա-
տագիրը հո՛ն է որ կը ճշդուի արդէն, Արզանդին մէջ:
Նայած թէ՛ ո՞ր արզանդէն է որ դուրս պիտի գաս: Աղքատ
կնո՞ջ, թէ՛ մեծահարուստի:

Եւ այստեղ Ռուբէն Սեւակ կը սկսի իր սլաքները ուղղել
դէպի պետական համակարգը, դէպի իշխանութիւն-
ները, դէպի կառավարութիւնը, որուն հոգը չէ՛ թէ
աղքատ մարդը ի՛նչպէս պիտի ապրի: Կեցցէ՛ կառավա-
րութիւնը, որ նախ կը սպաննէ, ապա կը թաղէ
ձրիօրէն:

Կառավարութի՛ւն: Ինչ քարի՛, քարի՛ ...
Աղքատին դպրոց է քացեր ձրի,
Որ հոն սորվեցնէ կարդալ ու գրել,
Օրէնքի առջեւ կոնակը ծոնել,
Գիտնալ որոշել չարը ու քարին,
Սեփական փողէն տուրք տալ կեսարին,
Ըլլալ հնազանդ մէկ կաթնատու կով,
Ջօրք գրուիլ, մեռնի՛լ արքային կամքով,
Յարգել հարուստին վաստակն անօրէն...:
Մարդիկն ի՛նչ խելօ՛ք կենդանիներ են...:

Քաղաքական հզոր պատգամ կայ 1911-ին գրուած այս պոէմին մէջ, հրաւէր մը՝ ասպտամբուլթեան ու յեղափոխութեան: Մարդիկը խելօք, նաեւ անմիտ կենդանիներ են, որոնք կ'արտօնեն որ հարուստները կեղեքեն զիրենք: Մա'րդ, վերջ տուր այդ խելօքութեան.

Ու սորվէ ատել մողկանքով անհուն
Անոնք որ «փրկչի» կը կրեն անուն:
Սորվեցուր տղոցդ ատել՝ արգանդէն
Քաղաքագէտները ամէն գոյմի,
Որոնք կը սպաննեն թեզ առանց թոյմի:
Սորվեցուր իրենց խօսքը յետագայ.
«Աղքատին համար քարեկամ չկայ»:
Փոքրերն անվրէպ մեծերուն կեր են:
Մարդերը կատղած կենդանիներ են...:

Ռուբէն Սեւակ հիմա Լեմանի լիճին գեղեցիկ փերէն շատ հեռացած է միտքով ու տրամադրութեամբ: Կը զգանք որ ատելութիւն կայ անոր սրտին մէջ բոլոր անոնց դէմ, որոնք ոչի'նչ կ'ընեն այս անարդարութիւնները սրբազրելու համար: Կ'արժէ որ հարց տանք: Ռուբէն Չիլիսկիրեան-Սեւակ որքա՞ն պիտի յուսադրուէր, եթէ զոհ չերթար 1915-ի ողբերգութեան ու շարունակէր ապրիլ՝ տեսնելով Խորհրդային Միութեան մէջ համայնավար կարգերու ստեղծումը: Բայց այս հարցումին պատասխանելէ առաջ՝ եկէ՛ք կարդանք այս հրաշալի պոէմին վերջին մասն ալ:

ՄԱՐԴԵՐԸ ԿԱՏՂԱԾ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ ԵՆ

Փոքրերն անվրէպ մեծերուն կեր են:
Մարդերը կատրած կենդանիներ են...:

Ռուբէն Սեւակի այս բողոքը, որ կուգայ մարդասէր մարդու իր սրտի խորերէն, արդէն յանգած է ծանր վճիռի. ան կ'ուզէ որ չքաւոր մարդիկը անդրադառնան այն անարդարութեան, որ կը գործուի իրենց դէմ, անդրադառնան ու դիրք գրաւեն այդ անարդարութեան դէմ, չհամակերպին, ատելութեամբ փոխադարձեն կեղեքիչներուն:

Սակայն այս մարդասիրութիւնը պահ մը կը տանջէ անոր սիրտը: Արդեօք ինք ո՞ր դասակարգին մէջ կը գտնուի: Ինք որ հիմա իր տաք սենեակին մէջ նստած՝ բանաստեղծութիւն կը գրէ, մինչ ծեր աւելածուն ցուրտ փողոցին մէջ սալաքարերը կ'աւլէ:

Աղքատասէր սիրտ մ'ունիմ ե՛ս ինձս ալ.
Թէ անկեղծ է այդ՝ քաղցր է ինձ յուսալ.
Այդ ծերը եղբայրս է, գրա՛ծս վկայ.
Մէկ տարբերութիւն միայն եթէ կայ,
Մինչ ես կը գրեմ տողեր խնամոտ,
Սիկառ մը բերնիս, վառարանիմ մօտ,
Ու քիւր յանգերու մէջ քաղցրահնչիւն
Կը փնտռեմ կեանքի «ինչպէսն ու ինչուն»,
Ծերը այս ցուրտիմ կ'աւլէ խեղձօրէն...
Մարդերն ի՛նչ ահեղ կենդանիներ են...:

Ահաւաստիկ բանաստեղծին «աղքատասէր» սիրտը տանջանք մը ունի: Այդ ծեր աւելածուն, ինչ ազգութեան ալ պատկանի, իր եղբայրն է: Այսինքն բանաստեղծը կ'ուզէ ինքզինք դասել այդ աղքատիկ մարդուն,

այսինքն անիրաւուած մարդուն դասակարգին կամ անոր համակրող մարդոց դասակարգին մէջ: Բայց կարեւոր տարբերութիւն մը կայ մէկուէն ու միւսին միջեւ: Որքան ալ եղբայրասէր ըլլայ, ինք տաքուկ սենեակի մէջ է, բանաստեղծութիւն գրելով է որ կ'արտայայտէ իր եղբայրութիւնը, այլ ո՛չ թէ ինք ալ փողոց իջնելով, աւելածուին աւելը առնելով, անոր գործնապէս օգնելով այդ ցուրտ փողոցին մէջ: Բանաստեղծը կրնա՞յ մինչեւ հոն տանիլ եղբայրասիրութիւնը: Չի կրնար: Ուրեմն անկարելի եղբայրութեան մը խոստովանութիւնը կայ այստեղ:

Ո՛վ փողոց աւլող, ո՛վ եղբայր, ո՛վ ծեր,
Քու պարզ ներսիդիդ դժոխք եմ դարձուցեր:
Ու դու՛ն կը խորհիս. ինչո՞ւ է այս կեանք.
Լաւ չէ՞, որ շուտով մեռնիմք, հող դառնանք,
Թէ վարձատրութիւն չկայ աղքատին
Ո՛չ մահէն ասդին, ո՛չ մահէն անդին,
Թէ պատիժ չկայ հարուստ անգութին
Ո՛չ մահէն ասդին, ո՛չ մահէն անդին.
Ապա թող ամենքն իրար յօշոտեն...
Մարդերն ի՞նչ երկչոտ կենդանիներ են...

Քիչ առաջ ըսինք: Բանաստեղծին մարդասիրութիւնը կամ աղքատասիրութիւնը ուղղեալ է բոլոր մարդոց, առանց ազգութեան: Ասիկա համամարդկային սէր մըն է, որ ծնունդ կ'առնէ երկրին վրայ տիրող ընկերային անարդար պայմաններէն: Այս համամարդկային սէրը շատ յստակ կերպով Ռուբէն Սեւակը տարբեր կը դարձնէ մեր միւս դասական բանաստեղծներէն: Ռուբէն Սեւակ քնարերգակ բանաստեղծ է ինչպէս Վարուժան մը, Մեծարեանց մը, Զարիֆեան մը, Դուրեան մը, Ռուբէն Սեւակ ազգաշունչ բանաստեղծ է ինչպէս Սիամանթօ

մը, Վարուժան մը: Բոլոր այս բանաստեղծները իրենց քնարը հնչեցուցած են սիրահար մարդը կամ ցեղին սիրտը խօսեցնելու համար: Բայց մեր դասական այս բանաստեղծներէն ո՛չ մէկուն քով կրնանք գտնել ընկերային համատարած ու միջազգային անարդարութիւններու դէմ այնպիսի բողոք մը, որպիսին կը յայտնուի Սեւակի «փողոց աւլողը» պոէմէն: Այս գիծն է որ Սեւակը կ'անջատէ միւսներէն եւ կը դարձնէ ամբողջ մարդկութեան պաշտպան փաստարանը: Այս գիծն է որ քնարասէր ու ազգասէր Ռուբէն Սեւակին ինքնութեան մէջ կ'աւելցնէ նաեւ համամարդկային սիրոյ առաքեալի մը ինքնութիւնը: Ռուբէն Սեւակի մարդասիրական վերջին պատգամը թաքնուած է սա պոէմին վերջին տողերուն մէջ, ուր բանաստեղծը կը սգայ Աստուծոյ մահը՝ հաւատացեալ աղքատ մարդու սրտին մէջ: Այսինքն հաւատքին մահը:

Ու ես գիտեմ որ, ցած խշտեակիդ մէջ
Ձմեռ գիշերներ գետնին վրայ գէջ
Լուռ մտմտամբով երբ որ կը դիտես
Որքերդ լնած հրեշտակներու պէս
Որ կը հասուննամ վաղուան գերութեան
Ու անվաղորդայն անիմաստ Մահուան,
Կը փղձկի ծեր սիրտդ սուգով լեցուն՝
Ձեր միակ պաշտպան քարի Աստծուն
Որ մեռցուցին ինչ մէջդ անգթօրէն...
Մարդիկ ինչո՞ւ վատ կենդանիներ են...:

Կրկնենք որ այս տողերը գրուած են 1911-ին: Տասնամեակ մը վերջ շատ բան պիտի կործանի աշխարհի մէկ հատուածին մէջ, մարդիկ պիտի ապստամբին տիրող կարգերու դէմ եւ յանուն հաւասարութեան ու մարդկային անարդարութեան, պիտի հռչակեն նոյնիսկ

Աստուծոյ մահը: Ռուբէն Սեւակը այդ տեսիլն է որ կը տեսնէ արդեօք իր այս պոէմին մէջ:

ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐՆԵՐԸ (1)

Ռուբէն Սեւակի երկարաշունչ վեց պոէմներէն վեցերորդին մէջ մթնոլորտը պիտի փոխուի: Այս պոէմը, որ կը կրէ «Թրուպատուրները» վերնագիրը, Ռուբէն Սեւակի ամէնէն ծանօթ գործերէն մէկը կը նկատուի, բայց կարելի է տարակուսիլ: Թերեւս քիչեր միայն զայն կարգացած են ուշադրութեամբ: Սեւակ այդ բանաստեղծութիւնը ձօներ է իր բանաստեղծ ընկերներուն: Որովհետեւ այս պոէմին մէջ բանաստեղծներուն գովքը կը հիւսուի: Թրուպատուրները: Այսինքն աշուղները, կամ երգիչները: Մարդիկ որոնք ժողովուրդը կը զուարճացնեն կամ կ'ազնուացնեն իրենց արուեստով ու իրենց նուագով:

Երբ կը սկսիք կարդալ այս պոէմը, յանկարծ կրնաք կարծել որ կը գիտէք շարժանկարի ժապաւէն մը: Ահաւասիկ գիւղին հրապարակին վրայ եռուզեռ կայ, պատրաստութիւն, նաեւ յուզում, որովհետեւ «Թրուպատուրներ»ը կուգան, ինչպէս կուգայ կրկէս մը, որուն արուեստագէտներն ու լարախաղացները արդէն սկսած են ցոյց տալ իրենց արուեստէն նմոյշներ, մինչ անոնց գործակիցները կը լարեն այն ընդարձակ վրանը, որուն տակ պիտի սարքուի հանդիսութիւնը: Կէսօր է, օդը տաք է, այնքան տաք է, որ ժողովուրդը տակաւին չ'աճապարեր զիմաւորելու «Թրուպատուրներ»ը: Բայց «Թրուպատուրներ»ը կուգան արդէն.

Թրուպատուրներն են, տեսէ՛՛՛՛՛, իրե՛՛՛՛՛ն են,
Սոսանդո՛՛ն, անփո՛՛յթ, գո՛՛հ կը մուագան
Հրակէ՛՛զ արեւուն տակ հրապարակին:

Կիսախուփ փեղկերէ, տարեց, տղայ, կիմ
Կ'երեւամ քիչ քիչ: Կէսօրի տապէն
Շատ քիչերն են որ տեսնել կը շտապեն
Թրուպատուրները:

Տարօրէն դէմքեր: Ամէնքն, էգ, արու,
Բախտէն կատաղի հալածուողներու
Անտում ընտանիք մը քայլամուտ:
Փողոցի ստոյգ համեարներ բուռ,
Նուագելու համար պէտք չունին մօթի,
Կ'ապրին երգելով, կը մեռնին մօթի,
Թրուպատուրները:

Ռուբէն Սեւակի սիրտը այդ Թրուպատուրներուն հետ
է: Անոնք ուրտեղերէ անցեր ու եկեր են, Նեղոսի
ափերէն մինչև Ուրալները, եւ քանի քանի ընկերներ
ճամբուն վրայ հողին տուեր են: Յանուն արուեստի
ու յանուն ապրուստի: Դարը ապականած դար է, մեքե-
նայութեան դար է, բայց այդ ապականումը չէ կրցեր
ընկճել զանոնք, անոնց հողին դեռ խանդակաթ է,
հող չէ թէ կ'ապրին թշուառութեան մէջ: Անոնք զոնէ
ազատ են բնութեան մէջ: Այո՛, բանաստեղծին սիրտը
այդ Թրուպատուրներուն հետ է: Չէ՞ որ ինք ալ
բանաստեղծ է: Չէ՞ որ ինք ալ Թրուպատուր է: Կը
նայի անոնց ու կ'ուզէ միանալ անոնց խումբին:

- Առէ՛ք ինձ ձեզ հետ, երկիրէ երկիր,
Տարէ՛ք այս քշուառ սիրտս սգակիր,
Ապրի՛նք հեզմելով, ողբամբ երգելով.
Ու երկրագունդին հետ մշտահոլով
Մեր մորթն անօգուտ էջնմբ մշտերեր,
Մշտնջենական մութ ուխտաւորներ,
Թրուպատուրները:

Ապրի'նք հեզնելով, ողբա'նք երգելով: Այս է ճակատադիրը արուեստագէտին, Թրուպատուրին, ցնցոտիներ հազած ազնուական արուեստի մարդուն, երգի իշխանին: Կարժէ որ կրկնենք պատկերը. «ողբալ՝ երգելով»: Ասիկա այն հոսպիտն է որ բեմին վրայ կը խնդացնէ, հակառակ որ սիրտը սուզով լեցուն է: Ռուբէն Սեւակ կը զգայ որ ինք ալ անոնցմէ է: Կամ կ'ուզէ նոյնանալ անոնց հետ:

Ձի մե'նք ենք քանաստեղծ, պուէտ,
Մենք պատառոտում քեհեզով վէտ վէտ
Երգի իշխաննե'ր, հպարտ, երբեմնի աստուած,
Մենք, չհասկցուած, մե'նք եղերակամ,
Մե'նք քանաստեղծներ, մենք ենք իրակամ
Թրուպատուրները:

Մենք՝ որ մեր վերջէն երգե'ր կը շինենք,
Մե'նք, գրկուածնե'ր մակատագրէն մենգ:
Ու միմչ ուրիշներ առատ կը ջամբեն
Խիմդի սեղանէն, մուսայիմ մամբէն-
Մենք կ'երթամք ստոյգ Մահուան ամսուադ,
Մենք, Հիմ Մարդկութեան ուշ ծնած, աւադ,
Թրուպատուրները:

Բայց ի'նչ փոյթ: Թրուպատուրները հոգիով հարուստ են, անոնցն է ներշնչումը՝ որ կուգայ վերէն, անոնցն են բնութեան բոլոր գեղեցկութիւնները, վարդը, առուն, նոյնիսկ գերեզմանին սիւքը, քաղցր հովը: Հին Աստուածներու ցեղէն են Թրուպատուրները, անոնք իրենց գրիչով կը հեզնեն այս նենգ աշխարհին նենգութիւնները, «վէրք»էն «երգ» կը շինեն, քնար մը իրենց ձեռքին մէջ՝ ազատ բարբառի ասպետներ են անոնք:

Ազատ բարբառի ասպետներ անահ,
Կ'ապրիմ մեռնելով, կը մեռնիմ անմահ
Թրուպատուրները:

Շարունակելէ առաջ, ողջունենք սա իմաստալից տողը.
«Ապրիլ ամէն վայրկեան մեռնելով, բայց մեռնիլ՝
արդէն անմահ դարձած»:

ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐՆԵՐԸ (2)

«Թրուպատուրները» խորագրեալ պոէմին մէջ Ռուբէն Սեւակ կը փառաւորէ արուեստագէտներն ու բանաստեղծները, բայց իր բուն նպատակը այդ չէ: Բանաստեղծին սրտին մէջ ցաւ մը կայ: Ան կը տեսնէ թէ արուեստը մեռնելու վրայ է, հոգեվարք է, բարքերը ապականիլ սկսած են, արծաթը, ոսկին ստրկացուցած են արուեստն ու արուեստագէտը: Իրականութեան մէջ՝ արուեստը մեռած է: Թրուպատուրները այդ «մեռած արուեստին մէջ տակաւին ողջ մնացած» բացառիկ մարդիկ են: Ահա անակնկալը: Բանաստեղծը կը սկսի բողոքել.

Այս ինչ դարերու հասեր ենք,
Փշրեցի՛ն ինչ որ կար վսեմ կերտուած,
Ոսկիիմ մեծ գայմն է ամենուրեք,
Մի միայն մեմք ենք որ դեռ անարգել
Սիրե՛լ կ'երագնեմք,

Ո՛ւր է Թրուպատուրներուն հայրը, Հոմերոսը, որ
աստուածներու ակէն կը խմէր, ո՞ւր են մեր Գողթան
երգիչները:

Կ'երագնեմ գիրենք. ու լուռ, շուարում
Կը մայիմ փեղկէս այս քշուառներում

Որ բռնի կերպով կ'երգեմ, կը խաղամ:
- Վա՛խ, արծաթ-ն Արուեստն համեց կախաղամ,
Հիմ աստուածարմակ դարերը մեռամ:
Ու հիմա պէտ՛ է խնդացճե՛ն, մուրա՛ն
Թրուպատուրմերը:

«Թրուպատուրներ» պոէմը ըստ երեւոյթին տարբեր է միւս հինգ երկարաչունչ պոէմներէն, որոնց մէջ բանաստեղծը համամարդկային հարցեր կը դնէր սեղանի վրայ: Հոս՝ մեր բանաստեղծը սիրոյ տուրք կը վճարէ այն մարդոց, որոնք իր պաշտօնակիցներն են: Երգիչներ: Այն մարդիկը, որոնք ապականած աշխարհի մէջ, որքան ալ դատապարտուած ըլլան մուրալու, կը պահեն իրենց ազնուականութիւնը:

Այս պոէմը գրուած է 1910-ին: Այս թուականին բանաստեղծը արդէն սկսած է աշխատիլ Լոզանի հիւանդանոցներէն մէկուն մէջ: Բայց նիւթական վիճակը տակաւին չէ բարելաւած: 28 Ապրիլ 1910 թուականով իր ծնողներուն դրկած է այդ հիւանդանոցին քարթը, որուն ետին գրած է.

«Սիրելի հայր իմ եւ անոյշ մայր իմ,

Անցեալ շաբաթ ստացած եմ հինգ ոսկիի գումարը խորին շնորհակալութեամբ: Շատ լաւ եւ հանգիստ եմ, եւ Ձեր առողջութեան աղօթող եմ ամէն վայրկեան: Այսօր Հինգշաբթի ըլլալով, չորս օրէն Հայկական Ձատիկ է, եւ յոյս ունիմ որ քարթերս Ձեր ձեռքը կը հասնին եւ Ձեզ կը յայտնեն իմ ամենաջերմ շնորհաւորութիւններս Ս. Ձատիկի առթիւ: Այս քարթս կը ներկայացնէ այն հիւանդանոցը, ուր ամէն օր կ'աշխատիմ»:

Այս թուականէն մօտաւորապէս երեք տարի առաջ, 1907-ի Հոկտեմբերին, Ռուբէն Սեւակ նամակ մը գրած էր գրագէտ Ենովք Արմէնին: Նամակին սկիզբը «մտերմական» բառը գրուած է, թերեւս այն ցանկութեամբ

որ նամակը գաղտնի մնայ: Բայց գաղտնի չէ մնացած: Կարդանք միայն առաջին տողերը.

«Սիրելի Ենովք,

«Կեանքիս պայմանները անձանօթ չեն քեզ, գիտես թէ բարեկամներու օգնութեամբ է որ կ'ապրիմ, գիտես թէ այս օրերուս Պատրիարքին դիմեցի խնդրագիր-նամակով մը՝ իբրեւ Ջունդեան սանի թեկնածու: Նամակին մէջ բացատրեցի վիճակս, ըսի թէ ինչպէս Պէրպէրեան յանձն առած էր իմ պաշտպանութիւնս եւ թէ ինչպէս Պատրիարքին վրայ բարոյական պարտա-կանութիւն մը կը ծանրանար մտածելու իմ վրայ: Ըսի իրեն թշուառութեան բոլոր անասելի ձեւերը որոնք ճանչցայ անօթի չմեռնելու համար հոս, ստորնացում-ները, որոնք յանձն առի ձեռք կարկառելու համար աջ ու ձախ, դժուարութիւնները որոնց ենթարկուեցայ հացին պայքարը մղելով հանդերձ երկու տարի յաջորդաբար առաջինը հանդիսանալու համար ամէն ազգի բոլոր ուսանողներուն մէջէն»:

Ահա դառն ճակատագիրը՝ Լոզանի մէջ բժշկութիւն ուսանող մեր Թրուպատուրին: Նոյն նամակին մէջ պիտի կարդանք թէ օրուան Պատրիարքը գործադրու-թեան իսկ չէ դրած բանաստեղծ ու բժշկական համալ-սարանի ուսանող Ռուբէն Չիլինկիրեան-Սեւակին դի-մումնազիրը, թերեւս արդէն ուրիշ անուն մը ընտրած ըլլալով որպէս Ջունդեան սան: Այս թշուառ պայ-մաններու մէջ է որ Ռուբէն Սեւակ երկու տարի իրերա-յաջորդ կերպով առաջինը հանդիսացեր է համալսարանի ուսանողներուն միջեւ:

Պիտի զարմանա՞նք որ դառնութիւն կայ անոր սրտին մէջ անիրաւ հարուստներու ու անարդար կառավա-րիչներու նկատմամբ, պիտի զարմանա՞նք որ անոր սրտին մէջ կայ բողոք՝ արուեստին, գիրին, գրակա-նութեան նկատմամբ ցուցարհրուած արհամարհանքին

դէմ: Պիտի զարմանա՞նք որ կեանքէ ներս մտնելէ վերջ որպէս բժիշկ, ան պիտի ուզէ իր նպաստը բերել այս ծուռ աշխարհը քիչ մը շտկելու, մարդոց միջեւ հաւասարութիւն հաստատելու վեհ նպատակին:

Բայց Ռուբէն Սեւակ ժամանակ պիտի չունենայ: Ան Լոզանի մէջ արդէն տխուր լուրեր կը ստանայ հայրենիքէն: Հոյակապ բանաստեղծութեան մը մէջ ան պիտի հարցնէ. «Հովերը ի՞նչ ըսին քեզի, ո՛վ ճամբորդ»: Ինչ լուրեր կան այն հեռուներէն, որոնց վրայ ատենօք այնքան արցունք հոսեցուցած էր:

Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծական աշխարհէն հրաժեշտ առնելէ առաջ, յուզումով պիտի կարդանք «Խապրիկ» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը:

ՀՈՎԵՐԸ Ի՞ՆՉ ԸՍԻՆ

Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծական աշխարհէն հրաժեշտ առնելէ առաջ, յուզումով պիտի կարդանք «Խապրիկ» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը, որ գլխու պտոյտ պատճառող տխրութիւն մը ունի: Մեր բանաստեղծը կը տառապի հայրենի հողերէ հասնող տխուր լուրերով:

Հովերն ի՞նչ ըսին քեզի, ո՛վ ճամբորդ,
Որ հեռուէն կուգաս, հեռուէն արփաւէտ,
Այն հեռուէն կուգաս, ուր աչերէս յորդ
Արցունք է ինկեր սրտիս արեամ հետ...

Թուականը 1912 է: Քայլ առ քայլ կը մօտենանք այն սեւ թուականին, երբ պատերազմը պիտի պայթի: Բանաստեղծին սիրտը խռովեալ է:

Հովերն ինչ խապրիկ, հողերն ինչ եղեռն
Պատմեցին Բեգի, ո՛վ ցամաքորդ ընկեր,
Այն հովերն հեռուի, այն հեռուի տեղերն
Ուր ամեն Բայլիս արցունք մ'է ինկեր:

Արցունք է ինկեր: Բանաստեղծը իւրաքանչիւր շորս
տողը պիտի վերջացնէ այդ արցունքով: Բայց ի՞նչ
լուրեր կան հոնկէ: Հաւանաբար տակաւին չէ գաղթած
այն գորշ թռչունը, որ իր երգը կը դադրեցնէր ամէն
անգամ որ բանաստեղծը ողբալ կը սկսէր: Բայց ո՛վ
գիտէ որքան շատ բան փոխուած է հիմա.

Սւ առուակն ալ որ հոն կը խոխոջէ,
Իմ առուակս չէ՛, այն երգը չ'երգեր,
Ան ծով քափեցաւ, այն մուրք ջուրը չէ
Ուր ջուրերու պէս արցունքս է ինկեր...:

Ուշադրութիւն գեղեցիկ տողին: Ասիկա այլեւս այն
առուակը չէ որուն ջուրերուն մէջ ջուրի նման արցունք
հոսեցուցած էր ինք, բանաստեղծը: «Խամբած են ան-
շուշտ սէզներն ալ դալար, նոր ծլած մարգերն ալ ինձ
չեն ճանչնար»: Ուրիշ տխուր գեղեցկութիւն մը
ահաւասիկ սա տողերուն մէջ.

Բայց հողն ի՛նչ ըսաւ, այն որ մայրաքար
Աչքիս ցօղիմ հետ ծծեց իմ հոգիմ.
Ան գիս կը ցամաք: Ծաղիկ մը Աիհար
Զըսա՞ւ քէ ինքը ծիւն է իմ արցունքիմ:

Հիանալով կրկնենք: Նիհար ծաղիկ մը չըսա՞ւ արդեօք
որ ինք ծնունդ առած է բանաստեղծին արցունքէն:
Այս ողբերգաչունչ բանաստեղծութիւնը կը վերջանայ
այնպէս ինչպէս սկսած էր. «Հովերն ի՞նչ ըսին քեզի,

ո՛վ ճամբորդ»։ Հովերն ի՞նչ ըսին, որ բանաստեղծը մոռցաւ Թրուպատուրները, մոռցաւ իր հիւանդները, մոռցաւ հարուստին ու աղքատին անհաւասարութիւնը, ամէն ինչ մոռցաւ ու իրեն հետ առնելով իր սիրելի կիւնը, իր փոքրիկ Եաննին, «իւր փիսիկը», վերադարձաւ Պոլիս։ Պատերազմը կարծես անոր վերադարձին կը սպասէր որպէսզի պայթէր։ Բժիշկ բանաստեղծը զինուորական պարտականութեան կանչուեցաւ։ Հեծած էր իր սպիտակ ձիուն վրայ եւ կը ծառայէր «ասպետօրէն»։ Ան ճիշդ ու ճիշդ այն սպիտակ ու խորհրդաւոր ասպետն էր, այն սպիտակ ձիաւորն էր, որուն մասին քանիցս խօսած էր իր բանաստեղծութիւններուն մէջ։ Եւ օր մըն ալ, չարաշուք օր մը, զինքը առին-տարին իր տունէն։

*

Հայաստանի նշանաւոր գրողներէն Պերճ Զէյթունցեան ունի Գրիգոր Զօհրապի ու մեր միւս անբախտ գրագէտներուն նուիրուած վէպ մը. «Վերջին Արեւազալը»։ Երեւակայութեան զձով, հոն կը պատմուի որ աքսորի ճամբուն վրայ գիշեր մը, վերջին գիշեր մը, Վարուժան ու Ռուբէն Սեւակ տրամօրէն կը խօսէին իրարու հետ։

- Արդեօք սերունդները ի՞նչ պիտի մտածեն մեր մասին, կ'ըսէ Վարուժան, որ յանկարծ իր մէջ զգացած էր անտեղի անհանգստութիւն մը։ Պիտի ուզե՞ն մեզ կարգալ։ Պիտի չըսե՞ն. «Այս ինչ հնարոյր են ու միամիտ»։

Ռուբէն Սեւակ կը պատասխանէ.

- Եկուր անցեալի մասին չխօսինք։ Զյիշենք ոչինչ։ Միայն մենք կանք ու այս գիշերը կայ։ Ուրիշ բան չկայ։

Բայց Ռուբէն Սեւակ անկեղծ չէ։ Իր միտքը ուրիշ տեղ է։ Արդարեւ քիչ վերջ պիտի խոստովանի.

- Գալիք սերունդները եթէ մեզ պիտի չկարդան, թող

չկարգան: Բայց գոնէ թող յիշեն որ իրենցմէ առաջ եղած են երկու հայ տղաներ, Դանիէլ ու Ռուբէն, որոնք կը սիրէին իրենց յաջորդները: Կը սիրէին առանց ճանչնալու: Մեծ ու անսահման սիրով: Բայց... յաջորդներ պիտի ունենանք:

- Պիտի ունենանք, եւ անոնցմէ շատեր պիտի կոչուին Ռուբէն կամ Դանիէլ: Ո՛չ թէ մեզի ի պատիւ: Այլ անոր համար որ անոնք հայ են...

Այդ օրերուն վրայէն կարծես դարեր անցան: Կեանքը կը շարունակուի: Նոր սերունդներ կուգան ու կ'երթան: Բայց Ռուբէններն ու Վարուժանները տակաւ կը պակսին: Ու հայ ժողովուրդին զաւակները կը գաղթեն Լոզանէն ալ անդին, մինչեւ աշխարհի ամէնէն հեռաւոր անկիւնները: Անոնցմէ շատեր արդէն իսկոյն ամէն ինչ կը մոռնան: Իրենց համար ո՛չ անցեալ կը մնայ, ոչ հայերէն լեզու, ոչ բանաստեղծութիւն: Բայց կան ուրիշներ ալ, որոնք այսօր եւս կը նստին գետափի մը կամ ծովափի մը եզերքը ու Ռուբէն Սեւակին նման կը փնտռեն ճամբորդ մը, որպէսզի հարց տան.

Հովերմ ի՛նչ ըսիմ քեզի, ո՛վ մամբոռդ:

1874
L. H. ...

**ՅԻՇԵԼՈՎ
ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԸ**

ՔԻՉ ՄԸ ՁՈՒՐ ԹՕՇՆԱԾ ՎԱՐԳԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Արտաշէս Յարութիւնեան: Անուն մը մեր գրականութեան մէջ: Անուն մը որ սակայն մոռցուած է այսօր: Կրնա՞ր այնքան մը բախտաւոր ըլլալ, որպէսզի ան ալ մեր գրականութեան անդաստանին մէջ պարբերաբար յիշուէր ինչպէս գոնէ իրենց քանի մը բանաստեղծութիւններով շարունակ կը յիշուին մեր բանաստեղծութեան հսկաները՝ Վարուժան, Մեծարենց, Թէքէեան, Ջարիֆեան, նոյնիսկ Պետրոս Դուրեան, Սիպիլ, Ռուբէն Որբերեան: Չէր կրնար: Իր բանաստեղծութիւնը դատապարտուած էր մոռցուելու, գոնէ՛ լուսանցքին վրայ մնալու, որովհետեւ Արտաշէս Յարութիւնեան թերեւս չունէր այն նախանիւթերը, որոնք բանաստեղծութեան խոհանոցին մէջ անպայման պէտք է գտնուին, եթէ կ'ուզենք որ լաւ կերակուր մը պատրաստուի: Արտաշէս Յարութիւնեան, մեր գրականութեան նշանաւոր Մալկարացին, այլ անունով Մալկարացի Կարօ, մէկը այն տարաբախտ գրողներէն որոնք 1915-ին եղերական պայմաններու մէջ իրենց կեանքը կորսնցուցին, իր մահէն վերջ թողուց բանաստեղծութեան երեք հաւաքածոներ: Բայց այս հաւաքածոներուն մէջ զազաթային ու ցնցիչ բանաստեղծութիւններ չկային: Հիանալի լեզու մը, տիրութեան ու մեկամաղձոտութեան մէջ թաթխուած գրիչ մը, եւ բանաստեղծական տեղոյն սպրումներու արձանագրութիւններ, որոնք ցանցաւ փայլատակումներով միայն երբեմն առաւել կը լուսաւորուէին: Երեւակայութիւնն ու թռիչքը ընդհանրապէս կը պահաէին այս բանաստեղծութիւններուն մէջ: Բայց այդ բանաստեղծութիւնները իրենց շրջանին օգնած էին որպէսզի

Արտաշէս Յարութիւնեան մեր բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ արձանագրուի որպէս բանաստեղծ: Իրականութեան մէջ հրաշալի արձակագիր ու անկաշառ քննադատ էր, ուրիշներու գրականութեան մասին իր վերլուծումները կշիռ ունէին, կը փնտռուէին: Հանդարտ, հաւասարակշռեալ, շատ խելացի, կարգապահ անձնաւորութիւն մըն էր ըստ իր ժամանակակիցներուն: Շատ բան կարգացած էր ֆրանսական գրականութենէն: Դանդաղ կը կարգար, բայց կ'իւրացնէր ինչ որ կը կարգար, չէր արտօներ որ մէկ տող իսկ կորսուի կամ չստացուի: Իր քննադատութիւններուն մէջ ալ հանդարտ ու պաղարիւն էր, գիտէր պահել որակ ու հմտութիւն: Այս բոլորն էին արդեօք պատճառ դարձած՝ որ ան յարգուէր նաեւ որպէս բանաստեղծ: Իր մտերիմ բարեկամներէն զժուարահաճ քննադատ Յակոբ Օշական, որ շատ կը սիրէր ու կը յարգէր զինքը եւ որուն մահէն քսան, երեսուն տարի վերջ անոր գործին մօտեցաւ մեծ յարգանքով ու սիրով, կը ցաւէր որ ո՛չ մէկը Արտաշէս Յարութիւնեանին ըսած էր որ ան բանաստեղծ չէր: Բայց ինք, Արտաշէս Յարութիւնեան ինչո՞ւ չէր հասկցած որ ինք բանաստեղծ չէր, հակառակ որ այնքան լաւ քննադատ մըն էր ուրիշներու նկատմամբ:

Դարաշրջանը Թրքահայ բանաստեղծութեան ու գրականութեան զարթօնքի ու վերելքի շրջանն էր: Այդ օրերու գրողները «վաղուան» նոր գրականութիւն մը ստեղծելու որոնումին ու գիտակցութեան մէջ էին: Անոնք որոնք իրենց մօտ բանաստեղծի կոչում կը գտնէին կամ գտնել կը կարծէին, կը զգային որ մասնակցութիւն բերելու էին բանաստեղծական նոր ոճ ու լեզու ստեղծելու աշխատանքին: Եւ բոլորն ալ ձեռք կ'առնէին ահաւասիկ քնարը, որ այդ շրջանի բանաստեղծութեան խորհրդանշանն էր: Այս բոլորին մէջ, նոյնիսկ

եթէ ոմանց պարագային բանաստեղծութիւնը մեծ բան մը չշահէր, հայոց լեզուն անպայման բան մը կը շահէր: Հայոց լեզուն կ'ուռճանար, կը հարստանար, կը գեղեցկանար, յետագայ հրաշալի բանաստեղծութիւններու գործիքը կը դառնար:

Գրականութեան դասի աշակերտը, այժմ, եթէ պատահամա՞ր կամ հրաշքով լսէ բանաստեղծ Արտաշէս Յարութիւնեանի անունը եւ իր ուսուցչին հարցնէ թէ այսօր ի՞նչ բանն է որ կրնար մեր ուշադրութիւնը հրաւիրել անոր բանաստեղծութեան մէջ, ուսուցիչը բարեհաճօրէն պիտի պատասխանէ.

«Նախ լեզուն: Եկո՛ւր ողջունենք բանաստեղծին լուսաշող լեզուն եւ ջանանք բաներ ու բառեր սորվիլ անոր տողերուն ընդմէջէն: Անպայման բաներ մը պիտի սորվինք ու անպայման բանով մը փայտ ու ածուխ պիտի նետենք մեր գործածած մեծասքանչին օճախին մէջ, որուն հուրը օրէ օր կը մարի: Ուրեմն նախ լեզուն: Յետոյ բանաստեղծական յուզումները: Յուզումներ՝ մարդկային: Յուզումներ՝ որոնցմով մեր ազգային գանձարանը հարստացնել կը ջանար բանաստեղծը: Հոգ չէ թէ մեծ ցնցումներ չկան հոն, բայց մենք մեր մորթին վրայ կրնանք զգալ այդ յուզումները եւ անոնցմով կրնանք բան մը ազնուացնել մեր ներաշխարհին մէջ: Եւ վերջապէս ամենակարեւորը, ամէնէն յարգելին՝ իր տխուր վախճանը, իր եղերական ու կանխահաս մահը, որով ջախջախուեցաւ ո՛չ միայն կեանք մը, այլ նաեւ Քնար մը: Եկուր այս բոլորին համար յարգենք բանաստեղծին յիշատակը ու մտնենք անոր բանաստեղծութեան պարտէզէն ներս, գոնէ ցնցուղ մը ջուր սրսկելու համար անոր ծաղիկներուն վրայ, որոնք արդէն թօշնած են բաւական»:

Արդէն կը հասնի մեզի բանաստեղծին ձայնը:

Վարդեր՝ հոգւոյս մէջ
կը թօշնիմ դալկոտ:

Անոնք այդ քիչ մը ջուրը կը խնդրեն մեզմէ:

ՄՈՍԻՆ ՃԵՐՄԱԿ ՄԱՐՄԻՆԸ

Արտաշէս Յարութիւնեանի բանաստեղծութեան մոռցուած պարտէզին դուռը պիտի բանանք անոր «Կարօտներս» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը կարդալով: Ասիկա մէկն է Արտաշէս Յարութիւնեանի քանի մը բանաստեղծութիւններէն, որոնք կրնան զիմանալ ժամանակին դէմ: Մալկարացի բանաստեղծը տխուր օր մը ապրած է եւ այդ տխրութիւնն է որ ծնունդ տուած է այս բանաստեղծութեան: Ան կը խօսի իր կարօտներուն մասին որոնք կը քանդեն զինքը, որոնք կը սպառեն զինքը մոմի մը պէս:

Նախ կարդանք առաջին չորս տողերը.

Հոգւոյս խորը կարօտներ կամ
Որ կը Քանդեն զիս օրէ օր,
Ինչպէս բոցիմ կարմիր լեզուն
Մոմիմ ցերմակ մարմիմն աղուոր:

Պարզունակ այս չորս տողերը, որպէս առաջին հանդիպում բանաստեղծին հետ, 1915-ին պատահած իր եղբրական մահէն մօտաւորապէս իննսուն տարի վերջ, համակրանքի տրամադրութեամբ մը կը համակեն մեզ անոնց հեղինակին նկատմամբ: Պարզունակ են, բայց գեղեցիկ: Գեղեցիկ մանաւանդ՝ մոմի նմանութեան գիւտով: Մոմը ստեղծուած է որպէսզի վառի, բոցավառի: Բայց այդ բոցին կարմիր լեզուն է որ կը քանդէ

մումին ճերմակ աղուոր մարմինը: Ճիշդ այդպէս,
կարօտներ կան բանաստեղծին հոգիին խորը, նաև
մտքին մէջ, որոնք կը քանդեն զինքը..

Կարօտներ կան խորը մտքիս,
Որ անդադար զայն կը փորեն.
Լա՛ւ, ի՞նչ է վերջն այս ցաւերուն,
Լուռ՝ կը խորհիմ ես իմքնիքն:
Ու կը լայննայ վերքը տակաւ
Չդարմանուած կարօտներուն.
Ոչ ո՛ր գիտէ զանոնք, ի՞նչ փոյթ,
Ես դագաղն եմ այդ ցաւերուն:

Բանաստեղծը ահաւասիկ իրեն կը պահէ իր կարօտ-
ներուն բովանդակութիւնը, զանոնք կը թաղէ իր մէջ,
իր իսկ գործածած պատկերով ինքզինք կը դարձնէ
այդ կարօտներուն դազաղը: Բայց այդ կերպով իսկ
ան արդէն ընթերցողը կը հրաւիրէ երեւակայելու,
ենթադրութիւններ ընելու: Որովհետեւ այս մէկը
բանաստեղծին կողմէ ցուցարեւուած զաղտնապահու-
թիւն մըն է, որ հակառակ ազդեցութիւն կը գործէ,
որ ազատ ու խիզախ թռիչք կուտայ ընթերցողին
որպէսզի կուահէ թէ ինչեր կան այդ զաղտնապահութեան
տակ: Բայց խօսքը դարձեալ թողունք բանաստեղծին.

Չնչի՞ն ցաւեր, է՛, ո՞վ գիտէ,
Խորհուրդներն են անոնք հոգւոյս.
Մեծ երազներ եւ իդճեր վառ
Կը մարիմ խորն այդ ցաւերուս:
Ու կարօտներն իմ մեծամոլ
Կը սպառեն զիս միմչեւ ցմահ,
Ինչպէս բոցի կարմիր լեզուն
Մոմիմ մաքուր մարմինն աղուոր:

Քսան տողերէ բաղկացեալ այս գողտրիկ բանաստեղծութեամբ կը բանանք ահաւասիկ Մալկարացի բանաստեղծին ցաւերով ու կարօտներով լեցուն ներաշխարհը: Կը բանանք այդ ներաշխարհը ու հոն կը գտնենք չնչին կամ ծանր ցաւերէ կազմուած խորհուրդներ, որոնց մէջ մի առ մի կը մարին բանաստեղծին մեծ երազներն ու վառ իղձերը: Համոզիչ է: Ամէնէն մեծ երազն անգամ կրնայ մարիլ փոքրիկ, չնչին ցաւի մը մէջ: Ամէնէն մեծամոլ կարօտն անգամ կրնայ մարիլ այդ չնչին ցաւին մէջ: Մենք վարժուած ենք մեր եղերարախտ բանաստեղծներուն ներաշխարհին մէջ գտնելու այս ցաւոտ տրամադրութիւնը, երազներու փլատակներէն ծնունդ առնող յուսախար ու յուսահատ մեղամաղձոտութիւնը: Բայց այս անգամ գործ չունինք երեսուն տարեկան երիտասարդի մը հետ որ թոքախտաւոր է եւ կը սպասէ իր մահուան:

Այս անգամ գործ ունինք առողջ, ազնուական, հաւասարակշռեալ, ինքնուս, զրական գիտելիքներու բարձր ճաշակով սնած եւ ինքզինք ամբողջովին զբաքննադատութեան նուիրած մտաւորականի մը հետ, որ տակաւին չի գիտեր թէ 42 տարեկանին այս կեանքէն հրաժեշտ պիտի առնէ եղերական մահով, զոհ երթալով շրջանի ահաւոր փոթորիկին: Հիւանդութիւնը չէ որ կարմիր բոցով կը հալեցնէ անոր ներքին մումը: Հապախնչն է: Չըսեր: Թերեւս պիտի տարուէինք մտածելու որ երեւակայական ու անիրական ցաւեր էին անոնք, ցաւեր՝ որոնք ստեղծուած են յանուն բանաստեղծութեան: Բայց եթէ պիտի վստահինք Յակոբ Օշականին, որ մօտէն ճանչցած էր զինքը, մեր բանաստեղծը զուրկ էր ուժեղ երեւակայութենէ: Ուստի, չէր շիներ, չէր հնարեր, անգոյ տրամադրութիւններու մասին չէր խօսեր: Պարզապէս ականջ կուտար իր իրաւ ներքին կարօտներուն ու ցաւերուն: Եւ արդէն մեր ո՞ր բա-

նաստեղծը չէր ունեցած այդ ցաւերն ու կարօտները:
Դարձնենք քանի մը էջ ու դարձեալ գտնենք նոյն
տխուր տրամադրութիւնը իր հոգւոյն խորը: «Սիրտս
անբաւ սուգերով» անուն բանաստեղծութենէն են սա
չորս տողերը.

Սիրտս անբաւ սուգերով է բեռնաւոր
Մինչ՝ հեգնօրէն՝ դեռ պէտք է որ ես ժպտիմ.
Անկարելի արցունքներուն պէտք է որ
Ես փայփայեմ հեշտին ցաւը մտերիմ:

ՍԻՐՏՍ ԱՆԲԱՒ ՍՈՒԳԵՐՈՎ

Պայման չէ որ բանաստեղծի մը սիրտը իրաւ սուգերով
ու ցաւերով բեռնաւոր ըլլայ երբ ան կը գրէ

Սիրտս անբաւ սուգերով է բեռնաւոր
Մինչ հեգնօրէն՝ դեռ պէտք է որ ես ժպտիմ:

Ասիկա պատիկ ու անմեղ սուտ մը կրնայ ըլլալ, որ
բանաստեղծութիւն գրելու աւանդական արարողու-
թեանց մաս կը կազմէ: Դժուար չէ ենթադրել որ
թերեւս աշխարհի ամէնէն երջանիկ բանաստեղծն է
որ գրած է աշխարհի ամենամանր տառապանքներուն
մասին: Բանաստեղծները կրնան ստել երբ կ'ըսեն թէ
կը տառապին, կուլան, կարօտներու մէջ կ'այրին,
եւայլն: Այս սուտը սակայն մեծ բան մը չի զեղչեր
անոնց գրածէն, եթէ գրուածը լաւ գործ է: Մեղի համար
կարելորդ գրուածն է, կարգացուածն է, բանաստեղ-
ծութեան մեր վրայ թողած յուզումն ու տպաւորու-
թիւնն է, եւ ո՛չ թէ այն որ իրապէս կայ բանաստեղծին
սրտին մէջ: Ի վերջոյ գիտենք կամ բնաւ պիտի չմոռ-

նանք որ արուեստը կեղծ տեսարան կամ զգացում ստեղծելու տաղանդ է, արուեստը կը խօսի ո՛չ թէ իրականին մասին, այլ կը խօսի անիրականին մասին եւ այնքա՛ն կը յաջողի որքան ան կը յուզէ որպէս իրական զգացումի թելադրութիւն:

Բայց անտարակոյս կայ նաեւ տառապանքին ազդեցութիւնը՝ բանաստեղծներուն վրայ: Ինչ մեղք որ մեր բանաստեղծները միշտ ալ լայն բաժին ստացած են մարդկային տառապանքներու ովկիանէն եւ այդ տառապանքին ազդեցութեան տակ մեզի տուած են հրաշալի տողեր: Եթէ գիտենք թէ երիտասարդ Մեծարենց մահամերձ էր եւ ինք ալ գիտէր թէ մահամերձ էր, այնուհետեւ անոր տխուր տողերուն անկեղծութենէն չենք կրնար կասկածիլ: Բայց եթէ չգիտնայինք թէ Մեծարենցի կեանքին մէջ ինչպիսի ողբերգութիւն մը կար, եւ բոլորովին անձանօթի աչքով կարդայինք իր սա կամ նա բանաստեղծութիւնը, կրնայինք չգիտնալ թէ իրական տառապանքը ինչպիսի բաժին մը ունեցած էր թուղթին յանձնուած բանաստեղծութեան մէջ:

Արտաչէս Յարութիւնեան «Սիրտս անբաւ սուգերով» խորագրեալ բանաստեղծութեան մէջ կը խօսի իր սուգերուն մասին, որոնց դիմաց պարտաւոր է կեղծ ժպիտ ցուցադրել:

Ու կ'ընեմ գայս, Մայր-բնութեամ անձնատուր,
Հպարտ՝ իմ խուլ, իմ անժամօք սուգերով,
Կ'անցնիմ կեանքէն՝ հանդարտ քայլովս իմ ամուր,
Ու դէմքս ա՛լ չունի սուգ, ցաւ կամ վրդով:
Երագաւէտ առտուները կը դիտեմ,
Եւ կամ քրքումն՝ ստուերալից իրիկուան,
Կամ գիշերուան լոյսերուն հետ դէմ առ դէմ
Ես կը փնտռեմ հոգւոյս վերջիմ օքուանն:

Անիրաւութիւն չընենք Արտաշէս Յարութիւնեանին, Յակոբ Օշականին հետ կրկնելով որ Յարութիւնեան բանաստեղծ չէ: Բանաստեղծական համեստ ու ընդունելի գեղեցկութիւն մը կայ վերի տողերուն, մանաւանդ վերջին տողին մէջ: Այդ տողերուն մէջ մենք կը գտնենք ազնուականօրէն հպարտ, մարդասէր, ապրելու ու մարդոց օգտակար ըլլալու կամքով լուսաւորուած խորխտ բանաստեղծ մը, որ իր կուրծքին կը սեղմէ իր ցաւերը ու կը ջանայ մոռնալ զանոնք ի սէր այն կեանքին ու նուիրումին, որ կը սպասուի իրմէ: Բանաստեղծ մը, որ բնութեան լինելութեանց մէջ, «երազաւէտ առտուններուն կամ ստուերալից իրիկուններուն» մէջ կը փնտռէ իր հոգւոյն վերջին խաղաղութիւնն ու օթեւանը: Մենք գեղեցիկ կը գտնենք այս պատկերը: Կրնանք տպաւորուիլ նաեւ սա «Մութ է սենեակս» խորագրեալ բանաստեղծութեան զիմաց, մանաւանդ ընդգծելով այստեղ գործածուած բառերու ու լեզուի ինքնատպութիւնը.

Մութ է սենեակս, երազներուն իմ տաճար,
Ու ես պառկած եմ անկողնիս մէջ, անշարժ,
Անգթօրէն անշարժ, ու հոն չարաչար
կը համակէ տակաւ զիս այս միստիկ վարժ:
Պատուհանս բաց է լազուարթ անհունիմ,
Թռիչ կ'առնէ հոգիս, կռիւճիկ քրքռում,
Ու վերացման կ'ըմպեմ, արբշի՛ն, ես գիմիմ
Հոն, դէմ առ դէմ անվերջ, ամմեռ իրերուն:
Ու հոն եմ դեռ, պիշ ու անթարթ, անխլիրտ,
Կ'զգամ հոգւոյս նրբիմ սփռումն անայլայլ.
Մինչ մարմինս, անսահմանէն ընկնեալ դիրտ,
Կը սորսորի ցոլժերուն տակ երկնափայլ:

Չենք կրնար զամբիւղ նետել ո՛չ այս բանաստեղ-

ծուժիւնը, ո՛չ ալ այն բառերը որոնք գործածուած են այստեղ: Անտարակոյս եթէ բառերու ընկալումը դժուարացած չըլլար մեր օրերու ընթերցողին համար, գործածուած պատկերին գեղեցկութիւնը աւելի հասկընալի պիտի դառնար: Ահաւասիկ բանաստեղծը կը զգայ իր հոգւոյն նուրբ սփռումը գիշերուան մէջ, ինչպէս որ կը զգայ նաեւ որ իր մարմինը, անսահմանի մեծութեան տակ ճզմուած դիրտի մը, գինիի մրուրի, ամբողջ կեանքի մը ընթացքին ըմպուած գինիէն մնացած աղտի մը նման կը սորսորի, կը հոսի-կ'երթայ երկնափայլ ցոլքերու տակ: Գիշերուան մը անշարժութեան մէջ, բաց պատուհանի մը դիմաց, անսահմանին ու սահմանաւորին այս պայքարը բան մը պէտք չէ՞ խաղցնէ մեր սրտէն ներս, ինչպէս խաղցուցեր է բանաստեղծին սրտին մէջ:

ՔԱՂՅՐ ԾԱՂԻԿ ԳԼԽԻԿՈՐ

Պահ մը յիշենք Միսաք Մեծարենցի սա անմահ չորս տողերը.

վայրի ծաղիկ, ամուռն ի՞նչ է,
ըսէ՛, մասուր ու կանանչէ
ցանկապատիմ շուքիմ նստած
վայրի ծաղիկ, ամուռն ի՞նչ է:

Միսաք Մեծարենցի վայրի ծաղիկէն ու վայրի ծաղիկին տակ թաքնուած խորհրդաւոր էակէն ուտում մը ընենք դէպի Արտաշէս Յարութիւնեանի ծաղկաստանը.

Քաղցր ու գլխիկոր ծաղիկներն աշնան
կ'երազեն մենիկ.

Զկայ գթութեամբ հարցնող սակայմ՝

- Ո՛վ դուք, ի՞նչ ունիք:

Եթէ հարցուի, ծաղիկները պատասխան չունին ան-
չուշտ, պատասխանելու ճայն չունին: Ո՛վ դուք, ծաղիկ-
ներ, որ գլխիկոր էք, եւ որ առանձնութեան մէջ կերա-
զէք, ի՞նչ ունիք, ի՞նչ է ձեր տառապանքը: Ծաղիկները
պատասխան չունին, բայց մենք ալ արդէն պէտք
չունինք լսելու անոնց պատասխանը, որովհետեւ գի-
տենք թէ ինչ է այդ պատասխանը, գիտենք մանաւանդ
եթէ բանաստեղծ ենք: Որովհետեւ եթէ բանաստեղծ
ենք, չենք կրնար անտարբեր մնալ այն ցաւերուն,
որոնք մեզի չեն պատմուի իրենց տէրերուն կողմէ:
Կարդանք վերի չորս տողերուն յաջորդող տասներկու
տողերը, որոնցմով կը վերջանայ բանաստեղծութիւնը:

Եւ կը դալկաման ու կը թարշամիմ

Խորհուրդ եմ համակ.

Սուրբ միայնութեան ու մոռացումիմ

Մաքուր նահատակ:

Առտուն անոնց հետ հոգիս կամեցաւ

Խօսիլ քաղցրօրէն

Այլ չպատմեցիմ իրենց սուգն ու ցաւ,

Լո՛ւռ էիմ նորէն:

Ու յամբ, հեռացայ, ես իմէս շփոթ,

Յարգանքով լեցուն,

Լի՛ կարեկցութեամբը վերապահոտ՝

Զբսուած ցաւերուն:

Եկէք ողջունելի գիւտ մը ու գեղեցկութիւն մը
գտնենք վերջին չորս տողերուն մէջ: Տարազը կրնայ

մտածելու առաջնորդել մեզ: Յարգանքով ու կարեկցութեամբ լեցուի՛լ շրտուած ցաւերուն, չսպտմուած ցաւերուն նկատմամբ: Այստեղ բանաստեղծին խօսքը անտարակոյս ուղղուած չէ միայն ծաղիկներուն: Ան կը խօսի մեր հոգիին մասին, մեր ներաշխարհին մասին: Ու անգամ մը եւս կը յիշեցնէ մեզի թէ ամէնէն հպարտ ու ծանրածանր ցաւերն անո՛նք են, որոնք չեն պատմուիր ուրիշներուն:

Արտաշէս Յարութիւնեանն ալ մէկն է շրջանի այն բանաստեղծներէն, որոնք բանաստեղծական կառոյցի ու յանգերու համբանքի մտահոգութիւններով շարունակ «ը» մը կը տեղաւորեն բառերու մէջ: Մենք այստեղ միշտ կը նախընտրենք զանց առնել այդ «ը»երը, բայց պարտաւոր ենք յիշեցնելու թէ բնագրին մէջ կան անոնք: Օրինակ՝ միայն սա վերի բանաստեղծութեան մէկ տողին մէջ երեք «ը»եր գործածուած են բանաստեղծական մտահոգութեամբ:

Զ(ը)կայ գ(ը)թուքեամբ հարց(ը)նող սակայմ՝

Տակաւին ուրիշներ.

Ու յամբ, հեռացայ ես ինձս շ(ը)փոթ

Այսօր երբ կը կարդանք այս բանաստեղծութիւնները, կը զգանք որ ոչի՛նչ կը կորսուի եթէ մենք վերցնենք այդ աւելորդ «ը»երը որոնք կրնան ուղղազրական շփոթ ու հարցման նշաններ ստեղծել:

Բայց, կարգալով Արտաշէս Յարութիւնեանի բանաստեղծութիւնները, կրնանք զարմանալ այդ շրջանի մեր մտաւորականներուն իրենք զիրենք պատրաստելու կարողութեան վրայ: Որքան որ զիտենք, Մալկարացի այս մտաւորականը, որ իր ապրած շրջանին հեղի-

նակաւոր քննադատ էր իր արձակով, Մալկարայի մէջ հազիւ թէ նախնական ուսում մը ստացած էր եւ այնուհետեւ ի՛նքն էր որ ինքզինք հասցուցած էր թէ՛ լեզուական, թէ՛ գրական գիտելիքներու ու օտար գրականութիւնները ճանչնալու տեսակէտէ:

Այսօր ընթերցողները, նոյնիսկ եթէ բախտն ու փափաքը ունենային Արտաշէս Յարութիւնեանի նման համեստ բանաստեղծներու գործերը կարդալու, իրենց դէմքը պիտի ծամածռէին, գանդատելով որ իրենց համար անհասկնալի շատ բառ կայ այս բանաստեղծութիւններուն մէջ: Մինչդեռ այդ բառերուն գոյութիւնը օրհնութիւն մըն է՝ եր լեզուին համար եւ բոլորս ալ մեր անձնական ու ընկերային հասունութեան վրայ բան մը կ'աւելցնենք եթէ այդ բանաստեղծութիւնները կարդանք բառարանի գործածութեամբ եւ ձերբակալենք առաջին ակնարկով անհասկնալի մնացածը հասկնալի դարձնելու խորհուրդը:

ԿԸ ՏԵՂԱՅ ՉԻՒՆՆ ԱՌԱՏՕՐԷՆ

Արտաշէս Յարութիւնեանն ալ, իր բազմաթիւ ժամանակակիցներուն նման, բնութեան նկարիչ մըն է, բնութիւնը նկարագրելու սիրահար բանաստեղծ մը, որ իր կեանքին մեծ մասը անցուցած ըլլալով գաւառը, իր փոքրիկ գիւղաքաղաքին մէջ, գոր ինք գիւղ կը կոչէր, սիրած է ու ճանչցած է Մայր Բնութիւնը: Անոր ալ բանաստեղծութիւնները լեցուն են «իրիկուն»ներու, «առաւօտ»ներու, լուսափայլ երկինքներու ու իր մենաւոր սենեակին բաց պատուհանէն դիտուած տեսարաններու ներշնչումներով: Բնութեան գոյներու այս ճոխութեան մէջ յատուկ իր տեղն ունի «ճերմակ»ը, այսինքն ձիւնը: Ձիւնը կրնայ յաճախանք մը դառնալ

Արտաշէս Յարութիւնեանի վերջին բանաստեղծութիւններուն մէջ: Եկէ՛ք միասնաբար կարգանք «Զիւնը» խորագրեալ բանաստեղծութիւն մը, որուն մէջէն պիտի ձերբակալենք մէկ-երկու գեղեցիկ գիւտեր ու բանաստեղծական փայլատակումներ:

Անհունութեան չորս ծայրերէն,
Գաւառներէ անժամօք,
Կը տեղայ ձիւնն առատօրէն,
Ջղագալար ու տննդոտ:
Մթնոլորտին մէջ դողահար
Կը պարէ ձիւնն սպիտակ.
Հովն է՝ դժնեայ ջութակահար
Մահուան տօնին այս պիտակ:
Ու երկիմէն անուրջներ քիւր,
Մտածումներն անարատ,
Վար կը թափին, կ'իյնան սփիւռ
Երկրի վրայ մահառատ:

Պատկերը գծուած է արդէն: Կարծես բանաստեղծը կեղբորն մը ըլլար, անհունութեան չորս ծայրերէն, անձանօթ գաւառներէն եկած ձիւն մը կը տեղայ իր վրայ: Զիւները, երազներու նման, անուրջներու նման կը թափին գետին, կը սփռուին գետնին վրայ ու մահով հարուստ հողին վրայ իրենց մահուան կը սպասեն:

Սակայն այս սյարզունակ նկարագրականին յանկարծ պիտի յաջորդեն չորս տողեր, որոնց մէջ բանաստեղծը ունի գիւտ մը, մտածումի փայլատակում մը.

Ո՛վ երագներ, արդեօք ինչո՞ւ
Կը վտարուի՞ք երկիմէն.
Բարձրութիւններն այդ օդայնու
Կը փորձեն ձեզ պահել ի՞նչ:

Բանաստեղծը յանկարծ ձիւններուն մէջ ահաւասիկ տեսաւ երազներ, որոնք մեզմէ դէպի երկինք չեն բարձրանար, այլ երկինքէն կը վտարուին ու երկիր կը զրկուին: Ի՞նչ է, երկինքը բարկացած է անոնց որ զանոնք կը զրկէ դէպի «մահառատ» երկիր:

Ո՛վ ձիւն մաքուր, ո՛վ գաղափար
Վսեմութեանց անառիկ,
Դեռ կը տեղաս թռլլ, յամբարար,
Յրուում, թրթռում, թափառիկ:
Ի՛նչ, համակե՞լ կը փորձես դում
Մաքրութեամբդ յաղթական
Մթին երկրին, երկրին տրտում
Սալայատակն անկենդան:

Ձիւնը կրնա՞յ իր յաղթական մաքրութեամբ համակել երկրին մութ ու տխուր սալայատակները: Միամիտ խաղ: Ձէ՞ որ ձիւնը քիչ վերջ մարդոց կողմէ ոտքի կոխան պիտի ըլլայ: Բանաստեղծին սիրտը կը համակուի տխրութեամբ ու յուսահատութեամբ: Անոր սրտին մէջ ալ կը վառի անհուններու, անսահմաններու ճերմակ կարօտը:

Սւ կը հալիս ու կը հատնիս,
Հատիկներդ ա՛լ թել չումիմ:
Արդեօ՞ք մերմակ կարօ՞տն ունիս,
Դժբախտ կարօտն անհումիմ:

Անհունէն վտարուած, բայց անհունին կարօտով փութորկուած ձիւնը միշտ ալ վիպապաշտ ներշնչումներու կ'առաջնորդէ մեր բանաստեղծը: «Ձիւնոտ իրիկուն» խորագրեալ ուրիշ բանաստեղծութեան մը մէջ կը կարդանք.

Զիւնն աւելի՛ շռայլօրէն կ'իյնայ վար
Տրտմաթախիծ իրիկուան մը սուգին մէջ.
Կը կործանի անհուն կապոյտն երկնքին,
- Մրրկավար ցնորժներու խենդ խուճապ-
իմծի տալով վայելքն աղի, հեշտագին՝
Ունայնութեանն երազներու հմայաթափ:
Զարագուշակ իրիկուան մէջ՝ ամէն իր
Սպասում մ'է նամբուն վրայ քազմախուք.
Եւ ամէն քան լուռ կ'որոնայ մտացիր
Նախագագցումը գիշերուան մօտալուտ:

Իրիկունէն դէպի գիշեր այս անցքը, ձիւնոտ եւ ունայ-
նութեան երազներու հեշտագին վայելքով, հոգեվիճակ
մըն է, մնայուն հոգեվիճակ՝ մեր «ուժանթիք» բանաս-
տեղծութեան մէջ: Կրնանք երբեմն հարց տալ թէ մեր
մեծանուն կամ խոնարհ բանաստեղծները ի՞նչի մասին
պիտի գրէին, եթէ իրենց արգիլուէր գրել գիշերային,
ցայգային, այգային, իրիկնային ինչ ինչ տեսարան-
ներու ու անոնցմէ տեղացող լոյսերու ու յոյզերու
մասին:

ՍՊԻՏԱԿ ԵՐԱԶ

Ըսինք արդէն որ ձիւնը յաճախակիօրէն ներշնչած
է Արտաշէս Յարութիւնեանը: Կրնանք մտածել որ մեր
բանաստեղծը կը սիրէր ձիւնը, հեշտանք ու հաճութիւն
կը տեսնէր անոր մէջ, մանաւանդ եթէ հովը դաղրէր
փշելէ, դաղրէր ձիւնը հալածելէ, եւ արտօնէր որ
«հեշտաւէտ սպիտակ» մը իջնէր երկրին վրայ:

«Կուզայ Ձիւնը»: Այս ալ ուրիշ բանաստեղծութիւն
մըն է, որ գրի առնուած է ձիւնով ծածկուած պատ-
կերներու զիմաց:

Կուգայ ձիւնը առատութեամբ հեշտագին,
Իրիկուամ մէջ՝ անհունօրէն ձանձրահար,
Ձիւնը, անվե՛րջ, դեռ կը տեղայ հողմավար ...
Կը քանդուիմ թիւր պալատներն երկնէին:

Կրկնենք վերջին տողը. «կը քանդուին երկնքին հա-
զարաւոր պալատները»: Հասկցէ՛ք ինչ որ կը հասկնաք,
երեւակայեցէ՛ք ինչ որ կ'երեւակայէ՛ք երկնքի պալատ-
ներուն մասին: Ձիւնը կուգայ: Եւ կուգայ «առատու-
թեամբ հեշտագին»: Սա «հեշտագին» բառը, որ միայն
Մեծարեհնցի չէ, այլ շրջանի բոլոր բանաստեղծներուն
կողմէ սիրուած ու հիմա մոռցուած բառ մըն է, ցոյց
կուտայ թէ մեր բանաստեղծը կ'ախորժի ձիւնէն եւ
կը գտնէ որ այդ ձիւնը բան մը կը փոխէ ձանձրացուցիչ
իրիկուններուն մէջ եւ «հեշտանքով կը պարուրէ»
բնութիւնը:

Բուռն հեշտանքով կը պարուրէ ամէն ինչ,
Համագրաւ ու յաղթապանծ ուրուականն,
Ու սանձարձակ մոլուցքն հովուն խօսկան
Կը խոռվէ երազներուս համդարտ նինջ:

Դեռ կը դիտեմ ձիւնը, - կուգայ վերստին,
Լերդ ծիծաղ մը կ'ամոքէ սիրտս անզգած.
Չունիմ այլեւս անձուկ, քախիծ կամ կասկած,
Երբ կը ժպտիմ ձիւնամոլոր իմ քախտին:

Բանաստեղծական պարզունակ պատկերներ են ասոնք,
որոնք թարգման միայն կրնան հանդիսանալ ներքին
տրամադրութեան մը եւ չեն կրնար յափշտակել մեզ:
Սակայն կրնան մեր ուշադրութիւնը գրաւել որպէս
պատկեր մը մեր երբեմնի գաւառէն: Եկէ՛ք ըսենք որ
ձիւնը երբեք նոյնը չէ մեծ քաղաքին մէջ եւ գեղջկական

Համայնապատկերին մէջ: Այսօր մենք ձիւնին կը նայինք մեծ քաղաքներու մեր պատուհաններէն կամ մեծ քաղաքներու պողոտաներուն վրայէն: Ձունինք բանաստեղծ մը որ գաւառէն մեզի պատկերներ զրկէր այդտեղ տեղացող ձիւնին մասին:

Մեր բանաստեղծը ունի ուրիշ բանաստեղծութիւն մըն ալ, որ կը կոչուի «Սպիտակ երազ» եւ որ ձօնուած է բանաստեղծուհի Սիւյիլին: Ձիւնոտ գիշերուան մը նկարագրութեամբ է որ կը սկսի այս քիչ մը երկարաշունչ քերթուածը, որուն մէջ ձիւնը այս անգամ այնքան բարի ու հաճոյակատար չէ: Լեռնային ճամբաներու վրայ ճամբորդ մը կայ, ձերբակալուած՝ հովին ու ձիւնին կողմէ: Ի՞նչ պիտի պատահի:

Կը տեղայ ձիւնն՝ անկարեկիր թուլութեամբ,
Կանգնելով իր ամհուն տաճարն սպիտակ,
Եւ բնութեան հոգին թախծոտ, մտամփոփ
Կը սարսռայ այս ձիւնեղէն սուգին տակ:

Մերթ կը լսուի՜ն տարտամ վանկեր վայրենի
Խուլ արձագանգ՝ լերանց կարմիր կիրճերու
Եւ հէգ մամբորդն արհաւիրճի տնդն ունի,
Իր ծածկամիտ մակատագրէն՝ շուարուն:

Կը մթագնի ցուրտ մայուածճը մամբորդին,
Այս սպիտակ ողողման մէջ՝ խեղդամահ,
Ու կը դիզուի ձիւնն անտարբեր իր չորս դին,
Սե՛ւ մատնութիւն, յուշիկ, անձայն ու խաղաղ:

Ահաւասիկ մէկը Արտաշէս Յարութիւնեանի ցանցառ բանաստեղծութիւններէն, ուր, բնութեան նկարագրականի մը կողքին, կը պատմուի նաեւ դէպք մը, եղելութիւն մը: Լեռներու վրայ մնացած ճամբորդին պատմութիւնն է այս եւ արդէն կը գուշակենք թէ ինչ պիտի պատահի:

Ալ կը սպառիմ վերջիմ ուժեր մարդկայիմ,
Եւ ճամբորդը կ'ընկնի՝ քախտիմ անձնատուր,
Մինչ երկիրդի չունի արատն իր հոգիմ,
Խիղճն՝ ապահարկ մուստացման խայթէն սուր:
Այլեւս անուշ ներմակ անուրջ մ'անմման
կը լեցնէ արի ու ջիւջ իր հոգիմ,
Արքեցութիւնն այս անբասիր պարտութեան
Ջայն կը թաղէ մոռացման գիրկն հեշտագիմ:

Մահը քարի՛ ազատարար, կը հասնի
Վսեմ պահուն անպարագիր անուրջիմ
Եւ ուղեւորն ա՛լ մարդկայիմ հոգ չունի,
Երանաւէտ սեմիմ վրայ ոչիմչիմ:
Տակաւ գիշերն իր անսահման սեւ շուրջառ
կը տարածէ դաշտիմ վրայ մեմաւոր,
Թաղելով այս մաքուր խորհուրդն՝ իր յամառ
Եւ ցրտագիմ ծալքերուն տակ սգաւոր:

Ահաւասիկ ճամբորդի մը տխուր ողիսականը,
պատմուած չափէն աւելի վիպապաշտ ոճով ու մեր-
ձեցումով: Չենք գիտեր թէ Սիպիլ ի՞նչպէս գտած էր
իրենն ձօնուած այս բանաստեղծութիւնը, որ, որքան
ալ պատմէ մարդու մը ողբերգական մահը, չի դադրիր
բնութեան պատկեր մը ըլլալէ, պատկեր մը որ
դժբախտարար քիչ մը հեռու կը մնայ Սիպիլի ամե-
նօրեայ ընկերային ու քաղքենի շրջապատէն: Բանաս-
տեղծութիւնը մեծ բան մը չ'աւելցնել Արտաշէս
Յարութիւնեանի վաստակին վրայ, բայց կը կարծենք
որ կ'արժէր որ պահ մը դանդաղէինք անոր վրայ,
որպէսզի անգամ մը եւս տեսնէինք բանաստեղծին զգայ-
նութիւնը սպիտակ ձիւնին նկատմամբ:

ՏԱՂԱՆԴԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳԸ

Արտաշէս Յարութիւնեան ընդհանրապէս շատ տպաւորուած է իր գիւղին ձմեռնային տեսարաններէն: Ձմեռուան եղանակը հարուստ նախանիւթ է մեր բանաստեղծին համար: Բայց այդ բանաստեղծութիւնները կը մնան պարզապէս որպէս գեղեցիկ բառերով ու գեղեցիկ գոյներով նկարագրուած տեսարաններ, չեն մտներ գրական ցնցիչ գեղեցկութիւններու սահմանէն ներս, մեզմէ ներս չեն ստեղծեր յիշողութեան մէջ քանդակուելու արժանի յուզումներ: Ասոր համար պիտի դատապարտենք մեր բանաստեղծը: Ո՛չ: Որովհետեւ անոր բանաստեղծութիւնը նախ հաւատարիմ կը մնայ շրջանի ճաշակին ու նորաձեւութեան: Ասիկա այն ճաշակն է որ եղած է Միսաք Մեծարենցներու նմաններուն ճաշակը: Որպէսզի աւելի լաւ բացատրենք թէ ինչ ըսել կ'ուզենք, կարդանք Արտաշէս Յարութիւնեանի «Ձմեռուան հովուերգութիւնը», որուն մէջ շունչեր պիտի գտնենք Միսաք Մեծարենցեան ու Դանիէլ Վարուժանեան բառերէ ու պատկերներէ:

Իրիկունը կը ծաւալի ձորիմ մէջ,
Յուրտ գիշերուան քերանաբաց դռներէն
Բլրիմ քաւշոտ կողիմ վրայ, մեղմօրէն
Հովի քնքուշ հեւք մը կ'առնէ ելեւէջ:
Կը քրքոյայ յուշիկ՝ գեփիւոք քեքել,
Սւ դնոածիլ դալարիքը ձմեռուան
Իր համրոյրիմ փայփայամբէն՝ ցուրտ մահուան
Կարծես կը զգայ մախազգացումն ակնբերել:

Շարունակելէ առաջ, պահ մը ողջունենք գեղեցիկ լեզուն ու անցողակի կերպով գործածուած փոքր ինչ

գրական պատկերները, ինչպէս պատկերը՝ սա «ցուրտ գիշերուան բերանարաց դռներ»ուն, որոնցմէ կը Հասնի հովի քնքուէ հեւք մը: «Բնութեան բերանարաց դուռը» գիւտ մըն է, կ'արժէ որ ընդգծենք: Ահա նաեւ տող մը, զոր կրնանք իրաւամբ կամ անիրաւօրէն վերագրել Մեծարենցին. «Կը թրթռայ յուշիկ՝ գեփիւռը թեթեւ»: Յետոյ կը շարունակենք.

Իրիկունն է, լուռ է գիւղակն ամայի,
Վերադարձող կովերը մերթ, սրտագին,
Կը քառաչեն կարօտն իրենց հորթուկին,
Փողոցներուն մէջ գիւղակին ամայի:
Ետ կը դառնան մարդիկ՝ հեռուի դաշտերէն,
Մինչ յոգնութեան տոպրակը դեռ կոնակին,
Հողագործը, դուրսը նստած իր հիւղին,
Տրեխներուն կը թօթուէ հողն յամրօրէն:
Ու երկմէի թաւշին խորէն կապտամուշ,
Կռունկներու կարաւան մը կը հոսի,
Եւ չի կննար, դեռ շա՛տ ցուրտ է, եւ իւնգի
Գարունն, աւա՛ղ, գուցէ մնայ դեռ շատ ուշ:

Եւ հիմա քիչ մըն ալ Դանիէլ Վարուժան կը գտնենք սա վերի տողերուն մէջ, իրաւամբ կամ անիրաւօրէն: Դանիէլ Վարուժան կը գտնենք իրենց հորթուկին կարօտը հառաչող կովերուն մէջ: Դանիէլ Վարուժան կը գտնենք հեռուի դաշտերէն վերադարձող յոգնած հողագործերուն մէջ: Իրականութեան մէջ կարելի է հարց տալ սա շատ հետաքրքրական հարցումը: Այս ոճը, զոր կը նմանցնենք Մեծարենցին կամ Վարուժանին ոճին, իսկապէս այդ երկուքի՞ն կը պատկանէր, թէ ոչ ատիկա շրջանի բազմաթիւ բանաստեղծներուն հասարակաց ոճն էր եւ մենք զայն ժամանակի ընթացքին դարձուցած ենք երկու մեծանուն բանաս-

տեղծներուն սեփականութիւնը՝ քանի որ այս երկուքն էին որ ամէնէն նշանաւորը դարձած էին բոլոր միւս բանաստեղծներուն մէջէն: Ո՞վ որուն վրայ ազդեցութիւն գործած էր, ո՞վ առաջին անգամ հնարած էր այս ոճը:

Գրականութեան մասնագէտները կրնան ուսումնասիրել այս կէտը, բայց մենք ուս պիտի թօթուենք այս հարցումին առջեւ եւ պիտի ըսենք. Կը մնայ ու ժառանգութեան տէրը կը դառնայ ա՛ն որ ամէնէն ուժեղն է ու տաղանդաւորը: Միսաք Մեծարենցը ինքնին ոճ մըն է այսօր մեզի համար: Դանիէլ Վարուժանը ինքնին ուրիշ ոճ մըն է մեզի համար: Սիամանթօն բոլորովին տարբեր ոճ մըն է մեզի համար: Պետրոս Դուրեանը ինքնին եզակի ու անկրկնելի ոճ մըն է իր փոքրածաւալ գործին մէջ: Գրականութեան հետազօտիչները, եթէ սկսին դարձնել այդ շրջանի մամուլին մոռցուած էջերը, թերեւս պիտի գտնեն բազմաթիւ բանաստեղծներ, որոնք նոյն օրերուն նոյն ոճերով գրչի արտադրութիւններ կը հրամցնէին ընթերցողներուն: Բայց անոնք չկրցան սեփականատէրը կամ ստեղծիչը դառնալ իրենց գործածած այդ ոճին: Որովհետեւ շատեր կը մտնեն գրականութեան պարտէզէն ներս, բայց քիչեր կ'ընտրուին ու կը մնան: Յաղթանակը եւ ամէն ինչ կը պատկանի անո՛ր որ ընտրուած է եւ մնացած է:

Արտաշէս Յարութիւնեանի «Անըջանք» խորագրեալ բանաստեղծութեան սա առաջին տողերը մեզի արձագանգ մը չե՛ն բերեր Միսաք Մեծարենցէն.

Գարնամ գիշերուամ երկիմբն է պայծառ,
լուսնով ոսկեգօծ մառախուղիմ մէջ,
Կապոյտիմ աչքերն հեշտամբով անճառ
Կը քթթեմ քնա՛տ ու երագատեմջ:

Օ՛ խորհուրդը տաղանդին: Գրականութիւնն ալ ունի իր մարգագաշտը, որուն վրայ վազողները պիտի մրցին իրարու հետ: Բոլորն ալ վազելու համար շարուած են քով քովի: Բայց որո՞ւն սրունքները աւելի արագաշարժ են, ո՞վ աւելի լաւ կը գործածէ վազելու թէքնիքը: Ո՞վ իր կուրծքը առաջին անգամ պիտի դպցնէ աւարտականի ժապաւէնին:

ՊԱՏԱՐԱԳ ՈՒ ԱՂՕԹՔ

Որքան որ գիտենք, Արտաշէս Յարութիւնեանի մօտ կրօնաշունչ բանաստեղծութիւնները ցանցառ են: Մեր բանաստեղծին զեղջկական համայնապատկերին մէջ եկեղեցին կարեւոր ներկայութիւն չունի: Թէեւ իրարու յաջորդող բանաստեղծութիւններու խորագիրներուն մէջ երբեմն կը հանդիպինք «պատարագ» կամ «աղօթք» բառերուն, բայց անոնք առաւելարար ունին բարոյական ու բանաստեղծական իմաստ:

Կրնանք քիչ մը հետաքրքրուիլ սա բանաստեղծութեամբ որուն վերնագիրը «Պատարագ» է: Ի՞նչպիսի պատարագի մը մասին է որ կը խօսի բանաստեղծը.

Վարդեր՝ հոգւոյս մէջ
Կը թօշմիմ դալկոտ,
Վարդի թերթեր գէջ,
Թարմ ու մշկահոտ:
Գարուն մ'իմ սրտիմ
Մէջ կը գումատի
Ու հոն կը փթթիմ
Յաւեր մորատի:

Ու կը մթնէ, ո՛հ,
Տաճարն ամայի,

Հոգիս է դժգոհ
Տագնապներով լի:

Քիչ մը երաժշտութիւն կայ այս բանաստեղծութեան մէջ, բայց ո՛չ հոգեւոր երաժշտութիւն: Իրական պատարագի մասին չէ խօսքը: Տաճարն ալ ներքին տաճար մըն է ապահովարար:

Կ'երկարի, - մինչ ո՞ւր
Խորհուրդն անծանօթ,
Ու կը մխայ, լուռ,
Խումկն անուշահոտ:
Եւ արբեցութիւնն
Այս ցաւին անգութ
Կը լնու անժուռ
Կեանքս քազմասուտ:

Ահաւասիկ չգտանք այն ինչ որ կը փնտռէինք: Արդեօք զայն պիտի գտնե՞նք սա միւս բանաստեղծութեան մէջ, «Պղծուած Պատարագ» խորագրով, ընդամէնը 16 տողերով:

Օր մը զիս մարդիկ շատ մոռալ գտան
Սրտիս բոցաթել խոյանձներում մէջ,
Խոյանձներ յախունոն, ճախրանք քազմատենջ՝
Յանդուզն իդներու թելերու վրան:
Ու պատշաճութեան համար ես՝ լռիմ՝
Մարեցի բոցոտ կանթեղն աչներուս,
Եւ ալ կարծեցիմ թէ ցուրտ ու անյոյզ,
Մարեր է մաժուր խումկը բուրվառիմ:
Այսօր ես ճուրմն եմ դէմքով սառնորակ,
Որ իր եսութեան խորանիմ վրայ
Դժմէ աղօթք մը դեռ կը մըմոռայ,

Իր սիրտն ընկելով այնտեղ պատարագ:
Եւ յօժարակամ՝ այլ տառապագիմ,
Կ'ստուգէ թէ իր հոգիմ ամբարիշտ
Կը խոշտանգէ մերթ անսահմամ մէկ վիշտ.
- Ջղջո՞ւմը լիմամ աշխարհիկ կեանքի:

Թերեւս դարձեալ չգտանք այն ինչ որ կը փնտռէինք:
Բայց գտանք անակնկալօրէն տարբեր ու իմաստալից
յուզականութիւն մը, աշխարհիկ կեանքէ հրաժարում
մը: Բանաստեղծը, տեղի տալով մարդկային ակնարկ-
ներու ճնշումին առջեւ, ահաւաստիկ մարեր է իր ներաշ-
խարհը փոթորկող խոյանքներն ու իղձերը, մարեր է
աչքերուն կանթեղը, հակառակ որ տակաւին կրակ կայ
անոնց մէջ: Մարեր է զանոնք ու դարձեր է ըստ երեւոյ-
թիին սառնասիրտ քուրմ մը, որ իր սիրտը պատարագ
կ'ընէ եսութեան խորանին վրայ: Քիչ մը կը
դժուարանանք հասկնալու թէ ինչո՞ւ բանաստեղծը
ստանձներ է այդ զոհողութիւնը, ինչո՞ւ յօժարակամ,
բայց տառապագին կերպով իր սիրտն ու հոգին յանձներ
է աշխարհիկ կեանքէ հրաժարելու զղջումին: Բայց
ընդունինք որ խորհուրդ մը կայ սա բանաստեղծութեան
մէջ, որ թէեւ չ'անցնիր եկեղեցիին ու իրական խորանին
կրօնաշունչ ուղիներէն:

Հսպաս երրորդ բանաստեղծութիւնը, որուն խորա-
գիրն է «Աղօթք»: Հոս թերեւս պիտի մտնենք իրական
տաճարէն ներս ու պիտի ծնրադրենք անհետացած մար-
դոց յիշատակին առջեւ: Իրիկուն է, անսահման խա-
ղաղութիւն մը կը սաւառնի դաշտին վերեւ, հորիզո-
նին վրայ մահամերձ է արեւը: Հեռուն՝ հսկայ լեռնա-
շղթայ մը կայ, մշուշը կաթէ անկողին մը տարածած
է համայնապատկերին վրայ: Ահա արդէն բանաս-
տեղծական շատ գեղեցիկ տողերով գծուած է տէքօրը:
Ու հիմա կը սկսինք կարգալ մնացեալ տողերը.

Կիրակմուտ՛ է, օրհներգութեանց պահն անգոյր,
Կը ճայնարկեն կոչնակները սխրագին,
Սւ տուններէն թռչող խումկը քաղցրարոյր
Կ'արբեցնէ մթնոլորտը գիւղակին:
Մինչ կը ցնծայ յիշատակն անոնց որ
Անհետացան անել նամբուն մէջ մթին,
Սւ արցունքոտ քաղցր յուզում մ'ամսովոր,
Կը համակէ սգատխուր մեր հոգին:
Համայնական ծնրադրութեան խորհուրդին
Կը մասնակցի նաեւ քերթողն անանուն.
Ո՛վ քնութիւն, ընդունէ՛ իր սրտագին
Պաշտամունքին հծծիւնները շուարուն:

Ո՛վ է այդ «անանուն քերթողը», եթէ ոչ ինքը, մեր
բանաստեղծը, որուն այս անգամ կը հանդիպինք
թերեւս իրական տաճարին մէջ, ծնրադիր, մեռելներու
հոգւոյն աղօթող:

ԱՐՉԱՆԱԳՐԷ՝ ՏԵՏՐԱԿԻԳ ՍԷՉ

Մալկարացի Արտաշէս Յարութիւնեանի սրտին մէջ
կարօտ մը կայ: Անձանօթ աշխարհի մը, անձանօթ
երկրի մը նկատմամբ կարօտ մը: Ո՛ր երկիրն է այդ,
մենք չենք գիտեր: Իր վերջին գիրքին՝ «Նոր Քնար»ին
վերջին էջերուն մէջ է որ կը կը հանդիպինք այդ
կարօտին մասին գրուած բանաստեղծութեան մը:
Բանաստեղծութեան անունն է «Երկրախտ»: «Երկ-
րախտ»: Բիչ մը դժուար բառ մը, արդարեւ: Ասիկա
մեզի ծանօթ «Հայրենաբաղձութիւն»ը պէտք է ըլլայ:

Ծովէն անդին, ու լեռներէն ալ անդին,
Մառախուղին խորն երագի մ'ոսկեփայլ,

Աշխարհ մը կայ, որում պատկերն հոգեգմայլ
Կը կորսուի ծոցն անստոյգ անդունդին:

Այս խորհուրդն ու պերճանքը, նազանքն ու շփացա-
ծութիւնը բանաստեղծութիւն կոչուած սա արուեստին:
Մենք որքան աւելի լաւ պիտի հասկնայինք բանաս-
տեղծին ըսածը, եթէ ան սա վերի տողերը գրէր մեր
լեզուին պահանջած ակադեմական ձեւով:

Ծովէն անդին ու լեռներէն ալ անդին,
Ոսկեփայլ երագի մը մառախուղին խորը
Կայ աշխարհ մը, որում հոգեգմայլ պատկերը
Կը կորսուի անստոյգ անդունդի մը ծոցին մէջ:

Եթէ գրականութեան աշակերտը իր ուսուցչին հարցնէ
թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ բանաստեղծութեան
ոգին, ուսուցիչը կրնայ ցոյց տալ այս երկու «չորս
տող»երը, եւ ըսել. բանաստեղծութիւնը կը կայանայ
սա վարը պարզօրէն ըսուածը վերի անսովոր ձեւով
ըսելու արուեստին մէջ:

Բայց ուսուցիչը պիտի աւելցնէ որ եթէ կայ
բանաստեղծութիւն գրելու արուեստ, կայ նաեւ բանաս-
տեղծութիւն կարդալու արուեստ: Բանաստեղծութիւն
կարդալու արուեստը կը կայանայ վերը ըսուած դժուար
հասկնալի ձեւը վարը ցոյց տրուած դիւրաւ հասկնալի
ձեւով ընկալելու մէջ: Եւ գրականութեան ուսուցիչը,
առիթէն օգտուելով, իր աշակերտին պիտի բացատրէ
թէ ո՞՞ր է բանաստեղծութիւն մը կարդալ մէկ շունչով,
առանց պարբերաբար կանգ առնելու սա կամ նա տողին
վրայ, առանց պահ մը մտածելու թէ ի՞նչ կայ սա շորս
տողերուն մէջ, ո՞ր կէտերը պէտք է ողջունել մինչեւ
հոն կարդացուած կտորին մէջ, եւ անկէ վերջ
չարունակել նոյն կերպով: Սա կը նշանակէ որ, երբ

գործ ունինք մեր դասականներուն հետ, նոյնիսկ 12 տողէ բաղկացեալ բանաստեղծութիւն մը կարողալու ընթացքին, պիտի կանգ առնենք թերեւս երկու անգամ: Եւ երբեք ու երբեք մէկ շունչով չկարողալ հինգ, վեց բանաստեղծութիւն իրարու ետեւէ: Կեցէք, տուէք մէկուէն իրաւունքը, յետոյ անցէք միւսին:

Արդէն բաւականաչափ կանգ առինք վերի առաջին չորս տողերուն վրայ ու հիմա կրնանք շարունակել:

Չժնադ աշխարհ, ուր խոկումներս կը փթթիմ,
Անբջահիւս տեսլերնւոյքը անայլայլ
Կը լեցնէ պարապմ հոգւոյս իմ մոռյլ
Որ՝ թաղծարեկ՝ զժեզ կը տեմչայ վերստիմ:
Կը խուսափի՛ս տարտամիմ խորմ օրէ օր,
Ի գո՛ւր մայուածժս երնւոյթիմ դիւթաւոր
Կը մկրտի ճշդել վայրկեանմ հոսամուտ:
Ու գիմնվցած անկարելի երագէմ,
Ոտժերս դեռ յամառօրէմ կը վագեմ
Անվերջ մամբուն երկայմժիմ վրայ բագմախութ:

Այսքան է բանաստեղծութիւնը: Եւ կը մտածենք որ արդէն իսկ շատ է, որովհետեւ կենսականը ըսուած է առաջին չորս տողին ու վերջին երեք տողին մէջ: Մէջտեղի տողերը չեն գոհացներ մեզ, տարտամ կը մնան, տարտամ ու արուեստական, կամ գոնէ անյաջող կերպով ըսուած: Բայց արդէն բաւարարուած ենք սկիզբի ու վերջաւորութեան տողերով: Նոյնիսկ կրնանք յուզուիլ ի տես բանաստեղծին յուզումին՝ որ ծնունդ կ'առնէ հեռաւոր հորիզոններու ետին մնացած խորհրդաւոր ու կարօտալից աշխարհէ մը, որուն հասնիլը անկարելի երագ մը թուելով հանդերձ, բանաստեղծը կը դիմէ շարժունակ դէպի հոն, խութերով լեցուն անվերջանալի ճամբուն վրայէն վազելով անդադար:

Այնուհանդերձ եկէ՛ք պահ մը ողջունենք սա բանաստեղծութեան մէջ գործածուած գեղեցիկ բառերը. անըջահուս, տեսլերեւոյթ, թաղծարեկ, դիւթաւոր, հոսանուտ, բազմախուժ: Գրականութեան աշակերտը թող հաճի սորվիլ սա վեց բառերը, որոնք մեզի կ'ընծայուին 14 տողէ բաղկացեալ բանաստեղծութեան մը մէջ: Բանաստեղծութիւնը թող մեռնի՛ օր մը, մոռցուի՛, սրբուի՛ մեր գրականութեան պարտէզին մէջէն, կամ թող մնա՛յ աննշան անկիւն մը, աննշմար, բայց սա բառերը թող ապրին, չմեռնին, չմոռցուին:

Բայց ի՞նչպէս պիտի ապրին այդ բառերը, եթէ չապրի բանաստեղծութիւնը:

Եւ գրականութեան ուսուցիչը պիտի ըսէ որպէս վերջին խօսք.

«Տղաս, այս բանաստեղծութիւնը մեծ արժէք մը ունի կամ ոչ, կարեւոր է թէեւ, բայց կարեւոր է նաեւ այն՝ թէ այս բանաստեղծութիւնը ի՞նչ կ'ապրեցնէ մեր լեզուին մէջ: Տես թէ այս բանաստեղծութիւնը, բացի շրջանի մը ճաշակը ապրեցնելէ, ինչպիսի լեզու մը ու ոճ մը կ'ապրեցնէ իր փոքրիկ հասակին մէջ: Տե՛ս, եւ զայն եւս արձանագրէ տետրակիդ մէջ»:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ

Արտաշէս Յարութիւնեանի վերջին գիրքին վերջին էջերուն մէջ կը հանդիպինք քանի մը բանաստեղծութիւններու, որոնք կը կրեն նշանաւոր հայերու անուններ: Պետրոս Դուրեան, Ռ. Յ. Պէրպէրեան, Եղիա Տէմիրճիպաշեան, Մատթէոս Մամուրեան: Այն տպաւորութիւնը կը ստացուի որ այս բանաստեղծութիւնները գրուած են անոնց մահուան առթիւ:

Բանաստեղծութեան սիրահար մարդիկ միշտ ալ կրնան հարց տալ թէ որքա՞ն «բանաստեղծական» է քերթուած

մը գրել նշանաւոր մարդու մը փառաբանութեան կամ ողջունման համար: Խորհրդային շրջանին թօներով բանաստեղծութիւն գրուեցան Լենինի, Սթալինի, Գարլ Մարքսի եւ նմանօրինակ քաղաքական մարդոց մասին: Դժուար էր զանոնք բանաստեղծութիւն կոչել, որովհետեւ անոնք գրի կ'առնուէին յաճախ ստիպողութեան բերումով, ճնշումի տակ, որոշ յաջողութիւններ ու արդիւնքներ ձեռք բերելու ակնկալութեամբ: Թերեւս կարգ մը անձեր ալ կը գրէին իրաւ համոզումով, անկեղծ զգացումներով: Բայց փաստ մը կայ: Երբ կործանեցաւ Խորհրդային Միութիւնը, այդ բանաստեղծութիւնները անընթեռնելի դարձան: Չամբիւղ նետուեցան: Կը նշանակէր որ անոնց մէջ բանաստեղծութեան արուեստը կը բացակայէր:

Անձերու մասին գրուած հիանալի բանաստեղծութիւններ չկա՞ն: Օ՛, եւ թէ ինչ հիանալի բանաստեղծութիւններ կան: Ահաւասիկ կարծես կը լսենք Չարենցի ձայնը.

Երազ տեսայ Սայաթ Նովէն մօտս եկաւ
սագը ձեռիմ,
Հրի մման վառման գիմու ոսկեջրած թաւը ձեռիմ:

Չարենցէն զատ, դեռ քանինէր հրաշալիքներ գրած են Սայաթ Նովայի կամ ուրիշներու մասին: Անձերու մասին գրուած այս բանաստեղծութիւնները դարեր շարունակ կրնան մնալ որպէս լաւ բանաստեղծութիւն, որովհետեւ անոնց մէջ արուեստ ու զգացում, մանաւանդ անկեղծութիւն ու գիւտ կայ: Բայց բանաստեղծութեան մէջ ամէնէն վտանգաւոր գետինն է այս: Անձի մասին բանաստեղծութիւն գրել:

Հիմա եկէք միացէք մեզի որպէսզի պահ մը դանդաղինք Արտաշէս Յարութիւնեանի «Պետրոս Դուրեան»ին

վրայ: Երկար կտոր մը չէ: Տասնըչորս տող: Ուրեմն կարդանք մէկ շունչով:

Տժգոյն տղայ մ'էր, կանխահաս սիրահար,
Այրած հոգի՝ այն անսովոր կրակէն,
Եւ ապերախտ իր կեանքին ալ ըրած թէն,
Ինչպէս կնկան՝ գոր ողորկն չենք կրնար:
Իր տենդակոծ մատնեքուն տակ՝ մի թնար,
Մերք մրմնջեց հեծեծագիմ՝ քաղցրօրէն,
Ու մերք գոռաց բողոքի շեշտն հրեղէն
Միմչելի ինկաւ տժգոյն տղան վշտահար:
Բոցի, բոյրի, կայծի, վարդի ու շամբի,
Մերք խօլ կիրքի, մերք արցունքի, աղօթի,
Քուրայ մ'էր ան, հէ՛գ պատանին քազմացաւ:
Առտուն երգեց. շունչն հատեր էր իրիկունան:
Իր հոգին ալ (վերջալոյս մը կը մեռնէր),
Խունկ մաքրարոյր, լուռ մխալով ցնդեցաւ:

Արտաչէս Յարութիւնեանի այս փոքրիկ, բայց ընդունելի բանաստեղծութեան մէջէն ընտրենք երկու տողեր, որոնք կը յաջողին գծել պատկերը Պետրոս Դուրեանին: «Առտուն երգեց - իրիկունը շունչը հատեր էր արդէն: Եւ անոր հոգին, մաքրամաքուր խունկի մը նման լուռ մխալով ցնդեցաւ»:

Արտաչէս Յարութիւնեանի բանաստեղծութիւնները, ինչ որ ալ ըլլայ անոնց արժէքը, երեք գիրքերու մէջ ամփոփուեցան ու եթէ ոչ թեթեւ մոռացումէ մը, գոնէ կորուստէ փրկուեցան: Բայց իր արձակ էջն՝ ըր, որոնց մասին գովասանքով կը խօսին Օշականն ու բազմաթիւ ուրիշ հեղինակաւոր անձեր: Անոնք ո՛ւր են: Որքան գիտենք, հատորով հրատարակուած չեն: Ուրեմն՝ կորսուած են մամուլի էջերուն մէջ:

Մենք սուրբ պարտականութիւն մը կատարեցինք

Արտաշէս Յարութիւնեանի գրական դամբարանին տըր-
ւած այս կարճատեւ այցելութեամբ: Քիչ վերջ դարձեալ
հրաժեշտ պիտի առնենք իրմէ: Բայց քիչ մը թար-
մացուցինք անոր ծաղիկները, ջուր սրսկեցինք անոնց
վրայ: Եւ կը հաւատանք որ իրմէ հրաժեշտ առնելու
լաւագոյն ձեւն է կարդալ իր վերջին գրութիւնը՝ որ
կը կրէ «Վերջաբան» խորագիրը:

Թո՛ղ սրտապնդէ զժեզ տակաւին
Հո՛գիս, գէշ գրքի մը պարծամբին ունայն.
Կը սիրես կեանքը ու դեռ կ'ապրիս գայն,
Գամի չէ ցամքած հեզմութեան գիմին:
Եւ չես գանգատիր եթէ եղաւ որ
Գիրքդ չստեղծեց մոր յոյզ մ'իրական.
Գիտե՛ս, վճիռն է ճակատագրական,
Կը համակերպիս րախտիդ՝ գլխիկոր:
Կը ջանաս փրկուիլ հոգերէ ունայն,
Ու կը խորտակես կապերդ բոլոր,
Եւ ինքզնիքդ պիտ' կ'երթաս անմոլոր՝
Դէպի խորհուրդը անվերջ գիշերուան:

Արտաշէս Յարութիւնեանն ալ, եթէ չենք սխալիր,
անոնցմէ է որոնք գերեզման չունեցան: Եթէ ունենար,
ի՞նչ աւելի լաւ բան պիտի գրէինք դամբարանին վրայ,
եթէ ոչ վերի բանաստեղծութիւնը:

Ան քաղցրաժպիտ ընդունեց ահա համեստ բանաս-
տեղծի իր ճակատագիրը եւ առանց մոլորելու գնաց
դէպի խորհուրդը անվերջ գիշերուան: Պիտի յարգենք
իր բանաստեղծութիւնը, պիտի յարգենք մանաւանդ
իր տխուր ճակատագիրը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Որպէս Մուտք	5
Կարդալով Դանիէլ վարուժանը	7-56
Կարդալով Իգնա Սարըասլանը	56-102
Կարդալով Սիլվա Կապուտիկեանը	102-137
Կարդալով Սիպիլի Մոռցուած էջերը	137-169
Պարոյր Սեւակի Հետ Գլուխ Գլխի	169-219
Կարդալով Սիամանթօն	219-254
Եկէ՛ք Բաժնեմք Մեծարեցի Յուզումները	254-305
Եկէ՛ք Սեղմեմք Ռուբէն Սեւակի Զեռքը	305-372
Յիշելով Արտաշէս Յարութիւնեանը	372-405

R. HADDECİYAN

ARAKASD TEBİ PANASDEGZUTYUN
(*ŞİİRE DOĞRU YELKEN AÇMAK*)

MURAT OFSET Matbaası
İstanbul - 2006

Գրաշարարիւն եւ Տպագրութիւն
ՄԱՐՄԱՐԱ - ՄՈՒՐԱՏ ՕՅՄԷԹ

Փորձերու Սրբագրութիւն
ՄԱՐՐՈՒՀԻ Պ. ՅԱԿՈՐԵԱՆ

Էջադրութիւն
ՆԱԻՐԱ ՍԻԻՉՄԷ

Կողքի Նկար
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՅՎԱԶՈՎԱՐԻԻ
(Հանդարտ Ծովը)

Կողքի Պատրաստութիւն
ԱՐԻ ՀԱՏՏԷՃԵԱՆ

ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ - 2006

*(Լուսանկար՝ Յովհաննես Չամսարեան,
Հայէպ)*

Ահա կրկին գրադարանէս վար կը քաշեմ ինը հայ բանաստեղծներ եւ պահ մը կը մտնեմ անոնց մտերմութեան մէջ: Պատահաբար ընտրուած բանաստեղծներ են անոնք, որոնք անպայման գեղեցիկ խօսք ու զգայնութիւն ունին ինծի փոխանցելու: Կրնայի ուրիշներն ալ ընտրել, կամ պատահաբար ձեռքս դնել մէկուն կամ միւսին վրայ: Չկայ մէկը որ իր սա կամ նա էջով յուզում չպատճառէ ինծի, կեանքի օրերուս գոյն ու ապրում չշնորհէ: Կը բաւէ որ ես պահ մը առանձնանամ անոնց հետ եւ ականջ տամ անոնցմէ հասնող ձայներու, ինչպէս որ ականջ կուտամ ձայնի մը, որ քովի սենեակէն կը հասնի աներեւոյթ ու մելամաղձոտ երգիչի մը շրթներէն: Ողջո՞յն կրկին հայ բանաստեղծութեան: